

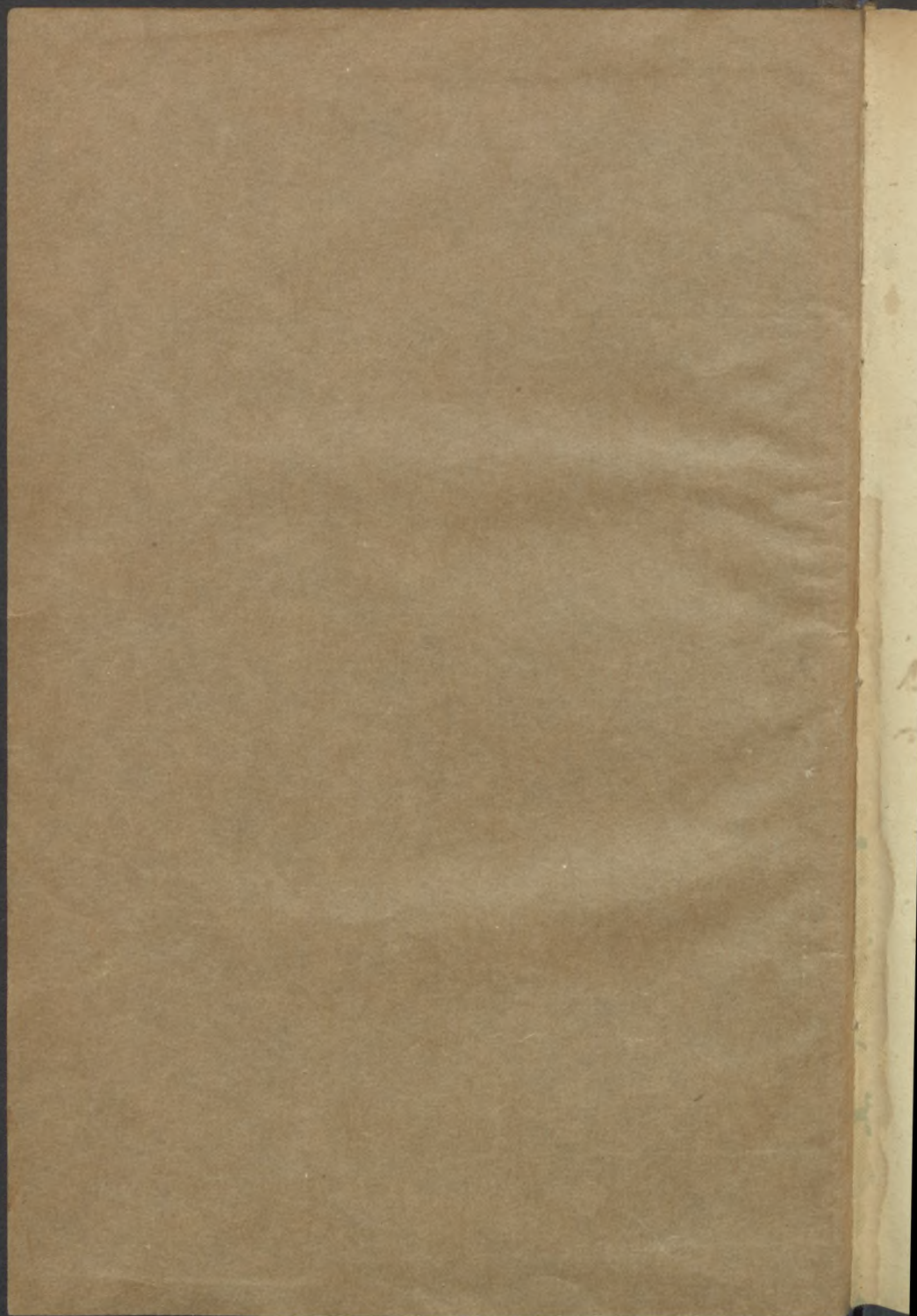
298
4

THOMAS
MAYNARD
REV.
IV.
MAYNARD
COLLEGE

James

Wren

17

A. E.

Wren

DUMAS
VÁLOGATOTT MŰVEI

IV.

Magdolna a mié
süve

VI

1840. 1. 1.
Budapest

DUMAS

*A BASTILLE
LEROMBOLÁSA*

ANGE PITOU

BALLA MIHÁLY
FORDITÁSA

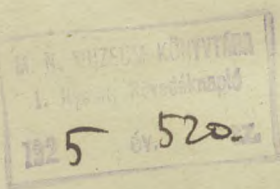
~~Q.v. 22.~~
~~574~~

Ez a könyv a
NOVA IRODALMI INTÉZET
kiadásában (Budapest VI., Andrásy-ut 32)
1925. évben jelent meg

57298/
4

~~57301~~

Dunántúl rt. Egyetemi nyomdája Pécs.

ELSŐ FEJEZET

Melyben megismerkedünk e történet hőisével és szülőhelyével

Picardia és Soissonnais határán, a nemzeti területnek azon részén, mely Ile-de-France néven a francia királyok ősi birtokállományához tartozott; kellő közepén egy óriási félholdnak, melyet ötvenzer holdas erdő alkot körülötte, az I. Ferenc és II. Henrik parancsára ültetett óriási park árnyékában húzódik meg a kis Villers-Cotterets város, mely arról nevezetes, hogy falai közt született Demoustiers Károly Albert, ki a maga idejében ott írta meg a korabeli szép asszonyok nagy meglegedésére *Emiliához a mitológiáról írt leveleit*, melyeket az olvasónők valószínűleg elkapkodtak, mikor megjelentek.

Teljessé akarva tenni e kis város poétai hírnevét, már azért is, mert rágalmozói, királyi kastélyára és kétezernégyszáz lakójára való minden tekintet nélkül, makacsul mezővárosnak csufolják, elmondjuk róla még, hogy két mérföldnyire van Laferté-Milontól, Racine szülőhelyétől, és nyolc mérföldnyire Chateau-Thierrytől, Lafontaine szülőhelyétől; megemlítjük még azt is, hogy a Britannicus és Athalia szerzőjének anyja villers-cotteretsi leány volt.

Most pedig térjünk vissza e város királyi kastélyához és kétezernégyszáz lakójához.

A kastély, melynek építését I. Ferenc kezdte és II. Henrik fejezte be (most is magán viseli még ez utóbbi király névbetűit, melyek a Poitiers Diana három félholdja által alkotott kör közepén Medici Katalin névbetűivel fonódnak össze), biztos hajlékot adva a lovagias király és Éstampes asszony, valamint Orleans Lajos Fülöp és a szép Montesson asszony szerelmének, az utóbb említett herceg halála óta szinte lakatlan maradt, mert fia, Orleans Fülöp, kit utóbb Égaliténak neveztek, a hercegi székhely rangjáról a vadászvendégek találkozóhelyének színvonalára süllyesztette alá.

Ami a kétezernégyszáz lakót illeti, az, mint mindenütt, ahol kétezernégyszáz ember együtt található, keveréknép volt, állván néhány nemesből, ki csak a nyarat töltötte kastélyában, jó sok polgárból, nem kevesebb kézművesből s végül néhány nyomorult proletárból.

Abban az időben, mikor ez a történet kezdődik, a királyi kastély már üresen állt s csak a házmester, a várnagy s még egynéhány más alkalmazott lakott benne; az óriási ház ablakai, melyeknek egy része a parkba, másik része a kastélytérnek nevezett térre nézett, egytől-egyig zárva voltak, amivel csak még szomorubbá tették az egész környezet látványát.

A térnek egyik végén kis ház állt lombos, jókora udvar közepében. Fortier abbé, a kastély káplánja lakott benne. Bár a herceg nem lakott kastélyában, az abbé minden istenadta vasárnap elmondotta miséjét az urasági kápolnában, azonkívül pedig egy kis internátust is tartott, mely az Orleans hercegi család különös kegyéből két ösztöndíjjal is rendelkezett, melyeknek egyike a plessisi kollégium látogatását tette lehetővé, másik a soissons papnevelő-intézetnek egy helyét biztosította Fortier abbé egy-egy növendékének.

Az 1789. év egyik júliusi, eléggé borongós és

viharosnak ígérkező napján, csütörtökön, nagy hajrával özönlött ki a térre Fortier abbé növénydekeinek sisera-hada. Három osztályba lehetett sorolni őket. Az egyik vígan pörgettyűzött, gonfolt, malmozott az akácos téren, a másik, dolgozó, végzetten, a jólelkismeretű gyermekek módjára ballagott hazafelé, a harmadik benn kesergett az iskolaszobában. Ezeket a szigorú abbé „ott tartotta” tintalevesre, papirosgombócra, mint a kis diákok nyelvén szokták mondani, mert ezek a rossz és hanyag tanítványok voltak.

Azon a csütörtöki napon hatalmas hang halatszott alá a lépcsőn a házudvarra, s ugyanakkor az egyik tanítvány, kit történetírói pártatlanságunkkal a harmadik osztályba, vagyis a lusták és hanyagok osztályába vagyunk kénytelenek sorolni, szaporán igyekezett lefelé a lépcsőn s közben olyanféle mozdulatokat tett hol egyik, hol másik vállával, mint a számár, mikor le akarja vetni a lovasát, vagy az olyan kisdíák, ki le akarja rázni a fájdat, mikor korbáccsal ütötték.

— Oh, szerencsétlen! Oh, cégéres kis gazember, — mondotta az említett hang — oh, viperafajzat, távozzál, eredj, *vade, vade!* Jusson eszedbe, hogy három évig türtem veled, de vannak fiuk, kik az örökkévaló atya türelmét is kimerítik! De most már vége minden türelemnek, örökre vége. Szedd össze a mókusaidat, szedd össze a békáidat, szedd össze a gyíkaidat, szedd össze a selyemhernyóidat, szedd össze a cserebogaraidat és eredj a nagynénédhez, eredj a nagybátyádhoz, ha van nagybátyád, eredj a pokolba, szóval, eredj, ahova akarsz, csak ne lássalak többé. *Vade, vade!*

Oh, drága jó Fortier ur, bocsásson meg, — felelte a lépcsőn egy másik hang; — hát érdemes, úgy megharagudni egynéhány hitvány kis nyelvtani hibaért, vagy, mint ön mondja, szolöcizmusért?

— Három barbarizmus és hét szolöcizmus

egyetlenegy huszonöt soros feladatban! — felelte a haragos hang.

— Ugy volt, magam is beismerem, abbé ur, a csütörtök szerencsétlen napom; de ha holnap véletlenül jó volna a feladatom, nem bocsátaná-e meg a mai hibámat? Jaj, mondja, abbé ur!

— Három év óta minden írásbeli leckenapon megismétled ugyanezeket, semmirevaló; és a vizsga november elsejére van már kitűzve, én pedig, ki Angelika nénéd könyörgésére elég gyenge voltam, hogy a soissons-i papnevelőben éppen most megüresedett ösztöndíjas helyre ajánltalak, meg fogom érni azt a gyalázatot, hogy tanítványomat visszautasítják és mindenfelől csak azt hallom: Pitou Ange számár: *Angelus Pitovius asinus est!*

— Oh, drága jó Fortier uram! Oh, aranyos tanítóm! — rimázkodott a tanítvány kétségbeesetten.

— Már hogy én a tanítód vagyok! — kiáltotta az abbé, kit mélyen megalázott ez a szólítás. — Hála legyen az Istennek, hogy épp oly kevésbé vagyok a tanítód, mint te a tanítványom; megtagadlak, nem ismerlek! bár sohase láttalak volna, megtiltom, hogy annak szólíts, de még azt is, hogy köszönts az utcán. *Retro*, szerencsétlen, *retro!*

— Abbé ur, — mondotta megátalkodottan a boldogtalan Pitou, kinek, úgy látszik, nagy érdeke volt, hogy ne vesszen össze tanítójával — abbé ur, esedezve kérem, ne vonja meg tőlem jóindulatát egy rossz feladat miatt!

— Oh! — kiáltotta az abbé, kit egészen kihozott sodrából ez az utóbbi kívánság, és lement a legfelső négy lépcsőfokon, míg Pitou Ange ugyanoly ütemben a legalsó négy lépcsőfokon sietett le és kezdett elötünni az udvaron — oh, te beszélsz logikáról, mikor még a feladatodat sem tudod megírni; te méred ki türelmem határát,

mikor nem tudsz különbséget tenni a nominativus meg az accusativus közt sem?

— Abbé ur mindig oly jó volt hozzám, hogy elég, ha egy jó szót szól érdekemben a méltóságos püspöknek, ki majd examinál bennünket, — felelte a barbarizmusok elkövetője.

— Azt kívánod, hogy hazugságot vegyek a lelkiismeretemre?

— A jó Isten is megbocsátja, ha jó eselekedetből teszi. Aztán, ki tudja? A vizsgáztató urak talán nem lesznek szigorubbak hozzám, mint testvérem, Gilbert Sebestyén iránt voltak, mikor tavaly az ösztöndíjra pályázott. Hiszen, hála Istennek, ő is követett el sok barbarizmust, bár ő csak tizenhárom éves volt, én pedig tizenhét vagyok.

— Ej! mégis csak nagy együgyűség, — kiáltotta az abbé, ki végig lement a többi lépcsőfokon s korbáccsal a kezében szintén előtünt az udvaron, míg Pitou, nagyon okosan, továbbra is megtartotta maga és tanítója közt a kellő távolságot. — Ugy van, együgyűségnek mondom, — tette hozzá, keresztbefonva karját és felháborodott pillantást vetett tanítványára. — Tehát ez az én dialektikai oktatásaim jutalma! háromszoros ökö, így emlékszel erre a sarktételre: *Noti minora, loqui majora volens*. Éppen, mert Gilbert fiatalabb volt nálad, elnézőek voltak egy tizennégy éves gyermekkel szemben, de nem lesznek elnézők egy tizennyolc éves nagy tökfilkóval szemben.

— Igen, meg azért is, mert Gilbert Honoré ur az apja, kinek tizennyolcezer frank jövedelme van csak a pilleleuxi síkon levő jó birtokaiból, — felelte siránkozó hangon a logika tudományának megszorult tanítványa.

Fortier abbé ajkát előrebiggyesztve és homlokát redőbe vonva nézett Gilbertre.

Ez már nem is oly ostobaság, dörmögte magában, s egy pillanatig szótlánul nézett tanítványára. De csak látszat szerint nem az, egyébként pedig alaptalan.

— Oh, abbé ur! — mondotta Pitou, ki észrevenni vélte, hogy válasza némi hatással van tanítójára — oh, abbé ur, bocsásson meg, és meglátja, mily szépen írom meg holnap a feladatomat!

— No, nem bánom, — felelte az abbé s a fegyverszünet jeléül cingulusába tűzve korbácsa nyelét, Pitouhoz közeledett, ki e békés mozdulat láttára elhatározta, hogy helyén marad — megbocsátok, de csak azzal a feltétellel, hogy hibátlanul felelsz meg egy kérdésemre, melyet hozzád intézek. Tehát felelj erre: *Quid virtus, quid religio?*

Pitou hatalmas agymunkát fejtett ki, csak-hogy, sajnos, eredménytelenül.

— *Nescio*, — mondotta végre, azt remélve, hogy megbocsátják tudatlanságát, ha latinul tesz róla vallomást.

— Nem tudod, mi az erény? — kiáltotta az abbé és fuldoklott haragjában; nem tudod, mi a vallás?

— Franciául tudom, — felelte Ange — csak latinul nem.

— Akkor menj Arkádiába, *juvenis*, köztünk vége mindennek, fickó!

Pitou oly mélyen le volt sujtva, hogy menekülni sem próbált, holott Fortier abbé ismét előhuzta a korbácsot, épp oly méltósággal, mint aminővel egy hadvezér rántotta volna ki a hüvelyéből kardját, jelezve, hogy kezdődik a csata.

— De mi lesz belőlem? — kérdezte a szegény fiu és lomhán csüggesztette le a két karját — mi lesz belőlem, ha nem mehetek a szemináriumba?

— Légy, ami akarsz, nekem, Istenemre, mindegy!

— De mikor a nagynéném azt hiszi, hogy már is abbé vagyok?

— Legalább megtudja, hogy még sekrestyének való sem vagy.

— De, Fortier ur...

— Mondom, hogy eredj, *limina lingue!*

MASODIK FEJEZET

Angelika néni

Pitou Ange Lajos abban az időben, mikor történetünk kezdődik, tizenhét és fél esztendő volt. Hórihorgas, szőke, pirosképű és fayence-kék szemű nyakigláb fiú volt. Mikor elég nagy szája mosolyra huzódott, duzzadt ajkai alól fogainak két teljesen ép, szörnyű sora mutatkozott elő, szörnyű arra nézve, ki ebédjét, vacsoráját volt kénytelen megosztani vele. Hosszu, csontos karjainak végén, szilárd összefüggésben velük, két kéz függött, oly terebélyes, mint két lapát; láb-szárai meglehetősen hajlottak voltak, a két gyermekfejvastagságú térde majdnem szétrepesztette fekete, szűk nadrágszárát; két roppant láb, mely mégis kényelmesen fért el a használatban kívülről sűrű borjubőrcipőben: ilyen volt, külsejét tekintve, Fortier abbé elcsapott tanítványa, legfeljebb még valami barna vászonné zubbonyt kellett képzelni hozzá.

Pitou Ange tizenkét éves korában jutott árvaságra. Akkor érte az a szerencsétlenség, hogy elvesztette anyját, kinek egyetlen fia volt. Apjára nem is emlékezett, oly kicsiny gyermek volt még, mikor meghalt. Természetes, hogy kényeztetett gyermeke volt özvegy anyjának s körülbelül azt tehette, amit akart. Ami ugyan nagyban fejlesztette fizikai erejét, de erkölcsi neveléséhez jóformán

semmiben sem járult hozzá. Haramont volt a szülőfaluja s a község gyönyörű erdejét nem járta oly kitűnő orvvadász és elsőrendű madarász, mint a Pitou gyerek. Ismert az ott minden rejtékhelyet, minden vadcsapást, majdnem minden fészket s messze tájon nem volt gyerek, ki oly remekül értett volna a madárenyv készítéséhez és az enyvesvesszők elhelyezéséhez, mint ő. Tudott utánózni minden madárhangot, a szajkó rikoltásával és az éji bagoly huhogásával odacsalogatta az erdő madarait, ahova az enyvesvesszeit rakta.

A falubeliek természetesen nagyra voltak ezekkel a kivételes ügyességeivel, a gyermekpajtások tekintélynek ismerték el maguk közt, s nincs mit csodálni rajta, hogy a szegény özvegynek eszébe sem jutott, hogy a fia talán rossz uton jár. De mikor betegeskedni kezdett és közeledni érezte halálát, a jó asszony kezdette érezni, hogy egyedül és támasz nélkül fogja a világon hagyni gyermekét. És ekkor eszébe jutott, hogy tíz évvel azelőtt egy fiatalember kopogtatott be hozzájuk éjnek éjszakáján s hozott magával egy ujszülött gyermeket, hozzájuk adta dajkaságba, jókora összeg pénzt fizetett nekik előre a neveléséért s még nagyobb helyezett letétbe Villers-Cotterets jegyzőjénél. Akkor csak annyit tudott arról a titokzatos fiatalemberről, hogy Gilbertnek hívják. De három évvel ezelőtt megint beköszöntött hozzá: huszonhét éves férfi volt már, kissé feszes magatartású, kimért szavu és, lehet mondani, hideg viselkedésű ember. De a fagyossága olvadozni kezdett, mikor meglátta gyermekét; s minthogy szépnak, erősnek, nyájasnak, és saját kívánságainak megfelelően természetes modoru kisfiúnak találta, megszorította a jó asszony kezét és csak annyit mondott neki:

— Számítson rám, ha valamikor bajba kerül!
Aztán elvitte a gyermeket, kérdezte, merre

visz az ut Ermenonvillebe, elzarándokolt fiával Rousseau sírjához, aztán a haramonti jegyző ajánlatára Fortier abbé nevelőintézetébe adta. A címét hátrahagyta az abbénál s maga visszautazott Párisba.

Mindez s különösen Gilbert említett szavai eszébe jutottak az özvegynek, mikor úgy érezte, hogy nincs idő a késlekedésre. Elhívatta magához a papot, mert ő maga írástudatlan volt, szegény; a pap megírta a levelet s már aznap eljuttatta Fortier abbéhoz, ki sietett ráírni borítékára Gilbert címét s a levelet postára adni.

Nagy ideje volt; két nappal azután az özvegy meghalt.

Pitou sokkal fiatalabb volt még, semhogy fel tudta volna mérni veszteségének nagyságát; mégis nagy fájdalommal siratta anyját, mert ösztönszerűen érezte, hogy védőangyalát veszítette el benne. Mikor kikísérte a temetőbe, mikor az utolsó göröngyök is reáhullottak a koporsóra, leült a sírdombra, s mikor az emberek hívták, hogy menjen már ki a temetőből, azt felelte, hogy Madeleine mamát ő sohasem hagyta el és most is ott marad, ahol ő van.

Egész másnap és egész másnap éjszaka ott maradt a síron.

Ott találta az érdeemes doktor is, — említettük-e már, hogy Pitou leendő pártfogója orvos volt? — ott találta az érdeemes doktor, mikor megértve a kötelesség szavát, alig negyvennyolc órával azután, hogy a levelet postára adták, maga érkezett meg, hogy szerinte járjon el.

Ange nagyon kis fiu volt, mikor először látta Gilbert doktort; de mikor három évvel azelőtt újra megjelent náluk s anyja beszédéből megértette, mit köszönhetnek neki és mit remélhetnek tőle, arra a következtetésre jutott, hogy ha anyja hálás

Gilberthez, neki is hálásnak kell lennie hozzá. Mikor tehát megpillantotta a doktort a temető rácsos kapujában s mikor Gilbert hívta és kézenfogta, sirva, de ellenkezés nélkül ment ki vele a temetőből.

A doktor mindenekelőtt a városba, ott is saját szállására, a Dauphinról elnevezett fogadóba vitte magával, szabót hivatott, ruhát szabatotí reá, s mikor teljesen felöltöztette, elindult vele atyai nagynénjéhez és keresztanyjához, Pitou Angelikához. A gyerek, bár alig néhányszor látta életében keresztanyját — tudniillik Angelika néni ajándékozta meg Pitout saját poétikus keresztnevével — mégis borzasztó emlékezetét őrizte meg ennek az érdemes rokonának.

Angelika néni csakugyan nem volt megáldva semmi vonzó tulajdonsággal olyan gyermek szemében, kit anyai gondhoz és anyai gyengeséghez szoktattak. Abban az időben ötvenöt vagy talán ötvennyolc éves öregleány volt. Nem élt éppen alamizsnából, de azon a jövedelmen kívül, melyet a rokkáján font lenfonál eladása és a templomi székek bérbeadása hajtott neki (erre az Istennek tetsző jövedelmi forrásra a káptalan kegyéből tett szert), számot tettek azok a kisebb-nagyobb pénzbeli adományok, melyeket néhanapján az álszenvedése által megtévesztett jámbor hívők juttattak neki s melyek rézpénzből ezüstre, ezüstre pedig Lajos-aranyakra váltatva, egymásután vándoroltak a párnáiba annak a karosszéknek, melyben dolgozni szokott. Mikor aztán eljutottak arra a rejtékhelyre, beleütköztek bizonyos számú pajtásaikba, melyeknek az volt a sorsa, hogy kívül helyezkedjenek minden forgalmon, addig a nem tudott napig, mikor az öreg hajadon halála ismeretlen örökösök kezére juttatja e kincset.

Tehát ennek a tiszteletreméltó rokonnak a lakására vezette Gilbert doktor a nagy Pitout,

mert a születése után következő első negyedévtől fogva korához képest mindig túl nagy fiú volt Pitou.

Az alku az öreg hölgygel nem ment könnyen, de mégis sikerült. Mert a doktornak, mikor jó emberismerő léte reátapintott Angelika néni kapzsiságára, nyert ügye volt. Még aznap aláírták Niquet mesternél, a város jegyzőjénél, azt a szerződést, melyben Pitou Róza Angelika ünnepélyesen kijelentette, hogy házához fogadja unokaöccsét, Pitou Ange Lajost és Gilbert doktor urnak nyomatékos kikötése értelmében valami tisztes iparra oktattatja, amiért évente kétszáz frankot kap Gilbert doktortól.

A doktor másnap, elintézve egynémely számadását bérlejével, bucsut mondott Villers-Cotteretsnek. Pitou kisasszony pedig, ki úgy csapott le az előre fizetendő kétszáz frankra, mint a héja, nyolc szép aranypenzt csusztatott karosszékének rejtékébe.

HARMADIK FEJEZET

Pitou Ange a nagynénjénél

Alig hogy Gilbert doktor kihuzta a lábát Villers-Cotteretsből, nem esett több szó arról, hogy Pitout mesterségre adják. Igaz, hogy a jegyző egyszer figyelmeztette Angelika nénit az orvos kikötésére, de az öreg nő azt felelte, hogy a gyerek még nagyon fiatal, meg aztán kissé gyengélkedő. A jegyzőt meglepte, hogy Pitou kisasszonynak oly áldott jó szíve van s beleegyezett, hogy csak a következő évben adja unokaöccsét inasnak. Pedig már nem volt szabad vesztegetni az időt, mert a fiú elérte tizenkettedik esztendejét.

Mihelyt nagynénjénél volt — aki, mellesleg szólva, folyton törte a fejét, hogyan vehetné hasznát a fiúnak —, Pitou, ki megint közel érezte ma-

gát erdejéhez, megtett minden topográfiai előkészületet, hogy Villers-Cotteretsben is ugyanazt az életmódot folytassa, mint Haramontban. Elhatározása tehát meg volt, csak hogy nehéz volt végrehajtani. Mert alig, hogy megfőzte madárenyvét s alig, hogy visszatért első erdei kirándulásából, mely kora reggeltől estig tartotta távol a jó nagynéne házától, megkapta az első rokon fenytést. Angelika néni lesbe állt reá az ajtó mögött, mikor közeledni látta, s Pitou abban a pillanatban, mikor átlépett a küszöbön, váratlan koppanást érzett a fejebubján, aminek előidézőjeként minden hosszabb gondolkodás nélkül ájtatoslelkű nagynénjének csontos kezét ismerte fel.

Jó szerencse, hogy a Pitou gyereknek kemény koponyája volt, s ámbár az ütés nem igen rázkódattatta meg, rá akarva kissé ijeszteni nagynénjére, úgy tett, mintha szédülten bukna a szoba tulsó sarkába. Mihelyt odaért s látta, hogy nénije, szoknyáját megemelve, közeledik hozzá, sietve huzta elő zsebéből azt a talizmánt, melytől bizton várta, hogy megszerzi számára a bocsánatot elmarádásáért.

Két tucat madár volt, fele részében vörösbegy, fele részében fenyvesrigó.

Angelika kisasszony nagyot nézett csodálkozásában, de a forma kedvéért még tovább patvarkodott; ám aközben, hogy még mindig szidta a gyereket, kezébe kerítette a vadászsákmányt, hármat lépett a lámpa irányában és kérdezte:

— Mi ez?

— Láthatja, drága Angelika néni, hogy madár.

— Meg lehet enni? — kérdezte az öreg hölgy, kinek, szent nő létére, természetesen falánk természete volt.

— Persze, hogy meg lehet enni, — felelte Pitou — elhiszem, hogy ennivaló a veresbegy meg a fenyvesrigó.

— És honnan loptad ezeket az állatokat, kis boldogtalan?

— Nem loptam, hanem fogtam.

És Pitounak megeredt a szava. Elmondotta az enyvesvessző készítésének és kirakásának titkát s hozzátette még, hogy a madarászáson kívül otthon van a hurokvetés tudományában is, csak éppen valamelyes rézdrótra kell még szert tennie, akkor aztán lesz bőven madár és nyul a konyhára.

— Aztán sokba kerülne?

— Oh! négy sou elég, hogy két hurkot csinálhassak, — felelte Pitou, az ujján számolgatva.

— És hány nyulat foghatsz két tucat hurokkal?

— Amint éppen sikerül: négyet, ötöt, talán hatot is; aztán többször is lehet használni a hurkot, ha a vadőr észre nem veszi.

Ettől a naptól fogva szent volt a béke Pitou és nagynénje közt. Pitou most már Angelika néni engedelmével járta napestig az erdőt és minden este zsákmánnyal telhelten tért haza. Megesett, hogy három nyulat is hozott egyszerre. Ilyenkor kettő az Aranygolyó vendéglősenek, egy pedig a paróchiának konyhájába vándorolt. Angelika néni szíven viselte Fortier abbé testi jóvoltának érdekét, az abbé viszont a plébánia területén élő jó lelkek szívésségébe ajánlotta Angelika kisasszonyt.

Igy folytak a dolgok három vagy négy hónapig. Angelika néni el volt ragadtatva, Pitou pedig türhetőnek találta helyzetét. De egy váratlan esemény, amelyre egyébként számithatott volna, megzavarta a néni számításait és határt vetett az unokaöcs vadászkirándulásainak. Newyorkból keltezve levél érkezett Gilbert doktortól. A filozóf gondolkodásu utazó, amikor Amerika földjére tette lábát, nem feledkezett meg arról a kis fiuról, kit gondjaiba fogadott. Meghagyta Niquet mesternek, hogy tudja meg, eleget tettek-e kikötésének s ha

a fiut nem adták volna mesterségre, menten bontsa fel az Angelika nénivel kötött szerződést.

Az öreg kisasszony nagyon megdöbben és egy heti időt kért, hogy előkészíthesse lelkét, minő foglalkozást válasszon unokaöccsének. Fogas kérdés volt, de végre mégis megoldotta. Mentő gondolata támadt. Elment Fortier abbéhoz s megkérte, fogadja be iskolájába dijtalanul Pitout és eszközölje ki számára azt az ösztöndíjat, melyet az orleánsi herceg ő fensége alapított a soissonsí papnevelő intézetbe felveendő egyik tanítvány számára. Ez olyan mesterség volna, mely Angelika néninek nem kerülne semmibe, Fortier abbé pedig, nem szólva a fenyves madarokról, rigókról s azokról a nyulakról, melyekkel az ájtatos lelkű nő hat hónap óta valósággal elhalmozta, úgy vélte, hogy valamivel mégis többel tartozik a templomi székeit bérbeadó nő unokaöccsének, mint bárki másnak.

Tehát az Ange gyerek bejutott dijtalanul az abbé iskolájába. Az abbé derék ember volt; önérdékét nem nézve, önzetlenül osztogatta tudományát a lelki-, és pénzét a testi szegényeknek; csak egyben nem ismert tréfát: a szolócizmusok kihozták sodrából, a barbarizmusok pedig dűhbe gurították. Ebben az egy tekintetben nem ismert sem barátot, sem ellenséget, sem szegényt, sem gazdagot, sem fizető tanítványt, sem tandíjmenteset. Még nem vesztegethető pártatlansággal és lakedomóniai egykedvűséggel osztogatta ütlegeit, s mint-hogy erős keze volt, alaposak voltak az ütlegei.

Pitounak, mint láttuk, nagyon sok baja volt a szolócizmusok és a barbarizmusok miatt. Láttuk azt is, hogy azok miatt kellett otthagynia örökre Fortier abbé nem éppen barátságos hajlékát. Oh, mennyiszer nem szenvedett iskolai áristomot azok miatt a kegyetlen izmusok miatt! De volt valami, ami elviselhetővé tette számára azt a sok iskolai büntetést, valami, ami nevelésének, vagyis inkább

neveléshiányának kezdetén ragadt reá s lett megmáshíthatatlan természetévé: a szeretet, mellyel az állatok iránt viseltetett.

Az említett láda, melyet Angelika néni a szekrény nevével ruházott fel, terjedelménél s annál a számos rekesznél fogva, mellyel Pitou a belsejét gazdagította, valóságos Noé bárkájává növekedett, mely magába fogadta a csúszó, mászó és repülő állatoknak mindenféle fajtáját. Volt abban kígyó, gyík, hangyaleső, rovar és béka s ezek az állatok már azért is drágák voltak Pitou szívének, mert sok büntetést kellett elszenvednie miattuk.

Hétköznapi sétái közben Pitou fáradhatatlanul gyűjtötte az anyagot állatseregletébe. Vasárnapi és csütörtöki szabad napjait egészen a madarászatnak és az orvvadászatnak szentelte; igen, de minthogy egyre nőtt és már tizenhat éves volt, közbejött valami, ami kissé eltérítette Pitout kedves foglalkozásaitól.

A Farkasrétre vivő ut mentén volt Pisseleu falu. Abban a faluban volt Billot apó tanyabérlete és e tanyaház kapujában mindig ott állt, valahányszor Pitou arra ment, egy csinos, takaros, eleven, jókedvű kisleány, kit keresztnevén Katalinnak, de még inkább az atyja nevérol a Billot leánynak mondtak.

Pitou azzal kezdte az ismerkedést, hogy köszönt a Billot leánynak. De lassankint nekibátorodott és mosolyogva köszöntötte; egyszer aztán, mikor már köszöntötte s mikor már mosolygott reá, megállt és pirulva kockáztatta meg ezeket a szavakat, melyeknek kiejtését nagy merészségnek tekintette:

— Jó reggelt, Katalin kisasszony!

Katalin jó kis leány volt és régi ismerősként fogadta Pitout. Csakugyan régi ismerőse is volt, mert Katalin két év óta hetenkint legalább egyszer

látta a tanya előtt járni, csak éppen az volt a baj, hogy Katalin látta Pitout, de Pitou Katalint nem. Abban az időben, mikor Pitou kezdett úgy arra járni, Katalin tizenhat éves volt, Pitou tizennégy.

Katalin lassan-lassan kezdette nagyrabecsülni Pitou képességeit, mert Pitou azzal tett bizonyosságot róluk, hogy legszebb madarait és legkövérebb nyulait ajánlotta fel neki. Ennek következtében Katalin hízlekedő szavakat mondott Pitounak, Pitou pedig, ki annyival is fogékonyabb volt a hízlekedő szavak iránt, mert ritkán volt része afélében, átengedte magát az újdonság varázsának, s ahelyett, hogy tovább ment volna, mint addig, a Farkasrét felé, feleutján megállt; s ahelyett, hogy madarászással és hurokvetéssel töltötte volna napját, azzal vesztegette idejét, hogy ott kóválygott Bilot apó tanyája körül, remélve, hogy megláthatja egy pillanatra Katalint.

Ebből aztán a nyulbőr árából befolyó jövedelem észrevehető megcsökkenése s a vörösbegynek meg a fenyvesrigónak majdnem teljes hiánya következett.

Angelika néni panaszkodott. Pitou azt felelte, hogy a nyulak bizalmatlanná váltak, a madarak pedig, melyek észrevették a csapdát, nem járnak már a tócsához, hanem a fák leveleiből és odvából isszák a vizet.

Csak egy gondolat vigasztalta Angelika nénit a nyulak eszességéért és a madarak furiangosságáért, amit mind a filozófia haladásának tulajdonított, tudniillik az, hogy unokaöccse megkapja az ösztöndíjat, belép a szemináriumba, ott tölt három évet, aztán abbé lesz. Már pedig Angelika néninek sohasem volt forróbb vágya, mint hogy plébános gazdasszonya lehessen.

Ennek a vágnak okvetlenül be kellett teljesednie: mert ha Pitou Angeból abbé lesz, nem vehet magához mást gazdasszonynak, mint a nagy-

nénjét, különösen azok után, amit nagynénje az érdekében tett.

A szegény öreg hajadon aranyos álmait csak az az egy zavarta, hogy amikor Fortier abbéval a reményeiről beszélgetett, az fejét csóválta és így felelt:

— Kedves Pitou kisasszonyom, ahhoz, hogy az unokaöccséből pap lehessen, a fiunak sokkal kevesebb idejét kellene szentelnie a természetrajznak és sokkal többet az eféle dolgoknak, hogy: *De viris illustribus*, vagy: *Selecta e profanis scriptoribus*.

— Mit értsek ebből?

— Azt, hogy nagyon is sok barbarizmust és végezetül nagyon is sok szolöcizmust követ el, — felelte Fortier abbé.

Amely válaszával a leglehangolóbb bizonytalanságban hagyta Angelika kisasszonyt.

NEGYEDIK FEJEZET

Melyben az olvasó megismerkedik

Billot apóval

Tehát Pitou kívül került az iskolán. Egyik karját lefelé lógatta, a másikkal meg a ládáját tartotta egyensúlyban a fején, a füle még zúgott Fortier abbé dühének kitöréseitől s így ballagott a Pleux felé.

Végre világosság gyult agyában s a következő három szó röppent ki a száján, kifejezést adva minden gondolatának:

— Jézus, a néni!

Ugy bizony, mit szól majd Pitou Angelika kisasszony minden reményének összeomlásához?

Ebben a pillanatban az óra egyet ütött a toronyban.

Pitou megtudta ebből, hogy az abbéval folytatott beszélgetése és lassúsága, mellyel hazafelé tartott, hatvan perccel késelte meg, s hogy ennek következtében harminc perc óta lejárt az a meg nem hosszabbítható határidő, melynek elmúltával Angelika néninél nem volt többé ebéd.

De ez egyszer korántsem a néni sovány ebédje izgatta a hanyag tanítványt; bármily szűkös volt a reggelije, Pitounak sokkal inkább tele volt a szíve, semhogy észrevette volna, hogy a gyomra üres.

De hát végre mégis át kellett lépnie a rettegett ház küszöbét és hosszas, kétségbeesett kitérsek után reá kellett tértie arra a rettentő vallo-másra, mely semmivé vol teendő Angelika nénjének minden reményét.

Csakhogy a dolog még akkor sem ment bele az öreg nő fejébe. Kétségeiben és végső kétségbeesésében felkerekedett, hogy elmegy ő maga Fortier abbéhoz, tőle kérni felvilágosítást a hihetetlen eseményről s talántán mégis szerencsét próbálni nála egy végső kísérlettel, hogy hátha még jobbra fordíthat mindent.

Pitou szemmel kísérte a távozót. Az, hogy elment, legalább negyedórai nyugtot jelentett számára. Elhatározta, hogy felhasználja ezt a negyedórát, mellyel a gondviselés ajándékozta meg. Összepakarta a néni ebédjének maradványát, hogy megetethesse vele gyíkjit; fogott néhány legyet a hangyáinak és békáinak; aztán lassan-lassan kihúzta a kenyeres fiókot s kinyitotta a szekrényt és gondoskodott saját étvágyának kielégítéséről is, mert az egyedüllét meghozta étvágyát.

Mikor megtette minden intézkedését, kiállt lesre az ajtóba, hogy Angelika nénje meg ne lephesse.

Aközben, hogy ily módon figyelt, egy csinos, fiatal teremtes közeledett a Pleux felől, áthaladva azon a kis utcán, mely a Soissons-utcát az Osmet-

utcával köti össze. Két kosárral megterhelt lónak hátán ült, s egyik kosárban tyukok, csirkék, a másikon galambok voltak. Mikor észrevette Pitout nagynénjének küszöbén, megállt.

Pitou szokása szerint elpirult; aztán szájtátva nézett, vagyis csodálkozott, mert szemében a Billot leány az emberi szépség legmagasabbrendű megtestesülése volt.

A fiatal leány egy pillantást vetett az utcára, könnyű fejbőlintással köszöntötte Pitout és tovább ment utján.

Ez a kis jelenet éppen elég soká tartott arra, hogy a nagy tanuló, egészen elmerülve gondolataiba s mindegyre azt a helyet nézve, hol Katalin járt, nem vette észre nénjét, ki visszatért Fortier abbétól s elsápadva haragjában, hirtelen kézen ragadta öccsét.

Váratlanul felriadva így szép álmából, Pitou Angelika néni haragos arcáról saját kezére fordította szemét s ijedten vette észre, hogy vajjal bőven megkent és sajttal megrakott jókora fél cipő fehérlik az ujjai között.

Angelika kisasszony dühösen kiáltott fel, Pitou meg ijedten sóhajtott egyet. Angelika felemelte bütykös ujjait, Pitou lehajtotta fejét; Angelika megragadott egy seprűnyelet, mely nagyon is a kezéügyében volt, Pitou kiejtette kezéből a zsemlyét és minden magyarázó szó nélkül futásnak eredt.

Ez a két sziv megértette egymást, megértette, hogy azontul nincs többé közük egymáshoz.

Angelika kisasszony kiment és kétszer ráfordította a kulcsot az ajtóra. Pitou, ki a zár csikorgásában a vihar folytatását vélte hallani, ijedten szaporázta lépteit.

Mikor a temetőhöz ért és bekanyarodott a sarkon, majdnem belebotlott orrával egy ló farába.

— Istenem, uram, — mondotta egy szelid hang — hova oly sietve, Ange ur? Úgy reánk ijesztett, hogy a szürke majdnem megbokrosodott.

— Oh, Katalin kisasszony, — kiáltotta Pitou, inkább saját gondolatára, mint a leány kérdésére felelve — oh, Katalin kisasszony, micsoda szerencsétlenség, Istenem, micsoda szerencsétlenség!

— Jézusom! Mi baj, Ange ur? — kiáltotta a leány és megállította az ut közepén lovát — igazán megijeszt.

— Van baj elég, — felelte Pitou — mert belőlem sem lesz már abbé, Katalin kisasszony.

A Billot leány nem hogy megijedt volna, hanem inkább nagyot nevetett.

— Nem lesz belőle abbé? — mondotta. — Hát legyen katona! Istenem, hogyan lehet úgy megijedni ily semmiségen? Már azt hittem, az Angelika nénje halt meg.

— Oh! — mondotta Pitou érzelmesen — anyyi, mintha meghalt volna, mert elkergetett.

— Baj is az?

— Mily jó magának, Katalin kisasszony, hogy neveteth ezen!

— De ki mondja magának, hogy nem sajnálnám, ha igazi szerencsétlenség érné, Pitou Ange ur?

— Megsajnálna? Hát tudja-e, hogy nincs semmim, nincs mit ennem? Pedig én mindig éhes vagyok!

— Hát nem akar dolgozni, Pitou ur?

— Dolgozni! Mit? Fortier ur és Angelika nénem mindig azt mondták, hogy nem vagyok semmire való.

— De hát miért nem tesz meg valamit? — kérdezte Katalin, mert ismerte Pitou szomorú történetét.

— Mit?

— Hiszen úgy tudom, van egy jóakarója, ki nek a fiával is egy osztályba járt, Gilbert doktor

ur? Miért nem folyamodik hozzá? Bizonyára nem fogja elhagyni.

— Oh, egész bizonyosan megtenném, ha tudnám, hova lett. De talán tudja a kedves papája, Billot kisasszony, mert hiszen Gilbert doktor az ő földesura.

— Tudom, hogy a haszonbér egyik felét Amerikába szokta utána küldeni, a másik felét pedig egy párisi jegyzőnek szolgáltatja be.

— Oh! — mondotta Pitou nagyot sóhajtva — Amerikába? Az nagyon messze van.

— És elmenne Amerikába? — kérdezte a leány, szinte megdöbbenve Pitou elhatározásán.

— Már hogy én, Katalin kisasszony? Soha! soha! Ha tudnám, hol és mit eszek, nagyon jól érezném magam Franciaországban.

— Nagyon jól, — mondotta utána Katalin.

Pitou lesütötte a szemét. A leány hallgatott.

Eközben a szürke szép lépésben folytatta útját s egyszerre csak azon vették észre magukat, hogy megérkeztek a tanyára.

Pitou önkénytelenül megállt, mikor a ló is megállt.

— Ejnye! Te vagy az, Pitou? — kiáltotta egy hatalmas termetű ember, ki meglehetősen büszkén vetette meg lábát egy vályunál, hol a lovait itatta.

— Bizony én vagyok, Billot ur, — felelte Pitou.

— Ezt a szegény Pitout megint szerencsétlenség érte, — mondotta Katalin s leugrott a lóról, nem igen vetve rá ügyet, hogy meglibbenő szoknyája közben elárulja harisnyakötőjének színét. — A nénje elkergette a házától.

— És mit vétett megint az ellen az istenes fehérszemély ellen?

— Ugy látszik, nem tudok neki eleget görögül, — hivatkozott a fickó, mert azt kellett volna mondania, hogy latinul.

— No, úgy nézem, jobbra vagy te való, mint hogy abbé legyen belőled, — mondotta Billot. — Rossz idő kezd most járni az abbékra. Eljön a vihar. Ügyes, becsületes gyerek vagy, megkeresed te a kenyeredet külön foglalkozással is.

— Megkeresem? — kérdezte Pitou. — Nehezen hiszem.

— Hát lusta vagy?

— Nem tudom. Sohasem dolgoztam.

— Azok a papok! — kiáltotta Billot és megrázta vaskos öklét a város felé; — így nevelik a fiataltságot a henye életre, a haszontalanságra. Mondják meg nekem, miben lehet hasznára az ilyen fiu a testvéreinek?

— Oh, nem sokban, tudom. Szerencsére nincsenek testvéreim.

— Nincsenek testvéreid? Úgy értem, hogy az embereknek általában. Csak nem akarod azt mondani, hogy minden ember nem egy testvér?

— Oh, dehogy; hiszen benne van az evangéliumban is.

— És egyenlő? — folytatta a bérlő.

— Oh, az más! Ha egyenlő lettem volna Fortier abbéval, akkor nem vesszőzött és korbácsolt volna meg annyiszor; és ha egyenlő lettem volna a nénémmel, akkor nem kergetett volna el.

— Azt mondom neked, minden ember egyenlő, — mondotta a bérlő — be is bizonyítjuk mi még azt a zsarnokoknak. Bizonyítom ezt azzal is, hogy magamhoz fogadlak.

— Pitou ur, — szólt közbe Katalin — nem akart még másvalamit is kérni apámtól? Úgy-e, azért jött, hogy megtudja, hol találhatja a pártfogóját?

— Az ám! Milyen furcsa! Egészen elfelejtettem.

— Az érdeemes Gilbert urat akarod mondani? — kérdezte a bérlő oly hangon, mely elárulta,

mily mélyen tiszteli földesurát — no, nem sokáig kell várni, míg visszatér Amerikából. Annyit tudok, hogy ma egy hete Havreban volt, mert van ott a kötőfékemen egy csomag, melyet tőle kaptam. Akkor küldötte el címemre, mikor oda érkezett és ma reggel kézbesítették ki Villers-Cotte-
retsben.

— Honnan tudja, hogy tőle jött, apám?

— Én ugyan írástudatlan vagyok, dicsekszeni is vele, de elolvastattam a csendőrhadnaggyal, kívül véletlenül összetalálkoztam.

— És mi van a levélben, apám? Ugy-e, még mindig meg van elégedve velünk?

— Ítéld meg magad! — És a bérlő elővett börtarisznyájából és átadott leányának egy levelet.

Katalin olvasta:

Kedves Billot uram!

Amerikából jövök. Oly népet találtam ott, mely gazdagabb, nagyobb és boldogabb, mint a miénk. Ezt annak köszönheti, hogy szabad, holott mi nem vagyunk azok. De mi is közeledünk az új időkhez és mindenkinek azon kell lennie, hogy siettesse azt a napot, mikor a világosság fényleni fog. Ismerem az ön gondolkodását, kedves Billot uram; tudom, mily befolyása van a többi bérlőre, különösen pedig a munkásoknak és földmivelőknek arra az egész derék népére, melynek ön ugyan nem mint király, hanem mint jó atya parancsol. Oltsa lelkükbe az önfeláldozásnak és testvériségnek azokat az elveit, melyeket felismertem önben. A filozófia mindenkié és fényénél kell minden embernek olvasnia saját jogait és kötelességeit. Küldök önnek egy kis könyvet, melyben fel vannak sorolva mind ezek a jogok és mind ezek a kötelességek. A könyvet

én irtam, bár nevem nincs rajta címlapján. Terjessze szét a benne talált elveket: az általános egyenlőséget hirdeti valamennyi! Olvas-tassa fel a könyvet a hosszú téli estéken! Az olvasás a szellem tápláléka, mint ahogy a test tápláléka a kenyér.

A legközelebbi napok egyikén meg fogom látogatni és fel fogom ajánlani önnek a bérletnek egy új formáját, melyet Amerikában nagyon szokásba vettek. Az a lényege, hogy a bérlő meg a földbirtokos megosztzkodnak a termésen s a magam részéről azt hiszem, hogy ez a mód leginkább felel meg az ősi társadalom törvényeinek és különösen Isten kívánságainak.

Üdv és testvéri érzés.

Gilbert Honoré,
Philadelphia polgára.

— Hohó! — kiáltotta Pitou. — Ezt mondom aztán jól megfogalmazott levélnek!

— Nem igaz? — mondotta Billot.

— Igaznak igaz, kedves apám, — mondotta Katalin — csak éppen azt nem hiszem, hogy a csendőrhadnagy egy nézetten volna kegyelmeddel. Mert ez a levél nemcsak Gilbert doktort keverheti bajba, hanem kegyelmedet is.

— Ej, — mondotta Billot — mindig rémeket látsz; de akár így, akár úgy, itt van a füzet és most már tudjuk, mi lesz a teendőd, Pitou. Estére olvasni fogsz belőle, napközben pedig a juhokat meg a teheneket őrzöd. Most pedig olvasd el a címét. Arról, ami benne van, majd később beszélhetünk.

Pitou a következő szavakat olvasta az első oldalon:

AZ EMBEREK SZABADSÁGARÓL ÉS A
NEMZETEK FÜGGETLENSÉGÉRŐL.

— Nagyon kérem, apám, — szólalt meg hirtelen Katalin, a nők bámulatos ösztönével — rejtse el ezt a könyvet. Reszketek, ha csak reá nézek.

— De miért okozna bajt nekem, mikor nem okozott bajt a szerzőjének?

— Mit tudhat arról, apám? A levelet egy héttel ezelőtt írták s a kis csomagnak nem kellett volna egy hét, hogy ide érkezzék. Ma reggel én is kaptam egy levelet Gilbert Sebestyéntől, aki azt írja, hogy három napja várják Párisba atyját, de nem érkezett meg.

— A kisasszonynak igaza van, — jegyezte meg Pitou — úgy rémlik, a késedelem aggasztó.

— Hallgass! — kiáltotta Billot — rémlátó vagy te is. Olvasd csak el a doktor értekezését; akkor aztán nemcsak tudós leszel, hanem ember is lesz belőled.

Pitou oly ünnepélyes mozdulattal csapta hóna alá a könyvet, hogy teljesen meghódította a bérlő szívét.

— Mondd csak, — kérdezte Billot a fiutól — ebédeltél-e már? Nem? Akkor eredj Billot anyóhoz, majd kapsz tőle enni, holnap aztán hozzá láthatsz teendőidhez!

Pitou hálás pillantást vetett Billot urra és Katalin vezetésével betért a konyhába, a háztartásnak abba a részébe, hol Billotné uralkodott korlátlanul.

ÖTÖDIK FEJEZET

Pásztori költemények

Pitou abban a mértékben, amint a kenyeret nyelte és bőven locsolgatta almamusttal a sóban-főttet, hálás szívvel érezte növekedni csodálatát a bérlő, tiszteletét a felesége és szerelmét a leánya.

íránt. Csak egy gondolat bántotta: a juhokat meg a teheneket őrizni másnapról fogva.

Mégis volt, min vigasztalódnia. Hiszen a juhászát dolgait Billot kisasszony intézi s tőle kapni parancsot, nem olyan, mint a parancs.

De hát Katalin a maga részéről is örködött Pitou méltóságán. Aznap este, mikor Pitou odament hozzá és megkérdezte tőle, hogy hány órakor induljon, hogy találkozassék a juhászokkal, mosolyogva felelte Katalin:

— Nem indul semmikor. Meggyőztem apámat, hogy nevelésénél fogva nem való arra a foglalkozásra, melyet magának szánt, Pitou. Itt fog maradni a tanyaházban.

— Oh, annál jobb! — kiáltotta naiv vigyázatlansággal Pitou; — legalább nem hagyom el Katalin kisasszonyt. De mi lesz a teendőm itt?

— Az, ami az enyém volt, az írásbeli dolgokat, a napszámosokkal való leszámolást végzi és feljegyzi a kiadásokat meg a bevételeket. Mert, úgy-e, számolni tud?

— Tudom a négy műveletet, — felelte Pitou büszkén.

— No, akkor eggyel többet tud, mint én, — mondotta Katalin. — Mert én nem viszem meszebbre a harmadiknál. Mindkettőnk nyer el dolgon, én különösen időt. S az alatt az idő alatt majd főkötőt varrok, hogy csinosabb legyek.

— Oh! — kiáltotta Pitou — én nagyon csinosnak tartom már anélkül is.

— Ejnye, ejnye, úgy látom, azért jött ide, hogy kellemetességeket mondjon nekem!

— Dehogy azért, Katalin kisasszony, nem értek én ahhoz. Nem tanítanak afélett Fortier abbénál.

— Hát táncot tanítottak?

— Táncot, Fortier abbénál? Jézusom, Katalin kisasszony, hogy táncot-e?

— Tehát nem tud táncolni? No, akkor jövő vasárnap majd elkísér a táncmulatságra és meglátja, hogyan táncol Charny ur; ő táncol legszebben az egész környék fiataljai közt.

— Ki az a Charny ur?

— Boursonne kastély ura.

— Tehát ő is táncol vasárnap? Kivel?

— Velem.

Pitounak, maga sem tudta miért, összeszorult a szíve.

Másnap reggel aztán, Katalin irányításával, hozzáfogott a dolgához.

Billot kilenckor tért haza; mert Pitou még ki sem kelt ágyából, mikor ő már künn járt a gazdaságban. Reggeli közben értésére adta Pitounak, hogy harmadnapra, délelőtt tíz órakor tartják meg az első felolvasást Gilbert doktor könyvéből a pajtában.

Pitou bátortalanul jegyezte meg, hogy délelőtt tízkor van a mise; Billotné és Katalin is megpróbálkozott egynémely megjegyzéssel, de a bérlő azt felelte nekik, hogy az asszonynép elmehet, ha akar, a misére, mivelhogy a vallást úgy is az asszonynépnek találták ki; ami pedig a férfiakat illeti, azok vagy meghallgatják Gilbert doktor mondanivalóját, vagy pedig elmehetnek a szolgálatából.

A filozófus Billot nagy despota volt a házában; egyedül Katalinnak volt meg az a kiváltsága, hogy szót emelhetett határozatai ellen; de mikor azokat a határozatokat a bérlő oly véglegeseknek tekintette, hogy sötéten ráncolta össze homlokát Katalin megjegyzésére, akkor az is épp úgy elhallgatott, mint a többiek.

Csakhogy Katalin most hasznót akart huzni a körülményekből Pitou javára. Mikor felkelt az asztaltól, megjegyezte apjának, hogy Pitou nagyon szegényesen van ruházkodva ahhoz, hogy harmad-

nap ő adja elő azt a sok szép dolgot, ami Gilbert doktor könyvében áll; ő volna a tanító, aki oktat, már pedig nem jó, mikor a tanító pírulni kénytelen a tanítványai előtt.

Billot felhatalmazta leányát, hogy Pitou felruháza dolgában egyezzek meg Dulauroy urral, a villers-cotteretsi szabóval.

Pitou nagyon kellemesen volt meglepődve, mikor vasárnap reggel nyolc órakor, mikor éppen azon gondolkodott, hogyan csinosíthatná ki magát valamennyire, belépett a házba Dulauroy ur és lerakott egy székre egy rend gyönyörű szép ruhát világoskék nadrággal és rózsaszín csikos nagy fehér mellénnyel. Aztán jött a varróné s letett a másik székre egy inget meg egy nyakkendőt; ha jó az ing, akkor, úgy mondták, varrnak még féltucatot. A meglepetések órája volt ez; mert beállított még a kalapos egy legújabb divatu háromszögletű kalappal, aztán a varga, egy pár ezüstcsatos cipővel.

Pitou alig hitte a szemének, hogy ez mind az övé volna. A hála könnyei borították el szemét és csak ennyit mondhatott:

— Oh, Katalin kisasszony, sohasem felejttem el, hogy mit tesz értem!

Alig ismert magára Pitou, mikor szépen kinyalva, a tükörbe nézett. Éppen akkor lépett be Billot.

— Ohó! — kiáltotta — de jól festesz, gyerek. Szeretném, ha így látna most Angelika nénéd. Kiváncsi vagyok, mit szólna hozzá?

— Nem szólna semmit, — felelte Pitou — hanem dúlna-fúlna magában.

— Hallod-e, te gyerek, ha tanácsomat kérnéd, azt mondanám, hogy ha valamikor beadja a kulcsot az öreg, ájtatoslelkű nénikéd, jól megnézd a szekrényeit, a szalmazsákját, de még az uborkásüvegeit is, mert nem tudhatod, hova rejtette azt a harisnyaszárat, melybe a kincseit gyűjtögette. De majd be-

szélünk erről máskor... Nálad van Gilbert doktor könyve?

— Itt van a zsebemben.

— Jól meggondolta, apám? — mondotta Katalin.

— Nincs azon mit gondolkodni, mikor az ember jót művel, — felelte a bérlő; — a doktor azt mondotta nekem, hogy olvastassam fel azt a könyvet és terjesszem azokat az elveket, melyek benne vannak; a könyvet felolvastatom, az elveket elterjesztem.

— És, — kérdezte Katalin bátortalanul — mehetünk a misére, anyám meg én?

— Eredjetek a misére, — felelte Billot; — ti asszonyok vagytok, mi meg férfiak, az pedig más; gyerünk, Pitou!

HATODIK FEJEZET

A hosszú lábnak, ha a táncban nem, de a futásban nagyon jó hasznát lehet venni

A pajtában vagy huszonöten gyülekeztek össze, Billot cselédei. Billot nagy tekintélynek örvendett az emberei közt, mert ámbár sokat patvarkodott velük, étellel-itallal mégis bőven ellátta, azonkívül pedig jól fizette őket.

Billot belépett a gyülekezetbe és nyomon követte Pitou. A bérlő megmagyarázta a parasztoknak, hogy az a kis könyv, melyet Pitou majd felolvas nekik, Gilbert doktor munkája. Gilbert doktort nagyon jól ismerték az egész kantonban, hol több birtoka volt, melyek közül legnagyobbnak Billot bérletét lehetett mondani.

Pitou egy hordó tetejére állt s erről a rögtönzött szószékről kezdette meg felolvasását. Közis-

meretű dolog, hogy a nép gyermekei annál nagyobb figyelemmel hallgatják az efélét, minél kevesebbet értenek meg belőle. Semmi kétség, hogy a kis könyv tartalmával nem volt egészen tisztában maga Billot sem. De a homályos mondatokból mégis vilámsugárként fénylettek elő ezek a ragyogó szavak: Függetlenség, szabadság és egyenlőség. Több nem kellett ezeknél; a tetszésnek vihara tört ki hallatukra; minden oldalról hallatszott a kiáltás: Eljen Gilbert doktor!

Pitou a füzetnek körülbelül harmadrészét olvasta fel, s az összegyűltek elhatározták, hogy három egymásután következő vasárnap hallgatják meg az egészet.

Pitou kitűnően olvasott fel s ez első nyilvános szereplésével nagyon megnőtt még Billot szemében is. Sietett is az eldicsekedni a doktor könyvének sikerével felesége és leánya előtt. Billotné nem szólt semmit, mert rövidlátó asszony volt szegény. De Katalin szomoruan mosolygott.

— Apám, — mondotta — félek, hogy bajba keveri magát. Mondotta is már nekem valaki, hogy intsem nagyobb vigyázatra, mert figyelik.

— Ki mondotta?

— Egy jó emberünk, aki biztos helyről tudja.

— No, szeretném tudni, ki az a jó emberünk.

Nem szeretem a kerülgetést. Ki az?

— Charny Izidor ur.

— Ejnye, mibe nem üti az orrát az az urfi? Mit osztogat az nekem tanácsot arról, hogy hogyan gondolkozzam? Adok neki én tanácsot arról, hogy hogyan ruházkodjék? Jobb volna, ha a maguk portája előtt söpörnének ő meg a rangjabeliek. A nemzetgyűlésben nagyon is firtatják már a kegyenc-ek és kegyencnök dolgát. Jegyezze meg azt magának a testvérbátyja, Charny Olivér gróf, ki az udvarnál lézeng és abban a hírben áll, hogy nincs éppen rossz viszonyban az osztrák asszonysággal.

Ebéd után Pitou elkísérte Katalint a táncmulatságra. Meg is fogadta magában, hogy jól megőrzi emlékezetében julius tizenharmadikának ezt a vasárnapját, mikor karján vezethette Billot apó gyönyörűséges leányát. Katalin karcsu termetű, feketeszemű szőke teremtes volt, s hajlott a dereka, mint a nádszál.

A tánc rendszerint hat órakor kezdődött, de ők már háromkor mentek el hazulról. Hogy kárba ne vesszen az idő, elnéztek a hársfasor felé, hol a város és a környék urfiai szoktak labdázni Varolet urnak, az orléansi herceg ő fensége főlabdamesterének vezetésével. Varolet ur éppen új versenyre vezényelte a fiatal urakat s mikor az egyik csoport elvonult előttük, a játékosok egyike mosolyogva köszöntötte Katalint. A Billot leány csinos meghajlással viszonzta a köszöntést s elpi-
rult; Pitou ugyanakkor érezte, hogy Katalin karja idegesen megrándult, ahogy karjára támaszkodott.

Valami eddig nem ismert aggodalom szorította össze Pitou szívét.

— Charny ur? — kérdezte s a leányra nézett.

— Igen, ő — felelte Katalin; — ismeri?

— Nem ismerem, de eltaláltam.

A játszma véget ért. A vicomte felhasználta a befejezett és az utána következő játszma időközét, hogy üdvözlje Katalint. Mikor közeledett hozzá, Pitou látta, hogy a leánynak arcába tolat-szik a vér s érezte, hogy a karja mindjobban reszket.

A vicomte könnyed fejbólintással vett tudomást Pitouról, s azzal a finom udvariassággal, mely ama kor fiatal nemes urainak sajátossága volt, érdeklődött Katalin hogylétéről, egyben pedig felkérte az első sortáncra. Katalin elígérkezett neki s a fiatal nemes ur mosolyogva fejezte ki köszönetét.

Katalin végignézte a labdajátékot egészen

addig a pillanatig, mikor a játékosok hívták az inasaikat s feladatták magukra a kabátot. A fiatal leány aztán a táncolókhöz fordult, nagy kétségbeesésére Pitounak, ki úgy érezte, hogy ezen a vásárnapon már arra van kárhozthatva, hogy folyton oda menjen, ahova Charny ur.

A vicomte nem váratott magára. Öltözetének némi változtatásával a labdajátékos előkelő táncossá alakult át. A muzsikusok megadták a tust és Charny ur kezét nyújtotta Katalinnak.

Amit Pitou akkor érzett, mikor a leány karja elbontakozott az övétől s mikor látta, hogy Katalin pirulva lép lovagjával a körbe, életének talán legkellemetlenebb érzése volt.

Katalinnak minden jel szerint sejtelve sem volt arról, hogy mi történik Pitou szívében; boldog és büszke volt, hogy a környék legszebb lovagjával táncolhat. Ami pedig Pitout illeti, ő, ha már kénytelen volt bámulattal adózni Charny ur labdajátékának, nem tehetett másképp, mint hogy méltányolta táncbeli művészetét is. Reánézett a saját lábaira és el kellett ismernie magában, hogy ha nem történik valami nagy változás alkatának ebben a részében, örökre le kell mondania arról, hogy oly győzelmeket arasson, minőt Charny ur aratott ebben a pillanatban. Igaza volt Billot apónak: Pitou azon az uton volt, hogy emberré legyen: szenvedett.

Szokása ellenére nagyon rosszul aludt. Álmatlanságának pillanataiban eszébe jutott Gilbert doktor könyve; az a könyv főképpen a nemesség ellen, a kiváltságos osztályok visszaélései ellen s azoknak a gyávasága ellen fordult, kik mindezt tűrik. És Pitounak úgy rémlett, mintha csak most kezdené megérteni azt a sok szép dolgot, melyet reggel olvasott, és elhatározta magában, hogy mihelyt felvirrad, sajátmaga kedvére és egészen halkan újra elolvassa azt a mesterművet, melynek

egy részét már hangosan és mindenkinek felolvasta.

De minthogy rosszul aludt, későn ébredt fel. Akkor aztán lement egy kis létrán s kényelembe helyezkedett egy padon éppen Katalin ablaka előtt. Ami aligha történt pusztá véletlenségből. Ott aztán elővette zsebéből a könyvet és úgy tett, mintha olvasná, de azért folyton alattomos pillantásokat vetett az ablakra.

Egyszerre úgy rémlett neki, mintha a könyvnek a naptól megvilágított lapjaira valahonnan árnyék esnék. Hirtelen hátrafordult és látta, hogy egy kopottas fekete ruhájú, hórihorgas ember hajol vállán át a könyvre és szemmeláthatóan épp oly kíváncsian olvassa, mint amily szórakozottan olvasta ő.

Pitou nagy mértékben csodálkozott; a fekete ember nyájasan mosolygott s megmutatta száját, melyben már csak négy foga volt, kettő fölül és kettő alul.

— Amerikai kiadás, — mondotta az ismeretlen furcsa orrhangon — nyolcadrét alak: *Az emberek szabadságáról és a nemzetek függetlenségéről*. Boston, 1788. Irta Gilbert doktor, úgy-e bár?

— Úgy van, uram, — felelte Pitou nyájasan s felállt, mert mindig úgy hallotta, hogy a nálánál különb emberrel nem illik ülő helyzetben beszélni, már pedig ő olyan volt, hogy mindenkit hajlandó volt különbnek tartani magánál.

De mikor felállt, úgy vette észre, hogy az ablakban valami rózsás, mozgó alak jelenik meg és erősen integet neki a szemével. Katalin volt.

— Uram, — mondotta a fekete ember, ki szerencsére háttal állt az ablaknak — ha nem tartja szerénytelennek kérdésemet: Kié ez a könyv?

Pitou már felelni akart, de ekkor megcsapták

fülét ezek a szinte esdeklő hangon kimondott szavak:

— Mondja, hogy a magáé!

A fekete ember, ki csupa szem volt, nem hallotta ezeket a szavakat.

— Uram, — felelte Pitou méltósággal — ez a könyv az enyém.

— Hm, az öné? — mondotta a fekete ember.

— Úgy van, uram, az enyém, — felelte Pitou. — Talán szeretné elolvasni? *Avidus legendi libri* vagy *legendae historiae*?

— Uram, — mondotta a fekete ember, úgy látom, különb ember ön, mint amilyennek a ruhája mutatja: *Non dives vestitu, sed ingenio*. Ennek következtében letartóztatom.

Azzal már intett is annak a két fogdmegnek, ki ebben a pillanatban oly váratlanul jelent meg, mintha a földből bujt volna elő. Az egyik nyomban összekötözte Pitou kezét s benne Gilbert doktor könyvét, aztán Pitout magát az ablak alatt levő vaskarikához kötötte.

Pitou fel akart kiáltani, de ekkor hallotta, hogy az előbbi hang azt sugja neki: — Ne törődjék vele, hadd kössék meg.

Pitou nem várt engedelmessége annyira elragadta a fekete embert, hogy két emberével együtt minden bizalmatlanság nélkül ment be a bérlő házába.

De alig, hogy beléptek, az az előbbi hang újra megszólalt Pitounak. — Emelje fel a kezét, — mondotta.

Pitou nemcsak a kezét, hanem a fejét is felfemelte s megpillantotta Katalin holtápadt, ijedt arcát; Katalin kést tartott a kezében, kihajolt az ablakon s egymásután metélte el a kötelet Pitou kezén az ablak alatt.

Pitou szabad volt.

— Itt van egy kettős louisdor, — mondotta Katalin; — jó lába van, meneküljön; siessen Párisba és adjon hirt a doktornak, hogy mi történt.

Többet nem mondhatott; a fogdmegek ismét előkerültek s a dupla louisdor Pitou lábához esett.

Pitou iziben felkapta. A fogdmegek is, Pitou is úgy voltak egy pillanatig, mint a nyul meg az egy helyben álló kutya: mozdulatlanul néztek egymásra. De mint ahogy a nyul a kutya legkisebb mozdulatát látva, hirtelen felpattan, a fogdmegek első mozdulatára Pitou is egy bámulatosat ugrott s a következő pillanatban az élősövénynek már a tulsó oldalán volt. A fogdmegek nagyot kiáltottak, mire odafutott hozzájuk a fekete ember, ki egy kis dobozt vitt a hóna alatt. A fekete ember nem volt rest és utána vetette magát Pitounak. A két fogdmeg követte példáját. De bizony nem volt bennük annyi erő, hogy át tudtak volna ugrani egy negyedfél láb magas sövényen, s így esett meg, hogy Pitou a szántóföldeken átvágva, csakhamar eltűnt az onnan negyed mérföldnyire levő erdőben. Akkor is futott még negyed óráig; futott volna még két óra hosszáig is, ha szükség lett volna reá.

De nem volt reá szükség. A negyed óra elmúltával, mikor ösztönszerűen érezte, hogy már tul van minden veszélyen, megállt, kifujta magát, fülelt, s mikor bizonyosságot szerzett róla, hogy egészen magára van, így szólt:

— Hihetetlen, hogy annyi esemény fér el három napon.

Aztán hozzátette:

— De mit is parancsolt Katalin? Azt, hogy siessek Párisba. Sietek már.

HETEDIK FEJEZET

Miért ment be a fekete ember a két fogdmeg társaságában a bérlő szobájába

Kilenc óra tájban Billot, mikor hazatért a földekről azzal a szándékkal, hogy szokása szerint megreggelizik, meglepetten állt meg szobájának küszöbén. Váratlan vendégeket látott a szobában: az előbb már említett fekete embert a két fogdmeggel.

— Ejnye! — kiáltotta és két lépéssel hátrált, — mit keresnek itt?

— Oh, Istenem, ugyszólván semmit, kedves Billot uram, — felelte a fekete ember a lehető legédesebb hangon — csak házkutatást tartunk a tanyáján, annyi az egész.

Házkutatást! Billot egy pillantást vetett a puskájára, mely a kandalló fölött levő szegre volt akasztva, aztán így szólt:

— Azt hittem, hogy az ember nincs kitéve az eféle zaklatásnak, mióta nemzetgyűlésünk van. Mit akarnak tőlem, békés, jóra való embertől?

A jövevény nem felelt erre a kérdésre, hanem sóhajtván egyet, intett kezével a két emberének. Azok közeledtek Billothoz, ki hátraszökött és a puskájához kapott. De abban a pillanatban valami eltérítette kezét a fegyvertől.

Az történt, hogy Katalin a zajra kilépett szobájából és éppen jókor érkezett, hogy megővja atyját a bírósági személyek ellen való erőszaktól.

Mikor elmúlt ez a válságos pillanat, Billot nem ellenkezett többé. A rendőrügynök — a fekete ember — megparancsolta embereinek, hogy a gazdát a földszint egy nagy szobájába, Katalint pedig az első emelet egyik szobájába zárják. Billotnét oly ártalmatlannak tartották, hogy nem

is vetettek reá ügyet és a konyhában hagyták. A rendőrügynök aztán, a helyzet urának érezve magát, hozzálátott az íróasztal, a fiókos és a ruhás szekrények átkutatásához.

Billot lehallotta a fölötte levő szobából Katalin sóhajtozását. Eszébe jutottak leányának jóslat-szerű szavai, mert most már nem kételkedett benne, hogy a doktor könyve miatt éri ez a baj.

— De mondják meg már, hogy mit keresnek itt? — kiáltotta az ajtó mögül. — Mondják meg tüstént, mert ha nem, esküszöm, hogy reákényszerítem magukat.

A tanya cselédségének lassu hazaszállingó-zása nem kerülte el a rendőrügynök gyakorlott szemét. Megszámlálta a szolgálégyényeket és arra a meggyőződésre jutott, hogy ha összeütközésre kerül a sor, egész bizonyosan ő marad alul. Tehát közeledett Billothoz és oly udvariassággal, mely a szokottnál is mézédesebb volt, földig hajolt az ajtó előtt és így szólt:

— Megmondom, kedves Billot ur, ámbár nem szokásunk. Egy könyvet keresünk önnél, mely forradalmat prédikál, egy lázító füzetet, melyet királyi cenzoraink kitiltottak az országból.

— No, ha csak azt keresik, megmondhatom hol van, — mondotta Billot. — De akkor — tette hozzá észrevehető nyugtalansággal — nem forgatnak fel tovább mindent a házban?

— Persze, hogy nem, — felelte a rendőrügynök — mert hiszen emiatt a könyv miatt tartjuk a házkutatást. De, ugye-e könnyen meglehet, hogy csak egy példányt vall be, pedig van tíz is? — tette hozzá s mosolyogva fintorította az arcát.

— Esküszöm, hogy csak egy van.

— Kedves Billot ur, — mondotta a rendőrügynök — nekünk szoros kötelességünk, hogy lelkiismeretesen átnézzünk mindent. Legyen hát türelemmel még öt percig; mi csak szegény rendőr-

ügynökök vagyunk, kik parancsot kaptak a többségüktől és bizonyos vagyok benne, hogy nem fogja megnehezíteni a dolgát az olyan becsületes embereknek, — mert találkoznak olyanok minden foglalkozásban, kedves Billot ur — kik kötelességük szerint járnak el.

A fekete ember eltalálta a megfelelő hangot. Így kellett beszélni Billot gazdával.

— Tegyen úgy, de csak szaporán, — mondotta Billot. És nem törődött velük tovább.

A rendőrügynök tehát intett az embereinek s azok újra hozzáláttak felforgató munkájukhoz.

Az egyik szekrény fenekén egyszerre csak megpillantottak egy vaspántos tölgyfaládikát. A rendőrügynök úgy csapott le rá, mint a héja. Már a külsejéről, a szagáról, a tapintásáról megismerhette, hogy ez az, amit keres, mert villámgyorsan rejtette a ládikát bő köpönyege alá és jeladással tudtul adta két emberének, hogy elvégezte, amiért oda küldötték.

Éppen abban a pillanatban vesztette türelmét Billot; megállt a zárt ajtó mögött és kiabálva mondotta:

— Hallották már, hogy nem találják meg, míg meg nem mondom, hol van. Az ördögbe, hallják, nem vagyok én összeesküvő! Feleljenek, mert ha nem, megyek Párisba és panaszt teszek a király, a nemzetgyűlés, az egész világ előtt!

Akkor még előbb említették a királyt és csak azután a népet.

— Igen, kedves Billot uram, halljuk, halljuk, és készek is vagyunk alkalmazkodni kiváló okaihoz. De akkor mondja meg, hol van az a könyv, és mihelyt megbizonyosodunk róla, hogy csak az az egyetlen példánya van, lefoglaljuk és egyszerűen elmegyünk.

— Akkor hát hallgassák, amit mondok. Az a könyv egy derék becsületes árvafiunál van, akit a

házamhoz fogadtam. Pitou Angenak hívják és azt sem tudja, mi van benne. Ha kimennek, megtalálják a lányom ablaka előtt levő lugasban egy padon. Menjenek, vegyék el tőle a könyvet, de ne bántsák a gyereket!

— Már hogy mi bántanók? Hova gondol, kedves Billot ur? Nem ismer bennünket! Mi a légynek sem ártunk.

És elindultak a megjelölt hely irányában és meg is találták Pitout. A fekete ember, abban a hitben, hogy a fogdmegek nem bírnak majd egymaguk azzal a fiatal óriással, lekanyarította válláról a köpönyegét, belecsavarta a ládikát s az egészet egy homályos zugba rejtette.

A többit már elmondottuk Pitou megkötöttesétől addig a pillanatig, mikor Katalin segítségével megszabadíttatva, felhasználta azt a pillanatot, mikor a rendőrügynök fogdmegeivel együtt bement a házba, és átugorva a magas sövényen, nekivágott az erdőnek. Csak azt nem mondtuk még el, hogy a rendőrügynök, eszes ember létére, élt a jó alkalommal és fogdmegeivel együtt maga is kereket oldott. Nem bánta ő már a könyvet, nem bánta Pitout, csak annak örült, hogy a gyorslábu fiu a könyvvel, nem pedig a ládikával ugrott meg.

Katalin, mikor látta, hogy a fekete ember és a fogdmegek Pitout üldözve, eltűntek, fellármázta a házat. A cselédség előrohant s megszabadította előbb Katalint, aztán Katalinnal együtt az atyját. Hamarosan előkerült a konyhából Billotné asszony is.

— Uram, Istenem, — mondotta jajgatva — mily szerencsétlenség! Még az almáriumomat sem kimélték. Oh, az istentelenek!

— Az almáriumban kutattak! — kiáltotta Billot.

És odarohant a szekrényhez s turta mind a két kezével az oda visszahányt asztalneműeket.

— Mit keres, apám? — kérdezte Katalin.

Billot úgy nézett reá, mint akinek az esze zavarodott meg. Aztán, hirtelen felvilágosulva, feljajdult:

— Nem a könyvet keresték azok a nyomorultak, hanem a ládikát. Gilbert doktor ládikáját! — kiáltotta Billot és kétségbeesetten markolt két kezével a bozontos üstökébe. — Azt a drága ládikát! Oh, én szerencsétlen! — fakadt ki ádázul. — Mit szól majd a doktor? Mit gondol rólam? Okvetlenül azt hiszi rólam, hogy áruló, gyáva, nyomorult ember vagyok!

— De, Istenem, mi volt hát abban a kis ládában, apám?

— Nem tudom; csak annyit tudok, hogy életemmel kezeskedtem érte s hogy megölettem volna magam, ha másképp nem őrizhettem volna meg. A lovamat, a lovamat! — kiáltotta aztán hirtelen; — a lovamat ide!

— De hova készül, apám?

— Párisba, hirt adni a doktornak. Hát nem olvastad a levélben, melyet a minap kaptunk tőle, hogy Párisba megy? Okvetlenül ott van. Megyek Párisba. A lovamat! A lovamat!

— És itt hagy bennünket, apám, ily pillanatban? Itt hagy bennünket félelemben és nyugtalanságban?

— Nem tehetek másképp, gyermekem, — mondotta a bérlő s két keze közé fogta és megcsókolta leánya arcát. — Ha valamikor elvesztenéd azt a ládát, mondotta nekem a doktor, vagy inkább, ha ellopnák tőled, egy percig se késsél, hanem értesíts tüstént, bárhol leszek; ne tartson vissza semmi, még egy ember élete sem!

— Uristen, mi lehet abban a ládában?

— Nem tudom; csak annyit tudok, hogy őrizetemre bízták, s hogy ellopattam. Oh! itt a lo-

vam. A fiától a kollégiumban bizonyosan megtudom majd, hogy hol van Gilbert doktor.

Aztán utoljára ölelte meg feleségét s leányát, nyeregbe pattant és toronyírányt vágatott el a párisi országot felé.

NYOLCADIK FEJEZET

Páris országotján

Térjünk vissza Pitouhoz.

Pitou a világ két legnagyobb ösztönző ereje hajtotta előre: a félelem és a szerelem. Mily hasznosnak tündek fel most előtte a táncmulatságon oly kevésé tetszetős, hosszú lábszárai és roppant térdei, mily sebesen vert most félelmében összeszorult szive! Charny ur a kicsiny lábaival, finom térdeivel és szabályszerűen elhelyezkedett lábszáraival bizonyára nem futott volna úgy, mint ő.

Pitou feltartóztathatatlanul törtetett előre az erdőben. De egyszerre megállt és hirtelen elhatározta, hogy kanyarodik egyet és Villers-Cotterets dülőutjáról Páris országotjára tér át.

S egy órával azután, hogy elindult a tanyáról, a király kövezetén járt. Hátravetette pillantását. És nem látott az uton semmit, csak előtte kocogott számárháton két asszonyszemély.

Kissé megnyugtatta attól, amit látott, vagyis inkább attól, amit nem látott, Pitou megállt az erdő szélén zöldelő pázsiton, megtörölte köntösének ujjával pufók és egészen kipirult arcát, leheveredett az üde lucernába és átadta magát annak a gyönyörűségnek, hogy nyugodtan veritékezhetett.

Rövid pihenő után mégis felült és vágyó pillantást vetett annak a békés tanyaháznak irányába, hol Katalin lakott.

De finom hallása, mely volt oly tökéletes, mint

az erdő vadjáé, a követezeten csattogó patkóütések zaját juttatta fülébe. Vajjon azok a szamarak voltak-e, melyeket Levignanban hagyott el s melyek most vágtatásnak eredtek? Nem lehet, mert Haramontban, sőt Villers-Cotteretsben is csak egy olyan samárról tudott, melynek patkót vertek a körmére: Sabot apó samaráról, mely Villers-Cotterets és Crespy között bonyolította le a postaszolgálatot.

A patkócsattogás pedig egyre közelebbről hallatszott és Pitou megrázkódott.

— Hó! hó! — mondotta — megint az a patkó!

Még be sem fejezhette monológját, mikor a háta mögött körülbelül négyszáz lépésnyire előtűnt egy domborulaton egy ló.

Pitounak egyszerre eszébe jutott a fekete ember, eszébe jutottak a fogdmegek. Nem fontolgatva sokat, hátra sem nézett, hanem bizva acélos térdhajlásának erejében, egyetlen szökéssel az útszéli árok tulsó partján termett és toronyírányt vetette el magát Ermenonville felé. Pitounak fogalma sem volt róla, hogy merre van Ermenonville.

De tíz perccel azután, hogy e szörnyű futásnak eredt, érezte, hogy lélekzete elfúl, feje szédül és kidülled a szeme. Úgy rémlett neki, mintha a térde megdagadna, mintha a lágyéka apró kavicssal telne meg. Néha-néha megbotlott a barázdákban, ő, ki egyébkor oly magasra emelte futás közben a lábát, hogy meg lehetett látni csizmája talpán a szegfejeket.

Végre győzött a ló, mely a futásban mégis különben az embernél; és ugyanabban a pillanatban hallotta Pitou, hogy lovasa az ő nevét kiáltja kétszer is.

Pitou úgy érezte, hogy most már vége mindennek. Próbált még futni, de egyszerre csak megrogyott a térde. Megtántorult és nagyot sóhajtván, arccal a földre bukott.

De ugyanabban a pillanatban, mikor elesett, szilárdul eltökélve, hogy legalább akarva nem kel fel többé, egy korbácsütés érte az oldalát. Valami súlyos káromkodás csapta meg a fülét s egy ismert hang így szólt hozzá kiáltva:

— Oh, te fajankó! oh! te tökkelütött, hát megesküdtél, hogy holtra hajszoztatod Pejkót?

Pejkó nevének hallatára Pitou egyszerre felfigyelt.

— Ejnye! — kiáltotta s félig megfordult saját tengelye körül, úgy, hogy most már nem hason, hanem hanyatt feküdt. — Ejnye! Hiszen Billot ur szavát hallom!

Csakugyan Billot apó volt. Pitou, mikor meggyőződött személyazonosságáról, felült.

— Oh, Billot ur! — kiáltotta — mily jó szíve van, hogy így utánam vágat! Esküszöm, hogy visszamentem volna a tanyára, mihelyt elfogyott volna az a dupla louisdor, melyet Katalin kisaszszonytól kaptam. De most, hogy ide jött, visszadom az egészet, mert hiszen a magáé, aztán menjünk vissza a tanyára!

— Ezer ördög! — felelte Billot — nincs arról szó, hogy visszamenjünk a tanyára, hol most kémekek ólálkodnak. Azt mondom, állj fel és jer velem Dammartinba! Kérek ott majd egy lovat Lefranc komától, Pejkót meg otthagynom helyette cserébe, mert már nem bírja a lába. Nekünk még ma este tovább kell mennünk Párisba. Szedd össze magad, hallod-e és kapaszkodjál fel Pejkóra a hátam mögé!

— Jaj! jaj! hiszen akkor a szegény Pejko fordul!

— Szó sincs róla! Fél óra mulva Lefranc apónál leszünk. Ne okvetetlenkedjél, hanem fogadj szót, mert szükségem lesz reád Párisban. Jó öklöd van, nekem pedig szent meggyőződése, hogy nagy püfölés lesz ott nemsokára.

— Ejnye! ejnye! — mondotta Pitou, ki egyáltalában nem volt elragadtatva ettől a kilátástól.
— Azt hiszi?

És felkapaszkodott Pejkóra, amely igyekezete közben Billot úgy húzta fel magához, mint egy liszteszsákot.

A jó bérlő megint kiment az országútra s mint-hogy kantárszárral, térdel, sarkantyúval megfelelően biztatta lovát, fél óra alatt Dammartinban, Lefranc apó udvarán volt.

— Szaporán, szaporán, koma, — mondotta Lefrancnak, mielőtt az magához tért csodálkozásából — ide a legerősebb lovad!

— Margot az, — felelte Lefranc; — éppen most nyergelik, magam akartam a hátára ülni.

— Jól van, legyen Margot; de könnyen meglehet, hogy agyonhajszolom.

— Agyonhajszolod Margot-t? Aztán miért?

— Azért, mert ma este Párisban van dolgom, — felelte Billot sötéten. És sokatmondó szabadkőműves-jelet adott Lefrancnak.

— Akkor hát csak hajszold agyon Margot-t, — mondotta Lefranc apó — kapom érte a pejkit.

Tíz perc múlva Billot Margot nyergében ült s a háta mögé ültették Pitout, kinek még mindig cly meredt volt a teste, mint egy fadarab. És Margot, érezve oldalában a sarkantyút, kettős terhével vágatva indult el Páris felé.

KILENCEDIK FEJEZET

Mi történt Párisban

Dammartintól Párisig még nyolc mérföld az út. Mikor La Villettebe értek, Billotnak úgy rémlett, hogy nagy tüzfényt lát Páris felől. Figyelmzettette is Pitout a vörös fényre.

— Hát nem látja, — mondotta Pitou — hogy csapatok táboroznak itt és tábori tüzek égnék?

Billot apó jobbra nézve, csakugyan észrevette, hogy Saint-Denis sikkja katonai osztagoktól feketélik, melyek — gyalogság és lovasság — szótlanul vonulnak előre a sötétségben. Fegyvereik néha-néha megcsillantak a csillagok bágyadt fényében.

Pitou, kinek szeme, éjszakai bolyongásai közben, hozzászokott, hogy lásson a sötétségben is, az esőtől átázott földeken ágyukat is mutatott gazdájának, melyek küllőig merültek a sárba.

Hó! hó! — mondotta Billot — tehát ujság van ott? Siessünk, gyerek, siessünk már!

— Igen bizony, ég ott valami, — felelte Pitou, felemelkedve Margot derekán. — Nézze, nézze azt a sziporkázást!

Margot megállt. Billot leszökött róla a kövezetre s a kék és sárga katonák egyik csoportjához közeledett, mely a fák alatt az útszélen táborozott.

— Bajtársak, — szölitotta meg őket — nem mondhatnátok meg, mi ujság Párisban?

De a katonák beérték azzal, hogy néhány káromkodással feleltek németül.

— Jaj, de bolond vagyok, — mondotta Billot Pitounak — hogy a császáriakat kérdezem.

Egy tisztt odament hozzájuk.

— Menjenek utjukra, — mondotta — még pedig szaporán!

— Bocsánat, kapitány, — felelte Billot — Párisba megyek s minthogy itt látom önöket, attól tartok, hogy nem engednek a sorompókhoz.

— De engedik.

Billot megint felkapott a lóra és csakugyan át-bocsátották; de csak azért, hogy Bercsényi-huszárookra bukkanjanak, kik elzárták La Villettet.

Ezuttal franciákkal volt dolga, tehát több eredménnyel kérdezte őket.

— Uram, — mondotta — mi az ujság Párisban?
— A ti dühös párisi népetek, — felelte a huszár — azt akarja, hogy adják vissza neki a Neckerjét és mireánk lő, mintha volna közünk a dologhoz.

— Adják vissza Neckert! — kiáltotta Billot — tehát elvették tőle?

— Hogyne, mert a király letette.

— A király letette Necker urat? — mondotta Billot oly csodálkozással, mint a hívő, ki az emberek elvetemültsége miatt kiabál; — letette a király azt a nagy embert?

— Hogyne tette volna le, barátom; mi több, az a nagy ember már utban is van Brüsszel felé.

— No, akkor majd mi nevetünk! — kiáltotta Billot szörnyű hangon, ügyet sem vetve reá, hogy mily veszélybe dönti magát, mikor tizenkét vagy tizenöt száz royalista karddal szemben forradalmi hangon beszél.

És megint felkapott Margot hátára és kegyetlenül sarkalva hajtotta előre lovát a sorompó felé. Minél tovább jutott, annál jobban látta, hogyan terjed a tűz; a sorompó felől hosszú tűzoszlop csapott fel az égre. Maga a sorompó égett.

Ordító, dühöngő tömeg, benne sok asszony, kik szokásuk szerint hangosabban fenyegetődztek és kiabáltak, mint a férfiak, folyton táplálva a tüzet a vámszedő butorával, konyhaberendezésével és holmijával. Az utról a magyar és a német ezredek csak nézték a pusztítást és egy arcizmuk sem mozdult.

Billot nem állt meg a lángfal előtt. Áthajszolta Margot-t a tűzön. Margot bátran ugrotta át a fehérén izzó sorompót; de a sorompón tul Billot kénytelen volt megállni a sűrű néptömeg előtt, mely a város középpontjából visszaözlött a külvárosokba, s az egyik rész énekelt, a másik azt kiabálta: Fegyverre!

Billot olyan volt, mint a jó vidéki bérlő, kit dolgai a városba hoznak, amint hogy úgy is volt. Talán kissé tulhangeren is kiabálta, hogy: Helyet! Helyet! De Pitou oly udvariasan mondogatta a háta mögött, hogy: Helyet, ha kérnem szabad! Helyet! hogy az egyik helyreütötte a másik hibáját. Senki-nek sem állt érdekében, megakadályozni Billot apót ügyeinek elintézésében, tehát tovább engedték.

Éppen akkor nyomult előre egy menet a Bastille felől. Elzárta a boulevardot s egy mozgó deszkaemelvényt követett, melyen két szobrot vittek: az egyiket gyászfátyol takarta, a másikat virágkoszorúta. Billot megkérdezte az emberektől, hogy mit jelent ez a processzió. Megmagyarázták neki, hogy a lefátyolozott szobor Necker urat, az elbocsátott minisztert, a másik pedig nyílt védelmezőjét, az orléáni herceget ábrázolja. Billot olyan vidéken született, hol másfélszáz év óta tisztelték az orléáni hercegek nevét. Billot azonkívül a filozóf felekezethez tartozott, következésképpen Neckert nemcsak nagy miniszternek, hanem egyszersmind az emberiség egyik apostolának tartotta. Ez több volt, mint amennyi elég volt arra, hogy fellelkesítse Billot apót. Azt sem tudva, mit tesz, leugrott lováról, harsányan elkiáltotta: Éljen az orléáni herceg! éljen Necker! — és elvegyült a népsokaságban.

Az az ember pedig, aki a tömegbe keveredett, bucsuzhat egyéni szabadságától. Billotnak egyébként annál könnyebb volt elsodortatnia magát, mert inkább járt a menet élén, mint a végén. Az emberek tele torokból kiabálták: — Éljen Necker! Nem kell többé idegen katonaság! Le az idegen csapatokkal!

Billot belevetette hatalmas hangját mindeme hangok közé.

A nép mindig nagyrabecsül minden néven ne-

vezhető előnyt. A párisiak egyszerre utat nyitotak Billotnak, ki ilyképpen csakhamar a mozgó deszkaemlévénnyel mellé került, amelyen a szobrok álltak.

Tíz perccel utóbb a hordozók egyike, kiből több volt a lelkesedés, mint a testi erő, átadta neki helyét. Billotnak, alig, hogy elérte ezt a sikert, egy gondolat villant át fején. Mi lett Pitouból és mi lett Margotból? Aközben, hogy a deszkaemlévényt hordotta, hátrafordította a fejét s a fáklyák meg a kivilágított ablaksorok fényénél a tömeg közepette valami mozgó hegyet pillantott meg, melynek tetején öt vagy hat ember hadonászott és kiabált. Billotnak úgy rémlett, hogy köztük látja Pitout is.

A jó Pitou elkövetett minden erejéből telhetőt, hogy megvédje Margotot, de kárbavesztett minden fáradsága s a tömeg mintegy ostrommal foglalta el a szegény állatot, a következő pillanatban pedig már öt vagy hat ember kapaszkodott fel a hátára és eszeveszetten kiabálta: — Éljen Necker! Éljen az orléánsi herceg! Le az idegenekkel! — Mire Pitou csöndesen felelte: — Ágyon fogjátok nyomni Margotot!

Közben a menet a Palais Royalhoz ért. Ott nagy népcsofódással találkozott, mely elrekesztette az utat és tele torokból kiabálta: Fegyverre! Fegyverre! Ezt a jelszót egy fiatal ember adta ki. Mikor híre ment Necker elbocsátásának, a Café Foyból kilépett az a fiatalember, felugrott egy asztalra és pisztolyát mutatva, egyszerre az idegen csapatok miatt háborgók vezére lett. Reggel még senki sem ismerte nevét, este mindenki őt emlegette. Azt a fiatalembert Desmoulins Kamillnak hívták.

Az emberek köszöntötték egymást, összebarátkoztak, összeölelkeztek. A menet aztán tovább ment. Billot hátranézett; Margot már nem volt sehol.

A Vendôme-téren váratlan akadály állta az előrenyomulók útját. Egy royal-allemand csapattal kerültek szembe.

Az idegen katonák dragonyosok voltak. Mikor megpillantották a Saint-Honoré-utca felől közelgő sokaságot, megeresztették az öt órai állásban türelmetlenné vált lovaik kantárszárát és nekirugtattak a népnek.

Az emelvény hordozóit érte az első taszítás. Elbuktak terhökkel együtt. Elsőnek egy savoyai állt talpra, ki Billot előtt járt. Felkapta, egy bot végére erősítette és feje fölé tartotta az orleánsi herceg mellszobrát és torkaszakadtából kiáltotta, hogy: Éljen az orleánsi herceg! kit sohasem látott, és: Éljen Necker! kit nem ismert.

Billot hasonlóképpen akart cselekedni Necker szobrával, de megelőzték. Egy huszonnégy vagy huszonöt éves fiatal *muscadin* — ahogy akkor azokat a fiatal uracsokat hívták, kiknek a pénzma (muse) volt a kedves illatszere — már előbb szemmel kísérte és felkapta s valami dzsida-félének végére tűzte a szobrot. Nagy sokaság csődült a két szobor köré.

Egyszerre tűzfény világította meg a teret. Ugyanabban a pillanatban ropogás hallatszott, golyók füttyültek; Billot uramat valami nehéz tárgy ütötte homlokon; elesett; az első pillanatban azt hitte magáról, hogy halálos sebesülés érte.

De minthogy nem vesztette eszméletét, s mint-hogy csak a koponyája fájt, de egyébként nem érezte semmi baját, mindjárt tisztában volt vele, hogy legfeljebb, ha megsebesült. A fejéhez kapott s mindjárt észrevette, hogy csak valami ütés érte, látta azt is, hogy a keze véres.

A szépruhájú fiatalembernek, ki Billot előtt járt, golyó járta át a mellét. A fiatalember meghalt. A vér, melyet Billot a saját kezén látott, az ő vére volt, az ütés pedig Necker szobrától érte

fejét. Bilot, félig dühében, félig ijedtében, elüvöltötte magát. Visszahátrált a fiatalember elől, ki végsőket vonaglott a kövezeten, a nép pedig követte példáját, abban is, hogy továbbadta ordítását.

Ez a láрма újabb zendülés jele volt; másodszor is felhallatszott a fegyverropogás és csakhamar a tömegben vágott rések jelezték a puska-golyók utját.

Bilot felkapja és feje fölé emeli a szobrot, melynek egész arcát vér borította és férfias hangján tiltakozik, nem félve, hogy őt is megölik, mint azt a szép fiatalembert, kinek teste a lába előtt fekszik.

De csakhamar egy terebélyes, erős kéz nehezedik a bérlő vállára s oly kitartással nyomja lefelé, hogy meggörnyed alatta. Bilot dühösen fordul hátra és Pitout pillantja meg, aki most erejét megkettőztetve igyekszik a földre szorítani.

Alig, hogy Bilot a földre hajolt, újabb sortüz ropogása hallatszik. A savoyai, ki az orleánsi herceg szobrát hordja, szintén előrebukik, mert golyó ment a combjába.

Aztán lovak patkói csattognak a kövezeten. A dragonyosok újra támadnak; lobogó sörényü, megbokrosodott ló gázol át a szerencsétlen savoyai fiu testén, egy lándzsa hideg vége furódik a gyerek mellébe. Erejét veszelve roskad az áldozat Bilotra és Pitoura.

A vihar, rémületet és halált terjesztve, rohan tovább a Saint-Honoré-utca mélyébe! Csak a holttek maradnak a kövezeten. Mindenki menekül a szomszédos utcákon át. Az ablakok bezárulnak. A lelkesedés kiáltásai és a harag ordítása után halálos csend következik.

Bilot, kit az okos Pitou még mindig a földre szorított, egy pillanatig várt. Mikor aztán látta, hogy a veszedelem a lármával együtt elhúzódik, féltérdére emelkedett, míg Pitou mint a szántó-

földön fekvő nyul, kezdette nem a fejét emelni fel, hanem hegyezni a fülét.

— Nos, Billot ur, — mondotta Pitou — azt hiszem, igazat mondott, mert éppen jókor jötünk ide.

— Föl, segíts! A fiatal muscadin meghalt, de ez a szegény savoyai gyerek, azt hiszem, csak elájult. Segítsd a hátamra, csak nem hagyhatjuk itt, hogy azok az átkozott németek végezzenek vele.

Billot olyan nyelven beszélt, mely Pitounak egyenesen a szívéhez szólt. Nem tudott mit felelni, csak szót fogadhatott. Felkapta hát az elalélt, vérző savoyai fiu testét, feltette, mint valami zsákot, az erős bérlő vállára és Billot, szabadnak és látszólag elhagyatottnak látva a Saint-Honoré-utcát, Pitouval együtt a Palais-Royal felé tartott.

TIZEDIK FEJEZET

A július 12-éről 13-ára virradó éjszaka

Billot és Pitou eleinte üresnek és elhagyatottnak nézte az utat. De mikor a Palais Royal közelébe jutottak, emberek bukkantak elő az utcák sarkán, a sikátorok végén, a kapubejárók küszöbén; kezdetben ijedten és némán néztek körül, megbizonyosodtak, hogy a dragonyosok nincsenek közel, akkor hozzászegődtek ehhez a halottasmenethez és előbb félig halkán, aztán hangosan, végül pedig hatalmas kiáltással adták tovább azt a szót, melyet Billot a fogai közt dörögött: — Bosszú! Bosszú!

Pitou, kezében tartva a savoyai fiu fekete sapkáját, a bérlő nyomában baktatott. Így érkeztek be a Palais Royal-térre, hol dühében tomboló egész néptömeg tanakodott és segítséget követelt a francia katonáktól az idegenek ellen.

— Oh! — mondotta Billot, közelebb lépve hozzájuk és megmutatta a katonáknak a savoyai fiu testét, mely már holttestem volt. — Oh! franciák vagytok és túsítek, hogy leöldössenek bennünket a németek!

A francia gárdisták önkénytelenül hátráltak egy lépéssel.

— Igaza van... igaza van, — mondotta egy a katonák közül. — Derék ember maga, barátom; csakhogya maga polgár és azt teheti, amit akar, de mi katonák vagyunk és parancsot kaptunk.

— Ugy hát, — kiáltotta Billot — ha arra kapnátok parancsot, hogy löjjetek reánk fegyvertele-
nekre, akkor reánk lőnétek!

— Én, ami engem illet, tudom, hogy nem lő-
nék, — kiáltotta egy hang a katonák sorából.

— Én sem, én sem, — ismételte utána száz hang.

— Akkor ne engedjétek a többieknek se, hogy ránk lőjjenek! Ha megengeditek, hogy a német le-
gyilkoljon bennünket, annyi, mintha magatok gyil-
kollátok minket.

— A dragonyosok! a dragonyosok! — kiál-
totta hirtelen több hang s a nép a mellékutcákból
a térre csődült.

A kövezeten csakugyan lovak patkócsattogása
hallatszott.

— Fegyverre! fegyverre! — kiáltották a me-
nekülők.

— Ézer menykő! — mondotta Billot s ledobta válláról a savoyai fiu holttestét; — legalább adjátok ide a fegyverteket, ha már ti nem akarjátok hasznát venni!

— Menykő és villám! dehogy nem akarjuk, — mondotta az a katona, kihez Billot fordult. — Rajta! Elő a töltéssel és ha az osztrákok csak egy szót szólnak ezekhez a derék emberekhez, akkor majd meglátjuk!

— Ugy, úgy, majd meglátjuk, — kiáltották a katonák s a tölténytáskájukba nyultak.

— Az áldóját! — kiáltotta Billot és dobbanzott a lábával — hogy nem hoztam el a vadászpuskámat! De majd csak lepuffantanak egyet ezek közül az osztrák bitangok közül s majd elveszem a karabélyát.

— Addig is, — mondotta egy hang — itt van ez a puska, meg van töltve.

S egy ismeretlen ember puskát nyomott Billot kezébe.

Éppen abban a pillanatban törtettek elő egy utcából a dragonyosok, vágva és kaszabolva a téren levőket.

Az a tisz, ki a francia gárdistákat vezényelte, négy lépéssel előre ment.

— Hollá! dragonyos uraim, — kiáltotta — álljanak meg, ha úgy tetszik!

Meglehet, hogy a dragonyosok nem hallották, de lehet, hogy nem is akarták meghallani, vagy talán nem tudtak megállni erős rohamukban, elég, hogy kikanyarodtak a térre és letiportak egy asszonyt meg egy öreg embert, kik eltűntek a lovak lábai alatt.

— Akkor hát tüzelj! — kiáltotta Billot.

Billot közel állt a tiszthez s azt lehetett hinni, hogy a tisz, vezényel. A gárdisták vállhoz emelték a fegyvert és sortűzet adtak. Arra aztán a dragonyosok egyszerre megálltak.

— Ejnye, gárdista uraim, — mondotta egy német tisz, ki a sorok előtt lovagolt — tudják-e, hogy reánk tüzelnek?

— Istenemre, tudjuk! — kiáltotta Billot. És lelőtte a tisz,et lováról.

Erre a gárdisták újabb sortűzet adtak a németekre. Azok akkor megfordultak és a nép diadalmas kiáltásai közben visszatértek a Vendôme-térre.

— Éljenek a francia katonák! — kiáltotta a nép.

— Éljenek a haza katonái! — kiáltotta Billot.

— Köszönjük! — felelték a katonák — most már láttunk vért, megkaptuk a tűzkeresztséget!

— Ki adta nekem ezt a fegyvert? — kérdezte Billot az ismeretlentől, kitől a puskát kapta.

— Azt uram, az orleánsi herceg küldötte. De azt üzeni, hogy tartsa meg magának, mert látja, hogy jó kezekbe került.

— Éljen az orleánsi herceg! — kiáltotta erre mindenki.

Ugyanabban a pillanatban kinyílt egy ablak s az orleánsi herceg háromszor meghajolt az éljenző nép előtt.

—Törjük fel a fegyverkovácsok boltjait! — mondotta egy hang a sokaságból.

— Siessünk a rokkantak házába! — kiáltotta néhány vén katona. — Sombreuilnek van huszezer fegyvere.

— A rokkantak házába!

— A városházára! — kiáltotta több hang; — Flesselles városi kormányzónál van a kulcs a gárdák fegyverraktárához, majd odaadja.

— A városházára! — kiáltotta a jelenvoltak egy része.

És az emberek szétfutottak a megjelölt három irányban.

Billot és Pitou majdnem egészen magára maradt a téren. A dragonyosok nemsokára megint összesereglettek a XV. Lajos-téren Bezenval báró és Lambesq herceg körül.

— No, kedves Billot ur, hova megyünk most, ha kérdeznem szabad? — mondotta Pitou.

— Hova? Nagyon szeretnék együtt tartani ezekkel a derék emberekkel. De mivelhogy nem verekedni jöttem Párisba, hanem azért, hogy megtudjam Gilbert doktor címét, azt hiszem, a Nagy

Lajos-kollégiumba kellene mennem, ahol a fia tanul. De ha beszéltem a doktorral, mindenesetre megint belevetem magam ebbe az egész felfordulásba. Azt mondom hát, hozz ide magadnak egy karabélyt, egy kardot, vagy akármilyen más fegyvert azoktól a semmittevőktől, akik ott hevernek — és a földön elterült öt vagy hat dragonyosra mutatott — én meg hadd megyek a Nagy Lajos-kollégiumba!

Azzal már elindult és nyomon követte, puskát, töltenytáskát, meg egy esetlenül nagy kardot cipelve, Pitou.

Baj nélkül el is érték XV. Lajos terét; csak-hogy Billot és Pitou ott megint összehálkozott azzal a népcsoporttal, mely a rokkantak házába akart menni, de váratlanul feltartóztatták.

— No, mi baj? — kérdezte Billot.

— Nem lehet átmenni sem a XV. Lajos-hídon, sem a folyóparton, sem az Elyséi mezőkön.

— Akkor forduljunk vissza, menjünk át a Tuilériák hídján.

Az indítványt el is fogadták. Csakhogy mikor megtették a Tuilériák kertjéhez vivő ut felét, kardok csillantak meg a napfényben. A parti rakodót egy század dragonyos állta el. Fokozta a bajt, hogy a dragonyosok szép lassan, de szemmelláthatóan előrenyomultak, a Saint-Honoré-kapu felől pedig egy másik sor katona állta el az utat. Lambesq herceg ügyes paranccsal körülfogta a kíváncsiakat és a népvezetőket, számra öt vagy hatezer embert.

Billotnak sehogy sem tetszett ez az állapot. De minthogy nyugodtvérű ember volt, körülnézett és megpillantva a Szajna partján egy halom ácsgerendát, így szólt Pitouhoz:

— Gondoltam valamit, gyerünk csak!

Pitou szót fogadott, Billot pedig felemelt egyet a gerendák közül és egyszerűen azt mondotta Pitounak: — Segíts!

Billot apó egyik végén fogta a gerendát, Pitou a másikon. Mindketten visszatértek a partra; olyan terhet cipeltek, minőt öt vagy hat átlagos erőben levő ember is bajjal emelhetett volna fel. A nép pedig mindig csodálja az erőt. Megértette, hogy Billot közérdekű dolgot akar művelni s néhányan mindjárt kiadták a jelszót: — Utat! Utat!

— Mondja csak, Billot apó, — kérdezte Pitou — mennyire megyünk így?

— A Tuilériák kapujáig megyünk.

— Hó! hó! — kiáltotta a tömeg, mely megértette, miről van szó. És még szaporábban csinált utat.

Eközben Pitounak annyiban könnyebb lett a dolga, hogy a legerősebbek közül öt vagy hat ember szegődött hozzájuk és segített a tehervivésben. Öt perc múlva már a rácsos kapu előtt álltak.

— Előre! — mondotta Billot — egyszerre mind!

Minhogy nyomban nekiindították, a gerenda egyetlen szörnyű taszítással összezúzta a kapu zárát.

A katonák, kik a Tuilériákon belül álltak őrt, odarohantak, hogy utját szegjék a nép beözönlésének. De a harmadik taszításra a kapu engedett, nagy hirtelenséggel fordult meg sarokvasain s a népsokaság berontott az udvar zord, ásitó mélyébe.

Lambesq herceg a nagy mozgolódáson észrevette, hogy utat törtek maguknak azok, kiket már foglyainak hitt. A méreg elfutotta. Előreugratott lován, hogy jobban ítélhesse meg a helyzetet. A mögötte álló dragonyosok azt hitték, hogy parancsot kaptak a támadásra és utána nyomultak.

Ekkor a sötétben szörnyű jelenet következett. A megtámadottak őrzöngtek fájdalmukban, a támadók pedig őrzöngtek dühükben. A terászokon védekezésre készült a nép. Székek röpködtek a dragonyosok felé. Fejen találva, Lambesq herceg az-

zal felelt a támadásra, hogy egy kardcsapással le-
ütött egy ártatlan embert, egy hetven éves öreget.

Billot látta összeesni az aggastyánt és elbő-
dült. Egy pillanat s már vállhoz emelte puskáját,
égő sáv világította meg az éjszakát s a herceg hol-
tan bukik le, ha lova ugyanabban a pillanatban fel
nem ágaskodik. A ló, melynek nyakát találta a go-
lyó, összeroskadt.

Azt hitték, hogy a herceg meghalt. A drago-
nyosok berontottak a Tuilériákba és pisztolylővé-
sekkel vették üzőbe a menekülőket. Csakhogy
azoknak most már nagy térség állt rendelkezésre
és elszéledhettek a fák alatt.

Billot nyugodtan megint megtöltötte puskáját
s azt mondotta Pitounak, hogy alighanem igaza
volt, csakugyan jókor érkeztek.

— Ha bátor ember volnék, — mondotta Pitou
— most oda sütném a puskámat, ahol legsűrűbben
állnak a dragonyosok.

— Igen ám, — felelte Billot — de a hiábavaló
bátorság nem igazi bátorság. Jer ide, — mondotta
és a teráson át a víz partja felé indult, átlépve a
rakodóparton előnyomuló csapatok vonalát.

Mikor a terász végére ért, Billot a mellvédre
ült, aztán leugrott a kőpartra. Pitou követte pél-
dáját.

TIZENEGYEDIK FEJEZET

Mi történt az 1789 július 12-éről 13-ára
virradó éjjelen

A Tuilériák órája tizenegyet ütött. Mikor a
folyó partján sorakozó fák alá értek s eltűntek a
lombok homályában, a bérlő és Pitou leheveredett
a pázsitra és tanakodni kezdett.

— Billot ur, — mondotta Pitou — ön egész

bizonyosan bátrabb, mint én, de én sem vagyok oly gyáva, mint gondoltam. Csakhogy a legvitézebb embert is eltalálhatja a golyó. Minthogy pedig azt mondotta, mikor odahagyta a tanyát, hogy valami fontos ügy miatt akar Párisba jönni...

— Az ám! a miatt a kis láda miatt jöttem és semmi másért.

— Már pedig, ha egy golyóval megöleti magát, nem intézheti el azt a dolgot, amiért idejött.

— Bizony mondom, nagy igazad van, Pitou.

— Ide hallja-e, hogyan rombolnak, hogyan kiabálnak? — folytatta nekibátorodva Pitou.

— Haragszik a nép, Pitou.

— De, — jegyezte meg Pitou — úgy nézem, nem kis mértékben böszült fel a király is.

— Miért, hogy a király?

— Azért; az osztrákok, a németek, a császáriak, vagy minek is mondják magukat, a király katonái. Már most azok, mikor megtámadják a népet, a király parancsára teszik, mikor pedig illet parancsol, akkor nagyon haragszik a király.

— Igazad is van, nem is, Pitou. Mindjárt meg is magyarázom, hogy miért. Az udvarnál, tudod, két párt viaskodik egymással, a királyé, aki szereti a népet, és a királynéé, aki az osztrákokat szereti. A király pártján van Turgot ur, Necker ur; a királyné pártján Breteuil ur meg a Polignacok. A király nem parancsol, mert kénytelen volt elbocsátani Turgot urat meg Necker urat. Tehát a királyné parancsol, igazabban szólva: a Breteuilök meg a Polignacok parancsolnak. Azért megy balul minden!... Láthatod, Pitou, hogy *madame deficit* a forrása minden bajnak.

— Bocsásson meg, Billot ur, — felelte Pitou — *deficit* latin szó és azt jelenti, hogy valami *hiányzik*. Hát mi *hiányzik*?

— Mennykő és villám! a pénz! és mivelhogy *hiányzik* a pénz és mivelhogy a kegyencek emész-

tették meg azt a pénzt, a mi hiányzik, azért hívják a királynét madame deficitnek. Mondom, nem is a király az, aki haragszik, hanem a királyné.

— Most már értem, — mondotta Pitou — de mi van a kis ládával?

— Igaz, ni, Pitou! ez az ördögös politika mindig messzebbre visz, mint amennyire menni akarok; hát igen, az a ládikó. Igazad van, Pitou; a politikához majd csak akkor térünk vissza, mikor már beszéltem a doktorral. Szent kötelességem az. Menjünk hát a kollégiumba Gilbert Sebestyénhez.

Azzal már fel is állt és sóhajtvá tápászkodott fel utána a puha pázsitról Pitou. Az óra éppen féltizenkettőt ütött.

— Baj van, — mondotta Billot. — Féltizenkettőkor a kollégium kapuja, gondolom, be van zárva. S az ember így éjnek idején csapdába eshetik.

Ujra leheveredtek s csak három órai szundítás, jobban mondvá dermedtség után virradt fel a nap.

Mikor újra kinyitották szemüket, Páris semmit sem vesztett vad arculatából, melyet előtte való nap öltött magára. Csak éppen, hogy még több katonát láttak s népet mindenütt. A nép sebtében összeüttött dzsidákkal fegyverkezett fel; és puskával, mellyel legtöbbje nem tudott bánni.

Mindjárt azután, hogy a katonák visszavonultak, kifosztották a Garde-Meuble fegyvertárat.

És a nép két kis ágyut tolt a városháza felé.

A Notre-dameban, a városházán és minden templomban félreverték a harangokat. Az ember nem látta és nem tudta, honnan kerülnek elő a sápadt, lefogyott, meztelen férfiaknak és asszonyoknak ezek a légiói, melyek tegnap még *kegyéért* kiáltottak, ma pedig már *fegyverért*!

Billot, ki előbb ébredt, felrázta Pitout is, aztán együtt indultak el a kollégium felé.

Mikor már közel jártak ahhoz a városrészhez,

melyet most Quartier Latinnak mondanak, látták, hogy torlaszok emelkednek az utcákon, mint egykor a fronde idejében. Asszonyok és gyermekek nagy foliánsokat, nehéz butordarabokat, drága márványtárgyakat cipeltek fel a házak emeletére, azzal a szándékkal, hogy ledobálják az idegen katonákra, ha a kanyargó, szűk utcába merészkednének.

Billot néha-néha észrevett néhány francia katonát, ki egy-egy csődület közepén szervezte a népet, köröskörül pedig asszonyokat és gyermekeket, kik oly kíváncsian álldogáltak ott, mintha maguk is szeretnék volna megtanulni, hogyan kell bánni a fegyverrel.

Billot és Pitou nagy forrongásban találta a Nagy Lajos-kollégiumot; a diákok fellázadtak és elkergették tanáraikat. Abban a pillanatban, mikor a bérlő és társa a rácsoskapuhoz érkezett, a diákok éppen fenyegetőzve ostromolták azt a kaput, megijedt előljárójuk pedig sirva kérte őket nyugodtabb viselkedésre.

A bérlő egy pillanatig szótlánul nézte a zendülést, aztán egyszerre stentori hangon kiáltott be az udvarra:

— Melyik közületek a Gilbert Sebestyén?

— Én vagyok, — felelte egy majdnem lányos szépségű fiatalember, ki három vagy négy bajtársának segítségével létrát akart támasztani a falnak, mert látta, hogy a kaput nem tudják kinyitani.

— Jöjjön csak ide, gyermekem!

— Mit akar tőlem, uram? — kérdezte Sebestyén a bérlőtől.

— Csak nem akarja elvinni? — kiáltotta az előljáró és ijedten nézett a két fegyveres emberre.

— Elvinni, én! — kiáltotta Billot — hogy én vinném el Gilbert ur fiát? Hogy a néptömegbe

vinném s kitenném a veszedelemnek, hogy fejbe-
üsse valaki! Oh, lelkemre, nem!

De Sebestyén megrázta szép gesztenyeszin
haját és nagy elhatározottsággal fordult tanára
felé.

— Uram, engem ne féltsen, féltse, ha akarja,
többi tanítványát. Én más helyzetben vagyok, mint
ők; atyámat elfogták, börtönbe vetették; apám a
zsarnokok hatalmában van!

— A zsarnokok hatalmában! — kiáltotta
Billot; — szólj, fiam, mit akarsz azzal mondani?

— Azt, amit mondtam, hogy apámat elfog-
ták; azért akarok menekülni innen, azért akarok
fegyvert venni a kezembe, azért akarok harcolni,
míg ki nem szabadítottam apámat!

Szavait száz hang dühös kiáltása kísérte és
támogatta:

— Fegyvert! Fegyvert! Fegyvert nekünk!

Erre a kiáltásra a kapun kívül álló tömeg
nekirohant a rácsoskapunak és ki akarta szaba-
dítani a fiatalokat. Még a francia katonák is a
fiuk pártjára álltak. De Billot szembeszállt velük
és az iskola elöljárójának pártjára állt.

— Igaza van, — mondotta — reábizták a
gyermeket. Szent kötelessége vigyázni reájuk.
Az ördögbe! a férfiak verekedjenek, ölessék meg
magukat, de a gyermekek éljenek. A jövő időnek
is van szüksége még emberekre!

Rosszaló moraj fogadta szavait.

A tanár hálálkodott. A rácson át meg akarta
szorítani Billot kezét.

— A legjobban pedig Sebestyénre vigyáz-
zon, — mondotta a bérlő.

— Vigyázni reám? — kiáltotta a fiu, el-
sápadva haragjában és ki akarta szakítani magát
az iskolaszolga kezéből, ki magával vonszolta.

— Engedjen bemennem, — mondotta Billot — jót állok, hogy megnyugtatom.

A tömeg félrevonult. Billot magával vonta Pitout és beférközött az iskola udvarába. Ott egyenesen Sebestyénhez tartott, kerges nagy kezébe fogta a fiu hófehér, finom kezét és így szólt hozzá:

— Nem ismer meg, Sebestyén? Billot vagyok, apjának bérlője.

— Most már ismerem, uram.

— Akkor hát ismered ezt a fiut is? — kérdezte, Pitoura mutatva.

— Nem Pitou Ange? — kérdezte a fiu.

— De én vagyok, Sebestyén, igen, én, én. — És sirva borult tejtestvérének nyakába. Csak-hogy az semmi örömet sem mutatva kérdezte:

— No! ... Aztán?

— Aztán? ... Ha elvették tőled az apádat, én majd visszaadom neked; én, hallod-e? Én, meg azok mind, akik velem jöttek és ott künn állnak. Az ördögbe! volt már tegnap is dolgunk az osztrákokkal, láttuk a tölténytáskájukat.

— Bizonyoság reá, hogy nekem is van már belőlük egy.

— Ugy-e, hogy kiszabadítjuk az apját? — kiáltotta Billot a népsokasághoz fordulva.

— Ki bizony! — ordította a tömeg — kiszabadítjuk!

Sebestyén megrázta a fejét.

— Apám a Bastilleban van, — mondotta csüggetegen.

— A Bastilleban? — kérdezte megdöbbenve Billot. — És miért?

— Azért, mert apám Lafayette és Washington barátja és kardjával, tollával küzdött Amerika függetlenségéért. Hat nappal ezelőtt fogták el, mikor Havreban partraszállt. Csak Lillebonneig juthatott el, ott fogták le. De volt még annyi

ideje, hogy a következő szavakat írja ceruzával egy könyvbe:

Sebestyén, engem elfognak és a Bastilleba visznek. Túrelem! Remélj és dolgozzál.

Lillebonne, 1789 jul. 7-én.

U. i. A Szabadság miatt fogtak el. Van egy fiam a párisi Nagy Lajos-kollégiumban. Azt, aki megtalálja ezt a könyvet, kérem a felebaráti szeretet nevében, hogy juttassa el hozzá. Gilbert Sebestyénnek hívják.

— És az a könyv? — kérdezte Billot lihegve izgatottságában.

— Beletett egy aranypénzt, átkötötte zsinóggal és bedobta egy ablakon. A pap találta meg. Kiválasztott a hivei közül egy erős fiatal legényt és azt mondotta neki: Hagyj itthon tizenkét frankot a hozzá tartozóknak, mert nincs betevő falatjuk, a többi tizenkét frankot tedd el, ezt a könyvet pedig vidd el Párisba egy szegény fiunak, kitől elvették az apját, mert a népet nagyon szereti. Az a fiatalember tegnap délben megjött és átadta apám könyvét, azért tudom, hogy apámat elfogták.

— Oh! oh! — kiáltotta Billot — ez egy kicsit megbékít a papokkal. Kár, hogy nem mind olyan, mint az az egy. És hol van az a derék legény?

— Tegnap este már vissza is ment; reméli, hogy még visszavihet családjának öt frankot abból a tizenkettőből, melyeket magával hozott.

— Szép! szép! — mondotta Billot és majdnem sirt örömeiben. — Oh, a nép! Sok jószág van benne, Gilbert!

— Most már tud mindent. Megígérte, hogy ha beszélek, visszaadja apámat. Beszéltem, jusson eszébe, hogy mit ígért!

— Légy nyugodt, fiam, felkeresem apádat a Bastilleban.

— Szerencsétlen! — kiáltotta az elüljáró és megragadta Billot kezét — hogyan juthatna hozzá egy államfogolyhoz?

— Az áldóját, úgy, hogy beveszem a Bastillet!

Néhány katona felkacagott. A következő pillanatban a népre is átragadt a nevetés.

— Mondjátok csak, — kiáltott Billot és körüljártatta haragtól villámló szemét — mi az a Bastille, ha kérdeznem szabad?

— Merő kő, — mondotta egy katona.

— És vas, — mondotta a másik.

— És tűz, — mondotta egy harmadik. — Vigyázzon magára, atyámfia, az ember ott megégeti magát!

— Ugy ám! megégeti magát, — mondotta utána a tömeg ijedten.

— Oh! ti párisiak, — dörögte a bérlő — oh! Van csákányotok és megijedtek a kötől! van ólmostok és megijedtek a vastól; van puskaporotok és megijedtek a tüztől. Párisi nép — hetvenkedő nép; párisi nép — gyáva nép; párisi nép — a rab-szolgaság cselédei. Ezer ördög! Kiben van annyi bátorság, hogy velem és Pitouval elveszi a Bastillet a királytól? Billot bérlő vagyok, az Ile de France lakója! Előre!

Billot a lelkesedés legnagyobb fokára lendült fel. A lángragyult tömeg szinte vonaglani látszott körülötte és harsogva kiáltotta:

— A Bastillehoz! A Bastillehoz!

Sebestyén bele akart csimpaszkodni Billot karjába, de az kiméletesen visszatolta és így szólt hozzá:

— Mi volt az apád utolsó szava, gyermek?

— Hogy: dolgozzál, — felelte Sebestyén.

— Akkor hát dolgozzál itt; mi majd ott dolgozunk. Csakhogy a mi munkánkat úgy hívják, hogy: rombolás és halál.

Sebestyén egy szóval sem felelt: két kezébe rejtette arcát, s egy ujját sem szorítva meg Pitounak, ki megölelte, görcsös rángatódzásba esett, úgy, hogy ölbekapva kellett felvinni az iskola kórházi szobájába.

— A Bastilleba! — kiáltotta Billot és Pitou.

— A Bastilleba! — ismételte utánuk a néptömeg.

És elindultak a Bastille felé.

TIZENKETTEDIK FEJEZET

Franciaország három hatalmassága

Billot mögött, mikor a Szent Mihály-partra ért, több, mint háromezer karddal, szekercével, dzsidával és puskával felfegyverzett ember sorakozott. Valamennyi azt kiáltotta: — A Bastillehoz! A Bastillehoz!

Billot gondolatokba mélyedt. Vállalkozása nagy, fenséges, de képtelen volt. És még sem rendült meg elhatározásában. Azt az egyet mégis megértette, hogy felelősséggel tartozik anyáknak, hitveseknek, gyermekeknek ez emberek életéért. Tehát elhatározta, hogy élni fog minden óvatossággal.

Azzal kezdte, hogy embereit a városháza előtt levő térre vezette. Ott kinevezett egy hadnagyot és több tisztet.

Aztán bement a városházára és megkérdezte, hogy ki a törvényhatóság feje.

Azt felelték neki, hogy Flesselles ur, a városi kormányzó.

Billot felment a városháza lépcsőjén s az előszobában egy tanácsi szolgálval találkozott.

— Beszélni akarok Flesselles urral, — monddta Billot.

— Nem lehet, — felelte a szolga; — most szervezi a városi néphadsereget, melynek felállítását a város határozta el.

— Éppen jókor; magam is néphadsereget szervezek, s minthogy már van háromezer besorozott emberem, érek annyit, mint Flesselles ur, ki még egyetlenegy embert sem állított lábra. Tehát engedjen beszélmem Flesselles urral, mégpedig tüstént! Oh, csak nézzen ki, ha akar, az ablakon!

A szolga gyors pillantást vetett a köpartokra és megpillantotta Billot embereit. Erre sietett jelentést tenni a városi kormányzónak s egyben alátámasztandó jelentését a szóbanforgó háromezer emberről is.

Mindez bizonyos becsülést keltett a városi kormányzóban az érkező iránt; odahagyta a tanácsot és kiment Billothoz az előszobába.

— Beszélni kíván velem? — kérdezte mosolyogva. — Ajánlom, hogy siessen, mert tele van a fejem mindenféle gonddal.

— Kormányzó ur, hány hatalom van Franciaországban?

— Attól függ, hogyan érti kérdését, kedves uram, — felelte Flesselles.

— Úgy mondja meg, ahogy ön érti.

— Ha Bailly urtól kérdi, azt feleli önnek, hogy csak egy van, a nemzetgyűlés; ha Dreux-Brèze urtól kérdi, azt feleli, hogy csak egy van, a király.

— És önnek kormányzó ur, a kettő közül melyik a véleménye?

— Az én véleményem is az, hogy ez idő szerint csak egy van.

— A nemzetgyűlés vagy a király? — kérdezte Billot.

— Sem ez, sem az; a nemzet, — felelte Flesselles ur.

— Ah, áh! a nemzet! — kiáltotta a bérlő.

— Ugy van, tudniillik azok az urak, kik késsel és nyárrsal felfegyverkezve ott lenn várnak; a nemzet, vagyis az én szememben mindenki.

— Igaza lehet, Flesselles uram, — mondotta Billot — nem is hiába mondták nekem önről, hogy nagy esze van.

Flesselles ur meghajolt.

— E három hatalmasság közül melyikhez akar folyamodni, uram? — kérdezte Flesselles.

— Igaz lelkemre, — felelte Billot — azt hiszem, mikor az ember valami fontosat kíván, legjobb, ha mindjárt a jó Istenhez fordul, nem pedig a szentjeihez.

— Azt akarja ezzel mondani, hogy a királyhoz akar folyamodni?

— Nagy kedvem van reá.

— Szerénytelenség volna, ha megkérdezném, hogy mit akar kérni a királytól?

— A Bastilleban levő Gilbert doktor szabadságát.

— Gilbert doktorét? — kérdezte Flesselles gőgösen; — nem valami röpiratfirkáló az az ur?

— Mondja inkább, hogy filozófus, uram!

— Tökéletesen mindegy, kedves uram. Azt hiszem, nem sok kilátása van, hogy elér ilyesmit a királynál.

— S miért nincs, ha kérdenem szabad?

— Először azért, mert a királynak, mikor Gilbert urat a Bastillebe záratta, bizonyosan volt rá oka, hogy megtette.

— Helyes! Meg fogja mondani az okait, én pedig megmondom neki az én okaimat.

— Kedves Billot uram, a király nagyon el van foglalva és nem is fogadja önt.

— Oh! ha nem fogad, találok majd módot, hogy engedelme nélkül menjek be hozzá!

— Ha már bemegy, ott találja Dreux-Brèze urat, ki egyszerűen ki fogja lódittatni.

— Az lódittat ki engem?

— Ugy van, meg akarta tenni a nemzetgyűlés összességével is; igaz, nem sikerült neki; de az csak egy okkal több arra, hogy dühös legyen és ön ellen öntse ki mérgét.

— Jól van, akkor a nemzetgyűléshez fordulok.

— Elvágták a Versaillesbe vivő utat.

— Háromezer emberemmel megyek.

— Vigyázzon magára, kedves uram! Utközben négy- vagy ötezer svájccal és két- vagy háromezer osztrákkal találkozik, kiknek ön meg a háromezer embere csak egy falat, melyet lenyelnek egy pillanat alatt.

— Az ördögbe, mi tegyek hát?

— Tegyen, amit akar; nekem pedig tegye meg azt a szivességet, hogy vezesse el innen a háromezer emberét, kik alabárdjaikkal folyton a kövegetet verik és pipálnak. A pincéinkben hetven vagy nyolcvan mázsa puska van s egy lehulló szikra a levegőbe röpíthet bennünket.

— Ha a dolog úgy áll, akkor nem fordulok sem a királyhoz, sem a nemzetgyűléshez, hanem a nemzethez, és bevesszük Bastillet.

— Vajjon mivel?

— Azzal a nyolcvan mázsa puska porral, melyet át fog adni nekem, kormányzó ur.

— Ejnye! igazán? — mondotta Flesselles gunyos hangon.

— Igazán, uram. A pinceraktárak kulcsát, ha kérem szabad!

— Hogyan! tréfál? — kérdezte a város kormányzója.

— Nem, uram, nem tréfálok, — felelte Billot.

S mindkét kezével galléron ragadta Flesselles urat és hozzátette: — A kulcsokat, mert ha nem, ide hívom az embereimet!

Flesselles elsápadt, mint a halál. Ajka, foga görcsösen összeszorult; de azért teljesen változatlan hangon s anélkül, hogy egy pillanatra is engedett volna a gunyos hangból, melyen kezdette, így felelt:

— Uram, valósággal szolgálatot tesz nekem, ha megszabadít attól a puskaportól. Tehát kívánsága szerint kézbesíttetem önnek a kulcsokat. Csak ne feledje, hogy önnek én közvetlen felsőbbsege vagyok s hogy ha oly szerencsétlen volna, a világ szeme előtt tenni velem azt, amit megtett négyszemközt, akkor a város őrei egy óra leforgásán belül felkötnék önt. Tehát ragaszkodik hozzá, hogy átadjam önnek azt a puskaport?

— Ragaszkodom hozzá, — mondotta Billot.

— És ön személyesen osztja ki?

— Személyesen.

— S mikor?

— Most mindjárt.

— Bocsánat, értsük meg egymást; nekem itt még körülbelül negyed óráig dolgom van, s ha önnek mindegy, jobban szeretném, ha a szétosztás csak akkor kezdődne, mikor én már elmentem. Azt jövendölték nekem, hogy erőszakos halállal halok meg, de megvallom, idegenkedem attól a gondolattól, hogy a levegőbe röptessenek.

— Jól van, tehát negyedóra múlva. De nekem is van egy kérésem. Lépjünk mindketten ehhez az ablakhoz!

— Mivégből?

— Még akarom kedveltetni a néppel.

Billot az ablakhoz vezette a város kormányzóját.

— Barátaim, — mondotta — úgy-e bár, még mindig be akarjátok venni a Bastillet?

— Még mindig! — kiáltotta három- vagy négyezer hang.

— De, úgy-e bár, nem elég hozzá a puska-
porotok?

— Nem elég! Nem elég!

— No nézzétek, itt van a városi kormányzó ur, aki lesz oly szives és odaadja nekünk a város pincéiben levőt. Köszönjétek meg neki, barátaim!

— Éljen a kormányzó ur! Éljen Flesselles ur!
— ordította a tömeg.

— Köszönöm! köszönöm a magam és az ő nevében! — kiáltotta Billot.

Aztán a kormányzóhoz fordult és így szólt:

— Uram, most már nincs szükségem reá, hogy akár négyszemközt, akár az egész világ szemeláttára galléron ragadjam, mert ha nem adja ki a puskaport, akkor darabokra tépi a nemzet, mint ön nevezi.

— Itt vannak a kulcsok, uram, — mondotta a kormányzó — kérését oly módon adja elő, mely nem tűr ellentmondást.

— Ebben az esetben még egy bátoritást kérek, — mondotta Billot. — Ismeri-e de Launay urat, a Bastille kormányzóját?

— De Launay ur barátom.

— Akkor kívánnia kell, hogy ne érje szerencsétlenség.

— Mindenesetre kívánom.

— Nos, annak egyik módja az, hogy adja át nekem a Bastillet, vagy legalább Gilbert doktort.

— De csak nem reméli, hogy lesz befolyásom, arra birni, hogy átadassam vele önnek foglyait, vagy a várat?

— Az már az én dolgom lesz, csak arra kérem, hogy ajánljon be neki.

— Kedves Billot uram, előre megmondom, hogy ha egyáltalában bejut a Bastilleba, csakis egyedül jut be.

— Rendben van.

— Megmondom továbbá, hogy ha bejut a Bastilleba, talán nem jut ki belőle többé.

— Kötűnő.

— Adok önnek egy belépőjegyet a Bastillebe, de csak egy feltétellel.

— Mifélel?

— Azzal, hogy nem jön hozzám holnap, belépő jegyet kérni a holdba. Biztosíthatom, hogy azon a világon senkit sem ismerek.

— Flesselles! Flesselles! — szólalt meg egy tompa, mogorva hang a városkormányzó háta mögött. — Ha továbbra is kettős arcot mutatsz, egyet, mely az arisztokratákra, egyet pedig, mely a népre mosolyog, akkor talán a ma és a holnap közt menetlevelet állítanak ki számodra arra a világra, honnan nem tér meg utazó.

A városkormányzó remegve fordult hátra.

— Ki beszél így? — kérdezte.

— Én, Marat.

— Marat, a filozófus, Marat, az orvos! — kiáltotta Billot.

— Flesselles ur, — szólalt meg ismét a zordon jövevény — ez a derék ember beajánlólevelet kért öntől de Launay urhoz. Megjegyzem, hogy nemcsak ő vár önre, hanem reá is vár háromezer ember.

— Jól van, megkapja, uram.

Flesselles asztalához lépett, végighuzta kezét a homlokán, tollat ragadott és sebtében papírra vetett néhány sort.

— Itt van a belépő igazolvány, — mondotta, átadva Billotnak az írást.

— Olvassa el, — mondotta Marat.

— Nem tudok olvasni.

— No, akkor adja ide, én majd elolvasom!
A belépő igazolvány így szólt:

Kormányzó Ur!

Mi, Páris város kormányzója, küldjük ön-
höz Billot urat, hogy az említett város érdeké-
ről tanácskozhassék önnel.

1789 július 14.

Flesselles.

— Jól van, — mondotta Billot — adja ide!
— Jónak tartja így a levelet? — kérdezte
Marat.

— Mindenesetre.

— Várjon; a kormányzó ur még megtoldja
egy utóíráttal, mely még jobbá teszi.

És közeledett Flesselles urhoz, ki öklével az
íróasztalra támaszkodva állt meg és dölyfös pil-
lantással nézte nem csak a két embert, hanem
azt a harmadik, félmeztelen embert is, aki kara-
bélyára támaszkodva, megjelent az ajtóban.

Ez a harmadik ember Pitou volt; követte urát
és készen állt, hogy engedelmeskedjék Billot bár-
mely parancsának.

— Uram, — mondotta Marat Flessellesnek
— az utóírat, mellyel megtoldja levelét, így fog
szólni: „Minthogy Billot polgár hadikövet minő-
ségében jelenik meg, becsületére bizza életét.”

Flesselles olyan pillantást vetett Maratra,
mintha inkább volna kedve, összemorzsolni öklé-
vel a lapos arcát, mint megtenni azt, amit kíván.

— Talán bizony tétovázik, uram? — kér-
dezte Marat.

— Szó sincs róla, — felelte Flesselles; —
mert alapjában véve igazságos dolgot kíván tőlem.
És megírta a kívánt utóíratot.

— De, uraim, — mondotta — jegyezzék meg:
nem vállalom kezességet Billot ur biztonságáért.

— Én pedig kezeskedem érte, — mondotta Marat és kivette kezéből az írást — mert arra való az ön szabadsága, hogy kezeskedjék vele az övéért, s a feje, hogy kezeskedjék vele az ő fejéért. Derék Billot, itt van a belépő igazolványa.

— Labrie! — kiáltotta Flesselles — Labrief Diszruhás lakáj lépett a szobába.

— A kocsimat! — mondotta.

— Az udvaron várja kormányzó urat.

— Menjünk le! — mondotta a kormányzó.

— Nem kívánnak mást, uraim?

— Nem! — felelte egyszerre Billot és Marat.

— Kiengedjem? — kérdezte Pitou.

— Barátom, — mondotta Flesselles — kénytelen vagyok megjegyezni önnek, hogy kissé tisztességtelenül van öltözve arra, hogy őrt állhasson szobám ajtajában. Ha pedig minden áron itt akar maradni, akkor legalább fordítsa előre a tölténytáskáját, a farával pedig támaszkodjék a falnak.

— Kiengedjem? — kérdezte újra Pitou.

— Engedd ki, — felelte Billot.

Pitou félreállt és utat engedett.

— Talán helytelenül tette, hogy kiengedte azt az embert, — mondotta Marat; — kitűnő lett volna túsznak; de legyen nyugodt, bárhol lesz, megtalálom!

Flesselles kocsija kirobogott a városház boltíve alól és elötűnt a téren, hol négy- vagy ötezer ember zugolódott és háborgott. A város kormányzója attól tartott, hogy helytelen értelmezést adnak távozásának, mely menekülésszámba is mehetett. Tehát féltéssel kihajolt a kocsí ajtaján és azt kiáltotta a kocsisnak: — A nemzetgyűlésbel!

— Amiért nagy üdvriadalt kapott a népsokaságtól. Marat és Billot az erkélyen álltak és hallották Flessellesnek e legutóbbi szavait.

— Fejemet teszem a feje ellen, hogy nem a

nemzetgyűlésbe, hanem a királyhoz megy, —
mondotta Marat.

— Elfogassam? — kérdezte Billot.

— Ne tegye, — felelte Marat rut mosollyal.
— Legyen nyugodt, nem mehet oly gyorsan, hogy
utól ne érijük! Most pedig le a puskaporért!

— Ugy van, le a puskaporért! — mondotta
Billot.

TIZENHARMADIK FEJEZET

De Launay ur, a Bastille kormányzója

Jól mondta Flesselles ur, nyolcvan mázsa
puskapor volt a városháza pincéiben.

Marat és Billot beléptek az elsőbe s lámpát
vittek a kezökben, melyet a menyezetre akasz-
tottak. Pítou, őrállónak, az ajtó elé telepedett.
A puskapor kis hordókban volt, körülbelül
huszonöt-huszonöt fontos volt mindegyik. A lép-
csőkre embereket állítottak. Azok mintegy lán-
cot alkottak, s megkezdődött a kihordók felfelé-
adogatása.

A puskaport meglehetősen rendben osztották
szét. Minden polgár fél fontot kapott, ami bőven
elég volt harminc-negyven lövésre.

Mikor már mindenki megkapta a puskaporát,
kitűnt, hogy nincs puska: alig ötszáz ember volt
felfegyverezve.

A nép berontott a városházába, amelynek
egyik termében a népőrség felállításáról tanács-
koztak. Negyvennyolcezer emberből állt volna
az a népőrség, de csak a papiroson volt meg. Az a
nép pedig, mely most felrohant a városháza lép-
csőin, már maga szervezte magát, csak fegyvere
nem volt.

Ebben a pillanatban robogva gördült az

udvarra egy kocsi. A város kormányzója ült benne. Nem engedték át a sorompón, bár előmutatta a király parancsát, mely Versaillesbe szölitotta, s visszavitték erőszakkal a városházára.

— Fegyvert nekünk! Fegyvert! — kiáltották mindenfelől, mikor megpillantották.

— Fegyvert? — mondotta Flesselles; — nekem nincs, de a fegyvertárban van okvetlenül.

— A fegyvertárba! a fegyvertárba! — kiáltotta a sokaság.

És öt- vagy hatezer ember rohant le a Grève-partra. De a fegyvertár üres volt. Megfordultak és bömbölve kiáltották:

— A városházára!

Flesselles közben, mikor megtudta, hogy Billot és Marat még a pincében vannak és osztogatják a puskaport, azt indítványozta a választók gyűlésének, mely éppen a városházán tanácskozott, hogy küldjenek a maguk köréből egy küldöttséget de Launay urhoz és bírják reá, hogy tüntesse el ágyuit. Mert egy nappal azelőtt éppen az dühítette fel legjobban a néptömeget, hogy látta a párkányok résein kinyulni az ágyuk csövét.

Éppen akkor tért vissza dühöngve a fegyvertárba küldött nép, mikor ez a küldöttség elindult. Billot és Marat, hallva a kiáltást, felment az udvarra s egy önként ajánlkozó fiatal abbéra bizták, hogy osztogassa helyettük tovább a puskaport.

Flesselles egy belső erkélyről igyekezett csillapítani a népet. Azt ajánlotta, hogy hatalmazák fel a kerületeket, hogy készíttessenek ötven-ezer dzsidát. A nép kész volt elfogadni indítványát.

— Semmi kétség, ez az ember áruló, — mondotta Marat. — Aztán Billothoz fordult és így szólt: — Végezze a Bastilleban, amit önnek el

kell végeznie. Egy óra múlva küldök oda önnek huszezer embert és mindnek lesz fegyvere.

Alig, hogy ezt mondotta, már felállt egy sarok-köre. A téren szörnyű volt a kavarodás.

— Csend legyen, — mondotta — én akarok beszélni, én, Marat.

Mintegy varázsütésre mindenki elhallgatott s az emberek mind a szónokra néztek.

— Kell-e fegyver, hogy a Bastillet bevehesétek? — kérdezte Marat.

— Kell! Kell!

— Helyes! akkor jertek velem és kaptok. A rokkantak házában van huszezer puska.

— A rokkantakhoz! a rokkantakhoz! — kiáltotta minden hang.

— No, megy a Bastilleba? — kérdezte Marat Billottól, ki éppen Pitout szólította.

— Megyek.

— Várjon! Szüksége lehet segítségre, mielőtt odaérkeznek az embereim.

— Bizony könnyen meglehet, — felelte Billot.

Marat kitépett egy lap papirost a zsebbeli könyvecskéjéből és ezt a szót írta reá ceruzával: *Marattól*. Aztán még egy jelet is irt a papírra.

— Aztán mit tegyek ezzel a cédulával? — kérdezte Billot — mikor nincs rajta sem a neve, sem a lakása annak, akinek szól.

— Ami a lakását illeti, annak, akihez ajánlom, nincs lakása; ami pedig a nevét illeti ... azt ismeri minden ember. Kérdezősködjék csak akármelyik munkástól, akivel találkozik, Gonchonról, a nép Mirabeaujáról.

— Gonchon, jegyezd meg magadnak ezt a nevet, Pitou.

— Gonchon vagy Gonchonius, — mondotta Pitou — nem fogom elfelejteni.

— A rokkantakhoz! a rokkantakhoz! — ordították a hangok fokozódó szilajsággal.

— Előre! — mondotta Marat Billotnak — és a szabadság lelke vezéreljen! A rokkantakhoz! — kiáltotta aztán Marat maga is.

És több, mint huszezer embertől kísértetve, elindult lefelé a Grève-rakodón.

Billot öt- vagy hatszáz embert vitt magával. Azokat, kiknek volt fegyverük.

Utközben még meg is szaporodott a kísérete a Saint-Antoine-külváros legtüzesebb vérű népéből.

Meglehetősen rendben jutottak el a Lesdiguières-utcaig, hol már a kíváncsiak tömege nézte a Bastillenak a hev napsugaraktól megfeketült tornyait.

A Saint-Antoine-külváros dobszóval felvonuló népének, a francia gárda száz katonájának, a Billot-vezette ezer vagy ezerkétszáz főre felszaporodott tömegnek érkezése egyszerre megváltoztatta a népsokaság képét és jellegét: a bátorok nekibátorodtak, a nyugodtvérűek lelkesültek, az elbizakodottak énekeltek és fenyegetődztek.

— Le az ágyukkal! le az ágyukkal! — kiáltotta huszezer hang és az emberek öklükkel fenyegették a nehéz lövegeket, melyek a terászok lőrésein nyujtogatták ki ércnyakukat.

Ugyanabban a pillanatban, mintha az erőd parancsnoka a sokaság parancsának fogadna szót, a tüzerek odaléptek az ágyukhoz, melyek aztán szép lassan visszahúzódtak, míg végképen el nem tűntek az emberek szeme elől.

A sokaság tapsolt. Tehát van hatalma, mert hajlottak fenyegetéseire.

De a fegyveres örök tovább is fel s alá jártak a terászokon. Egy rokkant utja kereszteződött egy svájci utjával.

A nép, mely előbb azt kiáltotta, hogy: Le az ágyukkal! Most azt kiáltotta, hogy: Le a svájciak-

kal! Ez egyenes folytatása volt az előző nap kiáltásának, hogy: Le a németekkel!

De a svájciak folytatták őrzéseiket s utjuk tovább is kereszteződött a rokkantak útjával.

Azoknak egyike, kik azt kiabálták, hogy: Le a svájciakkal! türelmét vesztette; puska volt a kezében, célbavette vele a fegyveres őrt és tüzelt.

A golyó visszapattant a Bastille szürke faláról, egy lányira a torony mellvédeje alatt, éppen az előtt a pont előtt, ahol a katonai őr elhaladt útjában. Azon a helyen, ahol a golyó bevágódott, fehér pont keletkezett, de az őr nem állt meg, még csak a fejét sem fordította félre.

Nagy csödület keletkezett a körül az ember körül, ki megadta a jelet egy hallatlan, örült támadásra. De a csödületet inkább fogta el ijedtség, mint düh.

Sokan voltak, kik nem értették meg, hogy nem halállal fenytendő bűn, reálóni a Bastillera.

Billot szemügyre vette azt a zöldesfekete kötömeget, mely olyan volt, mint valami pikkelyes mesebeli szörnyeteg. Megszámlálta lövéseit, melyekben az ágyuk minden pillanatban újra megjelenhettek; megszámlálta a sáncokból kinéző golyóvetőket, és visszaemlékezve Flesselles szavaira, megcsóválta fejét.

— Sohasem jutunk el odáig, — dörmögte.

— És miért ne jutnánk el? — kérdezte egy hang a háta mögött.

Billot az ismeretlenhez fordult és így szólt hozzá:

— Igen, türelem, még csak negyedóráig.

Billot egy böszképű, villogószemű, rongyos embert látott a szeme előtt.

— Azért, mert azt hiszem, lehetetlen elfoglalni erőszakkal egy ily kötömeget.

— A Bastille bevétele haditett, bizalom kérdése; hidd, és győzni fogsz!

— Türelem, — mondotta Billot, Flesselles irását keresve a zsebében — türelem!

Az ismeretlen nem értette meg szándékát.

— Türelem! — felelte. — Igen, értelek. Kövér vagy; bérlőnek nézlek.

— Csakugyan az vagyok.

— Akkor megérttem, hogy miért mondod, hogy: türelem. Mindig jól táplálkoztál; de nézd csak kissé ezeket a kisérteteket, melyeket itt látsz magad körül; nézd kiszáradt ereiket; olvasd meg bordáikat és a köntösükön levő lyukakat s kérdezd meg tőlük, hogy megértik-e azt a szót, hogy: türelem!

— Nagyon jól beszél, de megijeszt, — mondotta Pitou.

— Engem nem ijeszt meg, — felelte Billot.

— Oh, oh! — kiáltotta az ismeretlen és mosolygott; — negyedóraig! igazán, nem sok! és mit teszel majd negyed óra múlva?

— Akkor már megfordultam a Bastilleban; tudni fogom, mekkora őrsege van, ismerni fogom a parancsnok szándékait. Tudni fogom végre, hol lehet bejutni.

— Ugy ám, ha majd tudod, hoi lehet kijönni.

— No, ha nem jövök ki, lesz, aki kihozzon.

— És ki az a valaki?

— Gonchon, a nép Mirabeauja.

Az ismeretlen megrezzent; szeme két lángot lövelt.

— Ismered? — kérdezte.

— Nem ismerem, de majd megismerkedem vele; mert azt mondták, hogy az első, akivel a Bastille-téren találkozom, hozzá vezet. Te is a Bastille terén vagy, vezess hozzá!

— Mit akarsz tőle?

— Átadni neki ezt az írást.

— Kitől hoztad?
 — Marat orvostól.
 — Marattól! Ismered Marat-t? — kiáltotta az ismeretlen.
 — Éppen most váltam meg tőle a városházán.
 — Mit csinál most?
 — A rokkantak házába ment, felfegyverezni huszezer embert.
 — Akkor add ide azt az írást! Gonchon vagyok.
 Billot egy lépéssel hátrált. — Te vagy Gonchon? — kérdezte.
 — Barátaim, — mondotta a rongyos ember — van itt valaki, aki nem ismer és azt kérdi tőlem, hogy csakugyan én vagyok-e Gonchon.
 A nép harsányan felkacagott; lehetetlenek tartotta, hogy legyen, aki nem ismeri kedvenc szónokát,
 — Eljen Gonchon! — kiáltotta két- vagy háromezer hang.
 — Tessék, — mondotta Billot, és átnyújtotta neki Marat írását.
 Gonchon, mikor elolvasta, ráütött kezével Billot vállára és így szólt: — Barátaim, testvéreink ez az ember; Marat ajánlotta nekem. Tehát számíthatunk reá. Kinek hívnak?
 — Billot vagyok.
 — Én pedig, — mondotta Gonchon — Hache vagyok,*) remélem, hogy majd csak meggyünk valamire ketten.
 A nép mosolygott a véres szójátékon.
 — Hát aztán mire meggyünk? — kérdezte néhány hang.
 — Istenem! hát bevesszük a Bastillet, — felelte Gonchon.
 — Ugy van, úgy van! — kiáltotta Billot — ez aztán a beszéd. Hallod-e, derék Gonchon, hány embered van?

*) Billot = tőke, Hache = bárd.

— Körülbelül harmincezer.

— Harmincezer, akit te hozol, huszezer, aki a rokkantak házából jön hozzánk, és tizezer, aki már itt van: ez több, mint amennyire szükségünk van, hogy győzzünk, mert ha ez sem elég, akkor nem győzünk soha.

— Magam is azt hiszem.

— Akkor hát rajta! gyűjtsd össze a harmincezer emberedet; én bemegyek a parancsnokhoz és felszólítom, hogy adja meg magát. Ha megadja magát, annál jobb, mert kiméljük a vért; ha nem adja meg magát, akkor a kiontott vér reá hull, és a mostani időkben szerencsétlenséget hoz az igazságtalan ügyért kiontott vér. Kérdezzétek a németektől!

— Meddig maradsz benn a parancsnoknál?

— Amíg csak maradhatok, míg a Bastille egészen körül nincs zárva; ha ez lehetséges, a támadás akkor kezdődjék, mikor én kijöttem.

— Rendben van.

— Nem kételkedel bennem? — kérdezte Billot Gonchontól, és kezét nyújtotta neki.

— Én? — felelte Gonchon megvető mosollyal s oly erővel szorította meg a vaskos bérló kezét, hogy senki sem várta volna oly lefogyott, hustalan testű embertől. — Hogy én kételkedném benned? Vajjon miért? Ha akarom, egy szavamra, egy jeladásomra összetörnek, mint egy poharat, még ha ezek a tornyok védenének is, melyek holnap már nem lesznek többé. Eredj hát és számíts Gonchonra, mint ahogy ő számít reád!

Billot elhítte szavát és a Bastille kapuja felé tartott, míg amaz a külváros mélyébe sietett, s a nép ezerszeresen kiáltotta. — Éljen Gonchon! Éljen a nép Mirabeauja!

— Nem tudom, a nemesek Mirabeaujának milyen formája van, — mondotta Pitou Billot apónak — de ez a mienk ugyancsak rusnya.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET

A Bastille és kormányzója

Nem írjuk le a Bastillet. Csak arra emlékeztetünk, hogy a boulevardről nézve, két ikertornyot mutatott a Bastille-tér felé, két oldala pedig párhuzamosan haladt a mostani csatorna két partjával.

A Bastille bejáratát mindenekelőtt egy fő-örség, aztán a fegyveres örök kettős sora s végül két felvonóhid védte. Az ember, mikor keresztülvergődött a különböző akadályokon, a kormányzó udvarára ért, ahol a kormányzó lakott. Ebből az udvarból földött csarnok a Bastille árkaiba vitt. Ennél a második bejáratnál, mely szintén az árkokkal volt határos, volt egy felvonóhid, egy fő-örség, meg egy vassorompó.

Az első bejáratnál fel akarják tartóztatni Billot uramat; de Billot előmutatja Flesselles írott engedélyét, s átengedik.

Billot észreveszi ekkor, hogy Pitou nyomon követi.

— Maradj künn, — mondotta Billot — mert ha nem jövök ki, jó, ha valaki eszébe juttatja a népnek, hogy bementem.

— Igaz bizony, — felelte Pitou; — mennyi idő múlva juttassam eszébe?

— Egy óra múlva.

— És a ládika? — kérdezte Pitou.

— Az ám! Hát ha nem jönnek ki, ha Gonchon nem veszi be Bastillet, vagy ha engem nem találnak meg, mikor bevette, akkor el kell mondaní a doktornak, akit talán megtalálnak, hogy azok a párisi fogdmegek hogyan rabolták el a ládát, melyet reám bízott, hogyan jöttem utánuk Párisba és utána a Bastilleba, melyet el akartam

foglalni, de ott hagytam a bőröm, mely egészen az ő rendelkezésére állott.

Igy szólva, áthaladt a fegyveres örök fegyveres vonalán, Pitou meg visszakapaszkodott a Bastille piacára.

A felvonóhidnál Billotnak megint csak alkudoznia kellett. De mikor előmutatta belépő engedélyét, a felvonóhidat lebocsátották, a vasrács kinyílt.

A rácsoskapu mögött volt a kormányzó.

Az a belső tér, melyen a kormányzó Billot uramat várta, az az udvar volt, mely sétat helyül szolgált a Bastille foglyainak. Nyolc torony, vagyis nyolc óriás örködött fölötte. Nem nyílt reá ablak. A napfény sohasem jutott le nyirkos, majdnem iszapos kövezetére; valami mély kut fenekének lehetett volna tartani.

De Launay ur, a Bastille kormányzója, negyvenöt-ötvenéves ember volt. Ezen a napon lenvirágszinű kabát, a Szent Lajos-rend keresztjének vörös szalagja volt rajta és kardos botjára támaszkodott.

Rossz ember volt az a de Launay. Lingues emlékiratai szomorú hírnév fényét vetették reá; majdnem épp annyira gyűlölték őt magát is, mint a börtönét.

A de Launay családban, lehet mondani, apáról fiúra szállt a Bastille kormányzósága. Ebben a rémes hírű erődben pénzen vásároltak meg minden állást a kormányzói állástól a kukta állásáig. A Bastille kormányzója nagyobb szabású házmester, vállrojtó kifőző volt, ki hatvanezer frankos fizetését még hatvanezer frankot érő rablással és zsarolással pótolta ki. De Launay ur kapzsiság dolgában tultett minden elődjén. Lehet, hogy drágábban fizette meg helyét s előre látta, hogy nem tartja meg soká.

A Bastilleba zárt szerencsétleneknek egyet-

len vigasztalása volt sokáig, hogy kijárhattak az egyik bástya mögött levő kis kertbe. Ott sétálhattak, ott jutottak pillanatokig levegőhöz, láthattak virágot, napfényt, természetet. De most ezt a kertet is bérbeadta egy kertésznek s évi ötven livre haszonbér kedvéért megfosztotta a foglyokat ettől az utolsó élvezetüktől is.

De Launay mégis bátor ember volt. Egy napja tombolt már a vihar körülötte. Egy napja érezte már, hogy a lázadás mind magasabbra torló hullámai várának falait csapkodják.

Sápadtan, de nyugodtan jelent meg. Igaz, hogy tüzelni kész ágyuk voltak a háta mögött, körülötte svájciakból és rokkantakból álló várőrség, előtte pedig csak egy fegyvertelen ember; mert Billot, mielőtt a Bastilleba lépett, átadta megőrzés végett fegyverét Pitounak.

A fegyveres örök karra vetették a fegyvert, a tisztek kihúzták kardjukat hüvelyéből.

A kormányzó mozdulatlanul állt helyén, Billot volt kénytelen hozzá közeledni. A rácsoskapu kietlen csikorgással zárult be a nép küldöttje mögött, s Billot minden bátorsága mellett borzadályt érzett magában a csontja velejéig.

— Mit akar tőlem? Ki küldötte hozzám? — kérdezte de Launay.

— A nép, — felelte Billot büszkén.

— Helyes, — mondotta de Launay mosolyogva; — de felteszem, hogy van más ajánlása is, mert azzal, amelyre hivatkozik, nem juthatott volna át az örök első vonalán sem.

— Igenis, van ajánló levelem barátjától, Flesselles urtól.

— Flesselles! Azt mondja, hogy barátom? — mondotta de Launay és úgy nézett. Billotra, mintha a szíve mélyében akarna olvasni. — Hogyan tudja, hogy Flesselles ur barátom?

— Gyanítottam, hogy az.

— Gyanitotta; annyi az egész? Jól van, hadd látom az ajánlólevelet!

Billot átnyújtotta az írást és de Launay elolvasta kétszer is.

— Ennyi az egész? — kérdezte. — Semmi szóbeli üzenet?

— Semmi.

— Különös! — mondotta de Launay s az egyik ágyurésen át levetette éles pillantását a Bastille terére. — Hallja, uram, mondja meg hamar, mit akar, mert nem érek reá!

— Azt akarom, hogy adja át a Bastillet.

— Mi tetszik? — kiáltotta de Launay és hirtelen megfordult, mintha rosszul hallotta volna. — Hogyan mondja?

— Azt mondom, hogy a nép nevében jöttem, felszólítom önt, hogy adja át a Bastillet.

De Launay a vállát vont.

— Csakugyan furcsa állat a nép. És mit akar tenni a Bastille-lal?

— Le akarja rombolni.

— Ejnye! hát mi az ördögöt tesz a Bastille a népnek? Küldöttek-e valaha egy embert is a Bastilleba a nép közül? A népnek, egész ellenkezőleg, áldania kellene a Bastille minden követ. Kiket szokás a Bastillebe csukni? A filozófusokat, a tudósokat, az arisztokratákat, a minisztereket, a hercegeket, másszóval, a nép ellenségeit.

— Hát ez csak azt bizonyítja, hogy a nép nem önző.

— Barátom, — mondotta de Launay a részvét egy nemével — látszik, hogy nem katona. Hogy nem párisi. Hogy nem ismeri igazán a Bastillet. Jöjjön csak velem, majd megmutatom önnek, mi az a Bastille!

— Hohó! — gondolta magában Billot — úgy látszik, sülylesztőre akar vezetni, mely hirtelen

megnyilik a lábam alatt, akkor aztán jó éjszakát, Billot apó!

De a bátorlelkű bérlő nem szólt semmit és készült követni a Bastille kormányzóját.

— Mindenekelőtt tudja meg, — mondotta de Launay — hogy pincéimben elég puska van arra, hogy levegőbe röpthessem vele a Bastillet és a Saint-Antoine-külváros felét. Aztán nézze ezeket az ágyukat. Végigpásztázzák, mint láthatja, ezt az egész folyosót, ezt a folyosót pedig előbb a főörség, aztán még két árok védi, melyen csak két felvonóhid segítségével lehet átjutni; végül pedig egy rácsoskapu.

— Oh! nem mondom, hogy rosszul védelmezik a Bastillet, — felelte Billot nyugodtan — hanem csak azt mondom, hogy jól fogják megtámadni.

— Folytassuk csak, — mondotta Launay s Billot helyeslően bólintott a fejével. — Van itt egy rejtett kijáró, mely az árkokra nyilik; nézze csak, mily vastagok a falak!

— Körülbelül negyven láb vastagok, — jegyezte meg Billot.

— Ugy van, negyven láb alul és tizenöt fölül. Ebből is láthatja, hogy a nép elkoptatja a körmét ezeken a köveken, ha még oly jó körme van.

— Nem azt mondtam, — felelte Billot — hogy a nép lerombolja a Bastillet, mielőtt bevette volna. Azt mondtam, hogy akkor rombolja le, mikor már bevette.

— Menjünk fel, — mondotta de Launay.

Felmentek körülbelül harminc lépcsőfokon. A kormányzó megállt.

— Nézze, — mondotta — van itt is egy lőrés, arra az átjáróra szolgál, melyen önök be akarnak jönni; csak egy kis ágyu védi, de annak a kis ágyunak némi hírneve van. Ismerheti ezt a nótát:

Oh, kedves kis dudám,
Kis dudám, szeretlek.

— Hogyne ismerném, — felelte Billot — de nem hiszem, hogy alkalmas volna a perc, erre a nótára gyujtani.

— Várjon csak! Szászország marsalja ezt a kis ágyut a dudájának mondotta, mert ez dalolta leghelyesebben azt a nótát, melyet ő legjobban szeretett.

A Comté tornyának teraszára értek.

— Ejnye, ejnye! — kiáltotta Billot — hát nem vitette le az ágyukat?

— Csak visszahuzattam.

— Tudja-e, hogy megmondom a népnek, hogy az ágyuk még itt vannak.

— Mondja meg!

— Nem viteti le?

— Nem. A király ágyúi a király parancsára vannak itt, uram. Csakis a király parancsára kerülnek le innen.

— De Launay ur, — mondotta Billot — az igazi király, kinek engedelmeskedni ajánlatos, itt van.

És reámutatott a szürke s az előbbi napok küzdelmeitől itt-ott vérrel szennyezett tömegre, mely a sáncárcok előtt hullámozott és megcsillogtatta fegyvereit a nap fényében.

— Uram, — mondotta de Launay és gőgösen vetette hátra a fejét — meglehet, hogy ön két királyt ismer; de én, a Bastille kormányzója, csak egyet ismerek: Lajost, e néven a tizenhatodikat, ki ellátta aláírásával azt az okiratot, melynek alapján én itt emberekről és dolgokról rendelkezem.

— Ön tehát nem polgár? — kiáltotta Billot haragosan.

— Francia nemesember vagyok, — felelte a kormányzó.

— Ah! igaz, ön katona s mint katona beszél velem. Eszerint elhatározta, hogy lövet a népre?

— Nem lövetek, míg az nem lő reám. Szava-

mat adtam Flesselles ur küldötteinek. Láthatja, hogy az ágyukat visszavontuk. De az első lövésre, melyet alulról tesznek váramra, magam tolom a lőrészhez ott azt az ágyut, magam helyezem irányba és magam sütöm el ezzel a kanóccal.

— Legyen úgy! Nézze, — mondotta Billot s maga is egy ágyurészhez vonta de Launayt és ujjával egymásután jelölt meg két különböző pontot, a Saint-Antoine-külvárost meg a boulevardot — ott van az, akitől ezentul majd a parancsait kapja.

S két feketéllő, sűrű, ordító néptömegre mutatott, mely a boulevardok kanyarulataihoz alkalmazkodni kényszerülve, óriáskigyó módjára hullámzott előre, melynek csak a feje és a dereka látszott, mert végső gyűrűi a terep görbületeiben vesztek el. S mindaz, amit az óriási hullóból láttak, ragyogott a csillogó pikkelyeitől.

Az az egyik részről Marat, másik részről Gonchon által vezetett kettős néptömeg volt, mellyel Billot a Bastille terén adott találkozót.

Erre a látványra de Launay elsápadt. Magasra emelte a kezét és elkiáltotta: — Az ágyukhoz!

Aztán fenyegető mozdulattal Billothoz lépett és így szólt hozzá: — Ön pedig, szerencsétlen, ki alkudozás ürügyével jött ide, holott közben a többiek támadnak, tudja-e, hogy megérdemelte a halált? — És félig kivonta bothüvelyéből a kardot.

Billot látta ezt a mozdulatot, villámgyorsan ragadta de Launayt gallérján és övén, s fölemelve a földről, a fülébe kiáltotta:

— Ön pedig megérdemelné, hogy ezen a mellvéden át az árkok fenekére hajítsam... De, hál' Istennek! másképpen mérközőm meg én majd önnel.

Ebben a pillanatban orkán módjára óriási, általános rivalgás hallatszott fel alulról s ugyan-

akkor megjelent a terászon Losme ur, a Bastille őrnagya.

— Uram, — kiáltotta s Billothoz fordult — kérem, szíveskedjék mutatkozni; ez a nép mind azt hiszi, hogy szerencsétlenség érte és látni akarja önt.

A kiáltásokból csakugyan kihallatszott Billot neve, melyet Pitou terjesztett el a népben.

Billot elbocsátotta de Launay urat, az pedig visszalökte a kardot hüvelyébe. Pillanatig tartó habozás következett a három férfi közt, alulról pedig fenyegető és bosszut követelő rivalgás hallatszott fel újra.

— Mutatkozzék már, uram, — mondotta de Launay — nem azért, mintha megijednék ettől a kiabálástól, hanem hogy tudják, hogy becsületes ember vagyok.

Erre Billot kidugta fejét a lőrésen és integetett a kezével.

Ezt a látványt a nép tetszésriadallal köszöntötte. Bizonyos értelemben a forradalom jelent meg a Bastille ormán a nép emberének személyében. A nép úgy érezte, mintha ő maga lépne először uralkodóként az erőd párkányára.

— Jól van, — mondotta de Launay — elintéztük a dolgunkat egymással. Nincs többé mit keresnie itt. Várják odalenn; menjen le hozzájuk.

Billot lement ugyanazon a lépcsőn, melyen előbb felment a várba; a kormányzó nyomon követte.

De az őrnagy helyén maradt. A kormányzó néhány utasítást adott neki halkan.

Billot szótlanul ment át az udvaron. Láttá, hogy a tüzérek ágyúik mellett állnak. A kanóc ott füstölgött a rud végén. Billot megállt a tüzérek előtt.

— Barátaim! — mondotta nekik — ne felejtsetek, azért jöttem, hogy felszólítsam főnök-

töket, hogy kerülje el a vérontást, ő pedig megtagadta kérésemet.

— A király nevében, uram, — kiáltotta de Launay és dobantott a lábával — távozzék innen!

— Vigyázzon magára, — felelte Billot — mert ha elküld a király nevében, a nép nevében jövök vissza.

Aztán a svájciak főörségéhez fordult és így szólt: — Mondjátok, kivel tartotok?

A svájciak hallgattak.

De Launay a vaskapura mutatott ujjával.

Billot meg akart kockáztatni még egy végső kísérletet. — Uram, — mondotta de Launaynak — a nemzet nevében! testvérei nevében!

— Testvéreim nevében? Testvéreimnek mondja azokat, kik azt kiabálják: Pusztuljon a Bastille! Halál a kormányzójára! Lehet, hogy önnek testvérei, de nekem bizonyára nem!

— Tehát az emberiség nevében!

— Az emberiség nevében! mely arra tüzel benneteket, hogy százezretekkel megfojtsatok e falak közé zárt száz szerencsétlen katonát!

— Éppen ön menti meg az életüket azzal, ha átadja a Bastillet a népnek.

— És elvesztem a becsületemet.

Billot hallgatott, elnémitotta a katonának ez a logikája; aztán még egyszer a svájciakhoz és a rokkantakhoz fordult s odakiáltotta nekik: — Adjátok meg magatokat, barátaim, még van rá idő! Tíz perc múlva késő lesz már.

— Ha nem megy el tüstént innen, uram, — kiáltotta de Launay — nemesi becsületszavamra, lelövetem!

Billot egy pillanatra megállt, kihívóan fonta keresztbe karját, pillantása utoljára találkozott de Launay pillantásával, aztán eltávozott.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET

A Bastille

A tömeg a juliusi izzó napsütéstől perzselgetve, remegve és mámorosan várt. Gonchon emberei megtalálták a csatlakozást Marat embereivel. A Saint-Antoine-külváros megismerte és köszöntötte testvérét, a Saint-Martin-külvárost.

Gonchon hazafiainak élén állt. Marat eltűnt. A tér borzasztó látványt nyújtott.

Mikor megpillantották Billot-t, a kiabálás megkétszereződött.

— Nos? — kérdezte Gonchon és feléje tartott.

— Derék ember az, — mondotta Billot — kitart álláspontja mellett, nem akarja átadni a Bastillet. Köti magát ahhoz, hogy állja az ostromot.

— És hiszi, hogy sokáig állja?

— Mig meg nem hal.

— Legyen úgy, meg fog halni.

— Mondja, mittevők leszünk az árokkal?

— Elég, ha egy helyen töltjük fel, — felelte Gonchon — s kiszámítottam, hogy testeink felével fel lehetne tölteni az egészet köröskörül; igaz-e, barátaim?

— Igaz! igaz! — mondotta utána a tömeg nem kisebb lelkesedéssel, mint az első alkalommal.

— Jól van! legyen úgy, — mondotta Billot legyőzve.

Ebben a pillanatban megjelent az egyik terászon de Launay s nyomon követte Losme őrnagy és néhány tiszt.

— Kezdjed! — kiáltotta Gonchon de Launaynak. Az pedig, nem felelve, hátat fordított.

Gonchon, ki talán elbirta volna a fenyegetést, a megvetést nem bírta el; gyorsan vállához kapta fegyverét, s a kormányzó kíséretéből egy ember elesett.

Százezer puskalövés szólalt meg egyszerre, mintha csak ezt a jeladást várták volna, és fehér foltokkal pettyezte ki a Bastille szürke tornyait.

A sortűzre néhány pillanatig tartó csend következett, mintha a nép maga is megijedt volna attól, amit tett. Aztán füstfelhőben elvesző lángsugár koszoruzta az egyik torony mellvédjét; jajkiáltások hallatszottak fel a tolongó sokaságból; az első vér pirosra festette a kövezetet, a csata megkezdődött.

Az ágyulóvést közvetlenül jól célzott puska-lövések követték a Bastille teraszáról.

Aztán újabb csend következett, melyet csak néhány kiáltás, néhány nyögés, néhány itt és ott felhangzó jajgatás szakított meg. Azután erős megmozdulás látszott a tömegben: a nép felszedte halottait és sebesültjeit. A boulevardok, a Saint-Antoine-utca, a Saint-Antoine-külváros olyan volt, mint valami tenger, melyen emberfejek hullámoztak. A negyed ablakai, azok is, melyek a lövés távolán kívül estek, egyszerre megteltek csatárokkal. Ha a teraszokon vagy a lőréseken egy-egy rokkant, vagy egy-egy kistermetű svájci mutatkozott, száz puskacső szegeződött rájuk, s a golyók zápora lemorzsolta sarkait annak a kőnek, melynek védelme alatt egy-egy katona húzódott meg.

De az emberek csakhamar megunták, hogy az érzéketlen falakra lövöldözzenek. Hust kerestek a lövedékek, vért akartak látni az ólomgolyók nyomán, nem pedig port. Mindenki tanácsokkal szolgált a tömegben és a kiabálások közben. Az emberek közrefogták a szónokot s ha úgy látták, hogy a tanács ostoba, faképnél hagyták.

Ekkor Billot kiragad egy szekercét egy ács kezéből, elindul előre a golyók záporában, mely a körülötte tolongó embereket találja és leveri őket, mint a jégeső a buzakalászokat; eléri az

első felvonóhid közelében levő őrházat és a kartácsolóvések közben, melyek füttyölnek és pattognak a házfedelen, elvágja a láncot s a hid lezuhan.

Hatalmas ordítás köszönti ezt az eseményt s az ostromlók az első udvarba rontanak.

Oly gyors, oly heves, oly ellenállhatatlan volt ez a roham, hogy az erődben kísérletet sem tettek az udvar védelmére. S a bösz örömrivalgás értésül adta de Launaynak, hogy a nép kiküzdötte ezt az első sikerét.

Ügyet sem vetettek reá, hogy a lezuhanó gerendák tömege agyonnyomott egy embert.

Ekkor, mint valami barlang mélyéből, melyet megvilágítanak, egyszerre elbödül a négy ágyú, melyet a kormányzó megmutatott Billotnak és végigsöpri azt az egész első udvart. A vas-orkán hosszú véres sávot hasított a tömegben; tíz vagy tizenkét halott, tizenöt vagy husz sebesült maradt a kartácsok útján.

Billot a ház fedeléről lesiklott a földre; de a földön ott találta Pitout, ki, nem is tudta hogyan, de ott termett. Pitounak gyors pillantása van. Az orvvadász már olyan. Láttá, hogy a tüzérek az égő kanóccal az ágyukhoz közelednek; elkapta Billot uramat a kabátja szárnyánál fogva és gyorsan visszahuzta. Egy sarokfal megóvta mindkettőjüket az első sortűztől.

Ettől a pillanattól fogva a helyzet komolyra fordult; a tolongás veszedelmessé, a tusa halállossá vált; a Bastille körül egyszerre tizezer puska lövése ropog, ami nagyobb veszedelemmel jár az ostromlókra, mint az ostromlottakra nézve. Végre egy ágyú, melyet a francia gárda katonái vontak fel, beleszól zörgésével a karabélyok tűzének ropogásába.

Az iszonyu lárma megittasítja a tömeget s kezdi megijeszteni az ostromlottakat, kik meg-

számlálják magukat és belátják, hogy sohasem lesznek képesek olyan zajt idézni elő, mint az, mely elkábitja őket. A Bastille tisztjei ösztönszerűen érzik, hogy katonáik elernyednek már; ők maguk is puskát ragadnak és lönek.

Ebben a pillanatban, a nehéz ágyuk és a puskák pokoli lármája közben, az első udvar bejáratánál megjelenik fegyvertelenül a nyugodt polgároknak egy kis csapata. Utat törnek maguknak a tömegben át és előrehaladnak, készen, feláldozni életüket, melyet csak az a fehér zászló véd, mely előttük leng és a békeköveteket jelenti be.

A városházának küldöttei ők; a választók tudják, hogy kitört az ellenségeskedés; meg akarják szüntetni a vérontást s kényszerítették Flessellest, hogy új javaslatokat tegyen a Bastille kormányzójának. Ezek a küldöttek a város nevében jöttek, felszólítani de Launay urat, hogy szüntesse meg a tüzelést s egyben, megóvando a polgárok, a sajátmaga és a várórség életét, fogadjon be száz polgárőrt az erőd belsejébe.

Abban a pillanatban, mikor észrevették őket, a második udvarra való tüzelés megszűnt. Billot kimegy, megszüntetni az ostromlók tüzelését is.

Pillanatig tartó nyugalom következett. Arra használták fel, hogy ellátták a sebesülteket, kiknek száma már harmincra vagy negyvenre emelkedett.

E pillanatnyi csend közepette hallották, hogy az óra kettőt ütött. A támadás délben kezdődött. Tehát már két órája áll a harc.

Billot visszatért helyére, és Gonchon utána ment. Nyugtalanul fordul szemével a rács felé; türelmetlensége szemmel látható.

— Mi baja van? — kérdezte tőle Billot.

— Ha két óra alatt nem vesszük be a Bastillet, akkor minden elveszett, — felelte Gonchon. — Az udvar megtudja, mit műveltünk itt s nya-

kunkra küldi a svájciakat és Lamberg dragonyosait, akkor pedig három tűz közé jutunk.

Billot kénytelen volt beismerni, hogy amit Gonchon mond, igaz.

A küldöttek végre ismét megjelentek. Meglátszott arcuknak sötét kifejezésén, hogy nem mentek semmire.

— No, mit mondtam? — kiáltotta Gonchon ragyogva örömében. A megjósolt dolgok beteljesülnek; az átkozott vár halálra van ítélve. — És nem is kérdezve semmit a küldöttségtől, kirohant az első udvarból és harsányan kiáltotta: — Fegyverre! Fegyverre, gyermekek! A kormányzó nem enged!

Csakugyan az történt, hogy a kormányzónak, alig hogy elolvasta Flesselles levelét, felderült az arca, s nem hajtva az eléje terjesztett javaslatokra, így kiáltott: — Párisi uraim, a harcot önök keresték, most már késő!

És a békekövetek eltávoztak.

Most már de Launay ur kezdi a támadást. Ugy látszik, ittassá teszi a türelmetlenség. A küldöttek még át sem lépték az udvar küszöbét, s a szász herceg dudája már nótára gyújtott. Három ember elesett; az egyik meghalt, a másik kettő megsebesült. A két sebesült közül az egyik a francia gárda katonája, a másik egy hadikövet.

A nép, mikor megpillantja ezt az embert, kit megbízása szentté és sérthetetlenné tett volna, új dühre lázad. S a lövöldözés elkeseredettebben és hevesebben kezdődik, mint valaha.

Ebben a pillanatban Losme ur, a Bastille őrnagya, közeledett a kormányzóhoz. Losme derék és vitéz katona volt; de maradt benne valamelyes rész a polgári gondolkodásból s fájdalommal látta, mi történik s főképp, hogy mi fog következni.

— Kormányzó ur, — mondotta — bizonyára

tudja, hogy nincs élelmiszerünk. Tudja azt is, hogy nincs parancsunk sem.

— Bocsánatot kérek, Losme ur, nekem van parancsom arra, hogy zárjam be a Bastillet, azért is bizzák reám a kulcsokat.

— Kormányzó ur, a kulcsokat ép úgy használhatja az ajtók kinyitására, mint becsukására. Őrizkedjék attól, hogy lemészároltassa az egész várőrséget, anélkül, hogy megmentené a várat!

— Beszéde nem katonához illő, Losme ur.

— Francia ember vagyok, kormányzó ur. Azt ajánlom, fogadja el Flesselles ur javaslatát.

— Tehát Páris városa oly hatalmat képvisel, Losme ur, melynek engedelmeskedni kötelesek vagyunk?

— A közvetlen tekintélynek, ő felségének távollétében, kormányzó ur, nézetem szerint, igen.

— Akkor hát, Losme ur, — mondotta de Launay s az udvar egyik szögletébe vonta magával az őrnagyot — olvassa el ezt! — És átnyujtott neki egy írást.

Az őrnagy olvasta: „Tartson ki; én kokárdákkal és ígéretekkel szórakoztatom a párisiakat! Mielőtt beesteledik, Bezenval ur erősítést fog küldeni önnek.

Flesselles.“

— Ez az a levél, melyet a békeküldött urak átadtak nekem. Azt hitték, az erőd átadására hoznak parancsot, s azt a parancsot hozták, hogy védelmezzem.

Az őrnagy lehajtotta fejét. De Launay ur pedig hidegen hajtogatta össze és zsebébe tette az írást, aztán visszatért tűzéreihez és parancsot adott nekik, hogy mélyen és pontosan célozzanak.

A tűzerek engedelmeskedtek, mint ahogy Losme ur is engedelmeskedett és de Launay parancsára visszatért őrhelyére.

De az erőd sorsa meg volt pecsételve és emberi hatalom már nem másíthatott azon.

Billot, golyóval, kartáccsal nem törődve, bátran és bizva magában, mint a bulldog, előretört hirtelen. Okosan és óvatosan, mint a róka, Pitou latbavetette minden képességét, hogy figyelje és elkerülje a veszedelmeket. Szeme ismerte a gyilkos löréseket, megkülönböztette a lövésre készülő érc alig észrevehető megmozdulásait. Végül pontosan eltalálta azt a pillanatot, mikor a kis sáncágyu megszólalni készült a felvonóhid fölött. Az első felvonóhídtól a másikhoz vivő folyosó egyik szögletébe húzódott. Ebből a szögletből aztán, melyben úgy lapult meg, mint fekvőhelyén a nyúl, mintegy lelkiismeretét nyugtatva meg, néha-néha erre is, arra is tett egy lövést; mert csak falak és gerendák voltak előtte; de a dolog nyilván mulattatta Billot apót, mert folyton biztatta: — Lőjj már, lusta fickó, lőjj már, ha mondom!

Ő viszont, nem, hogy feltüzelje, hanem inkább, hogy csillapítsa Billot hevét, néha-néha így kiáltott át hozzá: — Ne hagyja már magát fedezetlenül, Billot apó! — Vagy így: — Vigyázzon, Billot ur, lépjen hátrább; az ágyu célbavette, a dudán már pattogtatják a kakast! — S alig, hogy kimondotta figyelmeztető szavait, megszólalt az ágyu és a kartács végigsöpört a folyosón.

Tízszor is a földrehuzta Pitou a kabátja szárnyánál fogva, mindig abban a pillanatban, mikor egy lövés leterítette volna. De Billot mindannyiszor újra talpraállt s mindig erősebb volt, mint előbb, egy gondolatlanul. Egyszer az az ötlete támadt, hogy összevagdossa azokat a gerendákat, melyek a felvonóhid láncát tartották, úgy, mint egyszer már megtette. De Pitou elordította magát, hogy visszatérje a helyére; mikor pedig látja, hogy hiába ordít, előrohant buvóhelyéről és azt mondotta neki:

— Billot ur, drága Billot ur, Billotné asszony özvegységére jut, ha megölik magát!

Billot nemsokára azután odaszólitotta az ágyut, hogy ellővesse vele a felvonóhid tartóját; ekkor megszólalt a duda, a tűzerek visszahátráltak és Billot maga akart az ágyuhoz lépni, amivel megint csak előcsalta Pitout a buvóhelyéről.

— Billot ur! — kiáltotta — Billot ur! Katalin kisasszony nevében kérem; gondolja meg, hogy ha megöleti magát, árván hagyja Katalin kisasszonyt!

Billot engedett ennek az érvnek, mely erősebben hatott lelkére az előbbinél.

A bérlő termékeny képzelőereje végre kisütött egy utolsó gondolatot. Kifutott a térre és elkiáltotta: — Egy taligát ide! Egy taligát!

Pitou azt gondolta magában, hogy ami magában jó, kitűnő, ha megduplázzák. Utánaszaladt Billotnak és azt kiáltotta: — Két taligát! Két taligát!

Hoztak menten tizet.

— Szénát és szalmát! — kiáltotta Billot.

— Szénát és szalmát! — visszhangoztatta Pitou.

És kétszáz ember egy-egy köteg szénát vagy szalmát cipelt elő tüstént a kezében. Mások szárított trágyát halmoztak a taligákra. Le kellett inteni őket, mert máris tízszer annyi volt együtt, mint amennyi kellett.

Billot egy szalmával megrakott taliga kettős rudja közé állt és ahelyett, hogy huzta volna, előretolta a kerekas jószágot. Pitou hasonlóképen cselekedett egy másikkal. Elie és Hullin, Gonchon két tisztje, eltalálta már, hogy mit forral Billot; mindketten megragadtak és az udvarra toltak egy-egy taligát.

Mikor átléptek a küszöbön, kartácstűz fogadta őket. A golyók és a sáncágyu lövedéke nagy robaj-

jal vágódott a szalmába, a kerekbe, a taliga oldalába. De a támadóknak nem esett bajuk.

Alig, hogy ez a sortűz elhallgatott, két- vagy háromszáz gyalogos rohant a taligások után és fedezéket alkotva a mozgó sáncból, a hidfelvonó alá helyezkedtek.

Billot uram ott elővette zsebéből az acélt és kovát, egy kis markolásnyi puskaortot tett egy papirdarabba és meggyújtotta a puskaortot. Az meggyújtotta a papírt, a papír meg a szalmát. A négy taliga egyszerre vetett lobot.

Ha el akarták oltani a tüzet, ki kellett jönniök; de ha kijöttek, biztos halál fiai voltak. A láng pedig már elérte a hidfelvonót, beleharapott éles fogaival a fába és végigkigyózott a gerendákon.

Az udvarban felriadó örömkialtást megismélték az egész Saint-Antoine-téren. Látták felszállni a füstöt a tornyok fölé és gyanították, hogy valami végzet teljesül be az ostromlottakon.

A vörösen izzó láncok csakugyan kiszakadtak a padlógerendákból; a hid, félig összetörve, félig elégve, füstölögve és pattogva zuhant alá. A tűzoltók előrerohantak fecskendőikkel. A kormányzó tüzet vezényelt; de a rokkantak megtagadták az engedelmességet. Csak a svájciak engedelmeskedtek. De azok nem voltak tűzérek, tehát az ágyukat el kellett hagyni. Viszont a francia gárdakatonák, mikor látták, hogy a tűzérség helyén a tűz kialszik, felvonták ágyujokat; harmadik lövésük összezuzta a rácsot.

A kormányzó felment a vár teraszára, nézni, hogy közeledik-e már a megígért segítség, s egyszerre látta, hogy füst veszi körül. Sietve ment le a tűzérekhez és megparancsolta nekik, hogy tüzeljenek. A rokkantak engedetlensége egészen kivette sodrából. Minthogy az elzáró rács darabokra tört, belátta, hogy minden elveszett.

De Launay ur érezte, hogy gyüülölik. Fel-

ismerte, hogy nincs többé menekülése. Amíg tartott a harc, folyton az a gondolat járt agyában, hogy a Bastille romjai alá temetkeznek. Abban a pillanatban, mikor érzi, hogy a védekezés hiábavaló, kiragadja a kanócot egy tűzér kezéből és a pinceboltozathoz siet, ahol a puskaporkészletet tartják.

Husz megrémült hang kiáltja: — a puskaapor! a puskaapor! — s az égő kanócot látva kezében, eltalálják a parancsnok szándékát. Két katona előrohan és mellének szegzi szuronyát abban a pillanatban, mikor kinyitja az ajtót.

A támadók látják, hogy valami rendkívüli dolog történik.

— Halljátok, amit most mondok, — e szavakkal fordult hozzájuk de Launay; — amily igaz, hogy mindnyájatok életét kezemben tartom, oly szent igaz, hogy beledobom a csóvát a puskaaporba, ha csak egyiktek is egy lépést tesz, hogy bejusson ebbe az udvarba.

— Mit akar? mit kíván? — kérdezte egyszerre több hang ijedten.

— Megadom magam, de becsületes feltételekkel.

A támadók nem vetettek ügyet de Launay beszédére; nem hittek ily kétségbesett elhatározásban és — élükön Billot urammal — be akartak nyomulni. De Billot egyszerre megremegett és elsápad: Gilbert doktorra gondolt. Addig, míg csak róla magáról volt szó, nem bánta, hogy levegőbe röpül-e a Bastille s vele együtt ő maga is; de Gilbert doktornak minden áron életben kell maradnia.

— Álljatok meg, — kiáltotta Billot s Elie és Hullin elé vetette magát; — álljatok meg, a foglyok nevében mondom!

És ezek az emberek, kik maguk miatt nem

féltek a haláltól, sápadtan és reszketve hátráltak vissza.

— Mit akar? — mondták, megismételve a kormányzó előtt azt a kérdést, melyet már előbb is hallott a katonáktól.

— Azt akarom, hogy távozzék innen mindenki, — felelte de Launay ur. — Nem fogadok el semmi javaslatot, míg egy idegen is van a Bastille udvaraiban.

— De nem használja-e fel távollétünket arra, hogy ismét használható állapotba helyezzen mindent? — kérdezte Billot.

— Ha nem fogadják el a fegyverletételt, akkor mindent abban az állapotban találnak meg, amelyben most van, önök annál a kapunál, én ennél.

— Szavát adja reá?

— Nemesi becsületszavamat!

Néhányan a fejüket rázták.

— Nemesi becsületszavamat! — ismételte meg de Launay. — Van itt, aki kételkedik, mikor egy nemesember szavára esküszik?

— Nincs senki, — felelte ötszáz hang.

De Launay tollat, tintát, papirost kért, aztán a támadókhoz fordult s így kiáltott nekik: — Most pedig vonuljanak vissza, emberek!

Billot, Hullin és Elie megadták a jelet, s velük együtt mindenki visszavonult.

A kívül álló nép egy pillanat alatt megtudott mindent, ami az erődben történt. A nép, mint Losme ur mondotta, valósággal a kövezet alól bujt elő. Százezer ember özönlötte körül a Bastillet.

Mikor meghallották, hogy a szörnyű Bastille készül megadni magát, hogy a kormányzó már kilátásba is helyezte az átadást, nem akarta elhinni senki.

Az általános kételkedés közben, mikor még senki sem mert szerencsét kívánni magának, hanem

mindenki várt, láttak előtűnni az egyik lőrésből egy kard hegyére tűzött levelet. Csakhogy a levél meg az ostromlók között a széles és mély vizek árok esett.

Billot deszkát kér, azt átvetik az árkon. Billot megerősíti, amennyire lehet, és habozás nélkül teszi lábát az ingatag hidra.

Az egész tömegből egy pissenés sem hallatszik. Minden szem azon az emberalakon pihen, mely lebegni látszik az árok fölött. Remegve ült le Pitou a lejtős part visszájára s a két térde közé rejtí fejét. A szíve majd megszakad, sir.

Egyszerre, abban a pillanatban, mikor Billot már túl volt a palló kétharmadán, a deszka megbillenik. Billot kiterjeszti a két karját, elesik és eltűnik az árokban.

Pitou böggve rohant utána, mint az ujfundlandi kutya a gazdája után.

Ekkor egy ember közeledik a deszkához, melyről Billot lebukott. Habozás nélkül indul el ugyanazon az uton. Ez az ember Maillard Szaniszló, a Châtelet bírósági szolgálója. Mikor arra a helyre ért, hol Billot és Pitou az iszapban kapálódzik, lenéz egy pillanatra, s minthogy látja, hogy baj nélkül fognak kijutni az árok partjára, továbbmegy előre.

Félperccel azután átér az árok tulsó oldalára és átveszi a levelet, melyet a kard hegyén nyugtattak le neki. S ugyanazzal a nyugodtsággal, ugyanazokkal a biztos léptekkel tér vissza a pallón.

De abban a pillanatban, mikor mindenki hozzátódul, a golyók zápora hull alá az erőd párkányáról, s ugyanakkor szörnyű ágyudőrej hallatszik.

Egyetlenegy vészes kiáltás szakad fel az emberek melléből. A nép bosszuért kiált.

— Így higgyetek a zsarnokoknak! — harsogja Gonchon.

És nem foglalkozva többé a vár meghódolásá-

nak gondolatával, nem törődve a puskaporral, nem gondolva másra, mint a megtorlásra, a nép, nem százával már, hanem ezrével, az udvarokba tódul rohanva. És nem a puskatüz tartóztatja fel benyomulásában, hanem az, hogy a kapuk nyílása szűk.

Az ágyudőrej hallatára az a két katona, ki még mindig nem hagyta el, de Launay urrá veti magát, egy harmadik elragadja tőle és széttapossa lábával az égő kanócot.

De Launay kihuzza bothüvelybe rejtett kardját és élébe akar dőlni; kettétörik a kardot kezében.

A kormányzó most megérti, hogy már nem tehet mást, mint hogy vár, és várt.

A nép előrenyomul, a várórség segíti, s a Bastillet rohammal, erőszakkal, átadás nélkül veszi be.

TIZENHATODIK FEJEZET

Gilbert doktor

Míg a nép, örömében és dühében ordítva a Bastille udvarába tör, a sáncok iszapos vizében két ember lubickol. Ez a két ember Billot és Pitou.

Pitou támogatja a bérlőt; golyó ugyan nem találta, lövés nem érte, de a nagy zuhanás kissé mégis megszedítette Billot uramat. Köteleket dobna, rudakat nyujtanak le nekik. Pitou megragad egy rudat, Billot egy kötelet. És öt perc mulva diadalmasan hordozzák meg és ölelgetik őket, ha még oly sárosak is. Az egyik egy korty pálinkát ad Billotnak, a másik kolbásszal tömi Pitout és bort tölt utána a szájába. A harmadik ledörzsöli róluk a sarat és kiállítja őket a napra.

Egyszerre egy gondolat, vagy jobban mondva, egy emlék villan meg Billot agyában.

— A foglyokhoz! — kiáltja szaladtában — a foglyokhoz!

— Igen, a foglyokhoz! — kiáltja Pitou és utánasiet.

A tömeg, mely addig csak a hóhérokra gondolt, megrázkódik, mikor az áldozatok jutnak eszébe. Kiáltva visszhangoztatja: — Igen, igen, a foglyokhoz! — És a támadóknak új áradata töri át a gátakat.

Szörnyű látvány tárult most Billot és Pitou szeme elé. Ittasultan, dühöngve, őriöngve rohan a tömeg az udvarokba. És darabokra vágta az első katonát, ki a kezébe esett.

Gonchon hagyta. Ellenben Elie és Hullin közbetette magát. Kértek, könyörögtek, azt mondták — pedig nem volt igaz — hogy a várőrségnek megígérték, hogy kimélik életét. Billot és Pitou megérkezése jó segítség volt nekik. Billot, kiért a nép bosszút akart állni, Billot élt.

Különösen a svájciak ellen voltak felbőszülve; de nem találtak ott már egyetlenegy sem közülök. A svájciak ráértek még szürke vászon-zubbonyt ölteni magukra, s az emberek polgárnak vagy fogolynak tartották őket. A néptömeg összezuzta ködobásokkal a Bastille óráját, melynek számlapján két láncravert fogoly képmása mutatta az időt. A néptömeg felsietett a tornyokra, megcsufolni az ágyukat, melyek a halált okádták reá. A néptömeg belekapaszkodott a kövekbe és véresre nyúzta a kezét, mikor ki akarta mozditani helyükből.

Mikor megjelentek az első győzők fenn a térszen, mindenki, aki csak kívül volt, vagyis százezer ember, óriási rivalgásba tört ki. Ez a rivalgás felszállt Páris fölé s mint a sas, gyors szárnyakon szállt át egész Franciaországon.

— A Bastille elesett!

Erre a kiáltásra ellágyultak a szívek, megned-

vesültek a szemek, szétnyiltak a karok; nem voltak már egymással szemben álló pártok, nem voltak ellenséges kasztok; a párisi érezte mind, hogy testvére egymásnak, minden ember megértette, hogy szabadabbá lett.

Billot és Pitou a többieket megelőzve törtetek az udvarokba; nem részüket akarták kivenni a diadalból, hanem ki akarták szabadítani a foglyokat. Mikor áthaladtak a parancsnokság udvarán, elhaladtak egy szürke kabátos ember előtt, ki kezét aranygombos botjára támasztva, nyugodtan állt az udvar közepén. Ez az ember a vár kormányzója volt. Mozdulatlanul várta, míg vagy megmen-tik barátai, vagy agyonverik ellenségei.

Billot, mikor észrevette, mindjárt megismerte, felkiáltott és egyenesen hozzá tartott. De Launay is ráismert a bérlőre. Összefonta karját és Billotra nézve, várt, mintha azt akarná neki mondani: Te vagy az, ki az első csapást méri reám?

Billot megértette és megállt. — Ha beszélek vele, — gondolta magában, — én leszek az oka, hogy felismerik; már pedig ha felismerik, akkor meghalt. De hogyan találom meg Gilbert doktort ebben az óriási összevisszaságban?

— Mit keres? — kérdezte félig halkán de Launay.

— Semmit, — felelte Billot, és ujjával a kapura mutatott, mintegy jelezve, hogy még kimene-külhet a várból. — Majd megtalálom magam is Gilbert doktort.

— Harmadik bertaudière, — felelte de Launay majdnem megilletődött hangon. És tovább is a helyén maradt.

Egyszerre megszólalt egy hang Billot mögött: — Ah! itt van a kormányzó! — A hang oly nyugodt volt, mintha nem erről a világról lett volna való, de mindenki érezhette, hogy minden kimondott szava de Launay mellének szegezett éles tör.

Gonchon mondotta. Szavaira, mint a vészhang megszólalására, megrázkódtak a bosszuért lihegő emberek; égő szemmel néztek körül, megpillantották és megrohanták de Launayt.

— Mentsék meg, mert másképp elveszett, — mondotta Billot Elienek és Hullinnek, mikor elment mellettük.

Egy szempillantás alatt ezer kéz fenyegette, ragadta meg és hurcolta el de Launayt. Elie és Hullin utánuk sietett és utánuk kiáltotta: — Álljatok meg, megigértük neki, hogy nem bántjuk az életét!

Nem mondtak igazat, de a fenséges hazugság egyszerre tört elő e két nemes szív mélyéből.

— A városházára! a városházára! — ily kiáltások közben tűnt el, Elietől és Hulintól követve, de Launay azon a folyosón át, mely a Bastilleből a szabadba vitt. De Launay, az élő zsákmány, bizonyos győzteseknek ért annyit, mint a Bastille holt zsákmánya.

Billot még egy pillantást vetett de Launay után. Azt pedig inkább vitték, mint vezették. Olyan volt, mintha lebegne a népsokaság fölött. A következő pillanatban már eltűnt. Billot sóhajtott egyet, körülnézett, észrevette Pitout, az egyik torony felé sietett s így kiáltott: — Harmadik bertaudiére!

Reszkető fogházört talált utjában. Megtudta tőle, hol van az a harmadik bertaudiére, kérte, de nem kapta meg tőle a kulcsot, mert elvették tőle. Billot kivett egy szekercét az egyik külvárosi ember kezéből s a fogházörtől vezettetve, felsietett a lépcsőn. A fogházör megállt egy ajtó előtt. — Ez az, — mondotta.

— Nem Gilbert doktornak hívják azt a rabot, ki ebbe a szobába van zárva?

— Nem tudom.

— Billot hatalmas fejszeapásokkal támadt

a nehéz tölgyfaajtónak. Néhány pillanat múlva egy kis résen már beláthatott a börtönszobába. A vékony fénysugár vonalán, mely a torony rácsos ablakán esett a helyiségbe, kissé hátrahajolva, az ágyból kiragadott keresztlécet tartva kezében, védekező testtartással egy ember állt. Azt a benyomást tette, hogy kész leütni az első embert, aki szobájába lép. Bármily nagy volt a szakála, bármily sápadt volt az arca és rövidrenyírt a haja, Billot reáismert. Gilbert doktor volt.

— Doktor! doktor! ön az?

— Ki szólit? — kérdezte a fogoly.

— Én, én, Billot, a barátja.

— Maga az, Billot?

— Igen! igen! ő! ő! mi! mi! — kiáltották huzsan, kiket a szörnyű fejszecsapások döngetése megállított a lépcsőfordulónál.

— Mi az, hogy ti?

— Mi, a Bastille győztesei! A Bastille elesett, ön szabad!

— A Bastille elesett! szabad vagyok! — kiáltotta a doktor.

És kidugta két kezét a nyíláson s oly erővel rázta az ajtót, hogy megrendült sarkaiban és zárában s hogy kezében maradt egy tölgyfabetét, melyet Billot már meglazított fejszecsapásaival.

— Várjon, várjon, — mondotta Billot, mert féltette a tuleröltetéstől. És megkettőztette fejszecsapásait.

— De hiszen kibujhatok ezen a nyíláson, — mondotta a doktor.

— Nem! nem! — felelték kívülről a hangok; — várjon!

Valamennyien, kik ott voltak, közös erőfeszítésre egyesítették erejüket. Feszítővasat, emelőrudat kerítettek elő s addig ostromolták a hatalmas ajtót, míg keretéstől bedőlt s azok, akik nekifeszí-

tették vállukat, vele együtt a börtönszoba közepére lódultak. S a következő pillanatban Gilbert már Pitou és Billot karjai közt volt.

Gilbert, a Taverney-kastélyban nevelkedett kis parasztfiú, Gilbert, kit vérében fürödve hagytunk az Azori-szigetek barlangjában, harmincnégy-harmincöt éves ember volt már, halovány arcu, de nem beteges színű, ragyogó szemű férfi, csupa akaraterő. Pillantása sohasem tévelygett a semmisségben; ha nem irányította a külső világ valamely tárgyára, mely méltó volt reá, hogy lekösse figyelmét, akkor saját gondolataira irányította s ennek következtében csak annál zordabbá és mélyebbé vált. Orra egyenes volt s közvetlen vonallal függött össze homlokával; alatta szembetűnt a büszke felsőajak s a gyenge részből, mely közte és az alsó ajak közt nyílt, fogainak ragyogó fehér zománca tűnt elő. Rendszerint szigorú egyszerűséggel ruházkodott, mint egy quaker. De ez a szigor a rendkívüli tisztaság által az előkelőséggel volt határos. Közepesnél kissé magasabb termete a szép alkat formáit mutatta; ami teljesen ideges erejét illeti, csak az imént láttuk, mily messzire mehetett az izgalom első felbuzdulásában, akár haragból, akár lelkesedésből támadt ez az izgalom.

Bár hat napja volt már a börtönben, a fogoly változatlan gondot fordított magára; erősen megnőtt szakála még feltűnőbbé tette arcának halovány színét s egyetlen jelét sem árulta el az elhanyagoltságnak.

Mikor kibontakozott Billot és Pitou öleléséből, elhagyta börtönét és Billot vállára támaszkodva s Pitounak és többi megmentőjének kíséretében előrement.

Mikor kiért a szabad levegőre, az égnek reá özőnlő világosságában megállt. Megállt, keresztbefonta mellén a karjait és felnézett az égre. Aztán így szólt:

— Mondja, Billot, eszerint a nép legyőzte a zsarnokságot?

— Legyőzte, uram.

— Ön is harcolt?

— Azért jöttem, hogy megszabadítsam önt.

— Tudott róla, hogy elfogtak?

— Fiától tudtam meg ma reggel.

— Szegény fiam! Látta?

— Láttam.

— És nyugodtan maradt a nevelőintézetében?

— Velünk akart jönni és együtt akart harcolni velünk.

— Oh! — kiáltotta a doktor és diadalmas mosoly játszadozott ajkán. A fia beváltotta reményeit.

— Tehát megmondta neki, hogy idejön?

— Azt mondtam neki, hogy ha Gilbert doktor a Bastilleban van, bevesszük a Bastillet. A Bastille most már a mienk. De ez még nem minden. Ellopták a ládikát.

— Melyet őrizetére bízam? S ki lopta el?

— Néhány ember, ki azzal az ürüggyel, hogy lefoglalja könyvét, befurakodott hozzám, letartóztatott, átkutatta a házat, megtalálta és elvitte a ládikát.

— Akkor a letartóztatásom nyilván összefügg a lopással. Ugyanaz, aki elfogatott, ugyanakkor ellopatta a ládikát is. Ha megtudom, ki volt elfogatásom intézője, megismerem a lopás intézőjét is. Hol van a levéltár? — kérdezte a doktor a börtöntől.

— A kormányzóság udvarában, uram!

— Akkor menjünk a levéltárba, jó barátaim, a levéltárba! — kiáltotta a doktor.

— De ha oda akar menni, — mondotta a börtönőr — akkor siessünk, uram; azt hiszem, most égetik az irományokat.

A nép csakugyan rávetette magát a Bastille irattárára. Lajstromokkal és tervekkel teli nagy terem volt; a Bastilleba évszázadok óta bezárt foglyok ügyiratai voltak ott halomragyűjtve.

Gilbert belépett a terembe; Pitou segítségével átkutatta a lajstromokat, melyek katonás rendben sorakoztak a polcokon. De a folyó év lajstromát nem találták meg.

A doktor, ki egyébként nyugodtvérű ember volt, türelmetlenül dobbantott a lábával. Pitou ugyanabban a pillanatban meglátta egyikét azoknak a hőslelkű utcagyerekeknek, kik mindig jelen szoktak lenni a nép győzelmeinél; futva ment a tűzhöz s fején egy nagy kötetet vitt, formára hasonlót azokhoz, melyeket Gilbert doktor átforgatott.

Pitou utána sietett s hosszú lábával hamarosan utolérte. Az 1789. év lajstroma volt.

A tárgyalás nem tartott soká. Pitou kijelentette, hogy ő is a győztesek közül való, megmagyarázta, hogy egy fogolynak szüksége van a lajstromra, s a fiu odaadta neki, azzal vigasztalva magát: — Baj is az? Elégetek helyette másikat!

Pitou kinyitotta a lajstromot, kereskedett, lapozgatott, olvasgatott benne s mikor utolsó oldalához ért, ezeket olvasta: „Ma, 1789 június 9-én lépett be Gilbert ur, a filozófus és nagyon veszedelmes publicista; a legszigorubb őrizetbe veendő.”

Odavitte a lajstromos könyvet a doktornak.

— Gilbert ur, nem ezt keresi?

— Oh! — kiáltotta a doktor, kezébe kapva a lajstromot; — igen, ez az. Lássuk, ki adta ki a rendeletet. — És kereste a szélíratát.

— Necker! — kiáltotta — a letartóztatási parancsot barátom, Necker irta alá. Oh! egész bizonyos, hogy valami tévedés történt. De felkeresem őt és...

— Hol keresi fel? — kérdezte Billot.

— Versaillesben.

— Necker ur nincs Versaillesben; Necker ur száműzetésben van, Brüsszelben.

— De a leánya?

— A leánya Saint-Quenben lakik, a birtokán,
— mondotta egy hang a tömegből.

— Köszönöm, — mondotta Gilbert, nem is tudva, kinek szól köszönete, aztán az égetőkhöz fordult és így szólt hozzájuk: — Barátaim, a történetírás nevében, mely ezekben a levéltárakban megtalálja egykor a zsarnokok elítélését, kérve kérélek benneteket, hagyjatok fel a pusztitással! Romboljátok le a Bastillet, hogy ne maradjon belőle kő kövön, de ne bántsátok az irományokat, ne bántsátok a lajstromokat, a jövő idők világossága van letéve bennük!

A tömeg, alig, hogy meghallotta ezeket a szavakat, fennkölt értelmével már fontolóra is vette.

— A doktornak igaza van, — kiáltotta száz hang — semmi pusztítás! A városházára minden irományt!

A tűz fészket eloltották.

— És kinek kívánságára fogták el? — kérdezte Billot.

— Oh! hiszen ez az, amit keresek és nem tudok megtalálni, mert nem irták oda a nevét, — felelte Gilbert. És pillanatig tartó gondolkodás után hozzátette: — De meg fogom tudni.

S kitépte, összehajtogatta és zsebébe tette a reá vonatkozó lapot. Aztán Billothoz és Pitouhoz fordulva, így szólt: — Menjünk, barátaim, nincs itt már több dolgunk!

— Menjünk, — felelte Billot; csakhogy könnyebb azt mondani, mint megtenni.

A kíváncsiságtól üzetve, oly népsokaság töltött az udvarokba, hogy elrekesztette tömegével a Bastille kapuit, melyeknek egyikében a többi kiszabadított fogoly állt. Gilberttel együtt nyolc foglyot szabadítottak ki; név szerint Bechade

Jeant, Laroche Bernardot, Lacaurège Jeant, Pu-jade Antoinet, de Whitet, Solage grófot és Taverni-
niert. A négy első csak két éve volt a Bastilleban.
Solage gróf körülbelül harminc éves ember volt.
1782-ben fogták el s öt évig tartották a Bastille-
ban, anélkül, hogy bírót látott volna. Két évvel ez-
előtt meghalt atyja s azóta senki sem gondolt rá.
Ha a nép nem foglalja el a Bastillet, valószínűleg
egy léleknek sem jutott volna eszébe többé.

White hatvan éves öregember volt. Az embe-
rek kérdéseire válaszolva, azt felelte, hogy nem
tudja, mióta él rabságban s miért fogták el. Csak
arra emlékszik, hogy Sartines ur unokabátyja volt.
Egy Guyon nevű kulcsár csakugyan látta is egy-
szer, mikor Sartines ur belépett White ur börtö-
nébe s aláíratott vele egy meghatalmazást.

Tavernier volt a legöregebb valamennyijök
közt: fehér haju és szakállu kilencven éves aggas-
tyán; látóképességét jóformán elvesztette az örök
homályban s úgy rémlett neki, mintha felhőn át
látná a dolgokat. Mikor beléptek börtönébe, nem
értette meg, mit akarnak tőle; s mikor szabadság-
ról beszéltek neki, a fejét rázta; mikor pedig meg-
jegyezték neki, hogy a Bastillet elfoglalták, így
kiáltott fel: — Hohó! mit szól majd hozzá XV. La-
jos, Pompadour asszony és La Vallière herceg?

Taverniert a hosszú fogság még nem örjítette
meg; csak hülye volt, mint White is.

Rémes volt látni ez emberek örömét, rémes
volt, bosszuért kiáltott. Úgy tűnt fel, mintha ket-
ten vagy hárman közel lettek volna hozzá, hogy
kileheljék lelküket e tömeg láttára, melyből az a
százezerszeres kiáltás hallatszott; ők, kik már csak
a nyirkosságban pattogó deszkának titokzatos
hangjaihoz voltak hozzászokva, a pókhoz, mely
titokban sző s valami láthatatlan ingaóra ketye-
géséhez hasonló neszt ad, vagy a patkányhoz, mely
kapar, aztán továbbsszalad.

TIZENHETEDIK FEJEZET

Gilbert Sebestyén

Abban a pillanatban, mikor Gilbert megjelent, a fellelkesültek azt indítványozták, hogy hordozzák meg diadalmasan a foglyokat, s a nép egyhangulag elfogadta az indítványt.

Gilbert nagyon szerette volna elkerülni ezt a hódolatot, de nem kerülhette el; őt, Billot uramat és Pitout máris felismerték. Ujra felhallatszott a kiáltás: — A városházára! a városházára! — és Gilbert érezte, hogy vagy husz ember egyszerre a vállára kapja. Hiába akart ellenszegülni a doktor, hiába osztogatták Billot és Pitou legerőteljesebb ökölcspásaikat fegyvertársaik közt: az öröm és a lelkesedés megedzette a nép bőrét. Gilbert tehát kénytelen volt tűrni, hogy pajzsra emeljék. Ez a pajzs egy asztal volt, melynek közepére egy lándzsát tűztek, hogy a diadalmaskodóknak legyen mibe belekapaszkodniok.

Csakhogy a rémitő, ellenállhatatlan óceánból kiszakadt ugyanakkor egy másik csoport is, mely oly sűrűn zsufolódott össze, hogy olyan volt, mint egy sziget. Ez a csoport de Launayt vitte foglyul magával.

Arról a kiemelkedő helyről, melyre tették, Gilbert egyetlen részletét sem vesztette el a szörnyű látványosságnak.

A kormányzó utja a Bastilleből való távozása óta egyértelmű volt azzal, hogy kivégzése megkezdődött. Elöl ment Elie, ki de Launay ur életéért felelősnek érezte magát. Védte egyenruhája és a nép csodálata, mert mindenki látta, hogy ő volt, ki először ment a tűzbe. Utána a királyi adók felügyelője vitte a Bastille kulcsait; aztán Maillard következett a zászlóval; utána egy fiatal ember, ki a Bastille szabályzatát vitte szuronyának végén.

Végül a kormányzó, kít Hullin védett s még két vagy három más ember, de azok a nép fenyegető öklei, kardcsapkodásai és lándzsái közt csakhamar eltűntek.

E mellett a csoport mellett cipelték Losme őrnagyot. Losme őrnagy derék, jólelkű, becsületes érzésű ember volt. Mióta a Bastilleban szolgált, sok szerencsétlen ember köszönhetette neki, hogy tűrhetőbb lett sorsa. De a nép nem tudta ezt, fegyverrel a kezében esett a nép fogságába. Fényes egyenruháját látva, a nép őt hitte a kormányzónak, míg az igazi kormányzó szürke kabátjában, melyen nem volt semmi himzés, a szent Lajos-rend szalagja nélkül, melyet saját kezével tépett le magáról, bizonyos kétség védelme alá menekült.

Hullin, mikor kilépett a Bastilleból, magához szólította legmegbízhatóbb és legodaadóbb barátait, a legvitézebb s aznap legnépszerűbb katonákat; négyen vagy öten feleltek szólítására és a kormányzó megvédésével igyekeztek támogatni nemes szándékában. Hárman voltak, kiknek nevét tisztelettel őrzi a pártatlan történetírás: Arnet, Chollat és Lepine. Tehát ezek az emberek akarták megvédeni az életét egy olyan embernek, kinek halálát százezer hang követelte.

De Launay ur csak addig kerülte el a bántalmakat, míg nemeslelkű védelmezői kivédhették a reá mért csapásokat; de a becsmérő szavakat és fenyegetéseket nem kerülhette el.

A Jouy-utca sarkán a francia gárdának amaz öt gránátosából, ki a Bastilleból való elinduláskor a menethez csatlakozott és a védőket vette körül, már egy sem volt sehol. Utközben egymásután szakította el onnan őket a tömeg lelkesedése, vagy talán a gyilkosok számítása. Gilbert ekkor már előre látta, hogy a győzelmet vér fogja beszenyezni. Akart is szabadulni az asztalról, de vaserejű karok tartották rajta. Tehetetlenségében te-

hát Billot uramat és Pitout szólította fel a kormányzó védelmére; azok mindketten engedelmességekkel parancsának.

A védelmezők csoportja csakugyan reászorult a támogatásra. Chollat, ki tegnap óta semmit sem evett, elájult kimerültségében; csak nagy bajjal emelték fel s mentették meg attól, hogy a tömeg agyon ne gázolja. Ez esemény következtében rés támadt a védőfalon, a gát átszakadt. A résen gyorsan előrohant egy ember, megforgatta csövénél fogva fegyverét s a puskatussal borzasztó csapást mért a kormányzó fejére. Lepine látta lesujtani a puskatust, reáért még, hogy karjait kiterjesztve a kormányzó és támadója közé vesse magát s így az ő homlokát érte a kormányzónak szánt csapás. Megszédülve a csapástól és nem látva a vértől, tá-molyogva kapott arcához, s mire ismét láthatott, már husz lépésnyire maradt el a kormányzótól. Ebben a pillanatban jutott Billot és Pitou a kormányzó közelébe.

Billot úgy vélte, hogy leginkább arról ismerik meg de Launayt, hogy ő az egyetlen a tömegben, kinek nincs fején kalap. Levette hát a saját kalapját és a kormányzó fejére tette. De Launay hátrafordult és megismerte Billot-t. — Köszönöm, — mondotta — de hiába minden, nem fog megmen-teni.

— Csak hadd jussunk el a városházára, akkor kezeskedem mindenről, — felelte Hullin.

— Igen, — felelte de Launay — de eljuttunk-e?

— Isten segítségével legalább megpróbáljuk, — felelte Hullin.

Csaknem lehetett is remélni, mert az utcán át közeledtek már a városház terére: de ezt a teret már előzőnlőtték az emberek, kik kardot, dzsidát forgattak meztelen karjaikkal. Az utcákon szálló híresztelés fülükbe juttatta, hogy hozzák a Bastille

kormányzóját és őrnagyát, s úgy vártak, mint a kopófalka, mely orrát a levegőbe tartja s a fogát vicsoritja, mert már nagyon sokáig tartóztatták pórázon.

Mikor meglátták, hogy előtünik a menet, reávetették magukat. Hullin látta, hogy itt a legnagyobb veszély, itt lesz a végső küzdelem. Ha elérheti azt, hogy de Launay feljut a külső lépcső fokain, akkor bevonszolhatja magával a belső lépcsőig, s a kormányzó megmenekült.

— Ide hozzám, Elie; ide hozzám, Maillard; ide hozzám emberek, kikben van bátorság — kiáltotta — mindnyájunk becsületéről van szó!

Elie és Maillard hallották a kiáltást; félre szöktek a nép tömegében, de a nép nagyon is segített nekik: utat nyitott nekik és összezárult mögöttük. Elie és Maillard úgy elszakadtak a fő csoporttól, hogy már nem érhatték utól.

A tömeg látta, hogy mit nyert ezzel és böszülten feszítette meg erejét. Óriáskigyó módjára toltá gyűrűit a csoport köré. Billot uramat felemelték és elhurcolták; Pitou, ki mindenben Billothoz csatlakozott, átengedte magát ugyanannak az áramlatnak; Hullin megbotlott a városháza első lépcsőfokán és elesett. Még egyszer talpraállt, de majdnem ugyanabban a pillanatban újra elbukott, s ezuttal de Launay is követte estében.

A kormányzó olyan maradt, amilyen volt; nem panaszkodott, nem kért kegyelmet utolsó pillanatáig; csak annyit kiáltott éles hangon:

— Vérszomjas tigrisek, legalább ne hagyjatok kinlódni!

Soha parancsot nagyobb pontossággal végre nem hajtottak, mint ezt a kérést; egy szempillantás alatt fenyegetően hajoltak le a fejek az elesett de Launay fölé és fegyveresen emelkedtek fel a karok. Egy pillanatig még csak görcsösen öklbe szoruló kezek, lefelé nyomuló vaspengék lát-

szottak; aztán előtűnt egy törzsétől elválasztott fej és vértől csepegvő emelkedett magasra egy lándzsa hegyén; rajta volt még bágyadt, megvető mosolya. A nyitott szemű fej, mintha utolsó pilantásával köszönteni akarná, éppen azzal az ablakkal szemben emelkedett fel, hol a választók környezetében és védelme alatt Flesselles állt. Nehéz lett volna megmondani, melyik volt sápadtabb: a holt-e, vagy az élő.

Egyszerre hatalmas mozgalom támadt azon a helyen, hol de Launay holtteste feküdt. Megmozdították a halottat és mellénye zsebében megtalálták Flessellesnek hozzá írt rövid levelét, ugyanazt, melyet megmutatott Losmenak is. A levél, mint emlékezhetünk, így szólt:

„Tartson ki; én kokárdákkal és ígéretekkel szórakoztatom a párisiakat! Mielőtt beesteledik, Benzenval ur erősítést fog küldeni önnek.

Flesselles.“

Rémes átkozódás hallatszott fel az utca kövezetéről a városházának ahhoz az ablakához, melynél Flesselles állt. Nem találta ki az okát, de megértette a fenyegetést és hátravetette magát.

Csakhogy már észrevették, tudták, hogy ott van; a lépcső felé rohantak, még pedig ezuttal oly általános megmozdulással, hogy Gilbertet is elhagyták azok az emberek, akik vállukon vitték s követték az őriöngők áradatát.

Gilbert is be akart menni a városházára, de nem, hogy fenyegetessen, hanem, hogy megvédje Flessellest. Már fel is ment a külső lépcső első négy fokán, mikor érezte, hogy hátulról erősen visszafelé huzzák; hátrafordult, s Billot és Pitou arcát pillantotta meg.

— Oh! — kiáltotta Gilbert, ki magas helyéről belátta az egész teret — mi történik ott? — És kezével a Tixanderie-utcára mutatott.

— Jöjjön, doktor, jöjjön már, — mondotta egyszerre Billot és Pitou.

— Oh, azok a gyilkosok! — kiáltotta a doktor — azok a gyilkosok!...

Abban a pillanatban bukott el egy szekercecsapástól Losme őrnagy; a nép összezavarta haragjában az önző, kegyetlen kormányzót, ki a szerencsétlen foglyok üldözője volt, azzal a nemeslelkű emberrel, ki mindig segítette őket.

— Oh, igen, igen! — mondotta Gilbert — menjünk innen, mert kezdem szégyenleni, hogy ily embereknek köszönöm szabadulásomat.

— Doktor, — mondotta Billot — ne féljen, nem azok ölnek itt, akik ott harcoltak.

De ugyanabban a pillanatban, mikor a doktor lement a lépcsőn, melyen azért indult felfelé, hogy megmentse Flessellest, a kapu boltíve kezdte újra kiköpní azt a sokaságot, mely a végső lehetőségig torlódott össze alatta. A nagy emberáradatban egy ember kapálódzott, kit magával hurcolt a néptömeg.

— A Palais Royalba! a Palais Royalba! — ordította a sokaság.

— Igen, barátaim, igen, jó barátaim! a Palais Royalba! — kiáltotta az az ember.

És lefelé gurult a folyó felé, mintha az emberár nem a Palais Royalba akarná vinni, hanem a Szajnába akarná sodorni.

— Oh! — kiáltotta Gilbert — megint egy ember, kit meg akarnak fojtani. Próbáljuk meg, talán megmenthetjük.

De alig, hogy kimondotta, pisztolylövés halszött, és Flesselles eltűnt a füstgomolyban.

Gilbert eltakarta szemét a két kezével, megátkozta ezt a népet, mely nagyságában sem volt elég erős arra, hogy tiszta maradjon, és háromszoros gyilkossággal mocskolta be győzelmét.

És magával vonva Billot-t és Pitout, elmene-

kült. A Blanche-Mibray-utca sarkán meglátott egy bérkocsit, két kísérőjével beszállt és a Nagy Lajos-kollégiumba hajtatott. Mikor az intézet kapuja elé érték, kiszállt, és intett Billotnak, hogy tartson ő is vele. Pitou szerényen a kocsiban maradt.

Sebestyén, mikor megpillantotta atyját, az öröm egyetlen kiáltásával a nyakába borult és sokáig ölelte némán. Aztán a jó Billothoz rohant, megölelte és örömét nem fékezve mondotta neki: — Derék ember maga, Billot ur, megtartotta szavát, köszönöm, hogy megtette értem.

— Hó! hó! Sebestyén urfi, — kiáltotta Billot — a dolog bizony nem ment minden nehézség nélkül; atyjaura szépen be volt csukva és nem csekély kárt kellett okozni, mielőtt kihozhattuk.

— Uram, — kérdezte aztán a bérlőtől Sebestyén — valami baja történt Pitounak, hogy nem hozta magával?

— Szó sincs róla, künn maradt a kocsiban.

— Akkor, úgy-e, apám, megengedi, hogy Pitou is bejöhessen, örülnék, ha láthatnám újra.

Gilbert jóváhagyólag intett a fejével.

— Látni akartál? — kérdezte, belépve Pitou és három hatalmas szökéssel Sebestyénnél termett. — Kedves vagy, köszönöm. — S nagy fejét közelebb tolta a fiu halovány homlokához.

A doktor Berardier urhoz, az intézet igazgatójához fordult, s az jelezte, hogy néhány szót akarna beszélni vele.

— Uram, — mondotta az igazgató — az imént a komoly munkát kötötte lelkére a fiának. Pedig nem azt, hanem több szórakozást kellene ajánlania. Kitűnő, szorgalmas és tehetséges fiu, de féket kellene vetni buzgalmára. Sokat dolgozik, de még többet ábrándozik.

Gilbert elgondolkozott.

— Sebestyén, — mondotta fiához — most, hogy már megölelted Billot-t és Pitout, nem jön-

nél ki velem a kertbe? Szeretnék kissé beszélgetni veled, mielőtt újra elválunk.

— Hát megint elválunk egymástól, atyám?

— Azt hiszem, nem nagy időre. De ugyanakkor, mikor engem a Bastilleba csuktak, eltűnt egy ládika, melyben értékes irományaimat tartottam. Meg kell tudnom, ki az, aki becsukatott, ki az, aki ellopta azt a kis ládát. De miért vagy oly bánatos, fiam?

— Nem tudom; azt hiszem, nekem nincs olyan életem, mint más gyermeknek. Másoknak vannak szórakozásaik, örömeik; nekem, nekem nincsenek.

— Nincsenek szórakozásaid és örömeid?

— Azt akarom mondani, apám, hogy engem nem mulattatnak a velem egyidős fiúk játéakai.

— Vigyázz magadra, Sebestyén, sajnálnám, ha csakugyan olyan volnál. Hidd el, fiam, jó az embernek, ha volt fiatal is.

— Nem az én hibám, ha nem vagyok az, — felelte Sebestyén fájdalmas mosollyal.

Gilbert folyton a gyermek kezét szorongatta, pillantását a szemére szegezte és így szólt:

— A tizennégy éves korban, Sebestyén, a komolyság vagy gög, vagy betegség. Kérdeztem tőled, egészséges vagy-e, s azt felelted, hogy az vagy. Most azt kérdezem tőled, fennhéjázó fiu vagy-e; igyekezzél tagadó választ adni a kérdésemre.

— Legyen nyugodt, apám, — felelte a fiu; — szomorúságomnak nem betegség, nem is fennhéjázás az oka; nem, hanem a bánat.

— A bánat? Szegény gyermekem! Istenem! micsoda bánata lehet ily korban levő gyermeknek? Beszélj, beszélj!

— Igazán, nem merek, apám.

— Nem mersz, te, aki férfinak képzeled magad?

— Éppen azért.

— Bátorodjál, gyermekem!

— Nos hát, apám, megmondom, egy álom az oka.

— Álom ijeszt meg?

— Igen is, nem is; mert ha elmerülök abba az álomba, nem ijedtség fog el, hanem úgy érzem, mintha más világban járnék. Már kisgyermekkoromban voltak oly látományaim. Tudja, hogy kétszer vagy háromszor eltévedtem a nagy erdőkben ahhoz a faluhoz közel, ahol nevelkedtem. Úgy játszottam még akkor, mint a falubeli gyermekek mind, s addig, míg a faluban voltam, míg a többi gyermek velem vagy nálam volt, nem láttam semmit; de mikor elváltam tőlük, mikor elhagytam az utolsó kerteket, olyasmit éreztem, mintha ruhasuhogást hallanék közelemben; kinyujtottam a két karomat s meg akartam fogni, de csak az üres levegőt öleltem meg. Mikor pedig az a suhogás eltávolodott tőlem, megpillantottam a kísértetet. Eleinte köd volt, átlátszó, mint a felhő, de a felhő összesűrűsödött és emberi alakot öltött. Nőalak volt, mely inkább lebegett, mint járt s annál inkább láthattam, minél tovább hatolt a leg-sötétebb erdőrészekbe. Aztán valami ismeretlen, idegen, ellenállhatatlan erő messzebbre és messzebbre vont e nő lépteinek nyomán. Karjaimat kitárva mentem utána, némán, mint ő maga; mert többször igyekeztem megszólítani, de sohasem voltam képes, hangot adni szavamnak. És így követtem, anélkül, hogy ő megállt volna, anélkül, hogy utolérhettem volna, míg a csoda, mely tudtomra adta jelenlétét, távozását nem jelezte. A nő lassan-lassan eltűnt; ami testi volt rajta, pára lett, a pára szétoszlott, s vége volt az egésznek. Én pedig, a nagy megerőltetéstől kimerülten, leroskadtam azon a helyen, ahol eltűnt. Ott talált meg Pítou néha ugyanazon a napon, de néha csak másnap.

Gilbert fokozódó nyugtalansággal nézte a fiut. Megtapintotta Sebestyén ütőerét.

Az megértette, mit érez az atyja, és így szólt: — Oh, ne aggódjék, apám, tudom, hogy nincs valóság az egészben; tudom, az egész csak látomány, semmi más.

— És milyen volt az a nő? — kérdezte a doktor.

— Oly fenséges volt, mint egy királynő.

— És az arca, láttad-e néha az arcát, fiam?

— Láttam, de csak azóta, hogy itt vagyok, — felelte Sebestyén. — Kétszer, vagy háromszor úgy rémlett, mintha látnám átlebbenni a kerten. Mindannyiszor követni akartam, mindannyiszor utamat állta a kert lezárt ajtaja. Egyszer aztán, mikor Berardier abbé, ki nagyon meg volt elégedve írásbeli munkámmal, azt kérdezte tőlem, hogy mit kívánok tőle, azt mondtam, engedje meg, hogy néha vele sétálhassak a kertben. Megengedte. Élttem engedelmével és itt, ebben a kertben, apám, a látomány újra megjelent előttem.

Gilbert megrázkódott. — Különös érzéki csalogás, — mondotta — de nem lehetetlen oly ideges természetnél, mint a tied; és láttad az arcát?

— Láttam, apám.

— Emlékszel reá? Igyekeztél közeljutni hozzá? Kezedet nyújtani neki?

— Akkor eltűnt.

— És nézeted szerint ki az a nő, Sebestyén?

— Azt hiszem, az anyám.

— Az anyád! — kiáltotta sápadtan Gilbert.

— Lehet, hogy rögeszme az egész. De álomnak való alapja van, mert pünkösöd vasárnapján a versaillesi erdőbe vittek ki bennünket, s ott, míg egymagamban révedeztem...

— Megjelent előttem ugyanaz a látomány?

— Megjelent, csak hogy remek négylovas

hintóban ... s ezuttal a valóságnak nagyon megfelelően, élettelenül. Közel voltam az ájuláshoz.

Gilbert felállt a kerti padról, melyen egymás mellett ültek és végighuzta kezét a homlokán. Sajátságos káprázat vett erőt rajta.

A fiu észrevette nyugtalanságát és megijedt arcának haloványságán. — Oh! — mondotta — láthatja, hogy nem tettem jól, amikor elmondtam ezeket apámnak.

— Szó sincs róla, gyermekem; ellenkezőleg, beszélj róla többször, beszélj róla, valahányszor látsz és igyekezzni fogunk kigyógyítani bajodból.

Sebestyén a fejét rázta. — Kigyógyítani ... és miért? — mondotta. — Megszoktam ezt az álmot; életemnek része lett. Szeretem azt a látományt! Ne gyógyítson ki, apám! Lehet, hogy ismét elhagy, ismét utra kel s visszatér Amerikába. De ha megmarad nekem az a látomány, akkor nem vagyok oly egyedül.

Gilbert szívéhez szorította Sebestyént és így szólt hozzá:

— A viszontlátásig, gyermekem; remélem, hogy nem hagyjuk el egymást; mert ha elutazom is, úgy rendezem, hogy magammal viszlek.

— Szép volt anyám? — kérdezte a fiu.

— Igen, igen, nagyon szép volt; — felelte a doktor elfuló hangon.

— És szerette apámat úgy, mint én szeretem?

— Sebestyén! Sebestyén! — ne említsd többé anyádat, — kiáltotta Gilbert.

És utoljára szorította ajkát a fiu homlokára s kisértetett a kertből.

A fiu nem követte, hanem sötéten és leverten rogyott vissza a padra.

Az udvarban Gilbert meglátta újra Billot uramat és Pitout, kik Berardier abbét éppen a Bastille elestének részleteivel szórakoztatták.

TIZENNYOLCADIK FEJEZET

Necker

Gilbert, mikor újra elfoglalta helyét Billot és Pitou mellett a bérkocsiban, sápadt volt, mint a halál és verejtékcseppek gyöngyöztek minden hajaszálának gyökerén.

De nem volt a természete ennek az embernek, hogy tartósan uralkodjék rajta bármely indulat. Egy pillanatig még mozdulatlanul ült helyén, de aztán lebocsátotta a homlokára szorított két kezét s imént még feldult arcvonásai helyett teljesen nyugodt arcot mutatott utitársainak.

— Tehát azt mondotta, kedves Billot uram, — ezek voltak első szavai — hogy a király elbocsátotta Necker bárót? S hogy emiatt ütött ki a nyugtalanság Párisban? És hozzátette, ugye bár, azt is, hogy Necker ur haladéktalanul elutazott Párisból?

— Ebédközben kapta meg az elbocsátó kéziratot, s egy óra múlva már feleségével együtt útban volt Brüsszel felé. Ugy mondják, csak Saint-Quenban állt meg, elbucsuzni leányától, Stael asszonytól.

Néhány perc múlva Gilbert elbucsuzott utitársaitól. A kocsis aztán a külső boulevardokon át Saint-Quenbe vitte s a doktor abban a pillanatban szállt ki Necker ur háza előtt, mikor az óra hetet ütött a Szent-Dagobert-székesegyház tornyában.

A kastély rácsoskapujánál Necker ur lakája fogadta és felvilágosította, hogy a báró ur Brüsszelbe utazott, Stael asszony pedig aligha fogadhatja, mert szokott sétájára indult, de nem tudja, a parknak melyik részében.

— Kérem, tudja meg, hol van és jelentse a bárónénak Gilbert doktort. Hozzáteheti azt is, hogy Lafayette márkí ur barátja vagyok.

Igy szólva, egy Lajos-aranyat csusztatott a lakáj kezébe, ki egyszerre felfrissült emlékezettel mondotta: — Kérem, uram, itt szokott legszívesebben sétálni. — S egy valóságos labirintushoz vezetve, hozzátette: — Volna szíves, várni egy pillanatig?

Tíz perccel utóbb megzörrent a lomb, s egy huszonhárom vagy huszonnégy éves, inkább nemes, mint szép alkatu, magas hölgy jelent meg Gilbert előtt. Csodálkozni látszott, mikor oly fiatal embert pillantott meg, holott kétségtelenül meglehetősen érettkoru embert várt inkább. Néhány pillanatig fürkészve nézett Gilbertre.

— Gilbert doktor? — kérdezte tőle. — Lafayette márki nevét említette meg, hogy bejuthasson hozzám, s a márki csakugyan tett nekünk említést az ön kimeríthetetlen tudományáról. De sajnos, nagyon rosszkor érkezett hozzánk, uram. Atyám, ki meggyőződése szerint szerencsésnek érezte volna magát, ha szolgálatára állhatott volna, elvesztette a király kegyét és három nappal ezelőtt elutazott.

Gilbert mosolygott. — Bároné, — mondotta, s könnyeden meghajolt — hat nappal ezelőtt Necker báró ur parancsára zártak a Bastilleba.

Staelné elpirult. — Valóban, uram, olyat mond, ami a legnagyobb csodálkozásba ejt. A Bastilleba, önt? És mit követett el?

— Szeretném, ha nekem mondanák meg azok, akik bezárattak.

De kiszabadult már?

— Ugy van, asszonyom, mert a Bastille nincs többé.

— Hogyan, a Bastille nincs többé? — kiáltotta Staelné színlelt csodálkozással. De minthogy utálta a színészkedést, nem fűzte tovább, hanem inkább más irányt adott a beszélgetésnek.

— És minek köszönhetem, hogy megtisztelt látogatásával?

— Részesülni szeretnék abban a tisztességben, hogy beszélhetnék Necker urral.

— De hiszen tudja, hogy már nincs Franciaországban!

— Asszonyom, oly rendkívülinek tűnt fel előttem, hogy Necker ur eltávozott, oly impolitikusnak, hogy nem kísérte volna szemmel az eseményeket, hogy, megvallom, számítottam reá, hogy asszonyom megjelöli számomra azt a helyet, hol megtalálhatnám.

— Brüsszelben találja meg, uram.

Gilbert fürkésző pillantást vetett a bárónéra.

— Köszönöm, asszonyom, — mondotta s meghajolt — tehát Brüsszelbe utazom, mert a legnagyobb fontosságú dolgokról kell értesítenem.

— Kegyvesztettsége és a történtek után mi lehet még fontos atyámra nézve?

— Előtte áll még a jövő, s én talán nem leszek minden befolyás nélkül a jövőt illetőleg. De mindez nem ér semmit. Tudja-e, asszonyom, mit jelent husz óra a forradalmak idejében s mennyi minden nem történhetik husz óra alatt? Oh, mily oktalanságot követett el Necker ur, hogy husz órát vetett saját személye és az események közé!

— Mondhatom, uram, megijeszt, — mondotta Staelné — s csakugyan hinni kezdem, hogy atyám oktalanságot követett el. De — tette hozzá hirtelen — ily kérdéseket talán még sem ajánlatos szabad ég alatt, egy parkban, esetleg hivatlan fülek hallatára tárgyalni. Talán megteszi kedvemért, hogy szobámban fejezi be, amit még mondani óhajt.

A báróné, mikor elragadó, berendezésében inkább férfias, mint női izlésre valló szobájába értek, becsukta az ajtót, aztán Gilberthez fordult s így szólt: — Uram, az emberszeretet nevében kérem,

modja meg nekem, miből áll az a titok, mely Saint-Quenbe hozta s melynek közlése hasznára lehet atyámnak.

— Asszonyom, — felelte Gilbert — ha atyja-ura itt meghallgatna, ha tudná, hogy én vagyok az, ki a királynak azt a titkos emlékiratot küldte, melynek ez volt a címe: „Eszmék Európa helyzetéről és a szabadság haladásáról”, — határozottan meg vagyok győződve, hogy Necker báró ur nyom-ban megjelenne és így szólna hozzám: „Gilbert doktor, mit kíván tőlem? beszéljen, hallgatom!”

Gilbert még el sem végezte szavait, mikor a szemközt levő falon, Vanloonak egy festménye alatt megnyílt egy rejtekajtó s Necker báró mosolyogva jelent meg egy kis csigalépcső alján.

Stael báróné, köszöntve Gilbertet és homlokon csókolva atyját, ugyanarra az utra tért, melyen atyja lépett a szobába, felment a lépcsőn, bezárta a rejtekajtót és eltűnt.

Necker közeledett Gilberthez, kezét nyújtotta neki és így szólt: — Itt vagyok, Gilbert ur; mit kíván tőlem? Hallgatom.

Mindketten helyet foglaltak.

— Báró ur, oly titkot hallott most, mely feltárja előtte minden gondolatomat. Én vagyok az, ki négy évvel ezelőtt emlékiratot juttattam a királyhoz Európa általános helyzetéről; én vagyok, ki hosszú idő óta különböző emlékiratokat küldöttem neki a benső megegyezésnek és közigazgatásnak Franciaországban felmerült minden kérdéséről.

— Emlékiratokat, — tette hozzá Necker — melyekről ő felsége sohasem szólt előttem mély csodálat és nem kevésbé mély ijedtség nélkül.

— Közölte a király önnek azokat az emlékiratokat? — kérdezte Gilbert.

— Nem mindet, uram, csak kettőt; egyet a pénzügyekről.

— Ez nem elég. Volt köztük különösen kettő: az egyik azt mondotta, hogy kénytelen lesz a saját-maga által vállalt kötelezettségek következtében elbocsátani önt. A másikban a Bastille bevételét mondtam meg előre.

— Megjósolta a Bastille bevételét?

— Báró ur, a Bastille több volt a királyság börtönénél, mert a zsarnökság jelképe volt. A szabadság azzal kezdődött, hogy megsemmisítette azt a jelképet, a többit majd megteszi a forradalom.

— Nem fél, hangosan mondani ki ily gondolatokat?

— Necker ur, — felelte Gilbert mosolyogva — aki a Bastilleből jön, nem fél semmitől.

— A Bastilleből? És miért volt a Bastilleban?

— Azért, mert odavitetett!

— En vitettem önt a Bastilleba?

— Hat nappal ezelőtt; láthatja, nem régi dátumról van szó, emlékeznie kellene rá.

— Lehetetlen.

— Megismeri saját aláírását? — kérdezte Gilbert.

És előmutatta a bukott miniszternek a Bastille foglyainak lajstromát s a hozzá csatolt titkos elfogató parancsot.

— Hát igen, — mondotta Necker — az elfogató parancs itt van. Tudhatja, hogy minél kevesebb aktát irtam alá, de ez a kevés mégis négyezer aláírásra rugott minden esztendőben. Azonkívül pedig elutazásom előtt észrevettem, hogy aláíratlak velem néhány oly elfogató parancsot, melyeken a név helye még üres volt. Az öné, uram, ezek közt lehetett.

— Ezzel azt akarja mondani, hogy bebörtönöztetésemet semmiesetre se tulajdonítsam önnek?

— Ne, semmiesetre se.

— De báró ur, — folytatta Gilbert mosolyogva — megértheti kíváncsiságomat; tudnom kell, kinek

tartozom köszönettel elfogatásomért. Mondja meg, kérem, a nevét.

— Oh, nincs annál könnyebb. Óvatosságból sohasem hagytam leveleimet a minisztériumban, hanem este mindig hazahoztam magammal. Az e haviak annak a szekrénynek a B. fiókjában vannak. Nézzük csak át a G betűs csomagot!

Necker kihuzta a fiókot s átforgatott egy ropant irásköteget, melyben öt- vagy hatszáz levél volt együtt. — Nézzük csak, — mondotta — G ... G ... ez az. Ugy van, Gilbert. A királyné házából érte önt, kedves uram, ez a kitüntetés ... Elfogató parancsot kérnek egy Gilbert nevű ur ellen, aki Havreből Párisba készül, ennyi az egész. E szerint ön volt az a Gilbert?

— Én voltam. Nem mutathatná meg azt a levelet?

— Nem, de megmondhatom, ki írta alá. Charny grófné.

— Charny grófné? — mondotta utána Gilbert; — nem ismerem, nem bántottam soha. Ki ő, ha kérdezmem szabad?

— A királyné barátnője és meghíttje, Charny gróf nagyon imádott felesége, maga a szépség és erény, szóval kész csoda.

— Csak az a baj, hogy nem ismerem azt a csodát.

— Ha a dolog úgy van, kedves doktorom, akkor maradjunk amellett, hogy valami politikai cselszövés játékszere volt. Lehet, hogy Ausztria vagy a szentszék kívánta bebörtönöztetését. Ön politikai brosúrákat írt.

Gilbert elgondolkozott s eszébe jutott a Billottól Pisseleuxben ellopott ládika, mely nem érdekelhette sem a királynét, sem Ausztriát, sem a szentszéket, s ez az emlékezés megint a helyes utra terelte.

— Nem, — mondotta — nem arról, másról lehet szó; térjünk csak át másra, például önről!

— Reám? Mi mondanivalója lehet rólam?

— Amit épp úgy tud, mint bárki más: hogy három napon belül visszahelyezik hivatalába s hogy aztán oly korlátlanul kormányoz majd, mint kedve tartja.

— Azt hiszi? — kérdezte Necker mosolyogva.

— Nem csak én, hanem ön is, mert nincs Brüsszelben.

— Mondjuk! de miről van szó? mert az a fő.

— Tehát hallja! A franciák szeretik önt. Imádják. A királynénak már régóta nem tetszett, hogy szeretik, a király is meg fogja sokalni, hogy imádják; mind a ketten népszerűsége foglalkozni az ön rovására, ön pedig nem fogja tűrni. A nép, kedves Necker uram, olyan, mint az éhes oroszlán, mely csak az etető kezét szereti, mindegy, bárki az az etető. Aztán megint megfélelkezik önről.

— Megfélelkezik, rólam? És mi fog elfeledtetni?

— Az események.

— Becsületemre, úgy beszél, mint egy próféta.

— Szerencsétlenségemre kissé az vagyok.

— Halljuk, mi következik majd?

— Nem nehéz megmondani, mert az, ami elkövetkezik, csirájában már is megvan a nemzetgyűlésben. Támadni fog egy párt, mely ebben a pillanatban alszik, vagyis inkább éberen figyel, de elrejtőzködik. Ennek a pártnak a feje egy elv, fegyvere egy eszme.

— Értem. Az orleanista pártról beszél?

— Nem, a köztársasági pártról.

— A köztársasági pártról? Ugyan! mire nem gondol? Agyrém!

— Igen, agyrém, de égő torka van, mely mindnyájukat elnyeli.

— No, akkor köztársasági leszek, már az is vagyok.

— Ugy van, genfi republikánus.

— A republikánus, gondolom, republikánus.

— Báró ur téved; a *mi* köztársasági embereink egyáltalában nem hasonlítanak majd a más országok köztársasági embereihez; a *mi* köztársasági embereink mindenekelőtt az előjogokat, aztán a nemességet, végezetül a királyságot szüntetik meg. Nem, Necker báró ur, ön nem köztársasági.

— Oh, ha úgy értelmezi, akkor nem; szeretem a királyt.

— Tudja-e, hogy azok a titkos társaságok, melyek megteremtették az amerikai köztársaságot, megteremtik most a franciaországit s később az európaikat is?

— Csakhogy az ön amerikai köztársasága nem ijeszt meg oly nagyon és elfogadom a programját.

— Igen, csakhogy minket nagy szakadék választ el Amerikától. Mert Amerika új ország, mely nem ismer előítéleteket, nem ismer kiváltságokat, nem ismeri a királyságot, holott Franciaország!... láthatja, hogy Franciaországnak mi mindent kell elpusztítania, mielőtt olyanná válik, mint Amerika.

— Oh! és mire akar kilyukadni?

— Arra akarok kilyukadni, ahova szerencsétlenségre máris közeledünk. De azon akarok lenni, hogy erőszakos rázkódtatás nélkül jussunk el oda, amennyiben a királyt akarom cégérnek a mozgalom élére állítani. Amerikai életem idejéből eszembe jut, hogy Északamerika vad törzseivel való harcaink közben egész éjszakákat töltöttünk néhány nádszál mögött; az ellenség a folyó tulsó partján volt és lövöldözött reánk. Egy nádszál,

ugy-e, nem sok? pedig én bevallom önnek, báró ur, hogy bátrabban vert a szívem azok mögött a hosszú, zöld nádszálak mögött, melyeket pedig a golyó könnyen szakíthatott volna át, s annyi volt, mintha nyílt mezőn lettem volna. Nos hát, az én nádszálam a király. Lehetővé teszi, hogy láthassam az ellenséget, de megakadályozza az ellenséget abban, hogy lásson engem. Azért vagyok én köztársasági Newyorkban és Philadelphiában és királypárti Franciaországban. A diktátorunkat ott Washingtonnak hívták. Itt a jó Isten tudja, minek fogják hívni: törnek-e, vérpadnak-e.

— Véres színben látja a dolgokat, doktorom.

— Báró ur, ha ott lett volna ma a Grève-téren, úgy mint én, ön is épp oly színben látná a dolgokat, mint én. Hallgassa meg, amit mondok; magának a trónnak közelében van egy nagy ellensége a trónnak, maga a király mellett egy nagy ellensége a királynak; ez az ellenség a királyné. A szegény nő megfélelkezik arról, hogy ő Mária Terézia leánya, vagy csak a büszkeség szempontjából emlékszik rá: azt hiszi, megmenti a királyt, és többnek árt, mint a királynak: tönkreteszi a királyságot. Nos hát! nekünk, kik szeretjük a királyt, nekünk, kik szeretjük Franciaországot, össze kell fognunk egymással, hogy ellensúlyozzuk ezt a hatalmat, hogy megsemmisítsük ezt a befolyást.

— Nos, akkor maradjon mellettem, segítsen nekem!

— Ha mellette maradok, csak egyet tehetünk: Ön lesz én, én pedig ön.

— És mire megyünk azzal?

— Arra, hogy talán elodázzuk, de bizonyára nem akadályozzuk meg a katasztrófát, bár kezekedhetem önnek egy hatalmas támogatóról, Lafayette márkiról.

— Lafayette köztársasági.

— Már a mily köztársasági egy Lafayette lehet.

— És kezeskedik Lafayettetől?

— Mig becsületet, bátorságot, önfeláldozást kívánnak tőle, addig kezeskedem.

— Nos, akkor szóljon, mit kíván tőlem?

— Ajánlólevelet XVI. Lajos király ő fel-
ségéhez.

— Oly érdemes embernek, mint ön, nincs szüksége arra; beajánlja az önmagát.

— Nem, nekem az felel meg, ha az ön teremtménye vagyok; terveim úgy kívánják, hogy ön mutasson be.

— És mit akar elérni?

— A király egyik udvari orvosa akarok lenni.

— De mit gondol, annak, ki arra pályázik, nem rossz beajánlás az, hogy a Bastille lakója volt?

— Nem ön mondotta-e, hogy a filozófia bü-
néért lehettem oda becsukva? Tehát a király helyreállítja becsületét, a király megkedvelteti magát a néppel, ha Rousseau tanítványát, az új tanok hívét, a Bastilleből kiszabadult rabot fogadja orvosává. Értesse meg ezt a királlyal mind-
járt az első alkalommal, mihelyt beszélhet vele!

— Mindig igaza van; de számíthatok-e önre, ha a királynál lesz?

— Mindenesetre számíthat, mindaddig, mig megmarad a mellett a politikai irány mellett, melyet majd kitűzünk.

Necker leült az íróasztalához és levelet írt a királynak.

Gilbert közben megint arra a másik levélre gondolt és azt mondotta magában: — Charny grófné! Vajjon ki lehet az a nő?

— Tessék uram, — mondotta Necker néhány perc múlva és átadta Gilbertnek a királyhoz írt levelet.

Gilbert átvette tőle s olvasta:

Sire,

Felségednek szüksége van egy emberre, kivel beszélhessen dolgairól. Utolsó ajándékom, utolsó szolgálatom, mikor elhagyom a királyt, az, hogy megajándékozzam Gilbert doktorral. Eleget mondok felségednek, ha megjegyzem, hogy Gilbert doktor nemcsak a világ legkitünőbb orvosa, hanem egyszerűsmind szerzője azoknak a közigazgatásról és politikáról szóló emlékiratoknak, melyek oly nagy hatást tettek a királyra.

Felségednek lábaihoz helyezi hódolatát

Necker báró.

Necker nem keltezte s csak egyszerűen lepecsételve adta át a levelet Gilbert doktornak.

TIZENKILENCEDIK FEJEZET

XVI. Lajos király

Az 1789 július 15-ikére virradó éjjelen nagy zavar uralkodott Versaillesben. Mindenki arra volt kíváncsi, hogyan veszi a király a koronáján esett sérelmet, a hatalmát ért csapást.

Gilbertet, mikor előmutatta Necker ur levelét, minden nagyobb nehézség nélkül vezették be a király lakosztályába.

A király nem volt dolgozószobájában, hanem a tanácskozó teremben volt. Ott fogadta a nemzetőrség küldöttségét, mely a csapatok eltávolítását, polgárőrség alakítását és Párisba való átköltözését kívánta tőle.

A király hidegen hallgatta végig a beszédet, aztán, meghallgatva tanácsosait, újra megjelent s azt felelte, hogy ki fogja nevezni a polgárőrség

parancsnokait, a Marsmezőről pedig visszarendeli a csapatokat. Ami Párisban való jelenlétét illeti, nem részesíti e kegyben a lázadó várost, míg teljesen meg nem hódol.

A küldöttség könyörgött, esedezett. A király azt felelte, hogy megszakad a szive, de többet nem tehet.

És beérve ezzel a pillanatnyi győzelemmel, egy oly hatalom fitogtatásával, mellyel már nem rendelkezett, a király visszatért termeibe.

Ott találta Gilbertet.

A király kiküldötte a szolgálattevő testőrt, aztán így szólt: — Ön az, ki levelet hozott Necker urtól?

Gilbert átadta a levelet. A király mohón olvasta végig.

— Uram, — mondotta, az orvosra szegezve pillantását, mely tisztább és élesebb volt, mint Gilbert várta — uram, igaz, hogy öntől valók azok az emlékiratok, melyek oly csodálkozásba ejtettek?

— Tölem, sire.

— Miért várt oly soká, mielőtt megjelent előttem?

— Azért, felség, mert nem éreztem szükségét, hogy előszóval mondjam meg felségednek azt, amit bátrabban és könnyebben írhattam meg.

— Beszéljen, — mondotta a király aggódva — nem azért-e, mert komolynak tartotta a helyzetet és várta...

— Hogy még sokkal komolyabb lesz; úgy van, felséged helyesen találta el.

— Szeretem az őszinteséget, — mondotta a király. — Ön tehát megjövendölte a romlást a királynak, és nem akart túlközel jutni a romokhoz.

— Nem úgy, felség, mert éppen abban a pillanatban jövök, mikor a romlás nemsokára kü-

szőbön áll és azt akarom, hogy közelebb jussak a veszedelemhez.

— Igen, igen, éppen Neckertől jön s úgy beszél, mint ő. Igen, a veszedelem; ebben a pillanatban veszélyes, hozzám közeledni. És hol van Necker?

— Azt hiszem, készen áll, hogy engedelmeskedjék felséged parancsainak.

— Annál jobb, azt hiszem, szükségem lesz reá, — mondotta a király és sóhajtott. — A politikában nem szabad makacsnak lenni. Az ember azt hiszi, jót tesz, és rosszul cselekszik; sőt tesz is jót, de a szeszélyes vakeset megrontja az eredményt.

A király újra sóhajtott; Gilbert segítségére sietett.

— Sire, — mondotta — felséged bámulatraméltóan ítél és következtet; de ebben az órában arra van szükség, hogy az ember tisztábban igyekezzék látni a jövőt, mint eddig.

A király felemelte fejét és kissé redőbe vonta kifejezésteljes homlokát.

— Bocsánatot kérek, sire, — mondotta Gilbert — orvos vagyok. Mikor a baj nagy, röviden beszélek.

— Tehát nagy súlyt vet a mai felkelésre?

— Nem felkelés az, felség, hanem forradalom.

— És azt akarja, hogy egyezkedjem azokkal a lázadókkal, azokkal a gyilkosokkal? Mert erőszakkal vették be a Bastillet: ez lázadó cselekedet; megölték de Launay, Losme, Flesselles urakat: ez gyilkosság.

— Szeretném, ha felséged különválasztaná az egyiket a másiktól; azok, kik a Bastillet bevtették, hősök; azok, kik megölték Flesselles, Losme és de Launay urakat, gyilkosok.

A király kissé elpirult; de majdnem ugyanabban a pillanatban elhagyta a szín arcát, ajka

elsápadt s néhány veritékcsepp gyöngyözött homlokán.

— Igaza van, uram. Ön orvos, vagyis inkább sebész, mert az eleven husba vág. De térjünk vissza önmre! Ugy-e bár, Gilbert doktor ön? Vagy legalább ezt a nevet írta emlékiratai alá.

— Nagy tisztesség számomra, sire, hogy felséged oly kitünően emlékszik reám, bár egészben véve nincs igazam, amikor oly büszke vagyok.

— Miért?

— Nevemet nemrég kiejtették felséged előtt.

— Nem értem...

— Hat nappal ezelőtt elfogtak és a Bastilleba vittek. De úgy hallottam, a király tudta nélkül nem történik fontosabb elfogadás.

— A Bastilleba, önt? — kiáltotta a király és kerekre nyitotta szemét.

— Itt van az elfogatósomat tanusító írás, sire. Hat nappal ezelőtt, mint bátorkodtam mondani felségednek, a király parancsára a Bastilleba vittek.

— A Bastilleba? De csak volt valami oka letartóztatásának?

— Tudtommal semmi, felség; mikor hazaérkeztem Franciaországba, elfogtak és bebörtönöztek, annyi az egész.

— Nem tudtam semmit Franciaországba való hazaérkezéséről.

— Ez a válasz boldoggá tesz, felség. De mielőtt folytatná, sire, olvassa el a Bastilleban kiállított törzslapom szélére jegyzett sort! — És Gilbert átadta a lapot a királynak. Az elolvasta:

A királyné kívánságára.

XVI. Lajos összeráncolta homlokát.

— A királyné! — mondotta; — magára vonta volna a királyné haragját?

— Meg vagyok győződve, sire, hogy a ki-

rályné ő felsége még annyira sem ismer, mint felséged.

— Beszélni fogok a királynéval, Gilbert ur; de hiszi-e, hogy a titkos irás közvetlenül a királynétól származik?

— Nem mondom, felség, sőt azt hiszem, hogy a királynétól csak a széljegyzet származik.

És átnyújtotta a börtön lajstromoskönyvéből kiszakított lapot.

— Charny grófné! — kiáltotta a király; — hogyan, ő fogatta el! De mit tett ön annak a szegény Charny grófnénak?

— Ma reggel még névről sem ismertem azt a hölgyet, sire.

Lajos homlokához kapott.

— Charny grófné, — mondotta halkan — Charny grófné, a megtestesült szelidség, erény és tisztaság!

— Meggyőződhetik róla, sire, — mondotta Gilbert nevetve — hogy engem e hármassal isteni erény kívánságára csuktak a Bastilleba.

— Oh, tisztába kell jönnöm e dologgal, — mondotta a király. És meghuzott egy csengetyű-zsinórt.

Egy ajtónálló jelentkezett.

— Nézzék meg, hogy Charny grófné a királynénál van-e.

— Sire, — felelte az ajtónálló — éppen most láttam átmenni a grófnét a csarnokon; kocsijához készül.

— Siessen utána és kérje, hogy fontos ügyben jöjjön a dolgozószobámba!

Aztán Gilberthez fordult és így szólt:

— Megfelel ez kívánságának, uram?

— Megfelel, sire, — felelte Gilbert — és ezerszer köszönöm felségednek.

HUSZADIK FEJEZET

Charny grófné

A parancsra, hogy szólítsák be Charny grófnét, Gilbert doktor egy ablakmélyedésbe vonult.

A király fel s alá járt a oeil-de boeuf-teremben. Egyszerre kinyílt az ajtó; a szolga bejelentette Charny grófnét, és Gilbert az összevont függönyök mögül megpillantott egy nőt, kinek bő selyemruhája az ajtószárnyakat érintette.

A király eléje ment egy lépéssel.

— Hallom, a grófné éppen el akart menni.

— Csakugyan, sire, éppen kocsiba akartam szállni, mikor megkaptam felséged parancsát.

E tömören csengő hang hallatára Gilbertnek szörnyű zugással tódult fejébe a vér. Önkénytelenül előre lépett egyet a kárpit mögül, mely elrejtette, de a király intett, s még nem mutatkozott.

— Ő az, — rebegte — ő... Andree.

— Asszonyom, — mondotta a király — kérettem, hogy jöjjön fel hozzám, mert felvilágosítást akarok kérni öntől.

— Rendelkezésére állok felségednek.

— Körülbelül nyolc vagy tíz nappal ezelőtt Necker urat felkérték, hogy adjon ki egy titkos elfogató parancsot.

Gilbert a függönynek majdnem észrevehetően résén át Andréera nézett. A fiatal nő sápadt, nyugtalan, lázas volt s úgy tűnt fel, mintha valami titkos lelki feszültség lehajtaná alakját.

— Ugy-e bár hallja, mire kértem, grófné? — kérdezte XVI. Lajos, mikor látta, hogy Charny grófné késik a felelettel. — Tudja-e, mit akarok kérdezni, és felelhet-e kérdéseimre?

— Rajta leszek, hogy visszaemlékezzem mindenre, — felelte Andree.

— Engedje meg, hogy segítsen az emlékezés-

ben! Az elfogató parancsot ön kérte s a kérvényt a királyné széljegyzettel kísérte.

Válasz helyett a grófné mindjobban rabságba esett lázas szórakozottságának.

— Feleljen már, asszonyom! — mondotta a király, s kezdett türelmetlenné válni.

— Igaz, — felelte a grófné reszketve — igaz, én irtam azt a levelet és ő felsége, a királyné, irt valamit a szélére.

— Tehát meg fogja mondani, mi bünt követett el az az ember, ki ellen ezt a rendszabályt kérték? — kérdezte a király.

— Sire, — mondotta Andrée — nem mondhatom meg, mily bünt követett el, de mondhatom felségednek, hogy nagy volt a bűn.

— Ah! nem mondhatja meg?

— Nem, felség.

— A királynak sem?

— Annak sem... bocsássa meg felséged, de nem tehetem.

— Akkor majd megmondja neki magának, asszonyom, — mondotta a király; — mert amit megtagad XVI. Lajostól, nem tagadhatja meg Gilbert doktortól.

— Gilbert doktortól! — kiáltotta Andrée — szent Isten, hát hol van?

A király egy lépéssel félrevonult s utat nyitott Gilbertnek; az ablak kárpitja szétnyílt és a doktor, majdnem ép oly sápadtan, mint Andrée, megjelent.

— Itt van, asszonyom, — mondotta a király.

A grófné megtántorult, mikor megpillantotta Gilbertet. Hátravetette magát, mint aki ájulásnak dől és csak azért nem esett el, mert sötéten, érzéketlenül, majdnem eszméletlenül támaszkodott a karosszékre.

— Asszonyom, — mondotta Gilbert, és alázatos udvariassággal hajolt meg előtte — engedje

megismételtem azt a kérdést, melyet az imént ő felségétől hallott.

Andrée rebegni látszott valamit, de hang nem hallatszott ajkáról.

— Mit követtem el, asszonyom, hogy öntől eredő parancs alapján undok börtönbe vetettek?

Andrée úgy szökött fel, mintha valami elszakadt volna a szívében. Aztán hirtelen valami fagyos kigyópillantást vetett Gilbertre és így szólt: — Uram, nem ismerem önt. — De míg ezt mondotta, Gilbert oly merően nézett reá, szemének villámát annyi győzhetetlen merészséggel terhelte meg, hogy a grófné egészen lesütötte szemét és pillantása elhalt a doktor pillantásával szemben.

— Grófné, — mondotta a király szelid szemrehányással — úgy-e, látja már, mi fejlődhetik abból, ha így visszaélnék az aláírásokkal. Itt áll ez az ur, kit saját bevallása szerint nem ismer, itt áll ez az ur, ki valóban kiváló férfi, tudós orvos, s olyan ember, kinek semmit sem vethet a szemére...

Andrée felemelte fejét s királyi megvetéssel akarta lesújtani Gilbertet, de az nyugodtan és büszkén állta pillantását.

— Tehát szerintem, — folytatta a király — minthogy semmivel sem vádolhatja Gilbert urat, minthogy másvalakit üldözött az ő személyében, a büntetés ártatlan embert ért. Sulyos dolog az, grófné.

— Sire... — próbált ellentmondani Andrée.

De a király Gilberthez fordult és így szólt: — Mit bánja, doktor? Az egész inkább a mostani idők, mint egyes emberek hibájából történt. Világromlásban születünk és abban is fogunk meghalni; de legalább igyekezzünk jobbra tenni a jövőt az utókor számára, s ön, Gilbert doktor, remélem, támogatni fog ebben az igyekezetemben.

Lajos e szavai után elhallgatott; azt hitte,

eleget mondott arra, hogy megnyugtassa mind a két felet.

— Felséged engedelmével, — mondotta Gilbert — fel fogom kérni a grófnét, hogy ismételje meg azt, amit már mondott, tudniillik, hogy nem ismer.

— Nem ismerem Gilbert doktort, — ismételte meg, a király kérdésére válaszolva, Andrée szilárd hangon.

— De, talán ismer egy másik Gilbertet, névrokonomat, kinek bűne énreám nehezedik?

— Igen, — felelte Andrée — ismerem és gyalázatos embernek tartom.

— Sire, nincs jogom vallatni a grófnét, — mondotta Gilbert; — de legyen oly kegyes, kérdezze meg tőle, mit követett el az a gyalázatos ember?

— Grófné, nem tagadhat meg ily jogosult kívánságot.

— Mit követett el? — mondotta Andrée. — A királyné, semmi kétség, tudta, mert sajátkezüleg járult hozzá ahhoz a levélhez, mellyel elfogatását kértem.

— De az egyáltalában nem elég, hogy a királyné meg van győződve; jó volna, ha meg volnék győződve én is. A királyné királyné, de a király én vagyok.

— Nos hát, felség, az a Gilbert, aki ellen kiadták azt az elfogató parancsot, olyan ember, ki tizenhat évvel ezelőtt gyalázatos bűnt követett el.

— Kérem felségedet, kérdezze meg a grófnétől, mily koru az az ember most.

— Harminc-harminckét éves, — felelte Andrée a király kérdésére.

— Sire, — mondotta Gilbert — ha a bűnt tizenhat évvel ezelőtt követték el, akkor nem meglett ember, hanem gyermek követte el és ha tizenhat év óta ez az ember megbánta és megsiratta a

kiskoru gyermek bűnét, kérdem, nem érdemelne-e az az ember némi elnézést?

— De uram, — kérdezte a király — ismeri hát azt az embert?

— Ismerem, felség, — felelte Gilbert.

— Tehát nem követett el más hibát egy ifjúkori botlásnál?

— Nem hinném, sire, hogy mióta erre a — nem mint felséged elnézően mondja, hibára, hanem — bűnre vetemedett, bárki joggal szemére vethetne valamit.

— Nem, ha csak azt a bűnét nem, — jegyezte meg Andrée — hogy méregbe mártotta tollát és nagyon felháborító gunyiratokat tett közzé.

— Sire, — mondotta Gilbert — kérdezze meg a grófnétól, hogy ama Gilbert letartóztatásának nem az volt-e az igazi oka, hogy lehetővé akarták tenni ellenségeinek, vagyis inkább ellenségének, hogy hatalmába kerithessen egy bizonyos ládikát s benne bizonyos irásokat, melyek veszedelmessé válhattak volna az udvar egyik előkelő hölgyére nézve.

Andrée tetőtől talpig megrázkódott.

— Mondja meg, grófné, hogy áll a dolog azzal a ládikával? — kérdezte a király, kinek nem kerülhetett el figyelmét a grófné sápadtsága és remegése.

— Oh! asszonyom! — kiáltotta Gilbert, ki érezte, hogy ura a helyzetnek — csak semmi kibúvót, semmi kerülgetést... Elég volt mindkét részből a hazugságból. Én vagyok az a Gilbert, aki azt a bűnt elkövette! én vagyok az a Gilbert, aki azokat a gunyiratokat közzétette! én vagyok az a Gilbert, akitől elrabolták azt a ládikát. Az udvarnak az az előkelő hölgye pedig ön. Birónak választom a királyt, fogadja el annak ön is és mondjunk meg ennek a birónak, a királynak mindent, ami közöttünk történt, és a király ítélni fog.

— Mondhat, amit akar, uram, — felelte a grófné — de én nem mondhatok semmit, mert nem ismerem.

— És nem ismeri azt a ládikát sem?

A grófné görcsösen szoritotta ököibe kezét és véresre harapta ajkát.

— Nem, azt sem, — mondotta. De oly nagy erőfeszítésbe került kimondani ezeket a szavakat, hogy megtántorodott, mint a szobor, melynek talapzatát földindulás rázta meg.

— Asszonyom, — kiáltotta Gilbert — vigyázzon magára, mert ha még nem felejtette el, annak az embernek vagyok én tanítványa, kit Balsamo Józsefnek hívtak; hatalmát Balsamo áthárította reám is; tehát utoljára kérdem, válaszol-e arra a kérdésre, melyet önnek teszek?

— Nem, — felelte a grófné s oly leirhatatlan zavarodottság vett erőt rajta, hogy olyan mozdulatot tett, mintha ki akarna rohanni a szobából. — Nem, nem, nem!

— Nos hát! — mondotta Gilbert szintén sápadtan és fenyegetően emelve fel karját — nos hát, acélos lélek, ércből vert szív, hajolj meg, hasadj meg akaratom ellenállhatatlan kényszerétől! Nem akar beszélni, Andrée?

— Nem, nem! — kiáltotta a grófné kábultan. — Segítség, sire, segítség!

— Beszélni fog, — mondotta Gilbert és senki sem fogja kivonni hatalmam alól, sem a király, sem az Isten! Beszélni fog, fel fogja tárni egész lelkét e jelenet felséges tanuja előtt és mindazt, ami lelkének redői közt huzódik meg, mindazt, amit csak Isten olvashat el a mély lelkek sötétségében, meg fogja tudni felséged mindazt ettől a nőtől, ki most nem akarja megmondani. Aludjék, Charny grófné, aludjék és beszéljen, akarom!

Alig, hogy e szavakat kimondotta, a grófné egy megkezdett sikoly után hirtelen elhallgatott,

szétvetette két karját, valami támasztékot keresett és a király karjába dőlt, ki, reszketve maga is, egy karosszékre ültette.

— Oh! — mondotta XVI. Lajos — hallottam már eféléről, de még soha sem láttam ilyent. Ugy-e bár, uram, delejes álomba esett?

— Ugy van, felség; fogja meg a grófné kezét és kérdezze meg tőle, miért fogatott el, — felelte Gilbert, mintha csak őt illetné meg a parancsolás joga.

Egészen kábultan ettől a csodás jelenettől, a király közeledett a grófnéhoz, kezébe vette kezét és így szólt: — Beszéljen, grófné. Tehát ön fogatta el Gilbert doktort?

De a grófné bár elaludt, még egy végső kíséreltetl kiragadta kezét a király kezéből, összeszedte minden erejét és így felelt: — Nem, nem fogok beszélni!

A király Gilbertre nézett. De az csak mosolygott.

— Nem beszél? — kérdezte. És az alvó Andréera szegezve szemét, egy, két, három lépést tett előre a karosszék felé. Andrée remegett, kifesztette testét, görcsösen vergődött.

— Vigyázzon! — kiáltotta XVI. Lajos — vigyázzon, mert megöli!

— Legyen nyugodt, sire, nekem csak a lélekkel van dolgom; a lélek ellenkezik, de mégis engedni fog.

Aztán előrenyújtotta kezét és így szólt újra: — Beszéljen!

Andrée szétvetette kezét és oly mozdulatot tett, mint aki légszivattyu nyomása alá került és lélekzetet akar venni.

— Vigyázzon, doktor, — ismételte meg a király.

De reá sem hallgatva, Gilbert előrenyújtotta

kezét, tenyerével megérintette a grófné fejét és így szólt: — Beszéljen, akarom!

Andrée ez érintésre nagyot sóhajtott, erőtllenül csüggesztette le a két karját, feje, melyet az imént hátraszegett, lassan a mellére csüggedt és lezárt szemhéján alól bőségesen patakzott a könny.

— Oh, — mondotta — mennyire gyűlölöm önt!

— Nem bánom, gyűlöljön; de beszéljen.

Gilbert aztán jeladással kérte a királyt, hogy kérdezzen.

— Grófné, — mondotta a király — tehát csakugyan a doktor az, akit elfogatott?

— Ő az.

— És nem tévedés, nem balfogás volt az egész?

— Nem.

— És az a ládika?

— Hogyan hagytam volna kezében azt a kis ládát?

Gilbert és a király egy pillantást váltott egymással.

— És elvette? — kérdezte a király.

— Elvetettem tőle. Crosne rendőrhadnagytól tudtam meg, hogy Gilbert egyik franciaországi utazása közben fekvőségeket vásárolt Villers-Cotterets környékén; minthogy bérlőjében, ki ezeket a birtokokat kezeli, teljesen megbízik, feltettem, hogy a ládika ennél a bérlőnél van. Csakugyan ott is volt a földszint egyik szekrényében a fehérenemű alatt. Crosne ur egyik ügyes emberét bízta meg a ládika kézrekerítésével.

— Aztán? — kérdezte a király.

— Tegnap reggel ez az ember kézre is kerítette a ládikát. Ennyi az egész.

— Nem, nem az egész, — mondotta Gilbert — mondja csak meg a királynak, hogy ez a ládika Gilbert doktor tulajdona volt.

— Igen, igen, az övé — felelte az alvó mély haraggal.

— És hol van ebben a pillanatban? — kérdezte Gilbert; — hamar, siessen, a király nem várhat!

Andrée egy pillanattig habozott. Gilbertnek nem kerülte el figyelmét ez az alig észrevehető habozás.

— Hazudik! — kiáltotta — vagyis inkább hazudni akar. Hol van a ládika? tudni akarom!

— Nálam Versaillesben, — felelte Andrée könnyben uszva és ideges reszketéssel, mely megrázta egész testét. — Nálam. Az a rendőrügynök, az előzetes megbeszélés szerint, ma este tizenegy órakor ott vár reám.

Az óra éjfelet ütött.

— És még mindig várja?

— Még vár.

— Melyik szobában van?

— A fogadószobába vezették.

— A fogadószobának melyik helyén van most?

— A kandallóhoz támaszkodik.

— És a ládika?

— Előtte van az asztalon. Oh!

— Mi történt?

— Siessünk, hogy elmeihessen onnan. Charny ur, kinek csak holnap kellett volna megérkeznie, már ma éjszaka megérkezik... Az események miatt. Látom, Sèvresben van... Küldjék el, hogy a gróf ne találja a házban!

— Sire, hallotta felséged, hogy az a ládika az enyém. Megparancsolja-e a király, hogy visszaadják nekem?

— Azonnal, uram.

A király spanyolfalat állított Charny grófné elé, hogy ne láthassák, aztán beszólitott egy szolgálattevő tisztet és halkán parancsot adott. Aztán visszatért Gilberthez, aki most az alvalátás állapotát megszüntetve, nyugodt álomba merítette Andréet.

A következő pillanatban a grófné már oly nyu-

gódtan és egyenletesen szedte a lélekzetet, mint a gyermek. Gilbert kezének egyetlen egy mozdulataival megnyitotta ismét szemét és önkivületi állapotba helyezte. És ekkor teljes ragyogásában láthatták Andrée bámulatos szépségét, ahogy fejét, majdnem angyali bájjal, hátravetette.

A király úgy érezte, mintha kápráznék a szeme; Gilbert sóhajtva fordította el fejét. Jó ideig tanulságos beszélgetés folyt ezután a király és Gilbert közt a lelki élet rejtelseiről. A királynak jutott ismét eszébe Andrée.

— Doktorom, — mondotta — egészen megfedleküzünk a grófnéről, pedig talán szenved.

— Fel fogom ébresztteni, sire, ha kívánja felséged; de szerettem volna, ha akkor hozzák meg a ládikát, mikor még alszik.

— Miért?

— Hogy megkiméljük egy tulkegyetlen lelkétől.

— Éppen jönnek, — mondotta a király. — Várjon!

A király parancsát pontosan hajtották végre; a Charny-palotában a rendőrügynök kezéből elvett ládikát bevitték a király dolgozószobájába, a grófné szeme előtt, anélkül, hogy Andrée észrevette volna.

— Nos! — mondotta XVI. Lajos.

— Sire, ez az a ládika, melyet elloptak tőlem.

— Nyissa ki!

— Ha parancsolja felséged, felnyitom. De egyre mégis fel kell hívnom figyelmét. Ebben a ládikában, mint felségednek mondtam már, oly irások vannak, melyeket könnyű elolvasni és elvenni, de egy nő becsülete függ tőlük.

— És ez a nő a grófné?

— Ugy van, sire; de a grófné becsületét nem éri veszély, ha a titkot felséged lelkiismeretére bízák. Nyissa ki, sire, — mondotta Gilbert s közeledett a ládikához és átadta a kulcsot a királynak.

— Uram, — felelte XVI. Lajos hidegen — vigye el ezt a ládát, az öné!

— Köszönöm, sire. Mittevők leszünk a grófnéval?

— Oh! ne ébressze fel. Nem szeretnék tanuja lenni csodálkozásának, fájdalmának.

— Sire, — mondotta Gilbert — a grófné csak ott fog felébredni, ahova felséged átvitetni jónak látja.

— Helyes, akkor hát a királynénál.

A király csengetett. Belépett egy tiszt.

— Kapitány ur, — mondotta a király — a grófné elájult, mikor meghallotta a párisi híreket. Vitesse át a királynéhez!

— Mennyi időbe telik, míg átviszik a királyné termeibe? — kérdezte Gilbert a királytól.

— Körülbelül tíz percbe.

Gilbert a grófné fölé terjesztette kezét. — Negyed óra múlva fog felébredni, — mondotta.

A tiszt parancsára belépett két katona s a grófnét, karosszékekben, elvitték.

— Mit kíván még, Gilbert ur? — kérdezte a király.

— Oly kegyet, sire, mely felséged közelébe juttat, nekem pedig alkalmat ad arra, hogy hasznos szolgálatokat tehessek királyomnak.

A király reánézett. — Magyarázza meg, — mondotta.

— A király udvari orvosa szeretnék lenni, — felelte Gilbert. — Senkit sem fogok megrövidíteni ezzel, mert az állás tiszteletbeli.

— Rendben van, — mondotta a király. — Isten önnel, Gilbert ur... De, várjon még egy pillanatig; adja át Necker urnak üdvözetemet! Isten önnel!

Aztán, elmenőben, kiadta a parancsot: — A vacsorámat!

Mert semmi esemény nem feledtethette el vele a vacsoráját.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

Hogyan vacsorázott a király 1789 július 14-én

A királynénak is teljes részletességgel mondták el a szörnyű nap eseményeit. Mária Antoinette szobájában ült. Tábornokok, udvaroncok, papok, fiatal tisztek és nők sereglettek körülötte. Nem az a szende, szép menyasszony volt már, kinek straszburgi tartózkodása idején ismertük meg,*) nem Franciaország védőangyala volt már. Nem! a büszke, fennhéjázó királyné volt, redőkbe vont homlokával és ajkának megvető mozdulatával. Nem Mária Antoinette volt már, nem Franciaország királynéja, hanem az a nő, akit már csak „az osztrák nő” néven kezdetek emlegetni.

Mögötte, félig az árnyékban, egy mozdulatlan fiatal nő feküdt, fejét egy kanapé párnájára hajtva s homlokát a kezére támasztva. Polignacné volt.

A királyné, mikor megpillantotta Lambesq urat, ki megjött az események hírével, a kétségbeesett öröm mozdulatát tette, mely körülbelül azt mondotta: Végre meg fogunk tudni mindent!

Lambesq ur kezének intésével kért bocsánatot azért, hogy a csizmája piszkos, kabátja poros és hogy elgőrbült kardját nem rejthette vissza egészen hüvelyébe.

— Nos, Lambesq ur, — mondotta a királyné — Párisból jött? Mit csinál a nép?

— Ől és gyujtogat, merő kegyetlenségből.

A királyné elgondolkozott. Aztán fejét rázta s így felelt: — Nem, herceg, a nép nem kegyetlen, vagy legalább nem ok nélkül az; tehát ne leplezzen előttem semmit! Örület az, amit tesz? Gyűlöletből teszi?

— Azt hiszem, az örületig fokozódott gyűlöletből.

*) A *varázsló* című regényben.

— Gyűlöletből? Kit gyűlöl? Beszéljen, herceg, beszéljen!

— Ugy van, felség, gyűlöletből. Gyűlöletből mindenki ellen, aki uralkodik rajta.

— Nagyon jól van! Ez igaz beszéd! Az ember érzi, hogy igaz! — mondotta a királyné. — A nép nem haragszik, csak félrevezették. Gyűlöl bennünket, mert nem ismer minket. Közeledjünk hozzá.

— Hogy aztán megbüntessük, mert kételkedett parancsolóiban, az pedig bűn!

A királyné odanézett, ahonnan ez a hang hallatszott és megismerte Bezenval urat.

— Oh! Ön az, báró ur; tanácsolni akar valamit?

— Már megtettem, — mondotta Bezenval és meghajolt.

— Legyen úgy; büntessen a király, de úgy, mint a jó atya.

— Aki tud szeretni, tud fenyíteni is, — felelte a báró. Aztán Lambesq urhoz fordulva: — Nem osztozik véleményemben, herceg? A nép gyilkosságokat követett el.

— Melyeket, sajnos, megtorlásnak mond, — jegyezte meg félig hangosan egy szelid, üde hang, melynek hallatára a királyné megfordult.

— Igaza van, Lamballe hercegnő, — mondotta — de éppen itt van a hiba, kedvesem; mi is elnézők leszünk.

— De, — felelte a hercegnő bátortalánul — mielőtt az ember azt kérdi magában, hogy büntessen-e, azt hiszem, azt kellene kérdeznie, hogy képes lesz-e győzni!

Általános felzudulás hallatszott, általános tiltakozás ez ellen az igazság ellen, mely ezen a nemes ajkon át lelte meg útját.

— Győzni! Hát nincsenek itt a svájciak? — kérdezte az egyik. — Hát a németek? — mon-

dotta a másik. — Hát a testőrség? — mondotta a harmadik.

— Kételkednek a hadseregben és a nemességben! — kiáltotta egy fiatalember, ki a Bercsényi-huszárok hadnagyi egyenruháját viselte. — Mivel érdemeltük meg ezt a gyalázatot? Gondolja meg, asszonyom, hogy a király, ha akarja, már holnap negyvenezer embert állíthat talpra s vethet át Párisba és rommá lövetheti Párist. Gondolja meg, hogy negyvenezer főnyi engedelmes sereg ér annyit, mint félmillió lázadó párisi.

A fiatal ember, ki így beszélt, hirtelen elhallgatott, mert látta, hogy a királyné reánéz. A tisztek egyik csoportjának közepén szólalt meg és heve messzebbre ragadtatta, mint amennyire katonai rangfokozata és az illendőség megengedhetővé tette volna. Tehát, megszegyenülve szavainak hatásától, hirtelen elhallgatott. De már késő volt. A királyné úgyszólván röptükben fogta el szavait.

— Ismeri a helyzetet, uram? — kérdezte tőle barátságos hangon.

— Ismerem, felség, — felelte a fiatalember elpirulva — ott voltam az Elyséei mezőkön.

— Akkor jöjjön ide, uram, és beszéljen bátran. Hogy hívják önt?

— Charny bárónak, asszonyom, — felelte s meghajolt.

— Charny! — kiáltotta Mária Antoinette s akaratlanul elpirult; talán rokona Charny grófnak?

— Testvéröccse vagyok, asszonyom, — mondotta a fiatalember. És tisztelettel s még mélyebben hajolt meg, mint az imént.

— Mindjárt első szavainál fel kellett volna ismerni önben leghivebb szolgálk egyikét, — mondotta a királyné, erőt véve zavarán és határozottan jártatta körül pillantását. — Köszönet önnek, báró! De hogy van az, hogy csak most látom először az udvarnál?

— Asszonyom, testvérbátyám, ki családunk feje, meghagyta, hogy maradjak ezredemnél. És az alatt a hét év alatt, mióta a király hadseregében szolgálók, másodizben jöttem ma Versaillesbe.

A királyné hosszan nézett a fiatalember arcára, aztán így szólt: — Hasonlít a bátyjára. Meg fogom pirongatni a bátyját, hogy bevárta, míg magától jön az udvarhoz. — És barátnőjéhez, Polignacnéhoz fordult, kit ez az egész jelenet sem volt képes megzavarni nyugalmaiban.

Annál zajosabban viselkedett a lassan-lassan összegyűlteknél többi része. Felvillanyozva attól a fogadtatástól, melyben a királyné azt a fiatal embert részesítette, a tisztek a legnagyobb tulzáshoz vitték a királyért való lelkesedésüket s minden csoportból a hősi felfogásnak oly nyilatkozatai hallatszottak, hogy ha a szóknak ereje volna, féken lehetett volna tartani velők egész Franciaországot. Mária Antoinette felhasználta ezt a hangulatot, mely nyilvánvalóan megfelelt saját titkos gondolatainak. Hallva azt a néhány szót, melyet Charny báró mondott, s a jelen voltak lelkesült hurrákiáltásait, a királyné már-már abban a csalóka reményben ringatódzott, hogy élén áll egy hatalmas hadseregnek; képzeletében hallotta az ágyukerekék robogását és gyönyörködött már abban a rémületben, melybe a párisi népet fogja ejteni velők.

Ifjuságtól, bizakodástól és szerelemtől ittasultan, a körülötte levő férfiak és nők egymás után sorolták fel a ragyogó huszárok, a nehéz dragoñosok, a szörnyű svájciak, a lármás tüzérek ezredeit és nevelték az otromba dzsidákat, nem gondolva reá, hogy majdan ezeknek az alantas kézfegyvereknek hegyén fog magasba emelkedni a legnemesebb franciák feje.

— Én, — mondotta halkán Lamballe hercegnő — jobban félek a dzsidától, mint akármilyen puskától.

De a fiatal tisztek lelkesedése nem szűnt, bajtársuk, Charny báró köré gyülekezve, valamenynyien csataterveket koholtak.

E lázas elevenség közepette egyedül, szolgáltól nem kísértetve, parancsot nem osztva és mosolyogva, belépett a király. Egészen felhevülve azoktól az indulatoktól, melyeket feltűzelt, eléje sietett a királyné.

A teremben levők, mikor megpillantották a királyt, egyszerre elhallgattak s nemsokára néma csend volt mindenütt. Mindenki az uralkodónak egy szavát várta, egyikét azoknak a szavaknak, melyek felvillanyozzák és lebilincselik az embereket.

— Asszonyom, — mondotta XVI. Lajos — a sok esemény közben megfélekeztek róla, hogy fel szolgálják vacsorámat; részesítsen abban az örömben, hogy itt terített számomra.

— Itt? — kiáltott a királyné csodálkozva.

— Ha oly szíves volna!

— De... sire...

— Igaz, beszélgettek... Nos, vacsora közben magam is fogok beszélgetni.

Az az egyszerű szó, hogy: „vacsora”, egyszerre jéggé dermedtett minden lelkesedést. De azokra a szavakra, hogy vacsora közben beszélgetni fogunk, a királyné maga sem hihette, hogy ily nagy nyugodtság ne takarjon némi hőslenküség. Pedig Mária Antoinette csalódott. A király egyszerűen éhes volt.

A vacsorát a királyné kabinetjében szolgálták fel a királynak. Ott aztán egészen ellenkezője történt annak, amit a királyné remélt. XVI. Lajos hallgatást parancsolt, de csak azért, hogy semmi se zavarja a táplálkozásban. Míg Mária Antoinette elkövetett mindent, hogy felszítsa a lelkesedést, a király éppen az ellenkezőjét tette. A tisztek nem tartották méltónak ezt a gásztronómiai ülést szent

Lajos ivadékához és csoportokba álltak, melyekben egyáltalában nem gondolkodtak oly tiszteletteljesen, mint a körülmények megkövetelték volna. A királyné elpirult, minden mozdulata elárulta türelmetlenségét.

— Sire, — mondotta — nincsenek parancsai?

— Ah! ah! — felelte a király tele szájjal — miféle parancsaim, asszonyom? Egeriánk kíván lenni, asszonyom, ebben a pillanatban?

— Felség, — mondotta a királyné — Numa Pompilius, kinek Egeria tanácsadója volt, békeszerető király volt. De most általános az a fel fogás, hogy harcias királyra van szükségünk, és ha már felséged az ókort akarja példának venni, minthogy Tarquiniust nem veheti, vegye Romulust.

A király oly nyugalommal mosolygott, mely a boldogsággal volt határos.

— Ezek az urak is harciasak? — kérdezte. És a tisztekhez fordult s a jelenvoltaknak úgy tűnt fel, mintha bátorság csillogna a vacsora melegétől megélénkült szemében.

— Igen, sire! — kiáltották valamennyien — követeljük a háborút! a háborút!

— Uraim, uraim, — mondotta a király — csakugyan a legnagyobb örömet szerzik nekem, mert bebizonyítják, hogy alkalomadtán számíthatok önökre. De a jelen pillanatban csak egy tanácsadóm és egy gyomrom van: az előbbi azt fogja tanácsolni, hogy mit tegyek, a második azt tanácsolja, amit teszek.

S kacagott és odanyújtotta maradékokkal tele tányérját annak, aki kiszolgáltatta s tiszta tányért vett maga elé.

A csodálkozás és a harag moraja futott végig a nemes urak sokaságán, mely egyetlen jeladásra az utolsó emberig kész lett volna vérét ontani a királyért. A királyné elfordult és dobantott lábával.

A terem lassan-lassan kiüresedett. A csoportok leolvadtak, mint napsütésben a kertet megfekvő hó.

A király pedig így szólt, mikor a csemegéig jutott:

— Asszonyom, valaki várja lakosztályában; éppen most hallok a figyelmeztetést.

— De, sire, — kiáltotta a királyné, elutasítva magától minden gondolatot, csak a királyi méltóság gondolatát nem — mindenk előtt ki kell adnia parancsait. Nézze, csak hárman maradtak itt, de éppen azok, kikkel dolga van: Lambesq ur, Bezenval ur és Broglie ur. A parancsait, sire, a parancsait!

Nehézkesen megmozduló szemmel pillantott fel a király.

— Broglie ur, — mondotta — mit gondol minderről?

— Sire, — felelte az öreg tábornagy — ha eltávolítja hadseregét Páris városa közeléből, azt fogják mondani, hogy a párisiak megverték felségedet. De ha itt tartja közelében, akkor hadseregének kell megvéennie a párisiakat.

— Jól beszélt! — kiáltotta a királyné, megszorítva a tábornok kezét.

— Jól beszélt! — mondotta Bezenval is.

Csak Lambesq herceg csóválta szótlanul a fejét.

— No! s aztán? — kérdezte a király.

— Parancsolja felséged: Indulj! — felelte az öreg tábornagy.

— Igen ... Indulj! — kiáltotta a királyné.

— Jól van! minthogy valamennyien akarják: Indulj! — felelte a király.

Ebben a pillanatban a következő tartalmú irást adták át a királynénak: „Az Isten szerelmére, asszonyom, semmi elhamarkodottságot! Ki-hallgatást kérek felségedtől.”

— Az ő kezeirása! — suttogta a királyné. Aztán megfordult és kérdezte: — Nálam van Charny ur?

— Éppen most érkezett nagyon porosan, sőt, azt hiszem, vérrel mocskoltan, — felelte a komorna.

— Pillanatig türelmet kérek, uraim, — mondotta a királyné Bezenvalnak és Braglienak; — várjanak meg itt, rövidesen visszajövök!

És boudoirjába sietett.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET

Charny Olivér

A királyné, mikor belépett boudoirjába, ott találta azt, kitől a komorna az írást vitte neki. Harmincötéves, magas termetű, erőre és elszántságra valló arcu férfi volt. Kékes-szürke, élénk szeme, átható, mint a sas szeme, egyenes orra, élesen határozott álla katonás kifejezést adott vonásainak s fokozta ezt a benyomást az az előkelőség, mellyel testőrhadnagyi egyenruháját viselte. Keze még reszketett összegyűrt és megtépett battiszt kezeloiben. Kardja meggörbült és nem ment be hüvelyébe.

Mikor a királyné belépett, türelmetlen léptekkel, ezernyi lázas gondolattól nyugtalanittatva járt fel s alá a szobában.

Mária Antoinette egyenesen hozzálépett.

— Charny ur! — kiálltotta — Charny ur, ön itt?

S látva, hogy a szertartásnak megfelelően hódolatteljesen hajol meg, intett komornájának; az kiment és betette maga után az ajtót. De a királyné alig várta be, hogy az ajtó bezáródjék, erőteljesen ragadta meg Charny kezét s így kiáltott: — Miért van itt, gróf?

— Mert azt hittem, kötelességem ide jönni, asszonyom, — felelte Charny.

— És honnan jön?

— Párisból, a forrongó, mámorban uszó, vérrel szennyezett Párisból.

A királyné arcához szoritotta mind a két kezét. — Oh! — mondotta — senki, még ön sem jön azért, hogy jó hirt hozzon nekem!

— Asszonyom, azok közt a körülmények közt, melyekben most élünk, követelje meg hírnökeitől, hogy csak egyet mondjanak: az igazat.

— Egyelőre arra kérem, barátom, hogy ne mondjon egy szót se! Oly órában érkezik, mikor szívem szakad; barátaim ma sujtanak le először azzal az igazsággal, melyet ön mindig megmondott nekem. Oh! gróf, lehetetlen volt, tovább is elhallgatni előttem azt az igazságot, mely mindenhonnan előtör: az égről, melynek vérszíne van, a levegőből, mely tompa morajlással telik meg, az udvaroncok arcáról, kik sápadtak és komolyak. Nem! nem! Gróf, életében először ne mondja meg nekem az igazságot.

A gróf a királynéra nézett.

— Igen, igen, — mondotta Mária Antoinette — úgy-e, csodálkozik, ön, aki mindig bátornak ismert? Oh! nincs még vége a csodálkozásának!

Charny kérdő mozdulatot tett.

— Mindjárt meglátja, — mondotta a királyné ideges kacajjal. — Üljön ide mellém, s egy szót se többet erről az utálatos politikáról... Feledtesse el velem!

A gróf szomorú mosollyal engedelmeskedett. Mária Antoinette homlokára tette kezét.

— A homloka tüzel, — mondotta.

— Igen, forró láva ég a fejemben.

— A keze jéghideg. — És saját kezével melegengette a gróf kezét.

— A halál hidege illette meg szívemet, —
mondotta Charny.

— Szegény Olivér, mondtam már: felejt-
sünk. Nem vagyok már a királyné; nem fenyeget
semmi; nem gyűlölnék már! Nem, nem vagyok
már királyné! asszony vagyok. Mit nekem az
egész világ? Beérném egy szívvel, mely szeret.

A gróf letérdelt a királyné előtt s azzal a
hódolattal csókolta meg lábát, mellyel az egyip-
tomiak tisztelték Isis istenasszonyt.

— Oh! gróf, egyetlen barátom, — mondotta
a királyné s fel akarta emelni — tudja-e mit tett
nekem, leginkább szeretett barátnőm, Polignac
Diana?

— Kivándorol, — felelte Charny habozás
nélkül.

— Eltalálta, — kiáltotta Mária Antoinette; —
eltalálta! Oh! Tehát el lehetett találni? Pedig
engem mennyire megdöbbsentett, mikor alig negyed-
órával ezelőtt tudomra adta!

— Oh, asszonyom, hogyan lehetett volna el-
találni? — felelte a gróf. — Ebben a pillanatban
semmi sem lepi meg az embert.

— De ha a dolog oly természetes, — kiál-
totta a királyné — miért nem vándorolnak ki ön
és a hozzájatartozók is?

— Mindenekelőtt én azért nem, mert felsé-
gednek hódoló szolgája vagyok, s mert fogadal-
mat tettem, hogy egy pillanatra sem hagyom el a
közelgő viharban. Testvéreim azért nem vándorol-
nak ki, mert magamtartását példának tekintik és
követik; végül Charny grófné nem vándorol ki,
mert felségedet — legalább hitem szerint —
őszintén szereti.

— Igen, Andréenak nagyon nemes szíve van,
— mondotta a királyné észrevehető hidegséggel.

— Felséged, — mondotta Charny — meg-
tisztelt azzal, hogy kinevezett a testőrség had-

nagyává. Állomásom helye Versailles, s nem hagytam volna el, ha felséged nem bizta volna reám a Tuilériák felügyeletét. Szükség van erre a száműzetésre, — mondotta nekem a királyné, s én száműzetésbe mentem. De azt hiszem, hogy most már nem a Tuilériákban, hanem Versaillesben van a helyem. A királyné ne vegye tőlem rossznéven, hogy megszegtem parancsát, s magam választottam meg szolgálatom helyét s hogy most itt vagyok. Lehet, hogy Charny grófnét aggasztják vagy nem aggasztják az események, lehet, hogy kíváncsi vagy nem kíváncsi ki, én a királynénál maradok — ha ugyan a királyné nem töri ketté kardomat. Ha úgy történne, ha nem volna többé jogom, hogy versaillesi termeiben harcoljak s haljak meg érte, akkor még mindenesetre megmarad az a jogom, hogy ajtaja előtt, hogy a következőn ölsem meg magam.

A fiatalember oly bátorsággal, annyi őszinteséggel mondotta ezeket a szívből fakadó, egyszerű szavakat, hogy a királyné leszédült büszkeségének fokáról melyen védelembe helyezkedett.

— Gróf, — felelte — ne ejtse ki többé azt a szót, hogy meghal érettem, mert igazán, tudom, hogy megteszi, amint mondja.

— Oh! ellenkezőleg, mindig azt fogom mondani, — kiáltotta Charny ur. — Mindenkinék és mindenhol azt fogom mondani; mondani fogom, mint ahogy meg is teszem, mert, tartok tőle, elkövetkezett az az idő, mikor meg kell halniok mindazoknak, kik szerették a föld királyait.

— Gróf! honnan veszi ezeket a szerencsétlen sejtelmeket?

— Oh! asszonyom, — felelte Charny, a fejét rázva — az amerikai háboru idejében engem is elragadt a függetlenségnek az a vágya, mely végigfutott az egész társadalmon. Én is tevékeny részt akartam venni a rabszolgák felszabadításá-

ban és felvételtem magam a kőművesek közé. Lafayette-tel és Lamethtel együtt beléptem egy titkos társaságba. Tudja-e, asszonyom, mi célja volt annak a titkos társaságnak? A trónusok elpusztítása. Tudja-e, mit jelentett jelszavuk, ez a három betű: *L. P. D.*? Azt jelentette, hogy *Lilia pedibus destrue!* Taposd el lábaddal a liliomokat!

— És mit tett ön?

— Becsülettel visszavonultam; de annak az egynek helyére, ki visszalépett, huszan vétették fel magukat. Ami már most ma történik, csak előjáték annak a nagy drámának, mely a csendben és az éjszaka évadjában, husz év óta készült elő az emberek fejében, kik ez idő szerint megmozdítják Párist, uralkodnak a városházán, magukénak mondják a Palais Royalt és bevették a Bastillet. Reáismertem régi szövetségbeli testvéreim arcára. Ne ámitsa magát asszonyom, a legutóbbi idők eseményei nem a véletlen művei, mert régtől fogva készítették elő valamennyit.

— Oh! Azt hiszi! Azt hiszi, barátom! — kiáltotta a királyné könnyekre fakadva.

— Ne sirjon, asszonyom, hanem értse meg! — mondotta a gróf. — Meg kell értenie, hogy az a huszonötmillió alattvalója, ki engedelmisséggel tartozik önnek, ellenségének tekinti felségedet, mihelyt az az engedelmisség terhére esik; s mindaddig, míg ezek a kedvük ellenére engedelmeskedők nem elég hatalmasak arra, hogy elnyeljék felségedet — amire már is fenik éles fogaikat — elnyelik barátaikat, kiket még jobban gyűlölnék, mint felségedet.

— És úgy véli talán, filozófus uram, hogy azoknak az embereknek igazuk van? — kiáltotta parancsoló hangon a királyné, s a szeme kerekre nyílt, az orrcimpái reszkettek.

— Oh! igen, igazuk van, asszonyom, — felelte a gróf szokott szelid és kedves hangján — mert

mikor én végigkocsiztatom magam a boulevardokon szép angol lovaimmal, aranyos kabátomban és inasaimmal, kiknek ezüst sujtása több pénzbe kerül, mint amennyivel el lehetne tartani harminc családot, akkor azt kérdezi felséged népe, vagyis azt kérdezi egymás közt az a huszonöt milliónyi kiéhezett ember, hogy mi szüksége van reám, aki épp olyan ember vagyok, mint ők? Elkövetkezett, asszonyom, az az idő, mikor számot kell vetni ezzel; számot kell vetnie azzal, hogy nincs már huszonötmillió rabszolgája Franciaországban; hogy nincs már huszonöt millió alattvalója, sőt nincs már huszonöt millió embere sem, hanem huszonöt millió katonája van.

— Kik ellenem harcolnak majd, gróf?

— Ugy van, felséged ellen, mert a szabadságért harcolnak, felséged pedig köztük és a szabadság közt áll.

Mindketten elhallgattak. Komor és kietlen hallgatás volt. Ott ültek egymás mellett. Válluk egymáshoz ért, s mégis mérhetetlen szakadék volt köztük!

A királyné tért vissza előbb, de kerülő uton, beszélgetésük tárgyára. Merev pillantást vetett a grófra és így szólt:

— Még egy utolsó szót rólunk, uram; és... elvárom, hogy megmond nekem mindent, jól megértsen, mindent, mindent!

— Hallgatom, asszonyom.

— Megesküszik nekem, hogy érettem jött vissza?

— Oh! kételkedik benne?

— Megesküszik-e, hogy nem kapott levelet Charny grófnétól? Figyeljen reám: Tudom, hogy a grófné kocsira akart ülni, tudom, hogy valami szándékkal járt... Esküdjék meg nekem, gróf, hogy nem az ő kedvéért jött vissza!

Ebben a pillanatban kopogtattak az ajtón s a komorna belépett.

— Asszonyom, — mondotta — a király végzett a vacsorával.

— Mondja meg a királynak, — felelte, nem zavartatva magát, a királyné — hogy hírek érkeztek hozzám Párisból s közölni fogom vele, mihelyt meghallgattam.

Aztán Charnyhoz fordult s így szólt: — Folytassuk; minthogy a király most már megvacsorázott, illő dolog, hogy emészthessen is.

HUSZONHARMADIK FEJEZET

Féltékenység

A félbeszakítás pillanatra megakasztotta a beszélgetést, de egyáltalában nem változtatott semmit azon a kétszeres féltékenységen, mely e pillanatban egészen áthatotta a királynét — a nő féltékenységen, a királynői hatalomért való féltékenységen.

— Azt kérdezte tőlem, — szólalt meg a gróf — hogy nem Charny grófné kedvéért jöttem-e vissza? Felsőged tehát megfeledezett arról, hogy kölcsönös kötelezettségeket vállaltunk, s hogy becsületes ember vagyok?

— Ugy van, — mondotta a királyné. — Becsületes ember ön; sőt megesküdtött arra is, hogy feláldozza magát boldogságomért, s éppen ez az esküje emészt engem, mert mikor feláldozza magát boldogságomért, feláldoz egy nemes jellemű szép asszonyt is... ami egy bűnnel többet jelent.

— Oh, asszonyom, most tulozza a vádat. Ismerje be, hogy becsületes ember módjára álltam szavam!

— Igaz; bocsásson meg, örült vagyok! Igen,

igen, tudom, hogy nincs igazam, igen, bocsásson meg; igen, igaz. De ha van valahol egy titkolt bálványa, melynek titokszerűen tömjént gyújt, ha van a világ valamelyik zugában egy imádott nő... Igen, ha úgy van, ha senki sem tud a dologról, ne feledje, hogy mindenekelőtt, hogy mindenkinek szemelátára és sajátmaga előtt is van egy szép fiatal nő, kit állandó kedveskedéssel és figyelmességekkel vesz körül; egy nő, ki az ön karjaira bizza magát és karjának támaszát egyszersmind szíve támaszának tekinti.

Olivér összeráncolta homlokát és arcának oly tiszta vonásai megváltoztak egy pillanatra.

— Mit kíván tőlem, asszonyom? — kérdezte — talán azt, hogy távolítsam el Charny grófnét? Hallgat; tehát arról van szó? Helyes! Kész vagyok engedni parancsának; de tudhatja, hogy a grófné egyedül áll a világon. Atyja, Taverney báró, tavaly meghalt, testvérbátyja pedig — hiszen tudja felséged, hogy testvérbátyja, Maison-Rouge lovag, évente legfeljebb egyszer látogatja meg; jön, megöleli hugát, üdvözli felségedet, s elmegy, anélkül, hogy bárki tudná, hova.

— Igen, tudom mindezt.

— Gondolja meg, asszonyom, hogy ez a Charny grófné, ha Isten magához szólítana engem, akár ma felvehetné újra leánykori nevét anélkül, hogy az ég legtisztább angyala egy szót, egy nevet fedezhetne fel álmaiban, lelkében, mely asszonyváltára emlékeztethetné.

— Oh, igen, igen! Tudom, hogy az ön Andrééja földre szállott angyal, tudom, hogy megérdemli, hogy szeressék. Azért hiszem azt, hogy övé a jövő, melynek én vesztese vagyok. Oh, hallja, gróf, esedezve kérem, egy szót se többé. Nem a királyné szól önhöz, bocsásson meg! Megfeledkeztem magamról! De nem tudja?... Az én lelkemben két hang viv egymással: egy, mely mindig boldogság-

ról, örömről és szerelemről, s a másik, mely zordonan csak szerencsétlenségről, háboruról és halálról dalol nekem. Túlélte fiatalkorom hangját halom benne. Bocsásson meg, Charny, nem leszek többé fiatal, nem mosolygok, nem szeretek többé!

S a szegény nő égő szeméhez szoritotta lefogott, finom kezét és könnyei, egy királyné könnyei, gyémántszemekként peregtek át ujjai közt.

A gróf térdreborult.

— Asszonyom, az ég nevére kérem, — mondotta — parancsolja, hogy hagyjam el, kerüljem önt, parancsolja, hogy haljak meg, csak azt ne lássam, hogy sir!

— Oh, elmúlt már, — mondotta a királyné — nem szomorítom többé; hagyjuk ezeket az örültségeket! Istenem! mily különös, hogy a nő oly gyöngé, holott a királynőnek oly szüksége van rá, hogy erős legyen. Ugy-e bár, Párisból érkezett? Beszéljessünk! Oly dolgokat említett, melyekről megfeledeztem; de úgy-e bár, nagyon komoly dolgok voltak, Charny gróf?

— Jól van, asszonyom, térjünk vissza rájuk; mert, mint láthatja, végtelenül komoly dolgokat kell önnek mondanom; úgy van, Párisból jövők és tanuja voltam a királyság romlásának.

— Sikerült lázadás volt az egész s ön a királyság romlásának mondja. Hogyan, Charny gróf, azért, mert a Bastillet bevették, azt mondja ön, hogy a királyság megsemmisült? Oh! Nem gondolja meg, hogy a Bastille csak a tizennegyedik században vert gyökeret Franciaországban, a királyi intézmény pedig hatezer évvel ezelőtt vert gyökeret a világ kerekességén?

— Szeretnék illúziókban élni, asszonyom, — felelte a gróf — s akkor ahelyett, hogy gyászba borítanám felséged lelkét, a legmegnyugtatóbb hirekkel szolgálnék.

— Oh, inkább buknék le a trónról, — mon-

dotta a királyné — inkább tépne darabokra az az ötszázezer párisi lázadó, kiket említ, mintsem hogy egy Charnyt halljak így beszélni, azt az embert, ki az enyém!

— A kényszerűség teszi, asszonyom, hogy így beszél önnek, mert nincs annak a Charnynak egy csepp olyan vér az ereiben, mely nem volna méltó őseihez s mely nem az öné.

— Akkor vonuljon fel velem együtt Páris ellen, s együtt halunk meg.

— Igen, gyalázattal, — felelte a gróf — s a harcra való minden kilátás nélkül. Egyáltalában nem fogunk harcolni, hanem nyárspolgárok módjára tűnünk le. Páris ellen vonulni fel! E szerint nem tud egyet? azt, hogy abban a pillanatban, mikor Párisba érkeznének, összeomlanának fölöttünk a házak, mint a Vörös-tenger hullámai Fáraó fölött, s felséged átkozott emléket hagy maga után, a gyermekeit pedig megölik, mint a farkaskölykeket.

— Akkor hogyan haljak meg, gróf? — mondotta a királyné büszkén; — kérem, tanítson meg reá!

— Áldozatként, asszonyom, — felelte mély tisztelettel Charny ur — királyné módjára, mosolyogva és megbocsátva azoknak, kik reásujtanak. Oh! ha volna ötszázezer embere, azt mondanám: Rajta! Induljunk, induljunk még ma éjszaka, induljunk rögtön, s holnap a Tuilériákból osztaná parancsát; holnapra visszahódítaná trónját.

— Oh, — kiáltotta a királyné — tehát kétségbe esett, ön, kibe legfőbb reményemet helyeztem?

— Ugy van, kétségbe estem, asszonyom, mert egész Franciaország úgy gondolkozik, mint Páris, mert hadseregét, ha győzne Párisban, elnyelné Lyon, Rouen, Lille, Strassbourg, Nantes és az országnak száz más városa. Rajta, rajta, bátorság, asszonyom, hűvelybe a kardot!

— Oh! oh! Tehát azért gyűjtöttem magam köré oly sok derék embert, azért öntöttem beléjük bátorságot! — mondotta a királyné.

— Ha másképp gondolkozik a dologról, asszonyom, parancsoljon, s még ezen a mai éjjelen kivonulunk Páris ellen! Szóljon, s úgy történik!

Annyi odaadás volt a grófnak ebben az ajánlatában, hogy a királynét inkább ijesztette meg vele, mint ha tagadóan felelt volna. Mária Antoinette egy kanapéra vetette magát és sokáig küzdött büszkeségével. Végre felemelte fejét és így szólt:

— Azt akarja, gróf, hogy tétlen maradjak?

— Bátorkodom ezt ajánlani felségednek.

— Ugy történik.

Alig, hogy kimondotta ez utóbbi szavakat, valami nyöszörgésfélét hallottak a szomszédos szobák egyikéből. A királyné felállt, az ajtóhoz futott, benyitott rajta és nagyot sikoltott. Egy nőt pillantott meg, ki szörnyű görcsökben vergődött a szőnyegen.

— Oh! a grófné! — mondotta halkan Charny urnak; meghallotta minden szavunkat.

— Nem, asszonyom, — felelte Charny — mert másképp figyelmeztette volna felségedet, hogy meghallják szavunkat.

S odasietett és karjai közé emelte Andréet.

A királyné két lépésnyire állt tőlük, hidegen, sápadtan, reszketve félelmében.

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET

Hármasban

Andrée lassankint magához tért, de nem vette észre, hogy ki segítette fel, csak ösztönszerűen érezte, hogy valaki segített rajta. Teste felemel-

kedett, kezével megkapaszkodott a kinálkozó támasztékban. De lelke nem ébredt fel együtt a testével; néhány pillanatig még kábultság, tétovasság, álomittasság vette körül. Charny igyekezett egészen magához téríteni. Andrée nyitott, de meredt szeme végre reátalált. Nem ismerte meg azt, aki felsegítette a földről, de önkívületének maradványával mégis nagyot sikoltott s nagy erővel taszította el magától a grófot.

A királyné ez egész jelenet közben másfelé nézett.

Charny izmos karjai közé emelte Andréet, bármennyire védekezett, aztán a királynéhoz fordult, ki még mindig feszesen és jéghidegen állt helyén, s így szólt:

— Bocsásson meg, asszonyom... okvetlenül valami rendkívüli dolog történt. Charny grófné nem szokott elájulni, ma történik először, hogy öntudatlan állapotban látom.

— Tehát nagyon szenved, — mondotta a királyné, visszatérve ahhoz a homályos gondolathoz, hogy Andrée kihallgatta beszélgetésüket.

— Oh, mindenesetre szenved, — felelte a gróf — s éppen azért felséged engedelmét kérem, hogy lakására vitethessem. Szüksége van asszonyainak ápolására.

— Tegye meg, — mondotta a királyné, s kezét egy csengetyű zsinórjára tette. De mikor a csengő megszólalt, Andrée megdermedt rémületében és félőrülten kiáltotta:

— Oh! Gilbert! az a Gilbert!

A királyné megrázkódott e név hallatára, a gróf pedig csodálkozva fektette le feleségét a pamlagra.

— Gilbert! — mondotta a királyné — azt hiszem, tudom, ki az — s kiküldötte a szobából a lakájt, ki a csengetyű hívására megjelent. — Azt

hiszem, nem első ízben történik, hogy hallom a grófnőtől ezt a nevet.

De mintha fenyegetés lett volna a királynénak ebben az emlékezésében, mintha ez a fenyegetés egyszerre kiragadta volna rángatódásaiból, Andrée kinyitotta szemét, ég felé emelte karját és nagy erőfeszítéssel fölegyenesedett. Első, ezuttal már tiszta pillantásával Charny urhoz fordult, kit megismert és szerető lángolással vett körül. Aztán, mintha méltatlannak érezte volna gondolatának ezt az akaratlan kinyilvánítását, elfordította róla szemét s ekkor a királynét pillantotta meg.

Azonnal meghajolt.

— Az Isten szerelmére, mi baja van, asszonyom? — kérdezte Charny; — megijesztett, hogyan eshetett ily ájulásba kegyed, ki máskor oly bátor, oly erős?

— Uram, — felelte Andrée — Párisban oly rémitő dolgok történnek, hogy, ha a férfiak reszketnek, az asszonyoknak szabad elájulniok. Oda-hagyta Párist? Oh! helyesen tette!

— Szent Isten, grófné! — mondotta Charny kételkedő hangon — és miattam állta ki mindezt a rosszat?

Andrée megint férjére és a királynéra nézett, de nem szólt semmit.

— Hogyne, gróf, ez az, miért is kételkednék? — mondotta Mária Antoinette. — A grófné nem királyné, joga van rettegni a férjéért.

Charny kiérezte a féltékenységet a királyné szavaiból. — Oh, asszonyom! — mondotta — szent meggyőződés, hogy a grófné inkább aggódik a királynéért, mint érettem.

— De grófné, miért is találtuk ájultan ebben a szobában? — kérdezte Mária Antoinette.

— Oh, nem mondhatnám el, asszonyom. Magam sem tudom.

— Igaz, — mondotta halkan a királyné, mert

észrevette, hogy Andrée nem hajlandó engedni tartózkodásából.

— Panasza volt valakire, egy férfira? — kérdezte Charny.

Andrée elsápadt. — Nem volt panasza senkire, egyenesen a királytól jöttem. A felséges asszony meggyőződhetik róla.

— Ha a dolog úgy áll, akkor a grófnénak igaza van, — mondotta Mária Antoinette. — A király nagyon szereti és tudja, hogy én is sokkal jobban szeretem, semhogy bármi tekintetben igaztalan volnék hozzá.

— De mikor magához tért, egy nevet említett, — makacszkodott Charny.

Andrée a királynéra nézett, mintha segítséget várna tőle; de a királyné, akár azért, mert nem értette meg, akár, mert nem akarta megérteni, így felelt a grófnénak: — Igen, a Gilbert nevet említette.

— A Gilbert nevet! A Gilbert nevet említettem — kiáltotta Andrée oly ijedten, hogy a grófot sokkal jobban ijesztette még ez a kiáltás, mint az imént Andrée ájulása.

— Igen, — mondotta — ezt a nevet ejtette ki.

— Úgy van, a Gilbert nevet, — mondotta a királyné. — Gondolkozzék csak, kedves Andréem!

— De asszonyom, — fordult a gróf Mária Antoinettehez — hátha csak véletlenül mondotta s a grófné teljességgel nem ismeri azt a nevet?

— Nem úgy, — felelte Andrée — mert ismerem. Tudós ember, ügyes orvos az s azt hiszem, Amerikából érkezett, hol összeköttetésben állt Lafayette urral.

— No, és? — kérdezte a gróf.

— No és! — ismételte meg szavát Andrée egyszerüen — személyesen nem ismerem, de úgy hallok, nagyon tiszteletreméltó ember.

— Akkor, kedves grófné, miért az az izgalom?
— kérdezte a királyné.

— Az az izgalom? Izgatott voltam?

— Igen, azt a benyomást tette reánk, mintha nagy fájdalmat érzett volna, mikor kimondotta azt a nevet.

— Könnyen meglehet, tehát hallják, mi történt: a király szobájában egy feketeruhás emberrel találkoztam, egy szigorú arcú emberrel, ki zord és ijesztő dolgokról beszélt; szörnyű valószínűséggel mondotta el de Launay ur és Flesselles ur felkoncolását. Beszédével annyira megrémítet, hogy, mint látták, elájultam. Aztán talán beszéltem is s úgy lehet, megemlítettem annak a Gilbert urnak nevét.

— Könnyen meglehet, — mondotta Charny ur, s nyilván hajlandó volt, nem erőltetni tovább a faggatást; — de most már, úgy-e bár, megnyugodott?

— Teljesen.

— Akkor megkérem valamire, gróf ur, — mondotta a királyné. — Keresse fel Bezenval, Broglie és Lambesq urakat, mondja meg nekik, hogy tartsák mostani állásukban csapataikat, a király a holnapi tanácskozás után majd meglátja, hogy mit lesz teendő.

A gróf meghajolt, de mikor menni készült, még egy utolsó pillantást vetett Andréera. Ez a pillantás szerető aggodalommal volt tele és nem kerülte el a királyné figyelmét.

— Grófné, — mondotta a királyné — nem jön vissza velem a királyhoz?

— Nem, asszonyom, — felelte Andrée élénken.

— Miért nem?

— Kérem felséged engedelmét, hogy visszavonulhassak lakásomba; az átélt lelki rázkódtatás után pihenni szeretnék.

— Legyen őszinte, grófné, — mondotta Mária Antoinette — nincs valami közte és a király közt?

— Oh, semmi, asszonyom, egyáltalában semmi.

— Oh, beszéljen, ha úgy volna! A király nem mindig kiméli barátaimat.

— A király, mint mindig, nagy jóssággal viselkedik irántam, de...

— De a grófné, úgy-e bár, jobban szereti, ha nem látja? Valami van a dologban, gróf — mondotta a királyné színlelt vidámsággal.

Andrée ebben a pillanatban oly sokatmondóan, oly esdekelve nézett a királynéira, hogy Mária Antoinette megértette, hogy itt az ideje, befejezni ezt a kis ütközetet.

— Csakugyan, grófné — mondotta — hadd járjon el Charny gróf abban a megbízásban, melyet most kapott tőlem, kegyed pedig vonuljon vissza a lakásába, vagy maradjon itt, amint jobban tetszik! Tehát menjen, Charny ur!

A gróf megfogta felesége kezét és szerencsét kívánt Andréének, hogy visszanyerte erejét és arcának színét. Aztán mély hódolattal hajolt meg a királyné előtt s elment. De távozóban még egy pillantást váltott a királynéval. A királyné pillantása azt mondta: Jöjjön vissza mielőbb! A grófé pedig azt felelte: Amily gyorsan csak tehetem.

Andrée sóhajtva, lélekzettelenül követte a gróf minden mozdulatát.

Mikor az ajtó bezárult Charny gróf mögött, Andréet elhagyta az az erő, melyet azért gyűjtött, hogy szembe nézhessen a helyzet veszélyeivel; szeme elhomályosult, térde megroskadt alatta, s egy közelében levő karosszékbe omlott, erejének fogytán is mintegy mentséget keresve a királyné előtt az etiketten esett sérelem miatt.

A királyné a kandallóhoz futott, felkapott egy illatszeres üveget s megszagoltatta Andréével: a

fiatal nő ezuttal inkább akaratának ereje, mint a királyné segítsége által tért magához. Rövid idő múlva fel is állt, tiszteletteljesen háritotta el magáról a királyné kezét, meghajtotta előtte fejét s így szólt: — Felséged megengedte, hogy visszavonulhassak szobámba.

— Hogyne, és mindig is szabadon rendelkezhetik magával, kedves grófné. Hiszen tudja: az etikettet nem önért csinálták.

S a királyné egy lépést tett, hogy visszavonuljon a szobából nyíló kabinetbe. Kifogástalanul meghajolva a királyné előtt, Andrée is menni készült. De abban a pillanatban, mikor ki akarta nyitni az ajtót, a folyosón léptek hallatszottak s egy kéz nehezedett az ajtó külső kilincsére. Ugyanakkor behallatszott XVI. Lajos szava: parancsot adott komornyikjának az éjszakára.

— A király! Asszonyom! — mondotta Andrée és több lépéssel hátrált; — a király!

— No, igen, a király! — felelte Mária Antoinette. — Annyira megijed tőle?

— Asszonyom, az égre kérem! — esengett Andrée — engedje, hogy ne találkozzam a királlyal, hogy legalább ma este ne találkozzam vele; meghalnék szégyenletemben!

— De megmondja majd nekem...

— Mindent, mindent, ha kívánja felséged. Csak rejtse el!

— Lépjen be a boudoiromba, — mondotta Mária Antoinette — s maradjon ott, míg elmegy a király. Ne féljen, fogsága nem tart sokáig; a király sohasem marad itt soká.

— Oh, köszönet! köszönet! — kiáltotta a grófné s eltűnt a boudoir ajtajában.

A király belépett.

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET

Mire gondol a királyné az 1789. évnek
július 14-éről 15-ére virradó éjjelen

A beszélgetés sokáig tarthatott, mert csak éjjel tizenegy óra tájban nyílt ki a boudoir ajtaja s Andrée majdnem térden állva csókolta meg a királyné kezét.

A királyné e pillanattól fogva magára maradt. Mikor a komorna belépett és segíteni akart a vetkezésben, látta, hogy a királyné villogó szemmel s nagy léptekkel jár fel s alá a szobában. Mária Antoinette gyors mozdulatot tett kezével s a komorna megértette a parancsot: azonnal visszavonult.

A királyné most már egészen egyedül volt; megtiltotta, hogy bárki zavarja, ha csak fontos hírek nem érkeznek Párisból.

Ami a királyt illeti, az kijelentette, hogy fáradt, lefeküdt s épp oly nyugodtan aludt el, mintha vadászatról érkezett volna. A királyné megírt néhány levelet, átment a szomszédos szobába, hol két gyermeke aludt Tourzelné felügyelete alatt, aztán lefeküdt ágyába, de nem, hogy aludjék, hanem hogy kedvére álmodozhassék.

De mihelyt a csend átvette uralmát Versaillesben s az udvaron csak a katonai örök lépteinek egyhangú koppanása hallatszott, Mária Antoinette felkelt ágyából, lábára huzta bársony papucsát, hosszú éji köntöst vetett magára s az ablakhoz lépett, hogy felszívja a szökőkutakról felszálló hűs levegőt.

Aztán végiggondolta lelkében mindazt, ami előre nem látott eseményeket hozott neki ez a rendkívüli nap: a Bastillenak, a királyi hatalom e látható jelképének elestét; Charnynak, ennek az odaadó barátjának és évek óta járomba hajtott rabjának ingadozását. Először történt meg ezen a

napon, hogy a megbánás jeleit mutatta, ő, ki mindaddig csak királynéjának szerelméért epedett.

Mária Antoinette gondolatai aztán, inkább eszmekapcsolódás folytán, mint tudatosan, inkább szükségképpen, mint ösztönszerűen áttértek a politikai helyzet veszedelmeire. Bárhova fordult, csak gyűlölettel és becsvággyal került szembe, gyengeséget és közönyt látott a saját oldalán. Ellenségeivé lettek olyanok, kik a rágalmon kezdve, most már a lázadók pártjához közeledtek. A felháborított királyi büszkeség harcra tüelt; de harcolni vajjon okos dolog-e? A gyűlölet szenvedélyeit lehet-e kiontott vérrel csillapítani? Az eredmény, ha Charny igazat mondott, mindenesetre kétséges. Harcolni és legyőzetni? A politikai balsorsot nézve, ez a gondolat töltötte el fájdalommal Mária Antoinettet. De a királyné szenvedését hatalmas erővel győzte le aztán a kétségbeesett nő, ki azt hiszi, hogy kevésbbé szeretik már, mert nagyon is elkényeztették a szerelem tulságával.

E lázas gyötrelem közepette mégis a nyugodt érzésnek villámfényel e remegő félelem közepette egy öröm! Isten az ő végtelen jóságával azért teremtetten a rosszat, hogy megtanítsa becsben tartani a jót?

Andrée vallomásokat tett a királyné előtt, feltárta vetélytársnője előtt életének szégyenét; Andrée könnyes szemmel, fejét lehajtva ismerte be Mária Antoinette előtt, hogy nem méltó egy becsületes férfiú szerelmére és becsülésére: úgy hát Charny sohasem fogja szeretni Andréet.

Csakhogy Charny nem tud semmit, Charny sohasem is fog tudni arról a Trianonban történt katasztrófáról és e katasztrófa következményeiről. Tehát Charnyra nézve az a katasztrófa annyi, mintha meg sem történt volna.

A királyné aközben, hogy így elmélkedett, lelkiismeretének tükrében nézte saját elmuló szép-

ségét, elvesztett vidámságát, letűnt ifjukorának üdeségét.

Aztán visszatért Andrééhez, ahhoz a különös, szinte hihetetlen élményhez, melyet Andrée mondott el neki.

Csodálta a sorsnak azt a bűvös játékát, mely a Trianon kertjéből, a kunyhó árnyékából vagy a paraszthajlék sarából kiemelt egy kis kertész-inast, hogy összekösse sorsát egy bárókisasszony sorsával, úgy, hogy a bárókisasszony sorsa egy királyné sorsába kapcsolódjék.

Ez a kertészfiu, ez a Gilbert, kiből tudós lett, a harmadik rendnek ez a feketeruhás embere, Necker ur tanácsadója, Franciaország királyának bizalmas embere, ez a Gilbert most, a forradalom esélyei következtében egy sorba emelkedik azzal az asszonnyal, kinek becsületét éjnek idején tolvaj módjára lopta el!

Ez a Gilbert volt előidézője annak a népforradalomnak, mely a Bastille lerombolásával megrendítette a királyi hatalmat, ez a Gilbert volt, kinek elvei kezébe adták a fegyvert annak a Bil-lotnak, annak a Maillardnak, annak az Elienek, annak a Hulinnek. Gilbert tehát méreggel itatott, szörnyű lény; méreggel itatott lény, mert szerelmével tönkretette Andréét; szörnyű, mert mint ellenség, segített lerombolni a Bastillet. Tehát meg kell ismernem, hogy kitérhessek utjából, vagyis inkább meg kell ismernem, hogy szolgálomba hajthassam. Minden áron beszélnem kell ezzel az emberrel, meg kell néznom közről, hogy tetteiből és szavából ítélhessem meg.

Az éjszaka kétharmad részében elmúlt, az óra hármát ütött, a virradat haloványabb színre festette a fák sudarait és a szobrok ormát. Lassan-lassan égő álom ejtette hatalmába a szerencsétlen királynét. Nyakát hátraszegve, egy karosszék támlájának dőlt a nyitott ablaknál. Azt álmodta, hogy

a Trianonban sétálgat, és az egyik virágágyból kiemelkedik a föld szelleme bágyadt mosollyal, ahogy a német balladák mondják és hogy ez a gunyos szörnyeteg nem más, mint Gilbert, ki feléje nyújtja görbült ujjait. A királyné felsikoltott.

Sikoly felelt a sikoltására, s a királyné felriadt. Tourzelné sikoltott fel közelében. Belépett a királynéhoz, s mikor magából kikelve és zihálva látta a karosszékben, nem fojthatta vissza fájdalomnak és megdöbbenésének kitörését.

— A királyné beteg! — kiáltotta — a királyné szenved! Hivjak orvost?

A királyné kinyitotta szemét; Tourzelné kérése éppen kapóra jött.

— Igen, orvost, — felelte — Gilbert doktort hívja ide Gilbert doktort!

— Ki az a Gilbert doktor? — kérdezte Tourzelné.

— Az új udvari orvos, akít, azt hiszem, éppen tegnap neveztek ki, mikor hazaérkezett Amerikából.

— Tudom, kit gondol felséged, — jegyezte meg bátortalanul a királyné hölgyeinek egyike.

— Ah! — mondotta a királyné — tehát, ha ismeri, mondja meg neki, hogy rosszul érzem magam és beszélni akarok vele.

A királyné közben behívatta kiszolgáló asszonyait, reggeli köntöst adatott magára és rendbehozta fejdíszét.

HUSZONHATODIK FEJEZET

A király orvosa

Néhány perccel azután, hogy a királyné kifejezte kívánságát, megjelent Gilbert, mélyen megindulva, de anélkül, hogy a királyné bármi indulat kifejezését vehette volna észre rajta.

A királyné egy pillantással elbocsátott a szobából mindenkit, még Miserynét is. Aztán várta, míg az ajtó bezárul az utolsó távozó után is; akkor Gilbertre vetette szemét s észrevette, hogy az orvos merően néz reá.

Ennyi vakmerőség kihozta sodrából.

Gilbert látszólag egészen ártatlanul, de merő és kitartó pillantással nézett reá, s úgy tűnt fel, mintha a lelke mélyére akarna látni. Ez a pillantás annyira kellemetlenné vált, hogy Mária Antoinette kénytelennek érezte magát, védekezni ellene.

— Nos, uram! — mondotta egy pisztolylövés nyersségével — miért áll így előttem és miért néz reám, helyett, hogy megmondaná, mi bajom van?

Gilbert nyugodtan felelte: — Az orvos, asszonyom, mindenekelőtt a szemével ítél. Mikor felségedre nézek, ki hivatott, nem pusztá kíváncsiságot elégítek ki, hanem mesterségemben járok el, engedelmeskedem parancsának.

— Tehát tanulmányozott?

— Amennyire hatalmamban áll, asszonyom.

— Beteg vagyok?

— Nem beteg a szó tulajdonképpenvaló értelmében. Felséged túlságos izgatottságban szenved.

— Ah, ah! — felelte Mária Antoinette gúnyosan — miért nem mondja inkább rövidebben, hogy haragszom?

— Felséged, minthogy mint orvost hivatott magához, bizonyára megengedi, hogy orvosi kifejezéssel éljek.

— Jól van. És mi az oka ennek a túlságos izgatottságnak?

— Felséged sokkal magasabbrendű szellemi képességekkel van megáldva, semhogy ne tudná, hogy az orvos, tudományának tapasztalásai és hagyományai által, csak a tényleges bajt ismeri fel,

de nem próféta, hogy első pillantásra kitanulmányozhassa az emberek lelkét.

— Azt akarja mondani ezzel, hogy másodszorra vagy harmadszorra megmondhatja már nem csak azt, hogy mi a bajom, hanem azt is, hogy mire gondolok?

— Megléhet, asszonyom, — felelte Gilbert hidegen.

A királyné remegve hallgatott el; már ajkán lebegett a szó, mely lesujt. — El kell hinni önnek, — mondotta — mert tudós. Hol tanult?

— Mindenhol, asszonyom.

— Ez nem felelet.

— Tehát sehol.

— Ezt szívesebben hallom. Sehol sem tanult.

— Ahogy parancsolja, asszonyom, — felelte a doktor és meghajolt. — De a válasz így még sem oly szabatos, mint ha azt mondanám: mindenhol.

— Mindenhol! Jelöljön meg egy-kettőt azok közül a helyek közül, Gilbert ur!

— Azt mondtam, mindenhol, — felelte Gilbert hidegen — mert csakugyan mindenhol tanultam: a palotában és a kunyhóban, a városban és a sivatagban, rajtunk és az állaton, magamon és másokon, amint olyanhoz illik, ki szereti a tudományt és felszedi mindenhol, ahol találja, vagyis mindenhol.

— És kik voltak azok a mesterek, kiknek keze alatt tanult? — folytatta kérdéseit a királyné.

— Nem tudom, hogyan feleljek felségednek, hogy meg ne sebezzem.

A királyné megérezte az előnyt, mellyel Gilbert megkinálta s oroszlán módjára vetette magát reá.

— Megsebezni, engem! ön megsebezhet! — kiáltotta. — Oh uram, miket beszél? Hogy megsebez ön egy királynét! Esküszöm, téved. Oh,

Gilbert doktor, a francia nyelvet bizonyára nem tanulmányozta oly jó forrásokból, mint az orvosi tudományt! Az én rangomban levőket nem szokás megsebezni, Gilbert doktor ur, csak untatni szokták.

Gilbert meghajolt s egyet lépett az ajtó felé, de anélkül, hogy a királyné a haragnak legcsekélyebb nyomát, a türelmetlenségnek legkisebb jelét fedezhette volna fel arcán.

A királyné dobbantott lábával dühében; olyat szökött előre, mintha vissza akarná tartóztatni.

Gilbert megértette.

— Bocsásson meg, asszonyom, — mondotta. — Igaz, elkövettem azt a megbocsáthatatlan helytelenséget, hogy megfélelkeztem arról, hogy orvosként állok egy beteg előtt. Bocsásson meg; ezentul szemem előtt tartom.

És maradt.

— Felséged, — folytatta — úgy látom, idegeinek válságához áll közel. Arra kérném, ne engedje át magát ennek az állapotnak; nagyon hamar elvesztené uralmát idegein. Ebben a pillanatban érütése okvetlenül alábbhagy, a vér visszaözönlik szívébe: felséged szenved, felséged közel van a megfúláshoz, s talán helyes volna, ha behívatna valakit asszonyai közül.

A királyné egyszer fel s alá ment a szobában, aztán leült és kérdezte: — Gilbertnek hívják?

— Igen, Gilbertnek, asszonyom.

— Különös. Van egy ifjúkori emlékezősem, melyen bizonyára csodálkoznék, ha közölném önnel. Régen volt. Akkor trónörökösné voltam és Trianonban laktam. Volt ott a kertben egy kicsiny, egészen fekete, földszinű, nagyon nyugtalan vérű legényke, amolyan fia-Jean Jacques, ki ujjait meggörbítve gyomlált, hernyózott, kapált. Gilbertnek hívták.

— Én voltam az, asszonyom, — mondotta a doktor egykedvűen.

— Ön? — mondotta Mária Antoinette, s a gyűlölet kifejezése látszott arcán. — Tehát igazam volt! Tehát nem tanult ember!

— Úgy gondolom, hogy felséged, minthogy oly jó emlékezőtehetsége van, bizonyára emlékezik arra az egész korszakra is, — mondotta Gilbert. — Ha emlékezetem nem csal, az 1772-ik évben történt, mikor az a kis kertészinas, kit felséged említ, Trianon virágágyaiban turta a földet, hogy megkeresse, amiből megélhessen. Sok év választja el azt az időt attól, melyben most élünk. Több idő az, mint amennyi szükséges arra, hogy a tanulatlanból tanult ember váljék, a lélek és az értelem gyorsan fejlődik bizonyos körülmények közt, mint ahogy a növény és a virág is korán hajt ki az üvegházban; a forradalmak, asszonyom, az értelmi képesség üvegházai. Felséged reám néz, de bármily éles szeme van, nem veszi észre, hogy az a tizenhat éves gyermek harminchárom éves férfiu már; tehát nincs igaza, mikor csodálkozik, hogy a tudatlan, az ártatlan kis Gilbertből két forradalomnak lánghevében tudós és filozófus ember lett.

Meglehet, hogy tudatlan; de azt is mondotta, hogy ártatlan, — kiáltotta a királyné a legnagyobb felindultsággal — ha jól értettem, ártatlannak mondotta a kis Gilbertet.

— Ha tévedtem, asszonyom, vagy oly tulajdonsággal ruháztam fel azt a kis fiut, amely nem volt meg benne, akkor nem értem meg, mennyiben tudhatja felséged jobban, mint én, hogy az ellenkező hibában leledzett.

— Oh! az más, — mondotta a királyné elborulva; — lehet, hogy egyszer még beszélünk arról; de egyelőre kérem, térjünk vissza arra az emberre, arra a tudós emberre, arra a tökéletessé vált emberre, arra a tökéletes emberre, ki szemem előtt áll.

Azt a szót, hogy: tökéletes, Gilbert nem fogadta el. Nagyon is megértette, hogy újabb sértés rejtőzik benne.

— Térjünk vissza hozzá, asszonyom, — felelte Gilbert egyszerűen — és mondja meg, mily szándékkal juttatta el hozzá a parancsot, hogy jelenjék meg színe előtt.

— Ön udvari orvosnak ajánlkozott. De megértheti, uram, hogy férjem egészségét sokkal inkább viselem szíven, semhogy oly emberre bízam, kit nem ismerek eléggé.

— Ajánlkoztam, asszonyom, és elfogadták ajánlatomat, anélkül, hogy felséged joggal illethetne gyanúval képességeimet és buzgóságomat illetőleg. Főképpen politikai orvos vagyok, asszonyom és Necker ajánlott be. Ami a többit illeti, ha a királynak valaha szüksége lesz tudásomra, akkor, amennyire emberi tudás hasznára lehet a Teremtő művének, testének is jó orvosa leszek. De a királynak én azontul, hogy jó tanácsadója és jó orvosa leszek, jó barátja is leszek.

— Jó barátja! — kiáltotta a királyné a megvetés újabb kitörésével; — ön, uram, a király barátja!

— Minden bizonnyal, — felelte Gilbert nyugodtan; — miért is ne, asszonyom?

— Oh! igen, úgy-e bár, szintén titkos erejénél fogva, rejtett tudományának segítségével? — mondotta halkított hangon a királyné. — Ki tudhatja? Lehet, hogy visszatérünk a középkorba! Új életre fogja szólítani a bájitalokat és a varázsszereket. A mágiával fogja kormányozni Franciaországot; Faust, vagy Flamel Miklós lesz önből.

— Nem dicsekszem azzal, asszonyom.

— Ej, kár, hogy nem dicsekedhetik vele, uram! Mennyi szörnyeteget nem altatna el poklunk küszöbén!

Mikor kimondotta ezt a szót, hogy *elaltathatna*,

a királyné fürkészőbb pillantással nézett reá, mint valaha. Gilbert önkénytelenül elpirult. Mária Antoinettenek nagy öröme telt ebben. Érezte, hogy a vágás, melyet ellenfelére mért, ezuttal csakugyan sebet ejtett.

— Mert ön elaltatja az embereket, — folytatta; — ön, ki mindenhol és mindent tanult, kétségtelenül századunk elaltatóival együtt tanulmányozta a delejesség tudományát is, azokkal az emberekkel együtt, kik az álmodást árulásra használják fel s kik álmukban olvassák el mások titkait.

— Való igaz, asszonyom, hogy gyakran és hosszu ideig tanultam a tudós Cagliostro keze alatt.

— Igen, annak keze alatt, aki gyakorolta azt az erkölcsi lopást, melyet az imént említettem és gyakoroltatta tanítványaival is; annak keze alatt, ki e delejes és mint ki kell mondanom, gyalázatos álmok segítségével az egyiknek lelkét, a másiknak testét lopta meg.

Gilbert ismét megértette s ezuttal elsápadt, ahelyett, hogy elpirult volna. A királyné szíve mélyéig reszketett örömeiben. — Oh, nyomorult! — suttozta — én is megsebezlek és látom véredet.

De a legmélyebb benyomások sem voltak sokáig észrevehetőek Gilbert arcán. Közeledett a királynéhez, ki, saját győzelmén örülve, kihívóan nézett reá.

— Asszonyom, — mondotta Gilbert — nagyon igaztalan volna felséged, ha vitássá tenné tudományuk legszebb tartalmát azokkal az emberekkel szemben, kikről beszél, azt a hatalmat, hogy a delejesség segítségével álomba ringathatnak olyanokat, kik nem áldozataik, hanem *alárendeltjeik*; nem volna igaza, ha tagadná azt a jogukat, hogy minden lehető eszközzel megtegyenek egy felfedezést, melynek törvényei, ha egyszer felismerték

és rendszerbe foglalták őket, talán arra lesznek hivatva, hogy forradalmasítsák a világot.

Gilbert, a királynéhoz közeledve, azzal az akaraterővel nézett reá, mely az imént rabságba ejtette az ideges Andréet. A királyné érezte, hogy borzadály fut végig testén, ahogy ez az ember közeledik hozzá.

— Gyalázat! — mondotta — gyalázat azokra az emberekre, kik visszaélnék bizonyos sötét és titkos mesterfogásokkal, hogy lelket vagy testet rontsanak meg ... gyalázat arra Cagliostro-ra!

— Emlékszem arra a Cagliostro-ra, kitől elvitatja tudományát — és ez az emlékezésem régebb keletű fenséged trianoni emlékezésénél — emlékszem reá, hogy a Taverney-kastély kertjében egyszer alkalma volt bizonyosságot tenni tudományáról Franciaország trónörökösnője előtt, nem tudom, minő bizonyosságot, de fenséged mély emléket őrizhette meg annak; mert az a bizonyosság oly szörnyű hatást tett fenségedre, hogy elájult.

Gilbert így vágott vissza; igaz, találmomra vágott, de a véletlen segítette, s oly szerencsével vágott, hogy a királyné rémesen elsápadt.

— Igen, — mondotta rekedt hangon — igen, egy undok gépet mutatott álomban; de nem tudok róla, hogy az a gép mindmostanáig csakugyan elkészült volna.

— Nem tudom, mit láttatott felségeddel, — felelte Gilbert — de tudom, hogy nem lehet elvitatni a tudós nevet oly embertől, ki képes másokra, magához hasonló emberekre, ily hatalmat gyakorolni.

— Magához hasonlókra ... — suttogta megvetően a királyné. — Hígyje el nekem, a legbiztosabban úgy gyógyulna meg az oly beteg lélek, mint az öné, ha keresné a magányt és távol maradna azoktól a nagyságoktól, kik hamisan tájékoztatják az embereket saját jelentőségükről. Én

tehát azt ajánlom önnek, hogy ne közeledjék az udvarhoz és tegyen le arról a gondolatról, hogy a király gyógyító orvosa legyen. Istennek sokkal inkább tetsző cselekedetet művelne, ha nem másokat gyógyítana, hanem inkább önmagát gyógyítaná meg. A régieknek volt egy közmondásuk erről: *Ipsa cura medici*.

Fel sem háborodva ezen a tanácson, szeliden felelte Gilbert:

— Asszonyom, megtettem már mindazt, amit felséged ajánl. Gondolkoztam.

— És mit tett, uram?

— Gondolkoztam.

— Magáról? És lelkiismeretére vonatkozóan?

— Különösen a lelkiismeretemre vonatkozóan, asszonyom.

— Akkor hiszi-e, hogy eléggé tájékoztatva vagyok arról, hogy mit látott benne?

— Nem tudom, mit akar mondani felséged, de gyanítom, hogy mit; hányszor meg nem bánthatta Istent az én koromban levő ember!

— Igazán, Istenről beszél? Hát a filozófusok hisznek Istenben?

— Istenről beszélek és hiszek benne.

— És nem távozik?

— Nem, asszonyom, maradok.

— Vigyázzon magára, Gilbert ur, — kiáltotta a királyné, és arca kimondhatatlanul fenyegető kifejezést öltött.

— Oh, mindenesetre gondolkoztam a dologról, asszonyom, és e gondolkozásom révén arra a meggyőződésre jutottam, hogy nem érek kevesebbet, mint más: mindenkinek meg vannak a maga bűnei. Beláttam ezt az alapigazságot, nem, mert könyvekben buvárkodtam, hanem mert átkutattam mások lelkiismeretét.

— Ez alapigazság nyilván általános és csalhatatlan? — jegyezte meg a királyné gunyosan.

— Oh, asszonyom, ha nem is általános, ha nem is csálthatatlan, de mindenesetre megnyugtatóan hat az emberek nyomorúságában és nagyon megállja próbáját a mély fájdalomokban. Annyira igaz, hogy — mikor a szeme alatt levő karikákat, mikor az egyik szemöldökétől a másikhoz húzódó vonalat nézem, mikor látom azt a ráncot, mely ajkának sarkában húzódik meg — szeretném azt mondani önnek, asszonyom: mily nagy megpróbáltatásokat nem állt ki ön, hányszor nem vert szorongva a szíve, hány titkos örömek nem adta oda magát ez a szív, hogy aztán csalódva ocsudjon fel. Mondhatom mindezt önnek, ha kívánja, asszonyom. És mondani fogom abban a biztos meggyőződésben, hogy nem hazudtol meg semmi; fel fogom tární ön előtt azzal, hogy egyszerűen reászegezem pillantásomat, mely olvasni tud és akar. És ha majd érzi e pillantás súlyát, ha érzi, mint hat le lelkének mélyére ez a kutatnivágyás, mint ahogy a tenger is érzi a fenékmérő önt, mely mélységeibe merül, akkor meg fogja érteni, asszonyom, hogy sokra vagyok képes, s hogy hálát kell éreznie velem szemben, mikor nyugodtan viselkedem, és hogy nem szabad nekem hadat üzennie.

Ez a beszéd, melyet a férfinak az asszonnyal szemben érvényesített borzasztóan hajthatatlan, kihívó akarata támogatott, a minden etiketnek a királynéval szemben való ez a megvetése kimondhatatlan hatással volt Mária Antoinettera. Úgy érezte, mintha hideg köd ült volna homlokára s megfagyának agyában a gondolatok; úgy érezte, a gyűlölet ijedtséggé változik benne; bágyadtan ejtette le két kezét és hátrált egy lépéssel, így akarva menekülni az ismeretlen veszély közeledésétől.

— Most pedig, asszonyom, — mondotta Gilbert, ki tisztán látta, mi történik a királyné lelkében — értse meg, hogy nincs könnyebb dolog,

mint megtudnom azt, amit az egész világ előtt, sőt maga előtt is rejteget; értse meg, hogy nincs könnyebb, mint erejét vennem ezen a széken, melyet ösztönszerűen keres ujjáival, hogy támaszt találjon benne.

— Oh! — kiáltotta a királyné ijedten, mert ismeretlen borzadályt érzett lehatni a szívéig.

— Elég kimondanom magamban egy szót, melyet nem akarok kiejteni, — folytatta Gilbert — elég, ha szilárddá teszek egy akaratot, melyről lemondok, és felséged hatalmamba esik, mintha villám sújtotta volna le. Kétkedik, asszonyom; oh ne kétkedjék, mert kísértésbe ejthetne, és ha egyszer kísértésbe ejt! ... De nem, ugye, bár nem kétkedik benem?

Félig hátravetve magát, pihegve, elfogódva, zavarodottan kapaszkodott a királyné a kétségbeesés és a düh akaraterejével karosszékének támlájába.

— Oh, — folytatta Gilbert — higgye el, asszonyom, ha nem volnék legodaadóbb, legalázatosabb alattvalója, szörnyű kísérlettel győzném meg önt. De ne féljen! Az alázatosságra hajlok; azt mondom önnek, inkább megölném magam, mintsem hogy meg akarnám félemlíteni lelkét, mintsem hogy oly gondolatot tápláljak, mely csak némileg is érinti gondolatait.

— Uram, uram, — kiáltotta a királyné, és oly mozdulatot tett kezével a levegőben, mintha vissza akarná lökni Gilbertet, ki több mint három lépésnyire volt tőle.

— És mégis a Bastilleba záratott, — folytatta Gilbert. — Csak azt sajnálja, hogy bevettek Bastillet, mert a nép kinyitotta előttem az erőd kapuit. Látszik szeméből a gyűlölet azzal az emberrel szemben, kinek a maga részéről semmit sem vethet szemére. Pedig lássa, én érzem, mióta enyhítettem a befolyást, mellyel féken tartottam —

ki tudja, hogy abban a pillanatban, mikor szabadban vehet lélegzetet, nem térnek-e vissza kétségei?

Úgy is volt, hogy Mária Antoinette, mióta Gilbert megszűnt parancsolni szemével és kezével, ismét szinte fenyegetően állt fel, mint a madár, mely a légszivattyúból és a megfulás veszedelmétől szabadultan, ismét dalolni és repülni igyekszik.

— Oh! kételkedik; gúnyolódik; megvetően néz. Közöljem-e önnel azt a szörnyű gondolatot, mely átvillan agyamon? Hallja, asszonyom, mit akartam tenni: arra akartam ítélni, hogy tárja fel előttem legmélyebb szenvedéseit, legrejtettebb gondolatait; kényszeríteni akartam, hogy foglalja írásba mindazt ezen az asztalon, melyet most kezével érint; és ha később felébredve, magához tért volna, saját kezeirásával bizonyítottam volna be önnek, mennyire nem agyrém az a hatalom, melynek létét tagadni látszik; mily valódi a türelme — kimondjam-e? igen, kimondom — a nagylelkűsége annak az embernek, akit megsértett, kit egy óra óta folyton sérteget, anélkül, hogy csak egyszer is jogot, vagy ürügyet szolgáltatott volna reá.

— Engem akarna kényszeríteni, hogy aludjam, engem kényszerítene reá, hogy álmomban beszéljek, engem! — kiáltotta a királyné, halálosan elsápadva. Még merte volna tenni, uram? Ismeri-e teljes nagyságát annak a fenyegetésnek, melyet velem szemben mond ki? Felségsértés bűne az, uram. Gondolja meg, oly büntett, melyet, mihelyt ismét felébredek és valómnak ismét birtokába jutok, halállal toroltattam volna meg.

— Asszonyom, — felelte Gilbert, szemmel kísérve a királyné kábult izgatottságát — ne siesen a váddal és különösen ne a fenyegetéssel! Minden bizonnal elaltattam volna felségedet; minden bizonnal kicsikarhattam volna a nő minden titkát; de higgye el, egészen bizonyos, hogy

nem olyan alkalommal tettem volna meg, mint ez a mostani. Nem akkor történt volna meg, mikor a királyné egyedül van alattvalójával, a nő egy idegen férfiúval; igaz, elaltattam volna a királynét, és nincs, ami könnyebb lett volna annál; de nem merészkedtem volna arra, hogy elaltassam, nem merészkedtem volna arra, hogy megszólaltassam, anélkül, hogy tanu nem lett volna jelen.

— Tanu?

— Ugy van, asszonyom, tanu, ki hiven figyelte volna meg minden szavát, minden mozdulatát, szóval az általam előidézett jelenetnek minden részletét, hogy végezte után egy pillanatig se hagyja felőle kétségben felségedet.

— Tanu? — ismételte meg a királyné ijedten — és ki lett volna az a tanu? Gondolja meg, uram, a bűn kétszeressé vált volna, mert abban az esetben bűntársat is vett volna maga mellé.

— És ha az a bűntárs nem lett volna más, mint maga a király? — kérdezte Gilbert.

— A király? — kiáltotta Mária Antoinette oly ijedtséggel, mely sokkal inkább árulta el benne a feleséget, mint az álomlátót saját valómása. — Oh, Gilbert ur! Gilbert ur!

— A király, — tette hozzá nyugodtan Gilbert — a király az ön támasza, az ön természetes védelmezője, a király, ki felébredésekor, asszonyom, elmondotta volna önnek, mily tiszteletteljesen s mégis büszkén szolgáltam királyi asszonyomat, hogy bizonyosságot tegyek előtte tudományomról.

A királyné néhány pillanatig mély hallgatásba merült, melynek csendjét csak nehéz pihegése zavarta meg.

— Uram, — mondotta végre — azok szerint, amiket mondott, csak halálos ellenségem lehet...

— Vagy pedig megrendíthetetlen barátja, asszonyom.

— Lehetetlen, uram, mert a barátság nem élhet meg a félelem vagy a bizalmatlanság szomszédságában.

— A barátság, asszonyom, az alattvalónak a királynéhoz való viszonyában csak annál a bizalomnál fogva élhet, melyet az alattvaló kelt fel a királyné lelkében. Nemde, már gondolta is magában, hogy nem lehet ellenség az, aki már első szavával kicsavartatja kezéből az eszközt, mellyel árthatna, hát még mikor a kezdő támadás eszköztét ő maga dobja el magától?

— És lehet-e hinni abban, amit most mond, uram? — kérdezte a királyné figyelve és szorongva, és fürkésző pillantást vetett Gilbertre.

— Miért ne hinne benne, asszonyom, mikor teljes bizonyítéka van őszinteségemről.

— Az ember változandó, uram, az ember változandó.

— Asszonyom, azt a fogadalmat tettem, melyet a veszedelmes fegyverek forgatásában kiváló emberek tesznek néha az ütközetek előtt. Mindig csak arra fogom használni előnyeimet, hogy visszaverjem az igaztalanságot, mellyel illetni akarnak, nem, hogy támadjak, hanem hogy védekezzem. Ez az én jelszavam.

— Oh! — sóhajtotta a királyné.

— Értem önt, asszonyom. Fájdalmasan hat önre, hogy az orvos kezében látja lelkét, önre, ki alkalomadtán fellázadt az ellen, hogy átengedje neki testét. Bátorodjék! Jó tanácsot akar adni önnek az, ki ma bizonyosságát adta saját türelmének. Szeretni fogom önt asszonyom; azt akarom, hogy szeressék, ki fogom fejteni ön előtt azokat a gondolatokat, melyeket már a királynak adtam.

— Vigyázzon magára, doktor! — felelte a királyné komolyan; — kelepcebe csalt azzal, hogy megfélemlítette bennem a nőt; hiszi-e hogy képes lesz hatalmában tartani a királynét?

— Nem, asszonyom, — felelte Gilbert — nem vagyok nyomorult spekuláns. Megvannak a magam gondolatai, megértem, hogy önnek is megvannak az önéi. Ettől a pillanattól fogva visszatartom azt a vádat, melyet örökre hangoztatna ellenem, azt a vádat, hogy rémületbe ejtettem, hogy leigázzam értelmét. Többet mondok: ön az első nő, kiből együtt látom a nőnek minden szenvedését a férfinak minden uralkodói képességével. Csodálom és szolgálni fogom önt. Szolgálni fogom, nem fogadva el öntől jutalmat, hanem csak azért, hogy tanulmányozhassam, asszonyom. Még többet is fogok tenni, hogy szolgálatára lehessenek; abban az esetben, ha úgy fogja vélni, hogy alkalmatlan butordarab vagyok a palotában, abban az esetben, ha a mai jelenet emléke nem törlődik ki emlékezetéből, azt fogom kívánni öntől, arra fogom kérni, hogy távozhassam innen.

— Távozni innen? — kiáltotta a királyné arcának oly kifejezésével, mely nem kerülte el Gilbert figyelmét.

— Ugy van, elhatározott dolog az, asszonyom, — felelte bámulatos hidegvérrel. — Azt sem fogom megmondani a királynak, ami mondanivalóm lett volna számára, és elutazom. Ennyire menjek, hogy megnyugtassam?

A királyné, csodálva önmegtagadását, reánézett.

— Látom, — mondotta Gilbert — mire gondol felséged. Azt gondolja magában, hogy a távolból is veszedelmes leszek és nem kevésbé fogom nyugtalanítani.

— Hogyan? — kérdezte a királyné.

— Igen, asszonyom, ismétlem, ha valaki ártani akarna azokkal az eszközökkel, melyeknek igénybevételét épp az imént magamnak és mestereimnek szemére vetette, épp úgy kifejthetné ártó hatását száz vagy ezer mérföldnyi messze-

ségből is, mint akár három lépésnyi távolságból. De legyen nyugodt, asszonyom, soha sem fogok megtenni ily kísérletet!

A királyné egy pillanatig gondolkozott és nem tudta, mit feleljen ennek a különös embernek, ki megingatta benne legszilárdabb elhatározásait.

A folyosó mélyéből egyszerre léptek zaja hallatszott, és a királyné felegyenesedett.

— A király, — mondotta — a király jön.

— Akkor, asszonyom, kérem, mondja meg, maradjak-e, menjek-e?

— De...

— Siessen, kitérhetek a király utjából; ha úgy akarja, jelölje meg azt az ajtót, melyen eltávozhatom,

— Maradjon, — mondotta a királyné.

HUSZONHETEDIK FEJEZET

A tanács

A király szokása szerint élénken s mégis nehézkesen lépett a szobába. Arcát még nem hagyta el az üde szín. Korán kelt s mikor magába szivta a friss reggeli levegőt, egészen büszkévé tette az az érzés, hogy egészséges. Zajosan szedte a lélekzetet és erőteljeseket dobbanva közeledett.

— A doktor? — mondotta — hova lett a doktor?

— Jó napot, sire! Hogy érzi magát ma? Nagyon fáradt?

— Teljes hat óra hosszáig aludtam, annyi nekem éppen elég. Nagyon jól érzem magam. Az elmém éles. De önt kissé haloványnak látom, asszonyom. A doktor ... nem azt hallottam-e éppen most, hogy magához hívatta?

— A doktor itt van, — felelte a királyné s

félrehuzta a függönyt az ablakmélyedésről, melyben Gilbert addig meghuzta magát.

A király arca mindjárt felderült.

— Ah, el is felejtettem! — mondotta — hiszen ön hívatta a doktort; tehát gyengélkedik.

A királyné elpirult.

— Elpirul? — kiáltotta XVI. Lajos.

A királyné arca biborvörös lett.

— Megint valami titok? — mondotta a király.

— Miféle titok, uram? — vágott szavába a királyné büszkén.

— Nem érti, mit mondok. Csak azt akarom mondani, hogy ön, kinek vannak kedvelt orvosai, nem hívhatta Gilbert doktort anélkül a tudatos kívánsága nélkül...

— Miféle kívánságra céloz?

— Arra, hogy eltítkolja mindig, mikor szenved. De vigyázzon magára, Gilbert meghitt emberem, s ha elmond neki valamit, ő megjelenti nekem.

Gilbert mosolygott.

— Ami azt illeti, sire, nem, — mondotta.

— Tessék! Így rontja el a királyné az emberemet.

— Kénytelen vagyok megvallani, sire, — mondotta a királyné — hogy kíváncsivá és nyugtalanná tett az, hogy a doktor már kora reggel megjelent Versaillesben.

— Azért vártam a doktort, mert politikáról akartam beszélni vele, — felelte a király s elsötétült az arca. És az ajtó felé fordulva, hozzátette: — Jöjjön, doktor.

Gilbert mélyen meghajolt a királyné előtt és készült követni XVI. Lajost.

— Hova megy? — kiáltotta a királyné; — hogyan! Távozik?

— Nem nagyon vidám dolgokról kell beszélni.

nünk, asszonyom, és jobb, ha nem aggasztjuk fölösleges módon a királynét.

— Maradjanak, akarom, — mondotta Mária Antoinette. — Remélem, Gilbert ur, nem lesz engedetlen velem szemben.

— Ej, csak arról van szó, hogy Gilbert ur, ki nek tanácsát kérem, remélve, hogy szabadon és lelkiismerete szerint beszél velem, tartózkodóbb lesz, ha itt maradunk.

— Oh, legyen meggyőződve felséged, — felelte Gilbert — hogy az igazságot épp oly nyíltan mondom meg itt, mint egyedül a király jelenlétében.

— Ah, ez már valami, — mondotta Mária Antoinette.

A király látva, hogy nincs kibuvó, nagyot sóhajtván ült le egy karosszékre Gilbert doktorral szemben.

— Miről van szó? — kérdezte a királyné, mikor a koronatanácsnak ez a neme megalakult és megkezdődött.

Gilbert utoljára nézett a királyra, mintha felhatalmazását kérné, hogy fesztelenül beszélhessen.

— Csak rajta, Istenem, csak rajta, uram, ha a királyné úgy akarja, — mondotta XVI. Lajos.

— Nos akkor, asszonyom, — mondotta Gilbert doktor — néhány szóval tájékoztatni fogom felségedet Versaillesben való korai látogatásom okáról. Azért jöttem, mert azt akartam tanácsolni ő felségének, hogy menjen Párisba.

Ha szikra esett volna abba a négyszáz mázsás puskaporba, mely akkor a városháza pincéjében volt, az sem okozhatott volna oly robbanást, mint aminőt ezek a szavak idéztek elő a királyné szívében.

— A király Párisba! a király! oh!

S a királyné oly rémülten kiáltott fel, hogy a király megrázkódott.

— Tessék, — mondotta a király s Gilbertre nézett; — mit mondtam, doktorom?

— A király, — folytatta Mária Antoinette — a király oly városba menjen, hol lázadás van! A király szénahányó villák és kapák közt! A király azok közt az emberek között, akik felkoncolták a svájciakat, megölték de Launay urat és Flesselles urat! Átmenjen a király a városháza előtt levő téren és védelmezőinek vérében gázoljon!... Örült ön, uram, hogy így beszélhetett! Oh, még egyszer mondom, hogy örült!

Gilbert úgy sütötte le szemét, mint akit kötelez a tisztelet; és nem szólt semmit.

Lelkének mélyéig megrendülve, a király úgy fészkelődött karosszékeben, mint akit az inkvizíció tüzes székbe ültetett.

— Lehetséges-e, — folytatta a királyné — lehetséges-e, hogy ily gondolat támadjon egy okos ember agyában, egy francia szívbén? Hogyan, uram, hát nem tudja, hogy Szent Lajos utódával, XIV. Lajos dédunokájával van dolga?

A király toppantott lábával a szőnyegen.

— Egyébként nem gondolnám, — folytatta Mária Antoinette — nem gondolnám, hogy meg akarja fosztani a királyt testőrségének és hadseregének védelmétől, hogy ki akarja csalni palotájából, mely erődített vár, s magára hagyatva és védtelenül akarja kiszolgáltatni legádázabb ellenségeinek; úgy-e bár, Gilbert ur, nem az a kívánság vezeti, hogy meggyilkoltassa a királyt?

A király láthatóan türelmetlenül vonta vállát.

— Az Isten szerelmére, — mondotta — hallgassa végig, asszonyom; még mindig ráér nemet mondani, mikor végighallgatta.

— A királynak igaza van, asszonyom, — szólt meg Gilbert; — mert nem tudja felséged, mit akarok mondani; felséged azt hiszi, biztos és odaadó hadsereg veszi körül, mely kész meghalni

érette. Téved. A francia ezredek felerésze a forradalmi eszmék érdekében összeesküszik az ujjászületés embereivel.

— Uram, vigyázzon magára, — kiáltotta a királyné — a hadsereget gyalázza!

— Egész ellenkezőleg, asszonyom, — felelte Gilbert — dicsérem a hadsereget. Az ember tisztelheti királyát s odaadó embere lehet királyának, ha amellet szereteti hazáját és odaadó embere a szabadságnak.

A királyné olyan pillantást vetett Gilbertre, mely a lecsapó villámhoz hasonlított.

— Uram, — kiáltotta — ez a beszéd...

— Igen, ez a beszéd sebzi önt, asszonyom, megérthetem; mert minden valószínűség szerint először hall ilyet felséged. Azt mondom önnek, asszonyom, én láttam Párist, felséged pedig nem látta még Versaillesst sem. Tudja-e, mire készül Páris ebben a pillanatban?

— Csak nem akarja másodszor is bevenni a Bastillet, — felelte a királyné megvetően.

— Bizonyára nem, — felelte Gilbert; — de Páris tudja, hogy van még egy másik vár is közte és királya közt. Párisnak az a szándéka, hogy összegyűjti husz kerületének képviselőit és Versaillesbe küldi őket.

— Csak jöjjenek, jöjjenek, — kiáltotta a királyné vad örömmel. — Oh, nagyon jó fogadtatásban lesz itt részük!

— Alljon meg, asszonyom és legyen óvatos, — felelte Gilbert; — azok a képviselők nem jönnek majd egyedül.

— És kivel jönnek?

— Huszezer főnyi nemzetőrségre fognak támaszkodni.

— Nemzetőrség! — kiáltotta a királyné — vajjon mi az?

— Oh, asszonyom, ne beszéljen oly lenézően

erről az alakulatról, mely egykor még döntő hatalom lesz Franciaországban!

— Ugyan, uram! — mondotta a királyné — van itt tizezer olyan ember, aki ér annyit, mint százezer lázadó. Én mondom önnek, csak hívja ki őket; az a huszezer gazember majd megkapja itt azt a példás büntetést, mely jó lecke lesz annak a forradalmi söpredéknek, melyet én egy hét leforgásán belül eltakaritanék az utból, ha csak egy óra hosszáig reám hallgatnának.

— Fölösleges, asszonyom, az ily próba, melynek eredménye bizonytalan, — felelte Gilbert; — kimélje meg tőle a királyt és önmagát. Ne kartács-csal várja azt a huszezer embert, hanem szelidséggel. Azzal leszerelheti, az erőszakkal talán még erősebbé teszi. A tömeg a királyhoz készül; előzze meg és tegye lehetővé, hogy a király menjen a tömeghez; tegye lehetővé, hogy seregétől körülvéve, bizonyoságot tehessen holnap bátorságáról és politikai érzékéről. Lehet, hogy az a huszezer ember, kiről beszélünk, meghódíthatja a királyt. Tegyük lehetővé, hogy a király egymaga hódítsa meg azt a huszezer embert, mert az a huszezer ember, asszonyom, a nép!

A király nem állhatta meg, hogy tetszésének jelét ne adja, ami nem kerülte el Mária Antoinette figyelmét.

— Szerencsétlen ember, — mondotta Gilbertnek — tehát nem tudja, mit jelent a királynak Párisbanléte azokkal a feltételekkel, melyeket ön kíván? Azt jelenti: „Helyeslem...”, azt jelenti: „Jól tettétek, hogy megöltétek svájcijaimat...”, azt jelenti: „Jól tettétek, hogy felkoncoltátok tisztjeimet s tüzzel-vassal pusztitjátok szép fővárosomat; jól tettétek, hogy megfosztotok trónomtól! Köszönöm, uraim, köszönöm!”

És megvető mosoly suhant át Mária Antoinette ajkán.

— Nem, asszonyom, — felelte Gilbert — feleséged téved, mert csak azt fogja jelenteni: „A népnek igaza van fájdmában. Megbocsátottam, én vagyok az állam feje és a király; én állok a forradalom élén, mint ahogy egykor III. Henrik a liga élére állt. Tábornokaitok az én tisztjeim; nemzetőrségtek az én katonaságom; hatásáitok az én megbízottaim; ne támadjatok ellenem, hanem, ha tudtok, kövessetek! E lépésem nagysága újabb bizonyosság reá, hogy Franciaország királya, nagy Károly utóda vagyok.”

— Igaza van, — mondotta a király szomoruan.

— Oh! — kiáltotta a királyné — esedezve kérem, ne hallgasson erre az emberre, ez az ember ellensége!

— Asszonyom, — mondotta Gilbert — ő felesége maga fogja megmondani önnek, hogy mit tart szavaimról.

— Azt tartom, uram, hogy mind a mai napig ön az egyetlen ember, kiben volt bátorság megmondani nekem az igazságot, — felelte a király.

— Az igazságot! — kiáltotta a királyné. — Szent Isten! Miket beszél!

— Ugy van, asszonyom, — felelte Gilbert — és higgye el, az igazság ebben a pillanatban az egyetlen világító fáklya, mely megakadályozhatja fényével, hogy a trón és a királyság a mélybe zuhanjon.

Igy szólva, Gilbert alázatosan térdig hajolt Mária Antoinette előtt.

HUSZONNYOLCADIK FEJEZET

Az elhatározás

Először történt, hogy a királyné mélyen meghatottnak látszott. Az orvos észszerű beszéde tette-e, vagy alázatossága?

A király elhatározott arckifejezéssel állt fel. De minthogy megszokta, hogy semmit sem tesz anélkül, hogy meg ne kérdezze a királynét, így szólt: — Asszonyom, helyesli...

— Kénytelen vagyok vele, uram, — felelte Mária Antoinette.

— Nem kívánom öntől, asszonyom, ezt az önmegtagadást, — mondotta a király türelmetlenül. — Oly meggyőződést kívánok öntől, mely megerősít saját meggyőződésében.

— Meggyőződést vár tőlem? Oh! ha csak arról van szó, meg vagyok győződve, uram.

— Miről?

— Arról, hogy elkövetkezett az a pillanat, mely a királyság helyzetét a világ legszálnalomraméltóbb és leglealacsonyítóbb helyzetévé teszi.

— Oh, — mondotta a király — tuloz, asszonyom. Lehet szálnalomraméltó, de lealacsonyító semmiesetre sem.

— Uram, — mondotta sötéten Mária Antoinette — királyi ősei szomorú örökséget hagytak önre.

— Igen, — mondotta XVI. Lajos — oly örökséget, melyben fájdalommal látom részesemnek, asszonyom.

— Engedje meg, sire — mondotta Gilbert, ki szíve mélyében részvétet érzett e bukott uralkodó iránt — nem hiszem, hogy volna oka oly szörnyűnek látni a jövőt, mint aminőnek a királyné mondja. A zsarnoki monarchia megszűnt, az alkotmányos rendszer most kezdődik.

— Ejnye, uram, — mondotta a király — és én volnék az az ember, kire Franciaországnak szüksége van, hogy ily rendszerre térhessen át?

— Miért ne, sire? — felelte a királyné. — De tudja-e, hogy ha saját kezdeséből megy Párisba, ezzel a lépésével szentesíti mindazt, ami történt?

— Igen, — mondotta a király — tudom.

— Én pedig azt mondom, hogy megszőktetik, elrabolják innen, sire. Hova megy... Nem tudom; de oda megy, ahonnan soha többé nem tér vissza!

— Ej, asszonyom, egész egyszerűen Párisba megyek, — felelte XVI. Lajos.

A királyné vállát vonta.

— Elmeháborodottnak tart engem? — mondotta a királyné tompa, ingerült hangon. — Párisba megy; igen. De ki mondhatja önnek, hogy Páris nem az az örvénytorok, melyet nem látok, de biztosan gyanítok? Miért ne ölnék meg abban a tolongásban, mely bizonyára körül fogja venni? Ki tudja, honnan jön az eltévedt golyó? Ki ismeri meg százezer fenyegető ököl közül éppen azt, mely le-sujtott a törrel?

— Oh, ebben a tekintetben ne tartson semmitől, asszonyom, szeretnek engem, — kiáltotta a király.

— Oh, ne mondja nekem, részvétre inditana vele, sire! Szeretik önt s megölik és felkoncolják azokat, kik ezen a földön az ön nevében, a király nevében intézkednek!

Gilbert azt gondolta magában, hogy itt az ideje közbelépnie.

— Asszonyom, — mondotta — a királyt annyira tisztelik Párisban és jelenléte oly tuláradó örömet fog kelteni ott, hogy ha van, mitől tartanom, nem a királyt félttem, hanem azokat a fanatikusokat, kik képesek lovai elé vetni és eltáposztatni magukat.

— És önt, úgy-e bár, — szólt Mária Antoinette a királyhoz — hajtja a türelmetlenség, hogy része legyen ebben a diadalban?

— A királynak igaza volna ebben az esetben, és türelmetlensége csak azt bizonyítaná, hogy mily mély és helyes érzékkel ítéli meg ő felsége az embereket és az eseményeket. Minél jobban siet ő felsége, annál nagyobb lesz diadala.

— Igen, s ön ezt hiszi is, uram?

— Bizonyos vagyok benne, mert ha még habozik, elvesztheti az önkéntes elhatározás minden előnyét.

— Pedig én még sem engedhetek abból, hogy legalább haladékat kérjek öntől.

— Oh, asszonyom! asszonyom! — kiáltotta Gilbert — kívánjon bármit, csak ezt az egyet ne!

— Antoinette, mondotta a király a fejét rázva — megesküdött, hogy romlásba dönt.

— Oh, sire! — kiáltotta a királyné szemrehányó hangon, melyben megszólalt szívének minden aggodalma — hogyan beszélhet így!

— Akkor miért igyekszik elodáztatni ezt az utazást? — kérdezte a király.

— Gondolja meg, asszonyom, — szólt közbe Gilbert — hogy ily viszonyok közt a kellő időpont mit jelent. Értse meg jól, mit jelent az az idő, melyet ily pillanatokban kihasználatlanul fecsérelnek el, holott egy egész feldühödött nép türelmetlenül számlálja az óráutéseket.

— Csak ma ne, Gilbert ur. Holnap, sire, oh! adja meg nekem az időt holnapig, és esküszöm, hogy nem fogom ellenezni tovább ezt az utazást.

— Egy elveszett nap, — mondotta a király halkán.

— Huszonnégy hosszú óra, — mondotta Gilbert — gondolja meg, gondolja meg asszonyom!

— Meg kell lennie, sire, — mondotta esdekelve a királyné.

— Mondja legalább egy okát, — fordult hozzá a király.

— Ne nézzon mást, sire, mint kétségbeesésemet, ne nézzon mást, mint könnyeimet, ne nézzon mást, mint könyörgésemet!

— Hát tudja-e, mi történik e perctől holnapig? — kiáltotta a király, s egészen megzavartan nézte Mária Antoinette kétségbeesését.

— Mi történik? — kérdezte a királyné, és esdeklő pillantást vetett Gilbertre.

— Oh! — felelte Gilbert — ott még semmi; egy reménység, ha még oly halovány, elég lesz, hogy holnapig türelemre bírja őket; de...

— De, úgy-e bár, itt? — mondotta a király.

— Ugy van, sire, itt.

— A nemzetgyűlés?

Gilbert biccentett fejével.

— A nemzetgyűlés, — folytatta a király — mely oly férfiakkal, mint Monnier, Mirabeau, Sièyes urak, oly felíratot küldhet nekem, mely megfosztana jószándékom minden előnyétől.

— Nos hát, — kiáltotta a királyné sötét indulattal — annál jobb, mert akkor visszautasítóan felel, mert akkor megóvja királyi méltóságát, mert akkor nem megy Párisba, és mert, ha meg kell itt vívni a harcot, megvívjuk! mert, ha meg kell itt halnunk, nemesen és feddhetetlen emberek módjára, királyok, parancsolók, keresztények módjára halunk meg, Istenbe vetve bizalmunkat, kitől ön koronáját kapta.

XVI. Lajos, látva a királynénak ezt a lázas tulzását, megértette, hogy ebben a pillanatban nem tehet mást, mint hogy enged. Intett Gilbertnek, odament Mária Antoinettehez, kézen fogta és így szólt hozzá: — Nyugodjék meg, asszonyom, megtörténik, amit kíván. Tudja, kedves hitvesem, hogy életem árán sem tennék semmit, ami kellemtelen volna önnek, mert a legigazságosabb vonzalommal viseltetem oly érdemű és különösen oly erényű nővel szemben, mint ön.

XVI. Lajos le nem írható nemességgel hangsúlyozta ezeket a szavakat és ilyképpen minden erejéből felemelte azt az annyira elrágalmazott királynét, hozzá még oly tanunak jelenlétében, ki szükség esetében képes elmondani azt, amit látott és hallott.

Ez a gyengédség a legmélyebben megindította Mária Antoinettet; megszorította a király kezét és így szólt: — Nos, sire, tehát holnapig, tehát nem később, ez a végső határidő; de erre alázattal, térden állva kérem; holnap abban az órában, mikor önnek tetszik, esküszöm önnek, Párisba megy.

— Vigyázzon, asszonyom, a doktor tanunk, — mondotta mosolyogva a király.

— Sohasem tapasztalta, sire, hogy megszegtem szavam, — felelte a királyné.

— A doktort itt tartja magánál, asszonyom? — kérdezte a király.

— Oh, nem, nem! — felelte a királyné oly hévvel, mely mosolyra indította Gilbertet.

— Akkor én viszem magammal.

Gilbert harmadszor is meghajolt Mária Antoinette előtt, ki ezuttal nem mint királyné, hanem mint nő viszonzta köszöntését.

A király az ajtó felé indult és Gilbert nyomon követte.

— Ugy veszem észre, — mondotta a király, mikor végigmentek az üveges csarnokon — jóban van a királynéval, Gilbert ur?

— Sire, — felelte Gilbert — ezt a kegyet fel ségednek köszönhetem.

— Éljen a király! — kiáltották az udvaroncok, kik már az előszobákba özönlöttek.

— Éljen a király! — ismételte meg a tiszteknek és idegen katonáknak az a sokasága, mely a palota kapuihoz tódult.

Ezek a kiáltások jól estek XVI. Lajos szívének.

A királyné ott ült az ablaknál, hol oly szörnyű pillanatokat élt át. Mikor meghallotta az odaadásnak és a szeretetnek ezeket a kiáltásait, melyek a királyt útja közben fogadták, s melyek a távolban a fák lombjai közt és a sűrű árnyékban hangzottak el, azt mondotta: — Éljen a király!

Oh igen, éljen a király! Éljen, még pedig a te ellenedre, becstelen Páris! Gyalázatos örvénytorok, véres szakadék, nem fogod elnyelni ezt az áldozatot! Elragadom téled, én, ezzel az oly gyenge, oly sovány karommal, mely ebben a pillanatban megfenyeget és átad a világ átkának és az isteni megtorlásnak.

HUSZONKILENCEDIK FEJEZET

Az elutazás

XVI. Lajos másnap, mikor kilépett a királyné szobájából, maga körül látta azokat a tiszteket és udvari személyeket, kik el voltak kísérendők Párisba. Ott voltak Beauvau, Villeroy, Nesle és Estaing urak.

Gilbert a sokaságban vegyült el és várakozásteljesen állt ott, hogy a király észrevegye, s ha nem többet csak egy pillantást vessen reá.

Látni lehetett, hogy ezek az emberek mind kétséggel vannak tele s hogy nem tudtak hinni ez elhatározás tartósságában.

— Reggeli után indulunk, uraim, — mondotta a király. — Aztán, mikor megpillantotta Gilbertet: — Ah, itt van, doktorom... nagyon helyes. Tudja, hogy magammal viszem.

— Parancsára állok, sire.

A király bement dolgozószobájába és két óra hosszáig dolgozott. Aztán egész udvartartásával együtt misét hallgatott s kilenc óra tájban asztalhoz ült.

Az étkezés a megszokott szertartások közben folyt le; csak hogy a királyné, kit a mise óta feladagdt és vörösre sirt szemmel láttak fel s alá járni, mégis jelen akart lenni a király étkezésén, hogy annál tovább maradhasson közelében. Magá-

val hozta két gyermekét is, kik, kétségtelenül az anyai tanácsok következtében, már izgatottak voltak, félénken jártatták körül szemüket atyjuk arcán és a tisztek sokadalmán. A gyermekek azonkívül, anyjuk parancsára, letöröltek egy-egy könnyet, mely szempillájukra tolakodott, s ez a látvány némelyeket részvéttel, másokat haraggal, az egész gyülekezetet pedig kietlen érzéssel töltötte el.

A király egykedvűen evett. Ismételve mondott valamit Gilbertnek, anélkül, hogy reánézett volna: szinte állandóan, és mindig mély vonzalommal, a királynéval beszélt. Végre kiadta parancsait kapitányainak.

Éppen végzett az evéssel, mikor jelentették neki, hogy sűrű embertömeg közeledik gyalogszerrel Páris felől és eléri már a nagy fasor végét, mely a disztérre torkollik.

A tisztek és a testőrök nyomban kirohantak a teremből, a király felemelte fejét és Gilbertre nézett; de látva, hogy Gilbert mosolyog, nyugodtan evett tovább.

A királyné elsápadt, odahajolt Beauvau urhoz és kérte, hogy szerezzen értesülést. Beauvau ur sietve ment ki. A királyné egy ablakhoz lépett.

Öt perc múlva Beauvau ur visszatért.

— Sire, — mondotta — a párisi nemzetőrök jöttek, akik, minthogy tegnap híre ment a fővárosban felséged elhatározásának, hogy meglátogatja a párisiakat, körülbelül tízezren verődtek össze, eléje menni felségednek. De mikor látták, hogy felséged késlekedik, kijöttek Versaillesbe.

— Mit gondol, milyen szándékkal jöttek? — kérdezte a király.

— A világ legjobb szándékával, — felelte Beauvau ur.

— Mégis zárassa be a rácsoskapukat! — mondotta a királyné.

— Meg ne tegye, — parancsolta a király — elég, ha a palota kapui maradnak zárva.

A királyné összeráncolta homlokát s egy pillantást vetett Gilbertre. A doktor várta ezt a pillantást, mert jóslatának első fele már beteljesedett. Megigérte huszezer ember érkezését; tízezer már megjelent.

A király Beauvau urhoz fordult és így szólt hozzá: — Legyen reá gondja, hogy adjanak frissítőket azoknak a derék embereknek!

Beauvau ur újra lement, eljárt a király parancsa szerint, aztán visszatért.

— Nos? — kérdezte a királyné.

— Sire, a párisijai nagy vitában vannak a testőrség uraival.

— Hogyan! — kiáltotta a király — vitában vannak?

— Oh, csakis udvariasságukban vitáznak. Minthogy megtudták, hogy a király csak két óra múlva indul, be akarják várni a király elindulását és ő felsége kocsija mögé akarnak sorakozni.

— De, azt hiszem, gyalogszerrel vannak? — kérdezte a királyné. — A király kocsiját lovak viszik, és a király gyorsan, nagyon gyorsan utazik. Hiszen tudja, Beauvau ur, hogy a király nagyon sebesen hajtat.

A király intett a kezével, hogy hagyjanak fel a beszélgetéssel.

— Lépésben fogok hajtatni, — mondotta.

A királyné mélyen sóhajtott fel és sóhajta nagyon hasonlított a harag kiáltásához.

— Nem volna méltányos, — tette hozzá nyugodtan XVI. Lajos — hogy futni kényszerítsem ezeket a derék embereket, kik azért fáradtak ide, hogy megtiszteljenek; lépésben fogok hajtatni, még pedig lassu lépésben, hogy mindenki követ-hessen.

Az egybegyültek csodálkozásuk jeleit adták;

de ugyanakkor több arcon a rosszalás kifejezése látszott, különösen pedig a királyné vonásain, ki az ily nagy lelki jóságban nem akart mást látni, mint gyöngeséget.

Egy ablak kinyílt.

A királyné csodálkozva fordult hátra; Gilbert volt, ki orvosi minőségében élt azzal a joggal, hogy kinyitattott egy ablakot, hogy a kert levegőjével frissítse fel az ételek szagával és a több mint száz ember lélekzetétől sűrű levegőt.

A nyitott ablakon át behallatszott az udvarba csödült sokaság zsongása.

— Mi az? — kérdezte a király.

— Sire, — felelte Gilbert — a nemzetőrök, kiknek nagyon melegük lehet odalent a nap hevétől.

— Vezessék őket árnyékba, a márványudvarra, az előterekre, szóval mindenhova, hol kissé hűvösebb van, — mondotta a király.

— Sokan gyermekeiket is magukkal hozták, asszonyom, — mondotta Gilbert lágyan a királynénak, ki ez intézkedés okát tudakolta.

— Gyermekeiket? — kérdezte a királyné.

— Igen, asszonyom, nagyon sokan magukkal hozták gyermekeiket is, mintha sétálni indultak volna. A gyermekek apró nemzetőröknek vannak öltöztetve, oly nagy a lelkesedés az új alakulat iránt.

A királyné szóra nyitotta száját, de majdnem ugyanabban a pillanatban lehajtotta fejét. Szeregett volna egy jó szót mondani, de a büszkeség és a gyűlölet ismét visszatartóztatta.

Gilbert figyelve nézett reá.

— Ej! — kiáltotta a király — a szegény gyermekek!... aki gyermekeket hoz magával, nem akarhat ártani egy családapának; egy okkal több, hogy árnyékos helyre engedjük be a szegény gyermekeket. Vezessék be őket, vezessék be őket!

Gilbert csöndesen csóválta fejét, mintha azt mondotta volna a hallgató királynénak: — Asszonyom, önnek kellett volna így beszélnie, alkalmat adtam reá önnek. Szavát szájról szájra adták volna, ön pedig két évre megszerezte volna magának a nép szeretetét.

A királyné megértette Gilbert néma beszédét és homlokáig pirult.

Eközben Beauvau ur eljárt a király megbízásában.

Ekkor a fegyveres tömegből, melyet a király parancsára a palota belsejébe bocsájtottak be, örvendő és áldó kiáltások hallatszottak fel.

— Sire, — kérdezte Beauvau ur — mily parancsa van felségednek kíséretét illetőleg?

— Hogy vagyunk a nemzetőrök és tisztjeim vitájával?

— Oh, sire, annak már vége, elmúlt; a derék emberek oly boldogok, hogy már azt mondják: — Ott fogunk menni, ahova parancsolnak bennünket; a király ép úgy a mienk is, mint másoké; bárhova megy, a mienk lesz.

A király Mária Antoinettere nézett. A királyné gunyos mosolyra vonta gögős ajkát.

— Adja tudtukra a nemzetőröknek, — mondotta XVI. Lajos — hogy ott foglalják el helyüket, ahol nekik tetszik.

— Felséged bizonyára nem felejtí el, hogy testőrségének elvitathatatlan joga, őrizni kocsiját, — mondotta a királyné.

A tisztek, mikor a királyt kissé tétovázni látták, közeledtek, támogatni a királynét.

— Alapjában véve igaz, — felelte a király. — No, majd elválik.

Beauvau ur és Villeroy ur kimentek, elfoglalni helyüket és kiadni parancsaikat.

Versaillesben tízet ütött az óra.

— Fel, — mondotta a király — majd holnap

dolgozom. Azok a derék emberek ne vára-ko-zanak.

A király felállt. Mária Antoinette széttárta karját és megölelte a királyt. A gyermekek sirva akaszkodtak atyjuk nyakába. Megilletődve igyekezett kiszabadítani magát ölelésükből a király: el akarta rejteni lelki felindulását, mely már-már erőt vett rajta.

A királyné tartóztatta a tiszteket mind, az egyiknek karját, a másiknak kardját fogta meg. Azok szívékre és kardjukra tették kezüket. A királyné mosolygott, úgy mondott nekik köszönetet.

Gilbert az utolsók közt volt.

— Uram, — mondotta neki a királyné — ön tanácsolta a királynak, hogy menjen Párisba; ön birta reá minden esdeklő szavam ellenére. Gondolja meg, uram, hogy borzasztó felelősséget vállalt a feleséggel és az anyával szemben!

— Tudom, asszonyom, — felelte Gilbert hidegen.

— És sértetlenül hozza vissza nekem a királyt! — mondotta a királyné ünnepélyes mozdulattal.

— Ugy hozom vissza, asszonyom.

— Jusson eszébe, hogy fejével kezeskedik érte!

Gilbert meghajolt.

— Jusson eszébe, a fejével, — ismételte meg Mária Antoinette egy korlátlan hatalmu királyné fenyegetésével és irgalmat nem ismerő tekintélyével.

— Fejemmel, — mondotta Gilbert s meghajolt; — úgy van, asszonyom, és nem sokat érő kezességnek tekinteném ezt a zálogot, ha fenyegetett helyzetben látnám a királyt; de mondottam, asszonyom, hogy ma diadalra viszem a királyt.

— Hirt akarok minden órában.

— Esküszöm, megkapja, asszonyom.

— Most menjen, uram, hallom már, hogy megverték a dobot; a király elindul.

Gilbert meghajolt s mikor eltűnt a nagy lépcsőn, találkozott a király házi csapatainak egyik hadsegédével, ki őfelségének parancsára kereste. Beültették egy kocsiba, mely Beauvau ur, a főszertartásmester tulajdona volt. Nem akarták udvari hintóba ültetni, mert hiszen nem hivatkozhatott nemességpróbára.

Gilbert mosolygott, látva, hogy egymaga ül a cimerrel diszitett kocsiban. Tudniillik Beauvau ur nyeregbe ült és ott táncoltatta a lovát a királyi hintó ajtajánál.

Aztán arra gondolt, hogy mégis nevetséges, elfogadnia egy oly kocsit, mely cimert és koronát visel ajtaján. Még nem szűnt meg ez az aggálya, mikor a nemzetőröknek a kocsit körülzáró tömegéből, a következő szavakat hallotta ki:

— Ejnye, hát ez az a Beauvau herceg!

— Szó sincs róla, barátom, tévedsz, — felelte valaki.

Már hogyan is, mikor a herceg cimerét látom a kocsin.

— De mondom már, hogy nem a herceg; a herceg kövér, ez pedig sovány. A herceg testőrpaparnsnoki gunyát visel, ennek pedig fekete kabátja van; nem más, mint egy udvari hivatalnok.

— Ej, az áldóját! — kiáltotta egy vastag hang, melynek hallatára Gilbert megrázkódott, egy olyan ember hangja, ki könyökével és öklével tört magának utat a kocsihoz; — én meg azt mondom, hogy nem Beauvau ur, de nem is udvari hivatalnok, hanem derék és kitűnő hazafi, még pedig a legderekabbb a hazafiak közt... Ejnye, Gilbert ur, mondja, mit csinál ebben a hercegi hintóban?

— Ni! Maga az, Billot apó? — kiáltotta a doktor.

— Istenemre, nem akartam elmulasztani az alkalmat, — felelte a bérlő.

— És Pitou? — kérdezte Gilbert.

— Oh, az sincs messze. Hallod-e, Pitou, jér ide tüstént!

Erre az invitálásra Pitou, vállának egy erős tasztításával előcsuszott Billot közvetlen közelségéig és csodálkozva hajolt meg Gilbert előtt.

— Jó reggelt, Gilbert ur, — mondotta.

— Jó reggelt, Pitou; jó reggelt, barátom.

Gilbert kiszállt a kocsiból, mely most lépésben haladt, és Billot karjára támaszkodva, gyalog folytatta útját a sokadalomban.

Elmondotta aztán a bérlőnek Versaillesben tett látogatását s megemlítette, mily jó érzület hatja át a királyt és a királyi családot. Néhány perc alatt oly propagandát vitt végbe a királypártiság javára abban a csoportban, hogy a jó benyomások iránt még fogékony derék emberek naivul és elragadtatva kiáltották hosszan, hogy: éljen a király! Amely kiáltás, mikor az előttük járó sorok is tovább adták, oly erőre kapott, hogy a kocsiban ülő királynak a fülét hasogatta.

— Látni akarom a királyt, — mondotta Billot fellelkesülve; — látnom kell közlelől. Azért tettem meg ezt az utat. Meg akarom nézni az arcát. A becsületes embert az arcáról ismerni meg. Menjünk közelebb, Gilbert ur, ha úgy akarja!

— Várjon, nem lesz nehéz, — mondotta Gilbert — mert itt látom Beauvau ur hadsegédét..

Gilbert meg is szólította.

— Nem Gilbert doktort keresi, uram? — kérdezte tőle.

— De azt, — felelte a hadsegéd.

— Én vagyok az.

— Akkor jól van. Beauvau ur kéreti a király parancsára.

Ezeknek a harsányul kimondott szavaknak az lett a következtetése, hogy a tömegben mindenki Gilbertre nézett, s utat nyitottak; Gilbert, Billot urat és Pitout is maga után vonva, szépen előrejutott a lovas nyomában, ki mindegyre azt kiáltotta: — Engedjenek utat, uraim, engedjenek utat! Helyet a király nevében, uraim, helyet!

Gilbert csakhamar a királyi hintóhoz ért, mely az ökrösszekér, a merovingi korszak ökrösszekerének lassuságával döcögött utján.

HARMINCADIK FEJEZET

Az utazás

Igy törtetve és szorítatva, de mindig Beauvau ur hadsegédét követve, Gilbert, Billot és Pitou végre eljutottak ahhoz a kocsihoz, melyben a király, Estaing és Villequier urak társaságában, lassan haladt előre a mindjobban megnövekedő embertömeg közt.

Különös, hallatlan, ismeretlen látvány volt, mert először volt reá példa. Az a sok falusi nemzetőr és ujdonsült katona örömkialtásokkal tödult a király útjára, köszöntötte a királyt szerencsekívánó szavakkal, akarta, hogy észrevegyék, a menethez csatlakozott és kísérté utján a királyt.

XVI. Lajos megpillantotta Gilbertet, ki Billot karjára támaszkodott; Billot után baktatott, hosszu kardját csörtetve, Pitou.

Oh, doktor! ez a szép idő és ez a gyönyörű nép!

— Láthatja, sire, — felelte Gilbert.

S a királyhoz hajolva, hozzátette:

— Mit ígértem felségednek?

— Igen, uram, igen, s méltóképpen tartotta meg szavát.

A király felemelte fejét s úgy beszélt, hogy mások is meghallják: — Nagyon lassan haladunk, de úgy veszem észre, még mindig sietünk, mert sok látnivalónk van ma.

— Sire, — mondotta Beauvau ur — abban az ütemben, ahogy felséged halad, három óra alatt teszünk meg egy mérföldet. Bajjal lehetne, lassabban járni.

A lovak csakugyan minden pillanatban megálltak; beszédek és válaszok hangzottak el; a nemzetőrsek ő felsége testőrségével fraternizáltak. Ekkor találták ki ezt a szót.

— Ide hallgasson, Gilbert ur, — mondotta Billot alig hallhatóan — jól megnéztem a királyt, jól hallottam is. Hát az én nézetem szerint nagyon derék ember a király.

Elragadtatásában Billot már oly hangon mondotta ezeket a szavait, hogy a király és a vezérkar főnöke is meghallotta.

A vezérkari főnök nevetett.

A király mosolygott, bólintott a fejével s így szólt:

— Tetszik nekem ez a dicséret.

Elég hangosan mondotta ezeket a szavait, úgy, hogy Billot is meghallotta.

— Oh, igaza van, sire, mert nem mindenkiről mondom, — felelte Billot, ki egyszerűen beszédbe ereszkedett királyával, mint egykor IV. Henrikkel Michaud.

— Annál hizelgőbb reám nézve, — felelte a király zavarodottan, mert nem tudta, hogyan is mondja, hogy barátságos szavaival megóvjja királyi méltóságát, de jó hazafiui voltát is.

Ettől a pillanattól fogva Billot nem szűnt meg lelkesedni a királyért. A király vonásaiból, mint Virgilius mondotta volna, hosszú szerelmet ivott az alkotmányos királyságért és ezt a szerelmét közölte Pítouval is, ki torkig tele saját szeretetét-

vel és Billot szeretetének fölöslegével, előbb hatalmas hangon, aztán rikácsolva, végre pedig már hápogva kiáltotta:

— Éljen a király! Éljen a nép atyja!

Pitou végképen berekedt, mire a menet a Point-du-Jourhoz ért, hol Lafayette ur, híres fehér lovát ülve, lelket öntött a fegyelmetlen és elernyedő nemzetörökbe, kik reggel öt óra óta vártak, hogy sorfalat álljanak a királynak.

Két óra volt már. A király kezdette érezni a fáradtságot, nem beszélt már, csak mosolygott. A párisi néphadsereg főgenerálisa sem parancsolt már, hanem csak a kezével integetett.

A király nagy meglepődésére vette észre, hogy majdnem ép úgy kiáltják azt, hogy: Éljen a király, mint azt, hogy: Éljen Lafayette. Fájdalom, utoljára történt, hogy megizlelhette a hiúságnak ezt az elégtételét.

Gilbert folyton a király kocsijának ajtajánál, Billot Gilbert mellett, Pitou Billot mellett járt. Gilbert, mióta odahagyták Versailles, ígéretéhez képest, talált reá módot, hogy négy futárt küldjön a királynéhoz. Ezek a futárok csak jó-híreket vittek, mert amerre a király járt, mindenhol kalapok lengetését látták; csakhogy ezeken a kalapokon nemzeti színű kokárda volt, amit szinte szemrehányásnak lehetett volna venni azok ellen a fehér kokárdák ellen, melyek a király testőreinek, sőt magának a királynak kalapját is díszítették. Nagy örömeben és lelkesedésében ez a kétféleség volt az egyetlen, ami kellemetlenül érintette Billot uramat. Háromszögletű kalapjára ő roppant háromszínű kokárdát tűzött. A király fehér kokárdát visel a kalapján, tehát a királynak nincs egyforma izlése az alattvalóival.

Ez a gondolat annyira áthatotta Billotot, hogy meg is mondotta Gilbertnek, abban a pillanatban, mikor már nem beszélt a királlyal.

— Gilbert ur, — kérdezte — miért nem tűzte ki a király a nemzeti kokárdát?

— Azért nem, kedves Billot uram, mert a király vagy nem tudja, hogy van ilyen újféle kokárda, vagy pedig azt gondolja, hogy az ő kokárdájának kell a nemzeti kokárdának lennie.

— Nem, nem, mert az ő kokárdája fehér, a mienk pedig háromszinű.

— Türelem, — felelte Gilbert, ki abban a pillanatban hallgattatta el Billot-t, mikor hanyatt-homlok bele akarta vetni magát az ujságszólalmokba — a király kokárdája azért fehér, mert fehér Franciaország zászlaja is. A király nem tehet róla. A kokárda és a zászló régen fehér volt már, mikor a király még meg sem született. Sok, nagyon sok győzelmet aratott a francia katona, mikor még csak ezt a fehér kokárdát ismerte, kedves Billot uram, holott a nemzeti színű kokárda, mely, mint Lafayette jósolja, talán bejárja a világot, még nem ért reá, hogy tehessen valamit, mert hiszen csak három napja ismerik. Jól megértse, nem azt mondom én, hogy tétlen fog maradni; de minthogy még nem tett semmit, feljogosítja a királyt, hogy várjon, míg csakugyan beválik.

— Hogyan, a nemzeti kokárda még nem tett semmit? — mondotta Billot — nem vette be a Bastillet?

— Dehogyan nem, — felelte Gilbert szomoruan. — Igaza van, Billot uram.

— Azért mondom, — vágott vissza a bérlő diadalmasan, — hogy a királynak is fel kellene tűznie.

Gilbert erősen oldalba lökte könyökével Billot uramat, mert észrevette, hogy a király figyel. Aztán így szólt hozzá halkán: — Megbolondult? És ki ellen vették be a Bastillet? Gondolom, a királyság ellen. És maga a királlyal akarja hordatni győzelmüknek diadalmi jelét és saját vere-

ségének jelvényeit? Örült ember! A király csupa kedély, csupa jószág és nyíltszívűség, ön pedig képmutatóvá akarja tenni.

— De a Bastillet, — felelte Billot alázatosabban, mégis anélkül, hogy egészen megadta volna magát — nem éppen a király ellen, hanem az önkényuralom ellen vették be.

Gilbert vállát vont, de a fölényes embernek azzal a kiméletével, mely attól tartva, hogy eltapossa, nem akarta reátenni lábát a nálánál alantabb álló emberre.

— Nem, — folytatta Billot felélénkülve — nem királyunk ellen harcoltunk mi, hanem a darabontok ellen.

Abban az időben a politikában darabontot mondtak katoná helyett, mint ahogy a színpadon is paripát mondtak ló helyett.

— Egyébiránt, — folytatta Billot a következő látásával — egyébiránt a király rosszalja maguktartását, mert hiszen a mi körünkbe jött, már pedig ha rosszalja az ő maguktartását, akkor helyesli a miénket. Mi, mint a Bastille győztesei, saját boldogságunkon és az ő becsülete érdekében munkálkodtunk.

A király az előrehaladó sokaság zavaros morajlása közben meghallott néhány szót ebből a vitából, mely közelében folyt.

A menet egyszerre megállt. A Cours-la-Reinenél az Elyséei-mezőkre értek, hol a választók és esküdtek küldöttsége állt szép rendben Bailly, az új polgármester vezetésével; mellette volt háromszáz emberből álló őrség egy ezredes parancsnokságával és a nemzetgyűlésnek legalább háromszáz tagja, valamennyien a harmadik rend soraiból. Két választó kifejtette minden erejét, hogy egyensúlyban tartsa azt az aranyozott ezüsttálcát, melyen két roppant nagyságu kulcs volt, Páris városának kulcsai IV. Henrik idejéből.

Ez a hatásos látvány elnémitott minden beszélgetést, és aki csak a nép sorai közt vagy a csoportban állt, azon volt, hogy meghallgassa azokat a beszédeket, melyeket ebből az alkalomból váltottak.

Bailly, az érdeemes tudós, a kitűnő csillagász, kit akarata ellenére választottak képviselővé, akarata ellenére polgármesterré, hosszú üdvözlő beszédet mondott. Ez a beszéd, mely a retorika legszigorubb szabályai szerint volt felépítve, a király feldicsérésével kezdődött.

Bailly nagyon meg volt elégedve beszédével, mikor egy véletlen eset egy számára merőben új bekezdést kínált fel neki, mely sokkal találóbbnak tűnt fel előtte, mint az, melyre készült.

— Sire, — mondotta — itt hozom felséged számára jó Páris városának kulcsait. Ugyanazokat a kulcsokat, melyeket IV. Henriknek nyújtottak át egykor. Ő újra meghódította népét, most a nép hódítja meg újra királyát.

A frázis szép volt, helyes is volt s bevésődött a párisiak lelkébe, és Baillynak egész beszédéből, sőt minden művéből is ez az egyetlen az, ami tul-élte Baillyt.

XVI. Lajos helyeslően bólintott fejével, de el is pirult, mert bár szóvirágok közé és a hódolat látszata mögé rejtve, megérezte a guny szuró tövisét.

Mikor a beszédek véget értek, a király, attól tartva, hogy nem látják eléggé örvendőnek azon, amit mondani akartak neki, nagyon nemes hangon és semmi célzást sem téve arra, amit mondtak neki, azt felelte, hogy Páris városának és választóinak hódolata nagyon jól esett neki.

Aztán parancsot adott az indulásra.

Egyébként, mielőtt tovább hajtattott volna, elbocsátotta testőrségét, hogy szíves bizalommal viszonozza így azokat a nyájasságokat, melyeket Páris városa tanusított vele szemben a választók

és Bailly ur által. A királyi kocsi ezután a nemzetőrség és a kíváncsiak roppant sokaságán át gyorsabban folytatta útját.

Gilbert és Billot folyton a kocsi ajtaja mellett maradtak.

Abban a pillanatban, mikor a kocsi áthajtott a XV. Lajos-téren, a Szajna tulsó partján eldördült egy lövés, és fehér füstgomoly szállt fel, mint a tömjénfüst, az ég kékje felé, aztán eloszlott.

Gilbert, mintha a lövés zaja visszhangot keltett volna benne, úgy érezte, mintha valami erős ütés érte volna testét. Egy pillanatra elállt a lélekzete, aztán melléhez kapott, hol élénk fájást érzett. Ugyanakkor jajkiáltás hallatszott fel a kocsi közelében; egy asszony, kinek balvállá alatt golyó hatott a mellébe, összeroskadt.

Ugyanaz a golyó találta rézsutosan Gilbert kabátjának egyik gombját, egy nagy, kerek acélgombot, mely az akkori divat szerint szögesre volt köszörülve. A gomb azt a szolgálatot tette, melyet a páncél és visszapattantotta a golyót, ezért érezte Gilbert a lövést és nyomban a fájást. Fekete mellényének és mellszalagjának egy része felszakadt.

Ez a Gilbert gombjáról visszapattant golyó ölte meg a szerencsétlen nőt, kit sietve vittek el a királyi hintó közeléből.

A király hallotta a lövést, de nem látott semmit. Kihajolt kocsijából és mosolyogva nézett Gilbertre s így szólt: — Ott elsütöttek egy puskát tiszteletemre.

— Igen, — felség, — felelte Gilbert. Csak éppen őrizkedett, megmondani azt, hogy mit tart arról a megtisztelő hódolatról. De magában csöndesen bevallotta, hogy a királyné mégis joggal félt, mert nélküle, ki testével egészen elállta a kocsi ajtaját az acélgombjáról lepattant golyó éppen a királyt érte volna.

Hogy kinek kezétől származott az a jól irányzott lövés? Akkor nem akarták tudni! ... és nem is fogják megtudni soha.

Billot, ki halálosan elsápadt amiatt, amit látott, merően a Gilbert kabátján, mellényén és mellszalagján látható szakításra nézve, arra ösztönözte most Pitout, hogy kettőzött erővel kiabálja: Éljen a franciák atyja!

A főesemény egyébként oly nagy volt, hogy csakhamar megfélekedtek az epizódjáról.

XVI. Lajos végre megérkezett a városháza elé azután, hogy a Pont-Neufön ágyuk dörgése köszöntötte, melyek, legalább ezuttal, nem voltak golyóra töltve.

A városháza homlokzatán hatalmas betűkkel ez a felírás állt:

XVI. Lajosnak, a franciák atyjának s egy szabad nép királyának.

Ez ismét ellentét volt, sokkal jelentékenyebb, mint amely Bailly beszédében foglaltatott. A téren összesereglett párisiak a bámulat kiáltásával néztek.

Ez a felírás magára vonta Billot figyelmét is. De minthogy Billot írástudatlan ember volt, Pitouval olvastatta el.

Billot kétszer is elolvastatta a felírást, mintha első ízben nem hallotta volna jól. Aztán, mikor Pitou megismételte a mondatot, a nélkül, hogy egy szót is változtatott volna rajta, így kiáltott:

— Ez van benne? ez van benne?

— Hogyne, — felelte Pitou.

— A községtanács tehát azt iratta fel oda, hogy a király egy szabad nép királya?

— Azt, Billot apó.

— Akkor, — kiáltotta Billot — ha a nemzet szabad, van reá joga, hogy felajánlja királyának a saját kokárdáját.

És egy szökéssel XVI. Lajos előtt termett, ki a városház külső lépcsője előtt éppen kiszállt

kocsijából, és így szól hozzá: — Láthatta, sire, hogy IV. Henrik ércalakja a nemzeti kokárdát viseli a Pont Neuf előtt.

— No, és? — kérdezte a király.

— Nos, felséges uram, ha IV. Henrik a nemzeti kokárdát viseli, viselheti ön is.

— Hogyne, — felelte XVI. Lajos zavarodottan — és ha nekem is volna...

— Akkor hát, — kiáltotta Billot, felemelve hangját és előrenyujtva kezét — a nép nevében felajánlom önnek ezt a sajátja helyett... fogadja el tőlem!

Bailly közbelépett.

A király sápadt volt. Kezdette érezni a dolgok fejlődését. Baillyre nézett, mintha valamit kérdezni akarna tőle.

— Sire, — mondotta Bailly — minden franciának megkülönböztető jele ez.

— Akkor elfogadom, — mondotta a király.

És átvette a kokárdát Billot kezéből, félretette saját fehér kokárdáját és a háromszínűt tűzte kalapjára.

Óriási diadalkiáltás harsant fel a téren.

Gilbert, belsejében mélyen sebezve fordult el. Ugy látta, hogy a nép gyorsan hatalmasodik el, a király pedig nem áll ellent eléggé.

— Éljen a király! — kiáltotta Billot, s ezzel jelet adott egy újabb tetszésriadalra.

— A király meghalt, — sugta magában Gilbert... — Nincs többé király Franciaországban.

Attól a helytől fogva, hol a király kiszállt kocsijából, a teremig, hol érkezését várták, ezer kivont kard acélboltozatot vont feje fölé. Ő pedig áthaladt e boltozat alatt és eltűnt a városház belsejében.

— Nem diadalív ez, — mondotta Gilbert — hanem kadiumi járom!

És sóhatva tette hozzá:

— Oh! mit szól majd a királyné!

HARMINCEGYEDIK FEJEZET

A visszatérés

Az est leszállt Versaillesben s vele együtt szállt le a rettegések és sötét látományok raja, mikor egyszerre kiáltások hallatszottak fel a palota végéről.

A királyné megrázkódott és felállt. Közel volt hozzá egy ablak s kinyitotta. Majdnem ugyanabban a pillanatban örömtől ittas szolgák léptek a királyné szobájába és így kiáltottak:

— Futár érkezett, asszonyom! futár!

Három perccel azután egy huszár törtetett az előszobába. Hadnagy volt, Charny ur küldötte előre. Charny, kit a királyné a megelőző nap estéjén, nem bírva már félelmével és rettegéseivel, Párisba küldött, hírt szerezni a királyról. A hadnagy kantárszárát megeresztve jött Sèvresből. — És a király? — kérdezte a királyné.

— Ő felsége itt lesz negyed óra múlva, — felelte a tisztt, ki belépni is alig tudott.

— Egészségesen, minden baj nélkül?

— Egészségesen és minden baj nélkül, asszonyom.

— Ugy-e látta?

— Nem, asszonyom, de Charny ur mondotta, mikor ide küldött.

A királyné újra megrázkódott, hallatára e névnek, melyet a véletlen fűzött együvé a király nevével.

— Köszönöm, uram, pihenje ki magát, — mondotta a királyné a fiatal nemesnek.

Az meghajolt és visszavonult.

Mária Antoinette pedig megfogta két gyermekének kezét s a nagy külső lépcsőhöz fordult, melyen már csoportokba gyűlt a szolganép és az udvaroncserég.

Messziről már fénylettek a királyi kíséret fáklyái. Világosságuk a nagy sietség következtében nőttön-nőtt. Már odahallatszott a lovak nyerítése és prűszkölése; az éjszaka csendjében megrengett a föld a gyorsan közeledő lovasszázadok ütemes dobbanásaitól. A rácsoskapuk kinyíltak, az őrségek ezerszeres üdvkiáltással siettek a király elé; a kocsi zajosan robogott be a nagy udvar kövezetére.

Káprázó szemmel, elragadtatva, megbüvölten, ittasultan mindattól, amit érezett, sietve ment le a királyné a lépcső fokain a király elé.

XVI. Lajos kiszállt kocsijából és töle telhető gyorsasággal sietett fel az események és diadaluk következtében felindult tisztek sorai közt, míg lenn a testőrök a lovászokkal és istállószemélyzetel vegyest, minden teketória nélkül tépdestek le a kocsiról és a lószerszámokról minden kokárdát, melyeket a párisiak lelkesedése reájuk tüzdelt.

A király és a királyné egy márvány nyugvóhelyen találkoztak. Örömeben felsikoltva ölelte meg ismételve férjét a királyné. Ugy zokogott, mintha azt hitte volna, hogy sohasem látja többé viszont.

Csordultig tele szívének felindulásában észre sem vette azt a néma kézzszorítást, melyet Charny és Andrée váltottak egymással.

Csak egy kézzszorítás volt az egész, de Andrée volt az első, ki leért a lépcső aljára; először pillantotta meg és először érintette kezével Charnyt.

A királyné, mikor a király elé vezette gyermekeit, megöleltette férjével azokat is, s ekkor a dauphin, megpillantva atyjának kalapiján az új kokárdát, melyre a fáklyák világossága véres fényt vetett, így kiáltott gyermeki csodálkozásában: — Oh, papa, mi van a kokárdáján, vér?

A vörös nemzeti színre értette.

A királyné felkiáltott és szintén odanézett.

A király lehajolt, látszólag azért, hogy megcsókolja leányát, de valóság szerint azért, hogy leplezze szégyenletét.

Mária Antoinette mély utálattal tépte le a kokárdát, nem is gyanítva fejedelmi dühében, hogy szíven dőlte azzal a népet, mely egykor még bosszut áll érte.

— Dobja el ezt, uram, — mondotta — dobja el!

És lehajította a kokárdát a lépcsőn, úgy, hogy átgázolt rajta az egész kíséret, mely szobájáig követte a királyt.

Ez a különös átmenet kioltott a királynéból minden hitvesi lelkesedést. Szemével Charny urat kereste, ki katona létére nem lépett ki a sorból.

— Köszönöm, uram, — mondotta a királyné, mikor pillantásai néhány másodpercig tartó habozás után találkoztak a gróf pillantásával; — köszönöm, beváltotta ígéretét.

— Kivel beszél? — kérdezte a király.

— Charny urral, — felelte Mária Antoinette bátran.

— Ah! a szegény Charny! Sok viszontagságot állt ki, míg hozzám juthatott. És . . . Gilbert, nem látom Gilbertet?

— Figyelmesen mondotta a királyné, más irányba terelve a beszédet: — Jöjjön vacsorázni, sire!

— Charny ur, — folytatta aztán — keresse fel Charny grófnét; mondja meg neki, hogy tartson velünk! Családi körben vacsorázunk.

Ismét királyné volt. De fájoan sóhajtott fel, mikor látta, hogy Charny grófnak az imént még szomorú arca e meghívás hallatára hirtelen felderül,

HARMINCKETEDIK FEJEZET

Foulon

Billot örömben uszott. Bevette a Bastillet, kiszabadította Gilbertet, Lafayette nevéen szólítva tüntette ki.

Végezetül pedig látta Foulon temetését.

Kevés embert gyűöltek úgy akkoriban, mint Foulont; talán csak egy ember versenyezhetett volna vele a népszerűtlenségben: a veje, Berthier de Sauvigny ur. Mindketten szerencsével szerepeltek a Bastille bevétele után is.

Foulon meghalt, Berthier pedig megszökött.

Foulon népszerűtlensége akkor hágott tetőfokára a nép szemében, mikor Necker visszavonulása után elfogadta az erényes genfi állását (ahogy akkor Neckert nevezni szokták), s mert három napig főellenőr volt.

Mikor temették, a nép táncolt és dalolt. Egy pillanatig ugyan azzal a gondolattal foglalkoztak az emberek, hogy kiveszik koporsójából és felakasztják. De Billot felállt egy sarokkőre és beszédet mondott a halottnak kijáró tiszteletéről, arra aztán a halottaskocsi továbbmehetett.

Pitou hősi hírnévre emelkedett, Elie és Hullin barátságukba fogadták és voltak oly kegyesek hozzá, hogy megbizásokkal tisztelték meg. Azonkívül pedig meghitt embere volt Lafayettenek, ki néhanapján megbizta, hogy őrszolgálatot teljesítsen körülötte.

Egy napon, mikor Billot a választók ülésén éppen gyönyörrel pihent hazafiúi fáradalmai után, Pitou egészen magánkívül rohant a városházára, becsuszott angolna módjára a tanácskozó terembe és felindult hangon kiáltotta, ami nagy mértékben ellenkezett szokott nyugalmaival:

— Oh, Billot ur! Kedves Billot ur!

— No, mi baj?

— Nagy ujságot mondok! Ugy-e, tudja, hogy a fontainebleau-i sorompóhoz az Erények klubjába mentem?

— Tudom. Hát aztán?

— Nagyon nevezetes dolgot hallottam ott. Tudja-e, hogy az a gáz Foulon halottnak adta ki és színleg el is temettette magát?

— Ugyan! Halottnak adta ki magát? Istenemre, a legnagyobb mértékben holt ember az, láttam a temetését is.

— Él az, Billot ur, csak úgy, mint maga, vagy én. Éppen az imént láttam életben magam is, úgy, amint most magát látom. Ugy látszik, egyik szolgája halt meg, és a bitang főúri temetést rendelt számára. Oh, kisült minden; a nép bosszujától félt, azért cselekedett úgy.

— Mondd el, hogy volt, Pitou?

Pitou nem mondatta magának másodszor, hanem hozzáfogott történetéhez:

— Mondom, az Erények klubjában voltam és meghallgattam egy hazafi beszédét. De egyszerre csak lélekszakadva ront be egy ember és azt kiáltja: Győzelem! Győzelem! Foulon nem halt meg, Foulon él: azt is megmondhatom, hol van, mert megtaláltam! Az emberek úgy voltak vele, mint most maga is, Billot ur, nem akarták hinni a szavának. Pedig az a jó polgár, az a hazafi, ki lélekszakadva hozta meg a hirt, Viryben ismerte fel, ahol elrejtőzködött. Mikor felismerte, mindjárt fel is jelentette, és Rappe községtanácsos ur menten letartóztatta Foulon urat.

— És hogy hívják azt a derék hazafit, akiben volt annyi bátorság, hogy végbevitte ezt a cselekedetet?

— Saint-Jean urnak, aki senki más, mint annak a bitang Foulonnak az inasa. Ugy kell neked, arisztokrata, miért van inasod? Foulont

tehát feljelentették és elfogták; Párisba vitték; a feladó előreszaladt, hogy hírül adja az ujságot s felvegye feljelentésének díját, és oly sietve ment, hogy Foulon csak utána érkezett a sorompóhoz.

— És láttad ott magad is?

— Láttam bizony. Nagyon karakánul festett, mert letépték a nyakkendőjét és csalánból kötöttek másikat a nyakára.

— Csalánból? Aztán miért?

— Azért, mert a bitang, úgy látszik, azt mondotta, hogy a kenyér az embereknek, a zab a lovaknak való, de a népnek jó a csalán is. Gyalogszerrel kísérték s egész uton a hátára meg a nyakára mért csapásokkal traktálták.

— Ejnye, ejnye! — mondotta Billot, kevésbé lelkesen, mint Pitou.

— Nagyon mulatságos volt, — folytatta Pitou; — csak az a kár, hogy nem fért mindenki hozzá; mert több, mint tízezer ember rivalkodott a háta mögött. Aztán a Saint-Marcel-kerület elnökéhez kísérték.

— De mi az oka, hogy te adod ezt hírül, nem pedig Saint-Jean, akit mégis inkább illetett volna meg?

— Azért, mert az én lábam hat hüvelykkel hosszabb, mint az övé. Elöttem indult utnak, de utolértem, aztán eléje kerültem. Én akartam megjelenteni Billot urnak, hogy mindjárt megjelenthesse Bailly urnak.

— Nagy szerencséd van!

— Lesz holnap még sokkal nagyobb. Ugyanaz a Saint-Jean, ki feladta Foulont, elkövet mindent, hogy nyakon csipjék Berthier urat is, aki megszökött.

— Tehát tudja, hogy hol van?

— Igen, úgy látszik, meghitt emberük volt az a jó Saint-Jean, és sok pénzt kapott az após-

tól meg a veje urától, kik mindketten meg akarták vesztegetni.

— Hallod-e, te Pitou, nagy gazember az a te Saint-Jeanod.

— Meglehet, de azért mégis épp úgy hurokra kerül az a Berthier ur, mint ahogy fülön fogták Foulon mestert is. Merem állítani, hogy rövidesen felkötik egymás mellé mind a kettőjüket.

— És miért kötik fel őket? — kérdezte Billot.

— Azért, mert gazemberek és mert utálok őket.

— Berthier urat, ki megfordult a tanyánkon, Berthier urat, ki az Ile-de-Franceon való utazásai közben sokszor betért hozzánk s tejet kért, Berthier urat, ki Párisból aranyfüggőt küldött Katalinnak! Oh! nem, nem, azt mondom, nem fogják felkötni.

— Ej! — felelte Pitou ádázul — arisztokrataember, mézesbeszédű csaló volt az a Berthier ur!

Billot csodálkozva nézett Pitoura. Az pedig akaratlanul elpirult a szeme fehérjéig.

Az érdemes bérlő egyszerre megpillantotta Bailly urat, ki valami tanácskozás után hivatal-szobája felé tartott a teremből; utána sietett és közölte vele az ujdonságot.

Ekkor aztán Billot uramon esett meg, hogy nem hittek a szavának.

— Foulon! Foulon — kiáltotta a polgármester. — Bolondság!

— Hallja csak, Bailly ur, — mondotta a bérlő — itt van Pitou, ki látta a szemével.

— Láttam, polgármester uram, — mondotta Pitou, s egyik kezét a mellére téve, meghajolt.

És elmondotta Baillynak, amit Billotnak már elmondott.

Ekkor aztán látták, hogy a szegény Bailly elsápad; felismerte a katasztrófa teljes nagyságát.

— És ideküldik?

— Ide, polgármester ur.

— De miért küldik?

— Oh, ne tessék aggódni, — mondotta Pitou, ki félreértette Bailly nyugtalanságát — vannak, akik vigyáznak a fogolyra; utközben nem szabadíthatják ki.

— Bár kiszabadítanák, — dörögte Bailly. Aztán Pitouhoz fordult és megkérdezte:

— Vannak, akik vigyáznak reá? Hogyan érti, barátom?

— Ugy, hogy ott van a nép. Több, mint huszezer ember, az asszonynépet nem számítva, — felelte Pitou diadalmasan.

— A boldogtalan! — kiáltotta Bailly. — Uraim! Választó urak! — És éles hangon szólította magához a tanácskozmány tagjait.

Elbeszélése közben csak felkiáltásokat és ijedt kifakadásokat lehetett hallani.

A rémületnek egyik szünete közben, mely aztán bekövetkezett, lassankint valami távoli, zavaros, bizonytalan láрма hallatszott be a városházába.

— Mi az? — kérdezte az egyik választó.

— Oh, a néptömeg lármája, — felelte egy másik.

Egyszerre kocsi robogott sebesen a térre; két fegyveres ember ült benne s egy sápadt, remegő harmadik embert segített ki a kocsiból. A kocsi mögött, Saint-Jean vezetésével, kinek még jobban elfogyott a lélekzete, mint valaha, körülbelül száz tizenkét-tizenöt éves sápadtképű és lángolószemű fiatalember rohant, egyre azt kiáltva: Foulon! Foulon! s majdnem épp oly gyorsan futottak, mint a lovak. De a két fegyveres néhány lépéssel mégis előttük járt s lehetővé tette, hogy Foulont még jókor betolhatták a városházába, melynek kapuit aztán becsapták a rekedten ordítóók orra előtt.

— Végre itt van, — mondották a választóknak, kik fenn vártak a lépcsőn. — Az ördögbe, a dolog nem ment fáradság nélkül!

— Uraim! — kiáltotta Foulon reszketve — megmentenek?

— Oh, uram! — felelte Bailly sóhajtva — nagy bűne van önnek!

— De remélem, uram, mégis lesz igazság, mely lehetővé teszi védekezésemet? — kérdezte Foulon mind aggódóbb hangon.

Ebben a pillanatban megkétszereződött a lárma.

— Rejtsék el hamar, — kiáltotta Bailly a körülötte állóknak — mert ... — Aztán, Foulonhoz fordulva, hozzátette:

— Hallja-e, a helyzet oly komoly, hogy kérnünk kell elhatározását. Meg akarja-e próbálni, mert talán még van reá idő, hogy elmeneküljön a városháza valamelyik hátsó kapuján?

— Oh, dehogy! — kiáltotta Foulon — megismernek és megölnék. Inkább itt maradok. Uraim, ne hagyjanak cserben!

— Mondottam, megteszünk mindent, ami embertől telik, hogy megmenthessük, — felelte Bailly méltóságteljesen.

Ebben a pillanatban nagy kiabálás támadt a téren, a lárma szétterjedt a levegőben és behalatszott a városháza nyitott ablakain.

— Hallják? hallják? — rebegette Foulon elszápadva.

A néptömeg csakugyan ordítva és rémes hirtelenséggel tódult elő a városházához vivő utcákon. Bailly az ablakhoz lépett.

A szemek, a kezek, a dzsidák, a kaszák és a karabélyok villogtak a nap fényében. A nagy tér tíz percnél rövidebb idő alatt megtelt emberrel. És több, mint huszezer hang kiáltotta: — Foulon! Foulon!

Most lehetett látni, hogy e dühöngőknek száz előfutára felrohant a lépcsőn és ujjal mutatta meg az ordító tömegnek azt az ajtót, melyen Foulont beeresztették; ezt az ajtót menten ostrom alá fogták és csizmasarokkal, puskatussal és emelőrudakkal dőngetni kezdték.

Az ajtó egyszerre kinyílt. A városház őrserege megjelent és előnyomult a támadók ellen; azok eleinte meghátráltak a szuronyok elől s első ijedelmükben kiűritettek egy nagy térséget a homlokzat előtt.

Bailly majdnem fejét vesztette. Első ízben történt, hogy a szegény csillagász szembekerült egy népcsődülettel.

— Mit tegyünk? — kérdezte a választóktól.

— Birái elé kell állítani! — kiáltotta több hang.

— Nem lehet itélni senkiről, csak azért, mert a tömeg úgy kívánja, — mondotta Bailly. — Oh, ha hirt lehetne adni Lafayette urnak!

— Hát adjon neki hirt!

— Ki merészelne átvágni ezen a népsokadalmon?

— Én! — felelte Billot. És indulni készült. Bailly visszatartóztatta. — Eszeveszett ember! — mondotta — nézze ezt a tengert! Egyetlen hulláma elég, hogy elnyeljen bennünket. Ha el akar jutni Lafayette urhoz, akkor menjen ki hátul!

— Jól van, — felelte Billot egyszerűen, és elsietett.

HARMINCHARMADIK FEJEZET

Az após

A téren, mint a tömegnek mindegyre fokozódó lármája mutatta, eközben lángra gyultak a szenvedélyek. Nem gyűlölet volt már az, hanem utálat.

Az ily kiáltások, mint: Le Foulonnal! Halál Foulonra! úgy röpködtek a levegőben, mint a hajító-lövedékek. És már szárnyrakeltek s nőttön-nőttek a tömegben oly híresztelések, melyek erőszakra bujtogattak.

Ezek a híresztelések nemcsak Foulonra nézve voltak veszélyesek, hanem a választókra nézve is, kik Foulont védelmükbe vették.

— Engedték megszökni a fogolyt! — mondták némelyek. — Menjünk be! menjünk be! — mondták mások.

— Gyujtsuk fel a városházát! Előre! előre!

Minthogy Lafayette ur még mindig nem jött, Bailly abban látta az egyetlen menedéket, hogy menjenek le a választók maguk, vegyüljenek el a csoportokban és igyekezzenek megpuhítani a legádázabbakat.

— Foulon! Foulon! — ez a kiáltás hallatszott szakadatlanul, bömbölt szünet nélkül az őrző tömegből.

Általános roham készült; a falak nem lettek volna képesek ellentállni.

— Uram, — mondotta Bailly Foulonnak — ha nem mutatkozik a tömeg előtt, az emberek azt hiszik, hogy engedték megszökni; be fogják törni az ajtót, bejönnek ide, és ha akkor itt találják, semmiről sem kezeskedhetem.

— Oh, nem tudtam, hogy ennyire gyűlölnek! — mormolta Foulon, és csüggedten bocsátotta le karjait.

És Bailly támogatásával az ablakhoz cammogott.

Borzasztó kiabálás riadt fel, mikor megpillantották. Az öröket legyőzték, az ajtókat betörték; az áradat ellepte a lépcsőt, betört az ajtókon, a termekbe zudult, melyek egy szempillantás alatt megteltek emberrel.

Ami őr még rendelkezésre állt, Bailly a fogoly védelmére rendelte, aztán beszélni kezdett a néptömeghez. Hallatlan erőfeszítések után, mikor már huszszor is kockára vetette saját életét, sikerült végre elfogadtatni az emberekkel azt a nézetét, hogy gyilkossággal ugyan lehet néha bosszút állni, de igazságot gyakorolni soha.

— Igen, igen, — kiáltották a támadók — állítsák bírái elé! állítsák bírái elé! de akaszszák fel!

Ennyire jutottak bizonyító eljárásukkal, mikor Lafayette ur, Billot vezetésével, megjelent a városházán.

Háromszinü tollforgójának látványa mindjárt mérsékelte a kiabálást és a düh kitöréseit. A főgenerális utat nyitott magának és megismételte, csak nagyobb nyomatékkal, azt, amit Bailly már elmondott. Beszéde meggyőzően hatott mindenkire, aki hallotta, és Foulonnak a választók termében nyert ügye volt. Csakhogy kívül huszezer dühöngő nem hallotta, hogy mit mond Lafayette ur, s ezek rendületlenül őrzöngtek tovább.

— Rajta! — így végezte szavait Lafayette, ki természetesen azt hitte, hogy szavainak a körülötte levőkre tett hatása kiterjedt kifelé is; rajta! bírái elé kell állítani ezt az embert.

— Ugy van! — kiáltotta a tömeg.

— Ennek következtében megparancsolom, hogy a börtönbe vigyék, — így folytatta Lafayette.

— A börtönbe! — a börtönbe! — ordította a tömeg.

A tábornok ugyanakkor intett a városház őreinek, s azok maguk elé bocsátották a fogolyt.

A sokaság nem gondolta másképp, mint hogy most már hozzá megy a martaléka. Eszébe sem jutott, hogy akadna, aki gondolatban is elvitatná tőle ezt a martalékot.

Ugyszólván megérezte a friss hus szagát, mely lefelé haladt a lépcsőn.

Utközben Foulon jobbra is, balra is hiábavaló szavakat mondott, melyek bármennyire hangoztatták rendithetetlen bizalmát, mégis bizonyoságot tettek mély rettegéséről.

— Nemes nép, — mondotta, mikor lefelé ment a lépcsőn — én nem félek semmitől; polgártársaim közt vagyok.

Egyszerre a düh egyetlen kiáltása, a fenyegetés, a gyűlölet ordítása tört elő huszezer ember melléből. E kirobbanás közben áttörik, felemelik a földről, szétszórják az örök sorát, ezer kéz emelkedik Foulon ellen, ragadja magával, hurcolja el és viszi a szörnyű utcasarokra, a lámpa alá, a haragnak, melyet a nép saját igazságszolgáltatásának mondott, ez alávaló, durva akasztóvasa alá.

— Billot látta ezt és kikiáltott egy ablakból; a választók is biztatták az őrséget, de az nem tehetett semmit. Lafayette kétségbeesetten rohant ki a városházából, de még arra sem volt képes, hogy a tömeg első sorain át utat törjön magának, mert a sokaság óriási tenger módjára terült el közte és a lámpa között.

Maguk a szereplők úgy játszottak áldozatukkal, mint egy tigrisfalka a védtelen áldozattal. Némelyek magasra emelték Foulont, kinek már annyi ereje sem volt, hogy kiáltani tudjon. Mások, kik levették a nyakkendőjét és összetépték a kabátját, kötelet vetettek a nyakába. Ismét mások, kik felkapaszkodtak a lámpavasra, leeresztették azt a kötelet, melyet társaik az előbb a volt miniszter nyakára hurkoltak.

Egy pillanatig magasra tartották karjaikon Foulont és így mutatták meg, kötéllel a nyakában és hátrakötözött kezével a népsokaságnak.

Aztán, mikor a tömeg kedve szerint megnézte a szegény elítéltet, mikor tetszése jelül tapsolt,

megadták a jelet, és Foulont, azon sápadtan és véresen, oly pisszegések közben, melyek rémitőbbek voltak, mint maga a halál, felhúzták a lámpavas magasságáig.

Azok, akik addig nem láthattak semmit, most megpillanthatták, a tömeg fölött lebegve, a nép ellenségét.

Új kiabálás támadt. Ez a hóhéroknak szólt. Szabad-e, hogy oly hamar haljon meg Foulon? A hóhérok vállukat vonták és csak reámutattak a kötélre.

Elnyűtt kötél volt. Azok a kétségbeesett mozdulatok, melyeket halálküzdelmében tett Foulon, teljesen eltépték a szálakat, melyek még tartották, a kötél elszakadt és Foulon, félig megfojtva már, a kövezetre zuhant.

Kivégeztetésének még csak a bevezetésénél tartott. Mindenki megrohanta a szegény bűnöst; nyugodtak voltak, nem menekülhetett; zuhanása közben csak lábát törte a combja fölött.

Csomót kötöttek a kötélre, aztán újra nyakába vetették a szerencsétlennek, ki félholtan, kidülledő szemmel, hangtalanul nézegetett körül, hogy nem találkozik-e ebben a városban, melyet a művelt világ középpontjának mondanak, annak a királynak, kinek minisztere volt, egyetlenegy szuronya is a százezer közül, mely rést üthetne a kannibáloknak ezen a csordáján.

De nem látott mást, mint a gyűlöletet, nem látott mást, mint a halált.

— Legalább öljetek meg s ne hagyjatok ily borzasztóan szenvedni! — kiáltotta Foulon kétségbeesetten.

— Hallod-e, — felelte neki egy hang, — miért röviditenők le a kivégzésedet? Elég sokáig végeztél ki te is minket.

— Várjatok, várjatok! — kiáltotta egy harmadik — majd hozzák neki a vejét, Berthiert; van

itt még hely ezzel a lámpavassal szemben. Látni akarjuk, hogy mily pofát vág egymásra az após a vejével!

— Végezzetek már! végezzetek már! — kiáltotta a szerencsétlen.

Bailly és Lafayette közben kért, könyörgött, kiáltott és utat akart törni magának a népsokaságon át. Egyszerre ismét felemelkedik Foulon a kötél végén, mely ujra elszakadt, és kérésük, könyörgésük, küzdelmük, mely nem volt kevésbé fájdalmas, mint a szegény Foulon halálküzdelve, elveszett, elvegyült, belefult az általános kacajba, mely ezt a második zuhanást fogadta.

Bailly és Lafayette három nappal azelőtt még korlátlan urai voltak hatszázezer párisi akaratának — ma a gyermek sem hallgatott reájuk. Hiába igyekezett támogatni őket erejével Billot, a nagy-erejű atléta husz embert taszított fel, de, hogy Foulonig juthasson, ötven, száz, kétszáz embert kellett volna feltaszítania, az ereje pedig már elfogyott; s aközben, hogy egy pillanatra megpihent, hogy letörölje homlokáról a vérrel vegyesen patakzó verejtéket, Foulon felemelkedik egészen a lámpavasig.

Ezuttal megszánták, új kötelet választottak neki.

Az elítélt végre meghalt. Az áldozat nem szenved többé.

Mikor ledobták a lámpavasról, annyi időt sem engedtek holttestének, hogy a földet érinthesse: már előbb darabokra szaggatták. Egy másodperc alatt levágták fejét a testéről s egy következő másodperc alatt magasra emelték egy dárda hegyén.

Akkoriban nagy divatja volt, hogy az emberek ily módon hordozták meg ellenségeik fejét.

Egyszerre, míg a dühöngők azzal szórakoztak, hogy Foulon lefejezett testét meghurcolták az

utcacsatornában, újabb kiáltás riadt fel, újabb mennydörgés zeng át a hidakon.

Gyorsfutár robog elő. Az újdonságot, mellyel érkezik, a tömeg már ismeri; megszagolta már, hogy Berthierről akar beszélni. Egyszerre tizezer ember szájától kérdeztetve, a gyorsfutár kénytelen megadni a feleletet: — Berthier de Sauvigny urat Compiègneben elfogták.

Aztán utat tör magának a városházára s ott megjelentli ugyanazt Lafayettenek és Baillynek.

— Tudjuk, — mondotta Bailly — és parancsot adtunk, hogy vegyék ott őrizetbe. Két biztost küldöttem ki kétszázötven főből álló fedezettel.

— Uraim, — feleli a gyorsfutár — hiszen éppen ez az, amit mondani akartam: a fedezetet szétverték és a tömeg elhurcolta magával a foglyot. Párisba hozzák és ebben a pillanatban Bourgetben vannak vele.

— Ha idejön, akkor elveszett! — kiáltotta Bailly.

— Szaporán! szaporán! — kiáltotta Lafayette — ötszáz ember induljon Bourgetbe! A biztosok és Berthier ur álljanak meg és maradjanak ott; éjszaka majd fontolóra vesszük a dolgot és meghozzuk határozatunkat.

— De ki meri vállalni ezt a megbízást? — vetette ellene a gyorsfutár, ki az ablakból rémülten nézte a háborgó tengert, melynek minden egyes kiáltása egy halálkiáltás volt.

— Én! — kiáltotta Billot; — ezt megmentem!

— De el fog pusztulni! — kiáltotta a gyorsfutár; az országút feketéllik az emberektől.

— Megyek, — mondotta a bérlő.

— Hiába minden, — dörmögte Bailly, ki figyelt. — Hallják csak!

A Saint Martin-kapu tájáról zugás hallatszott, mely a part köveit csapkodó tenger háborgásához volt hasonló.

— Jönnék, jönnék! — mondotta halkan a gyorsfutár.

— Egy ezred! egy ezred! — kiáltotta Lafayette az emberszeretet nemes örületével, mely jellemének ragyogó oldala volt.

— Ej, ördög és halál! — kiáltotta Bailly — elfelejti, hogy a *mi* hadseregünk éppen ez a tömeg, mellyel harcba akar szállni? — és két kezébe rejtette arcát.

A kiáltásokat, melyeket távolból hallottak, a futótűz sebességével adta tovább az utcákban összesereglett sokaság a népnek, mely sűrű tömegekben állt a téren.

A tér közelében levő utcák mindjárt ontani kezdték ennek az ordító sokaságnak nagyobbik részét, mely késeket villogtatva és fenyegető ökleit rázva, a Saint-Martin-utca irányában az új halotti menet elé hömpölygött.

HARMINCNEGYEDIK FEJEZET

A vő

Az összeköttetést csakhamar létrehozták, mindkét oldalról egyformán siettek. Néhányan azok közül az elmés emberek közül, kikkel a téren már találkoztunk, odavitték a vőnek egy dárda hegyén az após fejét. Berthier ur a biztossal a Saint-Martin-utca felől közeledett. Kocsijában ült, kiabálások, püsszegések és fenyegetések közben haladt tovább lépésről-lépésre Berthier, és nyugodtan beszélgetett Rivière választóval, a biztossal, kit eléje küldöttek Compiègnebe, megmenetésére.

A nép a kocsin kezdette és mindenekelőtt lerombolta a fődelét, úgy, hogy Berthier és a biztos fedezék nélkül voltak kitéve az emberek pilantásainak és bántalmainak.

Berthier utközben hallotta, mint juttatták eszébe bűneit, melyeket a nép dühe kiszínezett és nagyobbított. Hogy ki akarta éheztetni Párist, megparancsolta, hogy zölden kaszálják le a buzát és a rozst; emiatt aztán a gabona ára felszökött, ő pedig óriási összegeket nyert ezen a réven.

Találtak nála egy irattárcát; ebben gyilkos tartalmu levelek voltak, parancsok a nép lekaszabolására, bizonyíték, hogy tizezer töltést osztottak szét ügynökei közt.

Mindez rémes ostobaság volt, de hiszen tudni való, hogy a tömeg, ha egyszer dühének örvengő fokáig ért, valóságnak adja ki a legörületesebb híreszteléseket.

Berthier még csak harminc-harminckét éves, előkelően öltözött fiatalember volt és szinte mosolygott a csapások és sértegetések közben; minden félelem nélkül nézte maga körül azokat a gyalázatos feliratokat, melyeket megmutattak neki, és kérkedő szándék nélkül csevegett tovább Riviérerel.

A nyugodtságán felbőszült két ember reá akart ijeszteni és ki akarta zökkenteni egykedvűségéből. A kocsinak egy-egy lépcsőjére álltak és Berthier mellének szegezték puskájuk szuronyát. De Berthier, a vakmerőségig bátor ember léte, nem vétette ki magát nyugalmaiból és tovább beszélgetett a választóval.

Mélyen felizgulva ezen a megvetésen, mely oly sajátos ellentét volt Foulon félelmének, a tömeg orditozva vette körül a kocsit és türelmetlenül várta azt a pillanatot, mikor ahelyett, hogy fenyegetődnék, fájdalmat okozhat.

Berthier ekkor valami borzalmas, véres tárgyat pillantott meg, melyet előtte csóváltak meg, és egyszerre felismerte apósának fejét, mely ajkának vonaláig hozzáhajolt. Meg akarták csókoltatni vele azt a fejet.

Rivière ur felháborodva háritotta el kezével a dárdát. Berthier még csak el sem fordult.

Igy értek a Grève-térre, és a foglyot átadták a városházán a választóknak. A tömeg jó helyeken foglalt állást, őrzött minden kijáratot, megtette előkészületeit, és új kötelet erősített a lámpavasra.

Billot, mikor megpillantotta Berthiert, ki nyugodtan ment fel a városháza lépcsőin, keservesen sirva fakadt.

Pitou, ki odahagyta a Szajna partját és felkapaszkodott a köpart lépcsőjén, mert azt hitte, hogy a kivégzés már megtörtént, ijedten kuporodott le egy pad alá.

Berthier eközben, mintha nem is róla volna szó, belépett a tanácsterembe és meghittén beszélgetett a választókkal, kiknek többségét személyesen ismerte. De azok ijedten huzódtak vissza tőle, azzal az ijedelemmel, mely a bátortalan lelkeken vesz erőt, mikor oly emberekkel kellene a nyilvánosság előtt érintkezésbe lépniök, kiket a nép gyűlöl. Berthier is csakhamar szinte magára maradt Baillyval és Lafayettetel. Elmondatta magának Foulon kivégzésének minden részletét. Aztán vállát vont a és így szólt: — Igen, megérthetem: gyűlölnek bennünket, mert mi vagyunk az eszköz, mellyel kinozták a népet.

— Nagy bűnökkel vádolják önt, uram, — mondotta Bailly szigorú hangon.

— Uram, — felelte Berthier — ha elkövettem volna mindazt a bűnt, mit szememre vetnek, fenévad, vagy ördög volnék; de, remélem, bírák elé állítanak, akkor majd kiderül minden.

— Mindenesetre, — mondotta Bailly.

— Nos! — folytatta Berthier — ez az, amit magam is kívánok. Rendelkezésre állanak levélváltásaim, meg fogják látni, mily parancsoknak engedelmeskedtem és a felelősség majd azokra hárul vissza, kiket meg is illet.

A választók kinéztek a térre, honnan borzasztó kiáltások hallatszottak fel.

Berthier megértette ezt a választ.

Ekkor áthaladt Billot azon a sokaságon, mely körülvette Baillyt, közeledett Berthier főbiztoshoz, odanyujtotta neki becsületes, nagy kezét és így szólt hozzá: — Jónapot, Sauvigny ur!

— Ah, te vagy az, Billot? — kiáltotta Berthier kacagva és erőteljesen rázta meg a feléje nyujtott kezét; — Párisban hát lázadást szitasz, derék bér-löm, te, aki oly jó áron adtad el gabonádat Villers-Cotterets, Crèpy és Soissons vásárain?

Billot minden demokratikus igyekezete mellett sem nézhette csodálat nélkül ez ember nyugalmát, ki így tréfálgozik, holott cérnaszálon függ az élete.

— Foglalják el helyeiket, uraim, — mondotta Bailly a választóknak — s kezdjük meg ez ügyben a tanácskozást.

— Helyes, — mondotta Berthier — csak kénytelen vagyok figyelmeztetni önöket, hogy teljesen kimerültem; két napja nem aludtam már; na pedig Compiègnétől Párisig lökdöstek, ütöttek, cibáltak; mikor enni kértem, szénával kínáltak, ami nem nagyon tápláló eledel; jelöljenek ki számomra egy helyet, hol alhatom, ha nem tovább, csak egy óra hosszáig is.

Ebben a pillanatban Lafayette kiment a szobából, értesüléseket szerezni, de csak még levertében tért vissza.

— Kedves Bailly, — mondotta — az elkésere-dettség tetőpontjáig ért. Itt tartani Berthier urat, annyi volna, mint ostromnak tenni ki magunkat; védeni a városházát pedig annyi, mint megadni a dühöngőknek azt az ürügyet, melyre áhítoznak; nem védeni a városházát, nem volna más, mint szokásba venni, hogy engedjünk, valahányszor meg-támadnak bennünket.

Berthier eközben leült egy padra és lefeküdt.

Aludni készült. Az ádáz kiáltások behallatszottak hozzá az ablakon, de nem zavarták; arca megőrizte az oly ember nyugalmát, ki megfélekedezik mindenről, hogy álmodni bocsáthasson öntudatára.

Bailly a választókkal és Lafayettetel tanácskozott. Lafayette gyorsan kikérte a szavazatokat, a fogolyhoz fordult, ki kezdett elaludni és így szólt hozzá:

— Uram, álljon készen.

Berthier sóhajtott egyet, könyökére támaszkodott és kérdezte: — Mire álljak készen?

— Ezek az urak azt határozták el, hogy az Apátságba fogják önt átszállítani.

— Az Apátságba? Jól van, --- mondotta a főbiztos — dehát, — tette hozzá és a zavartan álló bírákra nézett, kiknek zavarát megértette — ves-sük végét így, vagy úgy.

Egyszerre újra kitört a Grève-téren a haragnak régen visszafojtott kiáltása.

— Nem, uraim, nem, nem engedjük őt ki ebben a pillanatban, — kiáltotta Lafayette.

Bailly gondolt egyet és két választóval együtt lement a térre és hallgatást parancsolt.

A nép ép úgy tudta, mint ő, hogy mit akar mondani, de minthogy elhatározott szándéka volt, hogy megismétli a gonosztettet, nem akarta hallani a szemrehányást sem, s mikor Bailly kinyitotta száját, oly irtózatossá rivalgás támadt, hogy nem hallotta meg saját szavát sem. Bailly, mikor látta, hogy lehetetlen szóhoz jutnia, visszatért a városházára, de nyomon követték ezek a kiáltások: — Berthier! Berthier!

Aztán más kiáltások hallatszottak. Azt ordították: — Lámpavasra! Lámpavasra!

Lafayette, mikor látta visszatérni Baillyt, eléje sietett. Fiatal, hevülő ember még és szeretik. Azt, amit az aggastyán az ő tegnapi népszerűsége

gével nem érhetett el, bizonyára első szavával eléri majd ő, Washington és Necker barátja.

De a nép tábornoka hiába férközött be a legdühöngőbbek csoportjaiba, hiába beszélt az igazság és emberiség nevében. Egy szavát sem hallgatták meg. Lépcsőről-lépcsőre viasszasorítatva, letérdelt a városháza külső lépcsőjén és rimánkodva kérte azokat a tigriseket, kiket polgártársainak szólított, hogy ne gyalázzák meg nemzetüket, ne gyalázzák meg önmagukat, ne tegyék vértanukká a bűnösöket, kiknek becstelenségét megtorolja majd a törvény. Mikor pedig még mindig folytatta, a fenyegetések már reázudultak, de ő szembeszállt velük. Néhány dühöngő aztán öklét mutatta neki és fegyvert emelt reá.

A választók láthatták, mily tehetetlenül küzd Lafayette a háborgás ellen; ezzel utolsó védőfaluk is leomlott. Elhatározták, hogy a városházának őrségével az Apátság börtönébe kísértetik Berthiert. Ami egyértelmű volt azzal, hogy Berthiert a halálba küldik.

— Végrel — mondotta Berthier, mikor meghozták a határozatot. És mély megvetéssel nézett végig ezeken az embereken és az örök közé állt, előbb kezének intésével mondva köszönetet Baillynak és Lafayettenek és megszorítva Billot kezét.

Bailly könnyes szemmel, Lafayette felháborodott pillantással fordította félre szemét.

Berthier ugyanoly léptekkel ment le a városháza lépcsőjén, mint aminőkkel az előbb felment. Abban a pillanatban, mikor megjelent a külső lépcsőn, a tér felől oly iszonyu ordítás támadt, hogy megrendültek még a lépcső köfokai is, melyekre lábát tette. De megvetően és semmi érzékenységet sem mutatva, nyugodtan nézett farkasszemet ezekkel a lángoló szemekkel; vállát vont a és csak annyit mondott: — Mily különös ez a nép! Miért ordít úgy!

Be sem fejezte szavait, s már ezé a népé volt. Már a lépcsőn dühös kezek ragadták ki az örök közül. Aztán ellenállhatatlan hullám ragadta tovább a foglyot azon a vérrel mocskolt uton, melyen két órával azelőtt Foulont vonszolták. Egy ember, kötéllel a kezében már fenn ült a végzetes lámpavason. De egy másik ember belecsimpaszkodott Berthierbe, s ez az ember dühöngve osztogatta örületes csapásait a hóhéroknak. Magából kikelve kiáltotta: — Nem fogjátok megölni!

Billot volt, kit örültté tett a kétségbeesés. Az egyiknek ezt kiáltotta oda: — A Bastille győzői közül való vagyok! — és néhányan, kik csakugyan ismerték, felhagytak támadásukkal. Másoknak azt mondotta: — Engedjétek, hogy bíróság ítéljen róla; kezeskedem érte! Ha menekülni engedik, kössetek fel helyette engem.

Szegény Billot, szegény, becsületes ember! A hullámok magukkal ragadták, őt meg Berthiert, mint ahogy a forgószél magával viszi nagy körforgásában a pelyhet és a szalmaszálat. Repült és nem tudta, hogyan és hova, míg a hely színén nem volt.

Berthier, kit hátul ragadtak meg s úgy vonszoltak tovább és emeltek fel, hátrafordult, mikor látta, hogy megállnak vele. Felvetette szemét és megpillantotta a szégyenletes kötelet, mely feje fölött himbálódzott.

Ép oly heves, mint váratlan erőfeszítéssel kiszabadította magát azokból a kezekből, melyek fogva tartották, kiragadott egy puskát az egyik nemzetőr kezéből és szuronydöféseket osztva támadt hóhéraira. De egy szempillantás alatt ezer csapás érte hátulról, elbukott, és a körből ezer döfés sujtott le reá.

Billot eltűnt a gyilkosok lába alatt.

Berthier nem ért reá szenvedni. Vére testének megszámlálhatatlan sebéből patakzott elő.

Billot ekkor oly látványnak lehetett tanuja, mely irtózatossabb volt, mint minden más, amit addig látott. Láta, hogy egy ember bemártja kezét a holttest felszakított mellébe, és kitépi belőle a még gőzölgő szívet.

Ugyanaz az ember aztán kardjának végére tűzte azt a szívet, meghordozta az ordító tömegben, mely utat nyitott neki, aztán letette a nagy tanácsasztalára, hol a választók üléseiket tartották.

Billot, a vasidegzetű ember, nem bírta el ezt a látványt; tiz lépésnyire attól a végzetes lámpától leesett egy sarokköre.

Lafayette, ki látta így becsteleníteni meg azt a forradalmat, melyet ő vezetett, vagy legalább vezetni vél, összetörte kardját és darabjait a gyilkosok fejéhez vágta.

Pitou felemelte a bérlőt, karjaiban vitte magával és a fülébe sugta:

— Billot! Billot apó, vigyázzon magára; ha látják, hogy rosszul van, a gyilkosok még bűntársnak nézik és megölik... Kár volna... az ilyen jó hazafiért...

Aztán levezette a folyópartra, s amennyire lehetett, elrejtette a háborgók és dühöngők szeme elől.

HARMINCÖTÖDIK FEJEZET

Gilbert Párisban tartóztatja Billot uramat

Billot kezdette észrevenni, hogy a söpredék kerül fölül. Mikor a folyó hús vizétől eszméletére tért, azt mondotta neki Pitou:

— Billot ur, visszavágyódom Villers-Cotteretsbe, maga nem?

Ezekre a szavakra Billot, mintha az erény és a nyugalom üde érzése hatott volna reá, magához

tért, úgy, hogy megint elég erősnek érezte magát arra, hogy átvorgódják a tömegben és elmehessen a vérontás helyéről.

— Igazad van, — mondotta — gyerünk!

És elhatározta, hogy felkeresi Gilbertet, ki Versaillesben lakott, a nélkül, hogy a király párisi utazása óta megjelent volna a királyné előtt; jobbkeze lett Necker urnak, ki megint átvette minisztériumát, és elszakadva életének regényétől, feláldozta magát az összességért, szervezni akarta a jólétet, de csak a nyomoruságot tette általánossá.

Pitou, mint mindig, vele tartott.

Bevezették mindkettőjüket a doktor előszobájába.

— Doktor, — mondotta Bilot — visszamegyek a tanyámra.

— És miért megy vissza? — kérdezte Gilbert.

— Azért, mert gyűlölöm Párist.

— Ah! megérthetem, — mondotta Gilbert hidegen — fáradt.

— Belefáradtam.

— Nem szereti a forradalmat?

— Szeretném, ha már a végét látnám.

Gilbert szomoruan mosolygott. — Hiszen még csak most kezdődik, — mondotta.

— Hó! — csak ennyit mondott Bilot.

— Csodálkozik rajta, Bilot? — kérdezte Gilbert.

— Én csak a hidegvérűségén csodálkozom.

— Barátom, — kérdezte Gilbert, — tudja-e, mitől vagyok oly hidegvérű?

— Csak a meggyőződése miatt lehet olyan.

— Helyesen mondja. Kötelességem tisztán áll előttem, életemet Isten tartja kezében. Nem kívánok mást, csak azt, hogy lelkiismeretem azt mondassa nekem: Eredj Gilbert, jó úton jársz. Akár tévedek, akár nem, tovább megyek utamon. Azt mondom neked, Bilot, ne legyünk önzők! Használ-

juk el kissé magunkat, barátom! Maradj mellettem, Billot.

— Minek, mikor nem tudjuk megakadályozni a gonoszt?

— Billot, sohase mondd ki többé ezt a szót, mert kisebbre becsülnélek! Rugások, öklöcsapások, puskatus-ütések, sőt szuronydöfések értek, mikor meg akartad menteni Foulont és Berthiert.

— És mindhiába, — egészítette ki szavait Billot.

— Nos, ha nem tizen vagy huszan, hanem kétszázan vagy háromszázan lettetek volna oly bátor emberek, mint te, akkor megmenthettétek volna szörnyű halálától azt a szerencsétlen embert és megóvtátok volna a nemzetet oly gyalázattól. Azért hát, ahelyett, hogy visszamennél a vidékre, mely meglehetősen nyugodt, azt kívánom tőled, amennyiben kívánhatok tőled valamit, barátom, hogy maradj Párisban, hogy legyen a kezem ügyében egy erős kar, egy becsületes sziv, hogy egészséges eszed és tiszta hazaszereteted próbakövén próbálhassam ki gondolataimat és művemet, hogy végre ügynököm légy a szerencsétlen megtévedettek tömegében; hogy bot légy a kezemben, mikor elcsusztam, bot légy a kezemben, mikor sujtani akarok.

A világtalan ember kutyája, — mondotta Billot magasztos egyszerűséggel.

— Nagyon helyesen mondod, — felelte Gilbert ugyanazon a hangon.

— Nos hát, nem bánom, — mondotta Billot; — vállalom, amit tőlem kíván.

— Hát én, — kérdezte Pitou — mit tegyek?

— Te felelte Gilbert — visszatérsz Pisseleux-be, vigasztalni Billot családját és megmagyarázni a rendeltetést, melyet magára vállalt.

— Megyek már! — kiáltotta Pitou és reszke-

tett örömeiben arra a gondolatra, hogy visszatérhet Katalinhoz.

— Billot, — mondotta Gilbert — adja meg neki az utasításait!

— Halloed-e, — mondotta Billot. — Katalinra bízok minden rendelkezést a háznál. Megértetted?

— Hát Billotné asszony? — mondotta Pitou, kissé csodálkozásba esve, hogy az anyát így a leánya után helyezi.

— Katalin a család esze, — mondotta Billot minden kerülgetés nélkül, hogy leszegezze gondolatait.

— Nekem is van egy megbízásom számodra, Pitou, — mondotta Gilbert. — El fogsz menni egy levelemmel a Nagy Lajos-kollégiumba és átadod ezt a levelet Berardier abbénak; ő majd átadja neked Sebestyént, te pedig ide vezeted majd hozzám. Ha megöleltem fiamat, elviszed magaddal Villers-Cotteretsbe és átadod Fortier abbénak, hogy minél kevesebb időt veszítsen. Minden vasárnap és csütörtökön veled fog sétálni; ne félj semmitől és legyen reá gondod, hogy szabadon járhasssa az erdőt-mezőt; jobban nyugtat meg engem és jobban szolgálja egészségét, ha ott van.

— Megértettem, — kiáltotta Pitou.

Felállt s elbucsuzott Gilberttől, ki mosolygott, és Billottól, ki álmodozott. Aztán elsietett, hogy elhozza Berardier abbétól tejttestvérét, Sebestyént.

— Mi pedig, — mondotta Gilbert Billotnak — dolgozni fogunk.

HARMINCHATODIK FEJEZET

A flandriai ezred

A királyné, mikor látta, hogy a párisiak katonasággá alakulnak át és minden látszat szerint háborúra készülnek, elhatározta, hogy majd megmutatja nekik, mi az igazi háború. Eddig csak a Bastille rokkantjaival, hiányosan támogatott és ingatag svájciakkal volt dolguk; majd megmutatják nekik, hogyan áll a dolog néhány derék, jó királypárti és jól fegyelmezett ezreddel. Talán akadnak még néhányan az ezredek közt, melyek már vertek le lázadásokat és ontottak vért a polgárháború kitörésének idején. Majd kiválasztanak egyet, a legismertebbet ezek közül az ezredek közül. A párisiak akkor majd észreveszik, hogy ajánlatos lesz hátrább állni az agarakkal.

Ez a terv foglalkoztatta a királynét azután, hogy a nemzetgyűlés oly kitartóan védte álláspontját, a király pedig *vetojogát*. A király két álló hónapig küzdött, hogy megint megmenthessen egy foszlányt uralkodójogaiból.

A királyné nagyon sokat veszített ebben a küzdelemben, sokat veszített különösen azért, mert a király alul került. A király ebben a viszályban elvesztette minden hatalmát és népszerűségének maradványait. A királyné egy új jelzőt, egy gúnynevet kapott, *Madame Veto*-nak hívták. Volt már előbb egy más neve: az *Osztrák nő*. Mária Antoinettet ettől a naptól fogva *Madame Veto*-nak nevezik mindaddig a napig, mikor *Capet özvegyének* fogják nevezni. Harmadik névváltoztatása volt már ez. Mert az *Osztrák nő* elnevezés után a *Madame Deficit* név következett.

Azok után a küzdelmek után, melyekkel úgy akarta érdekkörébe vonni barátnőit, hogy saját közelgő veszedelmükre hívta fel figyelmüket, a ki-

rályné most észrevette, hogy hatvanezer utlevelet kértek ki a városházán. Hatvanezer előkelő utazott el Párisból és Franciaországból, hogy találkozassék a külföldön a királyné barátnőivel és rokonaival.

Ettől a pillanattól Mária Antoinette sem gondolt többé másra, mint ügyesen előkészített szökésre; szökésre, melyet, ha kell, erőhatalommal is támogathasson; szökésre, melynek végén a Franciaországban maradt hivek polgárháborút szítanak s abba a helyzetbe jutnának, hogy megfenyíthetnék a forradalmárokat.

Eközben egy királypárti érzelméről ismert ezred, a flandriai ezred, gyorsított menetben közeledett Páris felé. Az ezred megérkezett Versaillesbe, s hogy mindjárt legyen része abban a tekintélyben, mellyel fel akarták ruházni, kivételes fogadtatással kellett reáterelni a nép figyelmét.

D'Estaing tengernagy maga köré gyűjtötte a nemzetőrség, valamint a versaillesbeli csapatok tisztjeit, eléje ment velők, és az ezred ünnepélyesen vonult be Versaillesbe. Mindezekhez még a fiatal nemesek nagy sokasága csatlakozott, mely nem tartozott semmi meghatározott fegyvernemhez.

Ettől a pillanattól fogva a király elutazhatott, ha akart. Támogatták, megvédték volna útján, és Páris, még nem tudva semmit és nem készülve fel, kénytelen lett volna továbbengedni útján.

De az osztrák nő gonosz szelleme nem nyugodott.

Az után az ünneplés után, mellyel a flandriai ezredet fogadták, a testőrség elhatározta, hogy az ezred tisztjeit ebéden látja vendégül. Ezt az ebédet, ezt az ünnepet október elsejére tűzték ki.

A királyné megengedte, hogy a színházi teremben tartsák meg a lakomát. Nem volt oka reá, hogy megtagadja vendégszeretetét a flandriai katonáktól.

Október 1-én, csütörtöki napon esett meg a lakoma, mely a királyság történetében örökké borzalmas emléke lesz a királyság vigyázatlanságának és elvakultságának.

A király vadászaton volt. Mióta a nemzeti-gyűlésnek tett engedményeivel felszabadította magát, nem törődött semmivel. Ugy készültek, hogy mire a király visszatér, a lakomának már vége lesz.

A királyné egyedül, zárkózottan, tünődve ült szobájában s elhatározta, hogy a poharak egyetlenegy összecsengését, a hangoknak egyetlenegy kitérését sem fogja meghallani. Ölében tartotta fiát; mellette volt Andrée. Két asszony a szoba egyik zugában dolgozott. Egymásután jelentek meg a kastélyban lengő tollforgóikkal és villogó fegyvereikkel a ragyogó tisztek. A lovak az istálló rácsainál nyeritettek, a kürtök megszólaltak, a flandriai ezred és a testőrség zenekarai harmóniákkal töltötték meg a levegőt.

Sápadt, kíváncsi, alattomosan nyugtalan tömeg leste, kísérte megjegyzésekkel és bírálgatta a kastély rácsos kapuinál a vig mozgalmat és a dallamokat. A légáramlat néhány hulláma kivitte a vidám zajt és a pompás lakoma illatait a nyitott ajtókon. Oktalan dolog volt ezt a kiéhezett népet a hus és a bor illatával, ezt az elégedetlen népet az örömmel és a bizakodással traktálni.

Az ünnep egyébként minden megzavarás nélkül folyt tovább; a tisztek, kik eleinte józanul és tiszteletteljesen viselkedtek egyenruháik alatt, beszélgettek egymással és mértékletesen ittak. Az első negyed óra teljesen megfelelt annak a programnak, melyet megállapítottak. A boltozatokat verő négy éljenriadal hatott el a kívül álló szomorú nézők füléhez.

Következett a második pohár. Lusignan ur, a flandriai ezred őbestere, felállt és pohárköszöntőt

mondott a király, a királyné, a dauphin és a királyi család egészségére.

Egy tiszt felállt. Ez az ember megértette, hogy a köszöntők sorából kifelejtettek egyet, mely kiméletlenül maga fog szót kérni. Köszöntőt ajánlott a nemzet egészségére.

Halk moraj előzött meg egy hosszú kiáltást.

— Nem, nem, — felelték kórusban a jelen voltak. És a nemzetnek szóló köszöntőt elvetették.

Minthogy ettől a pillanattól fogva megtört a jég, minthogy a tartózkodó hallgatást kiabálás és tulzó beszélgetés követte, vége volt minden fegyelemnek és tartózkodásnak, bebocsátották a drago nyosokat, a gránátosokat, a svájciakat, bebocsátottak mindenkit, aki legénységbeli a kastélyban volt.

A pohár körben járt, tizszer is töltöttek, feladták, el is kapkodták a csemegét. A részegség általánossá vált, a katonák megfedkeztek róla, hogy tisztjeikkel isznak és kocintanak. Valóban testvéri lakoma volt. Mindenhol csak azt kiáltják: — Éljen a király! éljen a királyné!

Mily kár, hogy az a szerencsétlen király, az a szomorú királyné nem lehet jelen ily ünnepen!

Szolgálatkész udvaroncok pattantak fel helyükről, felszaladnak a királynéhez, elmondják neki, tulzott módon beszélnek el, amit láttak.

Ekkor felvillan a nő élettelen szeme. Mária Antoinette feláll. Tehát még van királyság, még van szeretet a francia szivekben. Tehát még van remény.

A királyné sötét, vigasztalhatatlan szemmel néz körül. Ajtai előtt tolong az udvari nép. Kérnek, mindenkép rá akarják bírni, hogy látogassa meg, csak jelenjék meg ezen az ünnepen, hol kétezer lelkes ember hódol éljeneivel a királyság eszméinek.

— A király nincs itthon, nem mehetek egyedül, — felelte a királyné szomorúan.

— Talán mégis a dauphin ő fenségével, —

mondja néhány vigyázatlan ember, ki reá akarja birni a királynét.

— Asszonyom, asszonyom, — sugta a fülébe egy hang, — maradjon itt, kérve-kérem, maradjon!

A királyné megfordult. Charny ur volt.

— Hogyan, — kérdezte — nincs lenn az urak társaságában?

— Visszajöttem, asszonyom, oly szertelenség uralkodik ott lenn, melynek következményei jobban árthatnak felségednek, mint általánosan hiszik.

Mária Antoinettenek rossz napja volt minden neheztelésével, önfejűségével; ezen a napon szántszándékkal éppen az ellenkezőjét akarta tenni annak, ami Charnynak kedvére lett volna. Megvető pillantást vetett a grófra és már-már udvariatlan szót mond neki, mikor Charny hódolatteljes mozdulattal tartóztatta vissza és így szólt hozzá: — Arra kérem, asszonyom, kegyeskedjék bevárni legalább a király tanácsát!

Időt akart nyerni.

— A király! a király! — kiáltotta több hang. — Ő felsége visszatér a vadászatról!

Mária Antoinette feláll és eléje szalad a királynak, ki azon csizmásan és porlepetten közeledik hozzá.

— Uram, — mondja neki, — oly látvány van odalenn, mely méltó Franciaország királyához. Jöjjön velem!

És már karonfogja és magával vonja, reá sem nézve Charnyra, ki mellébe vájja körmét dühében.

Fiát balkézzel vezetve megy le a királyné; az udvaroncok nagy sokasága előzi meg is vonja ellenállhatatlanul magával; így érkezik meg a színházi terem ajtószárnyaihoz abban a pillanatban, mikor huszadszor üritik a poharat ezzel a kiáltással: — Éljen a király! Éljen a királyné!

HARMINCHETEDIK FEJEZET

A testőrség lakomája

Abban a pillanatban, mikor a királyné a királlyal és fiával megjelent a terem parkettjén, egy akna felrobbanásához hasonló hangon száll fel a páholyok felé a lakmározók üdvriadala. A részeg katonák, a dadogó tisztek kalapjukat lengetve és kardjaikkal hadonászva kiáltják: — Éljen a király! Éljen a királyné! Éljen a trónörökös!

Elragadtatásában a királyné egészen megfeledkezett róla, hogy részeg emberek társaságába jutott; a király megdöbbsent és szokott józan ítélőképességével mindjárt megértette, hogy nincs itt megfelelő helyen; de minthogy gyöngé ember volt és hízelt neki, hogy ismét jeleit látja annak a népszerűségének és odaadásnak, melyet népében már nem találhatott meg, lassankint átengedte magát az általános mánornak.

Charny, ki az egész lakoma alatt csak vizet ivott, sápadtan állt fel, mikor megpillantotta a királyt és a királynét.

De még sokkal jobban megijedt, mikor látta, hogy György öccse, egy mosolytól bátoríttatva, a királynéhoz tart s egy szóval fordult hozzá. Charny sokkal messzebb állt, semhogy hallotta volna azt a szót; de mozdulataiból megértette, hogy öccse kér valamit.

A királyné helyeslően bólintott fejével erre a kérdésre, hirtelen mozdulattal letépett egy kokárdát, mely a főkötőjére volt erősítve s átadta a fiatal embernek.

Charny megrázkódott, előre nyujtotta karját és közel volt hozzá, hogy felkiáltson. Nem is a fehér, a francia kokárda volt, melyet a királyné átadott oktan lovagjának. A fekete, az osztrák, az ellenséges kokárda.

Amit a királyné ezuttal tett, több volt vigyázatlanságnál, árulás volt, és azok a szegény elvakult emberek mégis oly eszeveszettek voltak, hogy mikor Charny György odamutatta nekik a fekete kokárdát, letépték magukról és lábbal taposták a saját kokárdáikat.

A mámor aztán oly fokra hágott, hogy a flandriai ezred felséges vendégeinek vissza kellett sietniök lakosztályaikba, ha nem akartak csókokba fulni, vagy reagázolni azokra, kik térdreborultak előttük.

Alig, hogy elmentek, a vendégek, egymást tüzelve, rohammal elfoglalt várossá változtatták át a lakoma színhelyét. A Perseval ur, d'Estaing ur hadsegéde által megadott jelre a kürtök támadást vezényelnek.

Támadást ki ellen? A távollevő ellenség, a nép ellen!

Száz hang ordítja: — Előre! — és a páholyok megmászása megkezdődött. Igaz, hogy az ostromló sokaság oly kevés volt ijedelmet keltő hangulatban, hogy az ostromlottak kezüket nyújtották nekik.

Az első, ki megmászta az erkélyt, a flandriai ezred egyik gránátosa volt. Perseval ur letépett saját melléről egy keresztet és kitüntette vele. És mindez az osztrák szín alatt, a nemzeti kokárda ellen való orditozás közben történt. Elvértve lehetett hallani néhány tompa, végzetes kiáltást. De ezek a hangok az éneklők tombolásától, az ostromlók éljenkiáltásaitól kísérve eljutnak a nép füléhez, mely kezdetben csodálkozva, aztán felháborodva hallgatódzott a kapunál. És ekkor megtudták künn a téren, aztán az utcákon, hogy a fekete kokárda foglalta el a fehér kokárda helyét s hogy a háromszínű kokárdát lábbal taposták. Megtudták, hogy a nemzetőrség egyik derék tisztjét, ki a fenyegeté-

sekkal dacolva, fenntartotta a háromszinű kokárdát, a király házában sulyosan megsebesítették.

A következő nap panaszkodtól sötéten, zugolódástól nehezen virradt Versaillesre. A nemzetőrség, melyet a királyné zászlókkal ajándékozott meg, eljött ezen a napon és fejét lehorgasztva, görbén néző szemmel mondott köszönetet ő felségének. Meglátszott ez emberek magatartásán, hogy semmit sem helyeseltek, s hogy ellenkezőleg, helytelenítettek volna mindent, ha merték volna. Részt vettek a menetben, ők is eléje mentek a flandriai ezrednek; meghívót kaptak és fogadtak el a lakomára. Inkább polgári, mint katonai gondolkodással csak ők voltak, kik a tivornya közben azokat az elfojtott megjegyzéseket merték tenni, azokat a megjegyzéseket, melyekre senki sem hallgatott. Mikor a palotába mentek, köszönetet mondani a királynénak, nagy embertömeg kísérte őket.

A dolog a komoly viszonyokra való tekintettel jelentőségessé vált. Meglátják majd úgy az egyik, mint a másik részről, hogy kivel van dolguk. Valamennyi katona és tiszt is, ki az előző napon kompromittálta magát, tudni akarta, hogy mennyiben várhatnak támogatást a királyné részéről oktalan tüntetésük miatt, és az előző este megsértett néppel szemben álltak fel, hogy meghallják a palotából jövő első hivatalos kijelentéseket.

Az egész ellenforradalom sulya ettől fogva egyedül a királynéra nehezedett. De egyelőre még módjában volt, hogy elhárítson magáról ily felelősséget, hogy eltávoztasson ily szerencsétlenséget. De ő tiszta, átható, biztos pillantását büszkén jártatta végig körülötte lévő barátain és ellenségein. Csengő hangon fordult a nemzetőrség tisztjeihez és így szólt:

— Uraim, nagyon örülök, hogy zászlókkal ajándékozhattam meg önöket. A nemzetnek és a hadseregnek szeretnie kell a királyt, mint ahogy

mi is szeretjük a nemzetet és a hadsereget. *A tegnapi est valóban elragadott!*

E szavak után, melyeket rendkívül szilárd hangsúllyal ejtett ki, zugás hallatszott a tömegből, ellenben zajos taps riadt fel a katonaság soraiban.

— Támogatnak bennünket, — mondották a katonák.

— Elárultak bennünket, — mondotta a nép.

Charny, ki az egyik csoportban állt, sóhajtvá hallotta a két párt beszédét.

A királyné, mikor elfordította szemét a sokaságról találkozott a fiatalember pillantásával és kedvesére nézett, hogy leolvassa arcáról szavainak reá tett hatását.

— Nem vagyok bátor? — akarta mondani.

— Óh asszonyom, inkább örült ön, mint bátor, — felelték a grófnak fájdalmasan elborult vonásai.

HARMINCNYOLCADIK FEJEZET

Beavatkoznak a nők

Míg Versaillesben tulsokat ittak, Párisban tulkeveset ettek az emberek. Az inség sápadtan és gondbaborult arccal szállt alá a nagy város utcáiba. Hallgatódzik minden utcasarkon; csavargókból és gonosztevőkből szedi össze kíséretét; odatolja rut arcát a gazdagok és az államhivatalnokok ablakajhoz.

A férfiaknak eszökbe jutnak a lázadások, melyek oly sok vérbe kerültek; eszükbe jut Bastille; eszükbe jut Foulon, Berthier, Flesselles; félnek, hogy megint gyilkosoknak mondják őket, és várnak.

De a nők, kik még nem tettek semmi mást, mint hogy szenvedtek, a nők, kik szenvednek a gyermek helyett, ki éhes és kenyeret kér tőlük, szenvednek a férfi helyett, ki sötéten és szótlanul

megy el hazulról reggel s még sötétebben és még inkább szótlanul megy haza este, végül pedig szenvednek magukért — a nők égnék a vágytól, hogy elégtételt szerezzenek.

De hát nem a nők csinálták-e október elsejét Versaillesben?

Gilbert és Billot a Palais Royalban, a Café Foyban voltak. Egyszerre nyílik az ajtó s magából kikelve lép be egy asszony. Mutatja a fehér és fekete kokárdákat, melyek Versaillesből érkeztek Párisba; hírül adja, hogy itt a veszedelem.

Gilbert, mikor látta, hogy a nők avatkoznak a dologba, odafordult Billothoz és azt mondotta neki: A városházára!

Mindketten kirohantak a kávéházból, átfutottak a Palais Royal kertjén és a Saint-Honoré-utcába mentek.

A csarnok előtt találkoznak egy leánnyal, ki a Bourdonnais-utcából jött és dobolt.

Gilbert csodálkozva állt meg. — Mi ez? — kérdezte.

— Ej, hát nem látja, doktor? — mondotta Billot. — Dobol egy fiatal, csinos teremtés, még pedig, lelkemre, nem rosszul!

— Kérdezze meg tőle, mit akar? — kérte Gilbert.

— Hallod-e, lelkem, — kiáltotta Billot — miért vered azt a dobot?

— Éhes vagyok, felelte a csinos, fiatal teremtés rikitó, éles hangon.

És tovább ment és tovább dobolt.

Gilbert hallotta.

— Hohó! — mondotta — a dolog borzasztóan indul.

És nagyobb figyelemmel nézte az asszonyokat, kik a dobos leány után mentek. Lesorvadt, támolygó, kétségbeesett asszonynép volt.

E nők soraiból időről-időre éppen gyengesége

miatt fenyegető kiáltás hallatszott ki, mert az ember érezte, hogy ez a kiáltás kiéhezettek szájából esik.

— Versaillesbe! — kiáltották az asszonyok. És utközben intettek minden asszonynak, kit az ablakokban pillantottak meg.

Kocsi ment arra, két hölgy ült benne, kidugták a fejüket és nevettek.

A dobos leány kísérete megállt. Husz asszony vetette magát a kocsi ajtajára, kihajította a két hölgyet és nem hajtva tiltakozásukra és ellenkezésükre, melyet néhány ökölcsapással nyomban megfékezett, kényszerítette őket, hogy csatlakozzanak a menethez.

Mögöttük, mindkét kezét a zsebébe dugva, egy férfi marsolt.

Ez az ösztövére és sápadt arcú, hórihorgas természetű ember sűrke kabátot, fekete mellényt és fekete nadrágot viselt; háromszögletű kis kalapja félrebillent a fején. Hosszu kard verdeste sovány, de izmos lábszárait.

Figyelve, hallgatódzva ment utánuk, elnyelve mindent átható szemével, mely fekete szemöldöke alatt villogott.

— Ejnye, — mondotta Billot — ismerem ezt az arcot, láttam minden felkelésnél. Az ám, a törvénytörő szolga, Maillard!

Maillard az utca kanyarulatánál az asszonyokkal együtt eltűnt. Billotnak nagy kedve lett volna, követni Maillard példáját, de Gilbert magával készítette a városháza felé.

A városházán tudták, mi történik Párisban, de alig ügyeltek reá. Igaz is, mit bánta a nyugodtvérű Bailly és az arisztokrata Lafayette, hogy egy asszonyszemély dobol. A farsang előjele az egész, semmi egyéb.

De mikor annak a doboló leánynak két vagy háromezer asszonyt láttak a nyomában; mikor

annak a percről-percre növekvő seregnek mindkét oldalára férfiaknak nem kevésbbé számos, visszasan mosolygó és rút fegyvereit nyugodtan hordó serege csatlakozott; mikor észrevette, hogy ezek a férfiak előre mosolyognak azokon a gonosz dolgozon, melyeket ezek az asszonyok fognak elkövetni, s hogy a közhatalom sem a rossz szándékot komolyan megakadályozni, sem a rossz cselekedetet szigorúan megtorolni nem fogja, akkor kezdtetek tisztába jönni a helyzet teljes komolyságával.

Fél óra mulva nyolcezer asszony gyűlt össze a Grève-téren. Látták, hogy megfelelő számmal vannak együtt, és kezüket csipőjükre támasztva, tanakodni kezdtek.

A tanácskozás nem folyt valami nyugodtan. Túlnyomórésztben ajtónálló asszonyok, a csarnok hölgyei és utcai leányok voltak jelen. Sok volt közöttük a királypárti és ezek inkább megölették volna magukat, semhogy megbántsák a királyt és a királynét.

A tanácskozás eredményét a következőben lehetett összefoglalni: Gyujtsuk fel egy kicsit a városházát, hol annyi sok hiábavaló rongy írást gyártanak, csak azért, hogy ne ehessünk minden nap.

A városházán éppen azzal foglalkoztak, hogy ítéletet hozzanak egy pékről, ki hamis mérlegen mérte a kenyeret.

Ennek következtében a lámpavas törzsközönsege kötéllel várta a péket. A városházi őrség meg akarta menteni a boldogtalant, és e végből kifejtette minden erejét; de emberbaráti szándékainak egy idő óta szerzett tapasztalás szerint, sajna, rossz foganatja volt. Az asszonyok rávetették magukat az őrségre, áttörték sorát, benyomultak a városházára, s a fosztogatás megkezdődött.

Azzal a szándékkal jártak, hogy amit csak találnak, a Szajnába dobálják, amit pedig nem hurcolhatnak el, ott helyben felégetik.

Nagy vállalkozás volt. Mindenekelőtt volt a városházán háromszáz választó, ott voltak továbbá a hivatalnokok és végre a polgármesterek. Sokáig fog tartani, míg ezt a sok embert a Szajnába dobálják, mondotta egy értelmes asszony, egy nő, akinek sietős dolga volt.

— Nem, mintha nem érdemelnék meg, — mondotta egy másik.

— Igen, de nem érünk rá.

— Akkor hát gyujtsunk fel mindent! — kiáltotta egy hang. — Úgy sokkal egyszerűbb.

Fáklyákat kerestek, gyujtószert követeltek; aztán addig is, hogy az idő kárba ne vesszék, azonnal szórakoztak, hogy felkötötték egy papot, Lefèvre d'Ormesson abbét.

Jó szerencse, hogy ott volt a szürkekabátos ember. Az elvágja a kötelet, az abbé tizenhét lábnyi magasból leesik, kifecamítja lábát és a megérák hahotája közben sántítva szalad el.

Az abbé azért menekülhetett úgy minden akadályoztatás nélkül, mert a gyilkos fehérszemélyek már kezükben tartották a fáklyát és a levéltárhoz közeledtek.

Egyszerre előrohan a szürkekabátos ember és kiragadja a fáklyákat az asszonyok kezéből; azok ellenszegülnek, a férfi végigveri őket a fáklyával s míg a tűz belekap a szoknyájukba, eloltja azt a tüzet, mely már emésztetni kezdi az irományokat.

Ki ez az ember, ki így szembeszáll nyolcezer dühöngő teremtés szörnyü akaratával? Lefèvre abbét csak félig akasztották fel, ezt bizonyára felakasztják egészen, mihelyt nem lesz senki, aki megakadályozza.

Csakugyan megszólal egy velőtrázó kórus és a szürkekabátos embert halállal fenyegetik; a fenyegetést nyomon követi a tett.

Az asszonyok körülfogják emberüket és kötelet dobnak a nyakába. De Billot odarohant. Billot

meg fogja tenni Maillardnak azt a szolgálatot, melyet Maillard tett meg az abbénak. Elkapja a kötelet, elvágja két vagy három helyen éles késével, mely végső esetben — minthogy nyele is van — más szolgálatot is tehet az ő erős kezében. S míg a kötelet annyi darabra vágja, amennyire csak vághatja, így kiált Billot:

— Szerencsétlenek! Hát nem ismeritek a Bastille egyik hőjét, ki átment egy keskeny pallón, hogy meg hozza a kapitulációt, míg én lenn az árokban lubickoltam? Hát nem ismeritek Maillard urat?

Ez ismert és rettegett név hallatára az asszonyok megállanak. Egymásra néznek, letörlik homlokukat.

— A Bastille hőse, Maillard ur, a Châtelet törvényszéki szolgája, éljen Maillard ur!

A fenyegetések kedveskedéssé válnak; most már ölelgetik és éltetik Maillardot. Maillard pedig kezet szorít s egy pillantást vált Billot urammal. Az a kézszorítás azt jelenti: Jóbarátok vagyunk! Az a pillantás pedig: Ha valamikor szükségé lesz reám, számítsen reám!

Maillardnak pedig ezután annyival is nagyobb befolyása lesz ezekre az asszonyokra, mert azok belátták, hogy Maillardnak egy kis igaztalanságot kell velük szemben megbocsátania.

De Versaillesbe kell menni. Ott fészkel a baj, ott tivornyákkal töltik az éjszakákat, holott Párisban éheznek az emberek. Versailles elnyel mindent. Párisnak nincs buzája, lisztje, mert a gabonarakományok ahelyett, hogy Párisban állnának meg, Corbeilből közvetlenül Versaillesbe mennek. Máskép volna minden, ha a *pék* és a *pékné*, meg a *pékinas* Párisban volnának. Ezeken a gúnyneveken említik a királyt, a királynét és a trónörököszt, kiktől a nép a kenyér szétosztását várna.

Az asszonyoknak, minthogy seregge szervez-

kedtek, minthogy fel vannak fegyverezve puskával, ágyuval, dzsidával és szénahányó villával, lesz mindjárt tábornokuk is. Miért ne? A nemzetőrségnek is van. Lafayette a férfiak generálisa. Maillard lesz az asszonyoké.

Nem mosolyogva, arcának egy vonását sem változtatva fogadja el Maillard a felajánlott tisztséget. Maillard a párisi asszonyok vezénylő tábornoka. A hadjárat nem fog soká tartani, de elhatározó hadjárat lesz.

HARMINCKILENCEDIK FEJEZET

Maillard generális

A hadsereg, melyet Maillard vezényelt, mindenestre hadsereg volt. Voltak ágyui, igaz, talp és kerek nélkül, de mire valók volnának a taligák, ha nem arra, hogy azokra rakják? Voltak puskái, — igaz, egyikről a kakas hiányzott, másikról a serpenyő, de egyik sem volt szurony nélkül. Volt temérdek más fegyvere is, persze nagyon bajosan kezelhető fegyver, de mégis csak fegyver. Volt puskapora zsebkendőkben, főkötőkben, zacskókban és ezek közt az eleven tölténytartók közt sétáltak meggyújtott kanócokkal a tűzerek. Kész csoda, hogy e furcsa előnyomulás közben az egész hadsereg levegőbe nem repült.

Maillard ur szempillantással felismerte hadseregének hangulatát. Ugy látja, hogy amit tehet, nem az, hogy a téren tartja, Párishoz köti ezt a népet, hanem az, hogy kivezeti Versaillesbe s odaérkezve megakadályozza azt a rosszat, amit elkövethetne.

Ennek következtében Maillard lemegy, elveszi a dobát, amely a fiatal leány nyakában lóg. Az éhenhalással küzdve, a leányban már nincs annyi

erő, hogy cipelhesse. Odaadja a dobot, végig sompolyog a fal mentén s nekiesik fejével egy sarokkőnek.

Maillard megkérdezi a fiatal teremtéstől, hogy mi a neve. Chambry Madeleineinek hívják. Fafaragványokat készít a templomokba. De ki gondol most arra, hogy szép famunkával ajándékozza meg a templomokat? Minthogy éhes volt, virágáros leánynak ment a Palais Royalba. De ki vesz most virágot, mikor kenyérre sincs pénze?

Mihelyt megérkezik Versaillesbe, kívánni fogják, hogy tizenkét másik asszonnyal együtt bocsássák be a palotába; de minthogy nincs jártányi ereje, kocsin viszik odáig; ő lesz az éhező szónok, ő lesz a király előtt az éhezők szószólója.

Megtapsolták Maillardot ezért a gondolatáért.

Igy hát Maillard egy szóval megváltoztatott minden ellenséges rendelkezést.

Körülbelül nyolcezer asszony van együtt. A menet elindul; mikor a Tuilériák közelébe érnek, hatalmas kiáltozás támad soraikban.

Maillard feláll egy sarokkőre, hogy áttekinthesse egész hadseregét.

— Mit akartok? — kérdezte.

— Át akarunk menni a Tuilériákon.

— Nem lehet, — felelte Maillard.

— Miért ne lehetne? — kiáltotta nyolcezer hang.

— Azért, mert a Tuilériák a király háza, kertje pedig a király kertje; mert a király engedelme nélkül menni át rajta, annyi volna, mint megsérteni a királyt; annál is több volna, annyi volna, mint a király személyében kezet emelni mindenkinek szabadságára.

Akkor hát, — mondták az asszonyok, — kérjük ki a kapus engedelmét.

Maillard odalép a kapushoz és háromszögletű kalapját a kezében tartva, megkérdezi tőle:

— Megengedi-e, barátom, hogy ezek a hölgyek átvonuljanak a Tuilériákon? Csak a boltívek alatt mennek át és nem tesznek kárt a kert fáiban és növényeiben.

A kapus nem felel semmit, hanem kihuzza hosszú kardját és nekimegy Maillardnak.

Maillard is kihuzza kardját, mely egy lábbal rövidebb és összeméri pengéjét. Eközben egy asszony odamegy a kapushoz s egy seprűnyéllel fejére mért csapással Maillard lába elé teríti. Ugyanekkor pedig egy másik asszony a kapus melébe akarja döfni szuronyát.

Maillard visszarejti kardját, a kapusét egyik hóna alá, az asszony puskáját másik hóna alá kapja, felveszi a földről s fejére teszi a kalapját s tovább vonul a Tuilériákon át, hol ígéretének megfelelően nem tesznek semmi kárt.

A nyolcezer asszony lármájára, mely visszhangot keltett Páris legtávolabb eső negyedeiben is, Lafayette elősietett. Az óra éppen deket ütött.

Lafayette a forradalom kezdetétől fogva lóhátról beszélt, lóháton evett és lóhátról osztogatta parancsait. Mikor a Quai Pelletierre érkezett, megállította egy ember, ki szemközt vágatott. Gilbert volt. Versaillesbe tartott és éresíteni akarta a királyt arról, hogy mi fenyegeti és rendelkezésére akarta bocsátani magát.

Pár szóval elmondott Lafayettenek mindent.

Aztán mindketten tovább siettek a maguk útján. Lafayette a városházára, Gilbert Versaillesbe. Csak éppen, minthogy az asszonyok a Szajna jobbpartján meneteltek, ő a balparton ment.

A városháza előtt levő tér, mikor az asszonyok elhagyták, férfiakkal, különösen pedig nemzetőrökkel telt meg. Arra a lármára, melyet az asszonyok csaptak, a félrevert harangok és a riadó lármája következett.

Lafayette áthaladt ezen az egész tömegen, a

lépcső előtt leszállt lováról és ügyet sem vetve a fenyegetésekkel vegyes tetszésnyilatkozatokra, melyeket jelenléte keltett, fenn a városházán tollbamondott a király számára egy levelet a reggel történt lázadásról.

Éppen a hatodik sornál tartott, mikor a titkári hivatal ajtaja nagy robajjal kinyílt. Lafayette felpillantott. A gránátosok küldöttsége kért kihallgatást a tábornoktól.

Lafayette intett s a küldöttség belépett. Az a gránátos, kit a küldöttség szónokául választottak, egészen az asztalig lépett elő és szilárd hangon így szólt:

— Tábornokom, tiz gránátos-század küldöttei vagyunk; nem tartjuk önt árulónak, de azt hisszük, hogy a kormány elárul bennünket. Itt az ideje, hogy mindennek vége szakadjon; nem fordíthatjuk szuronyainkat az asszonyok ellen, kik kenyeret kérnek tőlünk. Az élelmiszert beszerző bizottság vagy visszaélést követ el, vagy képtelen feladatának teljesítésére; ennek úgy az egyik, mint a másik esetben máskép kell lennie. A népszerűsétlen, a baj forrása Versaillesben van. El kell menni a királyért és Párisba kell őt hozni; meg kell semmisíteni a flandriai ezredet és a testőrséget, melyek lábbal merték taposni a nemzet színeit. Ha a király nem elég erős arra, hogy viselje, akkor tegye le a koronát! Meg fogjuk koronázni a fiát, régensségi tanácsot fognak ki nevezni, s jól fog menni minden.

Lafayette elcsodálkozva nézett a szónokra. Látott lázadásokat, kétségbeesett gyilkosságokon, de most történt először, hogy valósággal arcába fújt a forradalom szele.

— Ej! — kiáltotta — hadat akartok indítani a király ellen s arra akarjátok kényszeríteni, hogy hagyjon el bennünket?

— Tábornokom, — feleli a nemzetőr — mi

szeretjük és becsüljük a királyt, és nagyon fájna nekünk, ha elhagyna bennünket, mert végtelenül szeretjük őt. De ha elhagyna bennünket, elvégre itt van helyette a dauphin.

— Uraim, — felelte Lafayette — jól megfontolják, mit tesznek; a koronához nyulnak, s nekem kötelességem, hogy ne türjem azt.

— Tábornokom, — feleli a nemzetőr s meghajol — odaadnók önért az utolsó csepp vérünket. De a nép szerencsétlen; a baj forrása Versaillesben van, oda kell mennünk és Párisba kell hoznunk a királyt, a nép akarja úgy!

Lafayette látja, hogy saját személyével kell fizetnie. Lemegy a városház terére és beszélni akar a népnek; de a kiáltás, hogy: *Versaillesbe! Versaillesbe!* tulharsogja hangját. Gyalogszerrel, a tömeg közepébe veszve, Lafayette érzi, hogy az ár egyre nő és elnyeléssel fenyegeti. Átvágja magát a tömegben, hogy lovához juthasson. El is éri, nyergébe veti magát s a városház lépcsője felé akar rugtatni vele; de az ut teljesen el van zárva közte és a városháza közt; emberfalak meredeznek előtte.

Egyszerre egy ember indul lefelé a külső lépcsőn, levéllel a kezében átvorgódik a tömegben s kezével és lábával oly kitűnően dolgozik, hogy eljut Lafayettehoz. Az az ember a fáradhatatlan Billot.

— Vegye át, tábornok, a háromszázaktól való!
— Így nevezték a választókat.

Lafayette feltöri a pecsétet és magában akarja olvasni a levelet; de huszezer hang kiáltja egyszerre:

— A levelet! A levelet!
Lafayette tehát kénytelen felolvasni a levelet, mely így szólt:

„Tekintettel a körülményekre és a nép kifejezett kívánságára, valamint a főparancsnok ur

előterjesztésére, tekintve, hogy mindezt lehetetlen figyelmen kívül hagyni, a főparancsnok urat felhatalmazzuk, sőt megparancsoljuk neki, hogy Versaillesbe menjen. A község négy megbízottja fogja elkísérni útján."

Lafayette egyáltalán nem tett semmi előterjesztést a választóknak. De a nép azt hitte, hogy csakugyan megtette, s a nép azt kiáltotta: — Éljen Lafayette!

Ekkor Lafayette, sápadtan, mint a halál, maga is kiadta a jelszót: — Versaillesbe!

Tizenötezer férfi követte nyomon oly lelkesedéssel, mely csendesebb, de borzasztóbb volt, mint a nőké, kik elővéd gyanánt indultak el.

Ezek az emberek mind Versaillesben voltak egymással találkozendók, hogy elkérjék a királytól az október elsejei és másodikai tivornyán a testőrség asztaláról lehullott kenyérmaradványokat.

NEGYPENEDIK FEJEZET

Kegyvesztettség

Reggel kilenc óra tájban az ifju Charny György átment az oszlopcsarnokon, jelenteni a vadászmasternek, hogy a király vadászni akar, de jött a királyné s megpillantotta.

— Hova oly sietve, uram? — kérdezte.

— A kísérethez tartozom, felség. A király vadászni akar s most viszem parancsait a fővadászmesternek.

— Ah! a király ma is vadászik? — mondotta a királyné s felnézett az égre, melyen sűrű, sötét felhők tornyosultak Páris felől; — ő felségének nincs igaza. Az ember azt hinné, hogy vihar közeledik, úgy-e bár, Andrée?

— Ugy van, asszonyom, — felelte a fiatal nő szórakozottan.

— Nem gondolja ön is, uram?

— De igen, asszonyom; csakhogy a király úgy akarja.

— És nem mondhatná meg, uram, hova megy vadászni a király?

— A meudoni erdőbe, asszonyom.

— Rajta, kísérje el és vigyázzon reál!

Ebben a pillanatban tért vissza Charny gróf. Szeliden mosolygott Andréera, megcsóválta fejét és így szólt a királynéhez: — Oly meghagyás az, asszonyom, mely öcsémnek ne a király szórakozásai, hanem veszedelmei közben jusson eszébe.

E hang hallatára, mely úgy érte fülét, hogy Charnyt még nem pillanthatta meg, Mária Antoinette megrázkódott, megfordult és megvető szigorral mondotta:

— Nagyon csodáltam volna, ha nem Charny Olivér gróf urtól hallom ezt a szót.

— S miért, asszonyom? — kérdezte tiszteletteljesen a gróf.

— Mert szerencsétlenséget jósol, uram.

Andrée elsápadt, mikor elsápadni látta Olivért.

A gróf meghajolt, de nem felelt semmit. Aztán Andréera pillantva, ki csodálkozni látszott azon, hogy oly türelmesnek látja, így szólt:

— Csakugyan nagyon szerencsétlen vagyok, hogy *többé* nem tudom, hogyan beszélhet az ember a királynéval anélkül, hogy meg ne sértse.

Arra a szóra, hogy: *többé*, oly hangsúly esett, minőt a színpadon a kitűnő színész szokott vetni a fontos szótagokra. A királynénak sokkal gyakorlottabb füle volt, semhogy röptében fel ne fogja a célzatot, melyet Charny e szavának adott.

— *Többé?* — mondotta élénken — *többé?* Mit jelent az, hogy: *többé?*

— Ugy látom, megint rosszul fejeztem ki magam, — felelte Charny ur egyszerűen. S egy pillantást váltott Andréével, amit a királyné ezuttal észrevett. Elsápadt és haragosan kiáltotta a királyné: — Rossz a kifejezés, mikor rossz a szándék.

— Ellenséges a fül, mikor ellenséges a lélek, — felelte Charny. S ez inkább jogosult, mint tiszteletteljes válasz után elhallgatott.

— Várni fogok a válasszal, míg Charny urnak több szerencséje lesz támadásaiban, — mondotta a királyné.

— Én pedig, — felelte Charny — várni fogok támadásaimmal, míg a királyné szerencséesebb lesz, mint egy idő óta, szolgálának megválasztásában.

Andrée gyorsan megragadta férjének kezét s készült elmenni vele. De a királyné visszatartotta egy pillantásával, mert észrevette a mozdulatot.

— De mit akart mondani nekem *a férje*? — kérdezte a királyné.

— Azt akarta mondani felségednek, hogy a király által Párisba küldetve, sajátyszerű forrongásban találta Párist.

— Már megint! — kiáltotta a királyné; — s mily alkalomból? A párisiak bevették a Bastillet s most rombolják le javában. Mit akarnak még? Feleljen, Charny ur!

— Teljesen igaz, asszonyom, — felelte a gróf; — de minthogy a köveket nem ehetik meg, azt mondják, hogy éhesek.

— Éhesek! éhesek! — kiáltotta a királyné. — Mit tehetünk róla?

— Asszonyom, volt idő, mikor a királyné az első volt, ki részvétet érzett a nép fájdalma iránt és igyekezett könnyíteni rajta. Volt idő, mikor felment egészen a szegények padláslakásáig s mikor

a szegények imádsága Istenhez fohászkodott érte. Oh, asszonyom, mennyire szerették önt akkor!

A királyné lángoló pillantást vetett Charnyra.

— Mondja meg röviden, mi történt tegnap Párisban, — kiáltotta. — Csak oly dolgokat mondjon, melyeket saját szemével látott, uram; bizonyos akarok lenni szavainak valóságában.

— Mit láttam, asszonyom? Láttam a nép egy részét összeseregleni a rakodópartokon, s hiába várni, hogy a liszt megérkezzék. Mit láttam? Kiehezett népet, férfiakat, kik végtelen szomorúsággal néztek feleségükre és asszonyokat, kik végtelen szomorúsággal néztek gyermekeikre; ökölbe szorult kezeket, melyek Versailles felé mutattak. Oh, asszonyom, azok a veszedelmek, melyeket említettem, az alkalom, hogy meghaljak felségedért, amely szerencsét öcsém meg én első-sorban tartottuk fenn magunknak, félek, hogy ez az alkalom hovahamarább kínálkozni fog számunkra.

A királyné türelmetlen mozdulattal fordított hátat Charnynak és égő, bár halovány homlokával egy ablak üvegtáblájához támaszkodott.

Alig, hogy megtette ezt a mély megindulásra valló mozdulatot, látták, hogy megremeg. — Andrée, — mondotta — nézze csak meg, ki az a lovas, ki hozzánk jön? Úgy látszik, fontos hírekkel érkezik.

Andrée közeledett az ablakhoz; de majdnem ugyanabban a pillanatban sápadtan hátrált vissza.

— Oh, asszonyom! — mondotta szemrehányó hangon.

Charny gyorsan az ablakhoz ment, mert semmi sem kerülte el figyelmét abból, ami a két nő közt történt.

— Az a lovas, — mondotta, és egymásután nézett a királynéra és Andréera — az a lovas Gilbert doktor.

— Oh, igaz! — mondotta a királyné.

Fagyos hallgatás következett. Csakugyan Gilbert volt, ki meghozta azokat a vészes híreket, melyeket Charny bejövendölt.

Mindhárman aggódva vártak néhány percig. De egyszerre kinyílt az ajtó s belépett egy tiszt, jelentve, hogy a király egy órája Meudonba ment, s Gilbert doktor, minthogy fontos és sürgős híreket hozott, a királyné előtt óhajt megjeleneni.

Jöjjön bel! — kiáltotta a királyné, s Gilbert doktor belépett.

NEGYSZÁZVÉGI FEJEZET

Október ötödikének estéje

Gilbert egy pillantást vetett a jelenlevőkre, tiszteletteljesen közeledett Mária Antoinettehoz és így szólt:

— Felséges férjének távollétében engedje meg a királyné, hogy vele közöljem azokat a híreket, melyekkel jöttem.

— Beszéljen, uram, — felelte Mária Antoinette. — Mikor láttam gyors közeledését, összeszedtem minden erőmet, mert gyanítottam, hogy rossz híreket hoz nekünk. Halljuk, minő veszedelmről van szó?

— Asszonyom, hét- vagy nyolcezer asszony indult el Párisból s közeledik fegyveresen Versailleshez.

— Hét- vagy nyolcezer asszony! — felelte a királyné megvető arckifejezéssel.

— Igen, de utközben bizonyára meg-megálltak és lesznek tizenöt- vagy huszezren, mire ide érnek.

— És mit akarnak?

— Éhesek, asszonyom, és azért jönnek, hogy kenyeret kérjenek a királytól.

A királyné Charnyhoz fordult.

— Oh, asszonyom! — mondotta a gróf — amit előreláttam, ime bekövetkezett.

— Mit tegyünk? — kérdezte Mária Antoinette.

— Értésitenem kell minderről a királyt, — felelte Gilbert.

A királyné ismét gyorsan megfordult és így kiáltott: — A királyt! Oh, ne! Mi haszna volna, veszélybe dönteni?

Charny egyszerre felelt a királynénak és Gilbertnek. Megint visszaszerezte teljes önuralmát, mert feláldozta büszkeségét.

— Asszonyom, — mondotta — Gilbert urnak igaza van, értesíteni kell a királyt. A királyt még szeretik. Meg fog jelenni az asszonyok előtt, meg fogja szólítani és le fogja fegyverezni őket.

— De ki vállalja, hogy értesíti a királyt? — kérdezte a királyné. — Az utat bizonyára elvágták már s a vállalkozás veszedelmekkel jár.

— A király a meudoni erdőben van?

— Igen, s ha az utak, mint valószínű...

— Kérem a királynét, nézze bennem csak a katonaembert, — szólt közbe Charny egyszerűen. — A katona azért van, hogy megöljék.

És így szólva, nem várt feleletre, nem hallgatott sóhajtásra. Sietve ment le, a testőrség egyik lovának nyergébe vetette magát és két lovassal együtt Meudonba vágatott.

Alig, hogy — a bucsuzásnak egy utolsó intéset viszonzva, melyet Andrée vetett utána az ablakból — eltűnt, a viharos tenger zúgásához hasonló zaj vonta magára a királyné figyelmét. Nemsokára azután az ég is veszedelmes szint öltött. Erős, fehéren zuhogó eső kezdette pásztázni a ködöt.

Versailles, a fenyegető jelek ellenére, megtelt néppel. A hírnökök egymást érték a kastélyban.

Mindegyikük arról tett jelentést, hogy népes embercsoportok közelednek Páris felől. S az előző napok örömeire és könnyű győzelmeire emlékezve, mindenki sajátságosan érezte magát, az egyiknek a lelkiismerete háborgott, a másik ijedelmet érzett. Nyugtalanul egymásra nézve, vették kézbe lassan fegyvereiket a katonák. A tisztek, kiket erkölcsileg megrontott a katonák látható nyugtalansága és a tömeg zugása, részegek módjára nehezen szedték a lélegzetet a szerencsétlenséggel terhelt levegőben, mely körülvette őket. A testőrök, mintegy háromszáz ember, hidegen és azzal a habozással kaptak lóra, mely akkor vesz erőt a fegyveres emberen, mikor látja, hogy oly ellenséggel lesz dolga, kinek támadásmódját nem ismeri. Mit lehet tenni az olyan asszonyokkal, kik fenyegetődzve és fegyveresen indultak el, de az éhség és a fáradtság lefegyverezte őket, úgy, hogy nem képesek már felemelni a kezüket!

De azért találomra sorba állnak, kardot huznak és várnak.

Az asszonyok végre megjelentek; két uton közelednek; tömegük az ut felén kettészakadt; az egyik fél Saint-Cloudon, a másik Sèvresen át jött.

Mikor megérkeztek Versaillesbe, már alig vonszolták magukat. Több mint háromnegyed részük elszórta utközben fegyverét. Maillard a harmadik negyedet reábirta, hogy a város első házaiban hagyja hátra a magáét. Mikor pedig beléptek a városba, így szólt hozzájuk:

— Rajta, ne vonhassa kétségbe senki, hogy a királyság barátai vagyunk, énekeljük hát ezt a dalt: *Vive Henri IV!*

S elhaló hangon, mely kenyeret kérni is alig volt elég erős, a királyság dalát énekelték.

Nagy volt is a csodálkozás a palotában, mikor kiáltások és fenyegetések helyett énekszót hallottak, mikor látták az aranyozott rácsokhoz támasz-

kodni a támolyogva éneklő nőket — az éhség sokban hasonlít a részegséghez — és látták esőtől és veritéktől nedves, lesorvadt, sápadt, piszkos arcaikat.

E csoportokból aztán időről-időre szomorú feljajdulások hallatszottak. E halállal küzdő arcokból itt-ott villámok cikáztak fel.

Időről-időre elbocsátották a vasrácsokat és a nyílásokon át a kastély felé nyújtották kezeiket.

A király érkezését várva, a királyné, ki csupa láz és elszántság volt, elrendelte, hogy a csapatok védelmi állásba helyezkedjenek; lassan-lassan csoportba gyűltek az udvaroncok, a tisztek, az előkelő államhivatalnokok a királyné köré. Mária Antoinette megpillantotta köztük Saint-Priest urat, Páris miniszterét.

— Nézze meg, uram, — mondotta neki — mit akarnak ezek az emberek.

Saint-Priest ur lemegy, átvág az udvaron, odalép a rácshoz és megkérdezi az asszonyoktól: — Mit akartok?

— Kenyeret! Kenyeret! Kenyeret! — felelte egyszerre ezer hang.

— Kenyeret! — felelte Saint-Priest ur indulatosan — mikor csak egy uratok volt, nem szenvedtetek hiányt kenyérben. Most ezerkétszáz uratok van, s láthatjátok, hova jutottatok!

És a kiéhezettek kiáltásai közben visszavonul s parancsot ad, hogy maradjon zárva a kapu.

De küldöttség közeledik, s ez előtt bizonyára kénytelenek lesznek kinyitni a rácsos kaput.

Maillard az asszonyok nevében megjelent volt a nemzetgyűlésben; kieszközölte, hogy az elnök tizenkét asszony küldöttségének élén előterjesztést fog tenni a királynak.

Abban a pillanatban, mikor a küldöttség, Mounier vezetésével elindul a tömegből, a király vágatva érkezik meg a kastélyba.

Ugyanabban a pillanatban erős kiáltások szólnak meg a disztéren.

— Mi az? — kérdezte a király.

— Sire, — kiáltotta Gilbert, halásápadtan lépve be — testőrei, Charny György ur vezetésével, megtámadják a nemzetgyűlés elnökét és a küldöttséget, melyet felséged elé akar vezetni.

— Lehetetlen! — mondotta a király.

— Am hallja azoknak kiáltásait, kiket legyilkolnak! Nézze, nézze, mindenki menekül!

— Nyitassa ki a kaput! — mondotta XVI. Lajos. — Fogadni fogom a küldöttséget. A király palotája menedéket ad.

— Oh, — jegyezte meg Mária Antoinette — higgyük, hogy talán a királyoknak is.

NEGYPENKETEDIK FEJEZET

Az október ötödikéről hatodikára virradó éjszaka

Charny és Gilbert lementek a lépcső fokain.

— A király nevében! — A királyné nevében! — kiáltotta előbb Charny, aztán Gilbert, s mindketten hozzá tették: — Nyissátok ki a kaput!

De a parancsot csak akkor hajtották végre, mikor a nemzetgyűlés elnökét már földhöz vágták és lábbal taposták az udvaron. Az elnök mellett megsebesítették a küldöttség két tagját, két asszonyt is.

Gilbert és Charny odasiet.

Mihelyt kinyitották a kaput, az asszonyok az udvarra tódultak; betolakodtak a testőrök soraiba, a flandriai ezred katonái közé; fenyegetődztek, könyörögtek, hizelkedtek. Hogyan is lehessen ellentállni az olyan asszonyoknak, kik anyjukat

és testvéreiket emlegetve rimáinkodnak a férfiaknak?

— Helyet; uraim, helyet a küldöttségnek, — kiáltja Gilbert.

És a sorok szétnyílnak, hogy átengedjék Monuiert és azokat a szerencsétlen asszonyokat, kiket be akar mutatni a királynak. Charnytól értesítette, ki előre sietett, a király szobájában várja a küldöttséget. Monuier fog szólni hozzá a nemzetgyűlés nevében. Chambry Louison, a fiatal virágárusnő, ki riadót vert a dobon, az asszonyok nevében fog beszélni. Egyet előre is lép, beszélni akar, de csak ezt a két szót rebegheti: „Sire, kenyeret!” — és ájultan esik össze.

— Segítség! — kiáltja a király, — segítség!

Andrée odasiet és átnyújtja illatszeres tüvegét a királynak.

— Oh, asszonyom! — mondja Charny szemrehányó hangon a királynénak.

A királyné elsápad és visszavonul termeibe.

— Alljanak készen a fogatok, — mondotta — a király meg én Rambouilletbe megyünk.

Eközben a szegény fiatal teremtés magához tért; mikor látta, hogy a király tartja karjai közt és illatos szeszszel élesztgeti, felkiáltott szegénykezésében és meg akarta csókolni a király kezét. De a király nem engedte. — Szép gyermekem, — mondotta engedje meg, hogy én csókoljam meg, bizony megérdemli!

— Oh, sire, sire, ha már oly jó, adja ki a parancsot, — felelte a leány.

— Melyik parancsot? — kérdezte a király.

— Azt, hogy hozassanak gabonát, hogy megszűnjék az inség.

— Gyermekeim, — mondotta a király — szívesen aláírom azt a parancsot, melyet tőlem kíván, de igazán félek, hogy nem megyünk sokra vele.

Leült egy asztalhoz és írni kezdett, mikor

egyszerre csak puskalövést és mindjárt utána meglehetősen élénk lövöldözést hallottak.

— Oh, Istenem! Istenem! — kiáltja a király — mi történik most megint? Nézze meg, Gilbert ur!

Ujabb támadás történt az asszonyoknak egyik csoportjára s ez volt az oka a puskalövésnek és utána a lövöldözésnek.

A magános puskalövés a nép tömegéből eredt s abban a pillanatban roncsolta szét egy testőrhadnagy karját, mikor jelt adott, hogy vágjanak le egy katonát, ki meg akart védeni egy előtte térdenálló asszonyt. Erre a puskalövésre a testőrség soraiból öt vagy hat karabélylövessel feleltek. Két golyó talált: egy asszony halva esik össze, egy másikat súlyosan sebesülten visznek el. A nép felel a tüzelésre és két testőr leesik lováról.

Ugyanabban a pillanatban ily kiáltásokat hallani: — Helyet! Helyet!

A Saint-Antoine-külváros emberei jönnek; három ágyut vontatnak magukkal, s lövegeiket a rácsoskapuval szemben állítják fel. Jó szerencse, hogy szakad az eső, a kanócot hiába tartják oda a gyújtólyukhoz, mert az átázott puskapor nem fog tüzet.

Ebben a pillanatban egy hang fülébe sugja Gilbertnek: — Lafayette ur jön s már csak fél mérföldnyire van innen.

Gilbert hiába keresi a hirmondót; de bárki volt, a hír jó. Körülnéz s meglát egy gazdátlan lovat; a megölt két testőr egyikének lova volt. Felpattant nyergébe s vágatva indult el Páris irányába.

A másik gazdátlan ló követni akarja; de alig lépett huszat a téren, visszatartják zablájánál fogva. Gilbert azt hiszi, megtudták szándékát és üldözőbe akarják venni. Távozóban hátravet még egy pillantást.

Senki sem gondol arra, hogy üldözőbe vegye, az emberek éhesek; enni akarnak és késszurásokkal megölik a lovat. A szegény állat elesik s a következő pillanatban már husz darabra vágják.

Eközben megmondták a királynak is, hogy jön Lafayette. A király aláírta Mouniernek az emberi jogok elismerését. Aláírta Chambry Louisonnak a gabonahozatalra szóló parancsot. Ezzel a határozattal és ezzel a parancssal, mely, mint hitték, meg fogja nyugtatni a lelkeket, Maillard, Chambry Louison és ezer asszony elindult vissza Páris felé.

A város szélső házainál találkoztak össze Lafayettetel, ki a nemzetőrséget vezetve, gyorsvágatva közeledett.

— Éljen a király! — kiáltja Maillard és az asszonyok s meglobogtatják fejük fölött a királyi írásokat.

— Mit beszélt ön veszedelemről, mely a királyt fenyegeti? — kérdezte csodálkozva Lafayette.

— Jöjjön csak, jöjjön csak, tábornok, — kiáltja Gilbert, továbbbunszolva. — Megitélheti majd, úgy van-e.

Lafayette sietett. A nemzetőrség dobpergése közben vonult be Versaillesbe.

Abban a pillanatban, mikor a dobszó behalatszott a kastélyba, a király érzi, hogy valaki tiszteletteljesen megérinti karját. Megfordul: Andrée volt.

— Ah, ön az, Charny grófné? — mondja. — Hogy van a királyné?

— Sire, a királyné kérve kéri, utazzék el és ne várja be a párisiakat. Testőrségének s a flandriai ezred katonáinak élén akadálytalanul juthat el bárhová.

— Ön is úgy véli, Charny ur?

— Úgy van, sire, feltéve, hogy mindjárt át-

kel a határon, mert ha nem, akkor jobb, itt-maradnia.

A király a fejét rázza. Marad; nem, mert van bátorsága maradni, hanem mert nincs ereje és el-határozása menni. Egész halkán rebegi: — Király, ki megszökik! — Aztán Andrééhez fordul:

— Mondja meg a királynénak, hogy utazzék el egyedül!

Andrée eltávozott, eljárni megbízatásában.

Öt perc múlva belépett a királyné s a király mellé állott.

— Mit akar itt, asszonyom? — kérdezte XVI. Lajos.

— Meghalni önnel, uram, — felelte a királyné.

— Oh! — mondotta halkán Charny — most igazán szép.

A királyné megrázkódott, hallotta szavát.

— Csakugyan azt hiszem, jobb volna meghalnom, mint életben maradnom! — mondotta.

Ebben a pillanatban a nemzetőrség dobpergése a palota ablakai alatt szólalt meg. Gilbert sietve lépett a terembe.

— Sire, — mondotta a királynak — felségednek nincs már aggódni oka, Lafayette ur itt van.

A király nem szerette Lafayette urat, de be-érte azzal, hogy nem szereti.

A királynéval másképp állt a dolog, Mária Antoinette őszintén gyűlölte a tábornokot és nem titkolta gyűlöletét.

Igy történt aztán, hogy Gilbert nem kapott választ erre a híradásra, melyet a legszerencsésebbek egyikének tartott. De Gilbert nem volt az az ember, ki bátorságát veszti a királyi hallgatás miatt.

— Hallotta felséged? — kérdezte bátor hangon a királytól. — Lafayette ur lenn van és felséged parancsait várja.

A királyné kitartóan hallgatott. A király nagy erőfeszítést tett sajátmagával szemben.

— Mondják meg neki, hogy köszönöm jöttét, s hívják meg nevemben, hogy jöjjön fel.

Egy tiszt meghajolt és kiment.

A királyné három lépéssel hátrált. De a király, majdnem parancsoló mozdulattal, visszatartotta.

Az udvaroncok három csoportba álltak.

Charny és Gilbert a király mellett maradt. A többiek visszahátráltak, mint a királyné, és a királyné mögé sorakoztak.

Felhallatszott egy magános ember lépteinek zaja, és Lafayette ur megjelent az ajtónyílásban.

A nagy hallgatásban, mely erre a látványra következett hirtelen, egy hang a királyné csoportjából így szólt: — Itt van Cromwell.

Lafayette mosolygott.

— Cromwell sem jött volna egyedül I. Károlyhoz, — mondotta.

XVI. Lajos hátrafordult azokhoz a félelmetes barátaihoz, kik ellenségeként akarták feltüntetni azt az embert, ki éppen segítségére siet.

Aztán így szólt Charny urhoz: — Gróf, maradj. Mihelyt Lafayette ur itt van, nincs mitől félnem. Rendelje el, hogy a csapatok vonuljanak vissza Rambouillet irányába! A nemzetőrség a külső árkokat, a testőrség a palota környékét fogja megszállni.

Majd Lafayettehez fordult és így szólt:

— Jöjjön, tábornok ur, beszélőnivalóm van önnek!

S mikor Gilbert olyan lépést tett, mintha ki akarna menni, hozzátette: — Nem fölösleges ön, doktorom, jöjjön!

A királyné utánuk nézett, s mikor az ajtó bezárult mögöttük, így szólt:

— Oh, ma kellett volna menekülni; ma még lehetett volna! Holnap talán már késő lesz!

S ő maga is visszavonult termeibe.

Közben hatalmas fény világított a palota ablakaira. Az a roppant tüzhely árasztotta, melyen a felkoncolt ló husát sütötték.

Az éjszaka meglehetősen nyugalmas volt; a nemzetgyűlés reggel három óráig ülésezett. Mielőtt tagjai elszéledtek volna, kiküldött két teremőrt, kik végigsiettek Versaillesen, szemlét tartottak a kastély bejáratain és bejárták a parkot.

Minden nyugodt volt, vagy legalább nyugodtnak látszott.

A királyné éjjeltájban ki akart menni Trianon rácsoskapuján, de a nemzetőrség nem akarta átengedni. A királyné aggodalmait említette, de azt felelték neki, hogy Versaillesben nagyobb biztonságban van, mint bárhol másutt. Ennek következtében visszavonult szűkebb lakásába és csakugyan nyugodtnak érezte magát. Ajtaja előtt ott találta Charny Györgyöt. A fiatal báró fegyverzetten állt s kezével karabélyára támaszkodott.

A királyné közeledett hozzá s azt mondotta neki: — Ah, ön az, báró? Ki rendelte önt ide?

— A bátyám, asszonyom.

— S a bátyja hol van?

— A királynál.

— Miért a királynál?

— Azért mert úgy mondotta, ő a családfő s mert ebben a minőségében őt illeti meg a jog, hogy meghaljon a királyért, ki az állam feje.

— Igen, — mondotta Mária Antoinette némi keserőséggel — önnek pedig csak az a joga van, hogy a királynéért haljon meg.

— Nagy megtisztelés lesz számomra, asszonyom, ha Isten megengedi, hogy valamikor teljesíthessem ezt a kötelességemet, — felelte a fiatalember, és meghajolt.

A királyné lépett egyet és vissza akart vonulni, de a szívé valami gyanu ragadta meg.

Megállt, félig visszafordult fejével s kérdezte:

— És ... a grófné? Hol van ő?

— A grófné, asszonyom, tíz perccel ezelőtt visszatért és felséged előszobájába állíttatta ágát.

A királyné ajkába harapott.

Az ember bárhol érinti meg ezt a Charny családot, mindig ott találja kötelességeinek határán belül.

— Köszönöm, uram, — mondotta a királyné, elragadóan intve kezével és fejével — köszönöm, hogy oly jól őrzi a királynét. Meg fogja köszönni nevemben bátyjának, hogy oly jól őrzi a királyt.

És így szólva, szobájába ment. Az előszobában Andréével találkozott, ki még nem feküdt le, hanem tiszteletteljesen állt és várt. Mária Antoinette nem állhatta meg, hogy kezét ne nyujtsa neki.

— Grófné, — mondotta — az imént mondtam köszönetet György sógorának. Megbiztam, hogy fejezze ki köszönetemet férjének, én pedig köszönetet mondok most önnek.

Andrée meghajolt és félreállt, utat engedve a királynénak, ki visszatért hálósobájába.

A királyné nem mondta, hogy kövesse. Ez az odaadás, mely, mint érezni lehetett, már híjával volt a vonzalomnak, s mely mégis buzgón tartott ki mindhalálig, visszásan hatott reá.

Reggel hat órákor minden nyugodt volt.

Gilbert kiment a kastélyból Lafayette urral, ki tizenkét óra hosszáig ült lovon és már alig bírta magát fáradtságában. Gilbert az ajtó előtt találkozott Billotval, ki a nemzetőrséggel együtt érkezett; látta, hogy Gilbert lovon megy el és azt gondolta magában, hogy Gilbertnek ott szüksége lehet reá.

Teremszolgáinak jelentésétől megnyugtatta, még a nemzetgyűlés is visszavonult. Általános volt

a remény, hogy ezt a nyugalmat nem zavarja meg semmi. De rosszul számítottak.

Majdnem minden népmozgalomban, mely a nagy forradalmakat készíti elő, szünet áll be, mikor azt hiszik, hogy minden véget ért s az ember nyugodtan lefekhetik. Ezen a szörnyű éjjelen új ösztönzés növelte a bajt; két csoportból eredt, melyek közül az egyik este, a másik reggel érkezett meg Versaillesbe.

Az elsőt az éhség hajtotta oda, s az kenyeret kért. A másodikat a gyűlölet, s az bosszút követelt. Tudjuk, hogy az elsőt ki vezette: Maillard és Lafayette. Ki vezette oda a másodikat? A történelem nem említi néven senkit. De a történelem helyett megnevezi a hagyomány.

Marat!

Mi ismerjük ezt az embert; láttuk őt Mária Antoinette nászünnepe a XV. Lajos-téren lábakat vágni le. *) Láttuk a városháza terén, mikor a Bastille-terére küldötte az embereket. Végre látjuk őt most éjnek idején, mint a farkast, mely ott settenkedik a juhakol körül s várja, míg a pásztor elalszik, hogy hozzáfoghasson véres munkájához.

Verrière!

Először említjük ezt a nevet. Egy rövidebb és egy hosszabb lábon járó idomtalan törpe, rút püpos alak volt. Minden vihar alkalmával, mely fenekestől felforgatta a társadalmat, ott látták felbukkanni a tajtékkal együtt és mozogni a felületen a véres gnómot, kétszer vagy háromszor látták megjelenni Páris legszörnyűbb idoszakaiban, fekete lovának hátán gubbaszkodva, a Jelenések egyik alakjaként vagy mint egyikét azoknak a rémes ördögalakoknak, melyeket egy Callot képezelete alkotott szent Antal megkísértésére.

Tehát, a monda szerint, hárman voltak: Marat,

*) A *varázsló* című regényben.

Verrière, azonkívül pedig Aiguillon herceg, Aiguillon herceg, vagyis a királyné egyik legfőbb ellensége. Aiguillon herceg szoknyában, nőnek öltözött. Ki mondja? Az egész világ.

Tehát ez a három ember érkezett, mint mondták, reggel négy óra tájban Versaillesbe. Ők vezették a második sereget, az pedig olyan emberekből állt, kik azoknak nyomán járnak, kik harcolnak, hogy győzzenek; ők azért jönnek, hogy raboljanak és gyilkoljanak.

Reggel félöt óra tájban az egész kastély felriadt álmából. A márványudvar felől eldőrdült egy puska lövés.

Egyszerre öt- vagy hatszáz ember jelent meg a rácsnál s egymást biztatva, unszolva, közös erőfeszítéssel megmászták, aztán feltörték a rácsot.

Aztán az ör puska lövése dördült el. A támadók egyike holtan zuhant a földre. Véres holtteste elterült a kövezeten.

Ez a lövés kettészakította a rablók csoportját, s a két felerész egyike a kastély ezüstneműjére, másika pedig, ki tudja! talán a király koronájára pályázott. Az egyik felerész a királyné lakosztálya, a másik a király lakása felé tart és rohan felfelé.

A király egész őrizete ebben a pillanatban abból az emberből áll, ki az ajtó előtt őrködik s egy tisztből, ki sietve lép ki az előszobából s minden fegyvere egy alabárd, melyet a megijedt svájci kezéből ragadott ki.

— Ki vagy? — kiáltja az ör — ki vagy?

S minthogy senki sem felel, az ár pedig nőttön nő, harmadszor is kiáltja: Ki vagy?

És vállhoz emeli fegyverét.

A tisztt átláthatja, mily következtetésekkel járna az a lövés, mely a király lakosztálya előtt dördülne el; felcsapja a puskát, a támadók elé rohan és alabárdjával elrekeszti a lépcsőt teljes szélességében.

— Uraim! uraim! — kiáltja — mit akarnak? mit kívánnak?

— Semmit, semmit, — feleli gunyosan több hang. — Engedjen tovább bennünket; jó barátai vagyunk ö felségének.

— Jóbarátai ö felségének, a háborut hozzátok neki...

Ezuttal semmi válasz... Visszas kacaj, annyi az egész.

Egy ember megkapja az alabárd nyelét, melyet a tiszt nem ereszt el. Hogy mégis elérhesse, a kezébe harap. A tiszt kiragadja az alabárdot ellenfelének kezéből, marokra fogja a nyelét, teljes erejéből lesújt vele ellenfelére és kettészakítja a koponyáját.

Az alabárd a heves csapás következtében ketté törött. A tisztnek most már egy helyett két fegyvere volt, egy botja meg egy töre. A botot körben forgatja, a törrel döféseket oszt. Eközben az őrmegint kinyitotta az előszoba ajtaját és segítségért kiáltott.

— Uraim, uraim, — kiáltja az őrmeg; — segítség Charny urnak, Charny urnak!

A kardok kiröppennek hüvelyükből, egy pillanatig villognak a lámpa fényénél, mely a lépcsőboltozatáról világít, és Charnytól jobbra és balra a támadók közé vágnak.

Jajkiáltások hallatszanak. A vér szétfreccsen, az áradat visszavonul, aláhömpölyög a lépcsőn és szabaddá teszi márványfokait, melyek a tömeg visszahátrálása után vörösek és sikamlósak.

Harmadszor is kinyílik az előszoba ajtaja s így kiált az őrmeg:

— Jöjjenek be uraim, a király parancsolja!

A testőrök felhasználják azt a pillanatot, mikor a sokaság megzavarodik. Az ajtóhoz rohannak, Charny meg be utoljára. Az ajtó bezárul mögötte, belülről reátolják a két reteszt.

Ezer csapás döngeti egyszerre az ajtót; de belül padokkal, asztalokkal, székekkel torlaszolja el. Így bizonyára megállja tíz percig az ostromot.

Tíz percig! Ez alatt a tíz perc alatt új erősítés érkezik majd.

De nézzük, mi történik a királynénál!

A második csoport a kis lakosztály felé nyomult; de a lépcső ott nagyon szűk és két ember is alig mehet egymás mellett a folyosón.

Ott örködik Charny György. Mikor harmadszor kiáltja: Ki vagy? és nem kap reá választ, elsüti karabélyát. A lövés zajára kinyílik a királyné ajtaja. Andrée nézett ki sápadtan, de nyugodtan.

— Mi baj van? — kérdezte.

— Asszonyom, — kiáltotta György — mentse meg a királynét, meg akarják ölni. Egymagam álok itt ezer ellen. De kitartok, amíg lehet... Siesen, siessen!

Aztán, mikor a támadók reárohannak, behuzza az ajtót és utána kiáltja:

— Tolja reá a reteszeket! Elég soká élek, hogy a királyné reáérjen felkelni és elmenekülni.

És megfordul és ledöfi szuronyával az első kettőt, kit a folyosón talál.

A királyné mindent hallott, s Andrée, mikor belépett szobájába, már ágyon kívül találta Mária Antoinettet. Két asszonya, Hoguené és Tibaultné sietve öltöztették fel. Félig öltözetlen kivezette őt aztán a két nő egy titkos folyosón a királyhoz, míg Andrée, mindig nyugodtan s nem törődve saját veszedelmével, egymás után tolja reá a reteszt minden ajtóra, melyen át nyomon követi a királynét.

NEGYPENHARMADIK FEJEZET

A reggel

A két lakosztály határán egy férfi várta a királynét. Charny volt, s patakzott róla a vér.

— Jaj, a király! — kiáltotta Mária Antoinette, mikor meglátta Charny véres ruháját. — Jaj a király! uram, megígérte, hogy megmenti a királyt!

— A király megmenekült, asszonyom, — felelte Charny.

És átvette pillantását az ajtókon, melyeket a királyné nyitva hagyott, hogy szobáiból az oeilde-boeufbe juthasson, hol ebben a pillanatban a királyné, madame royale, a dauphin és néhány testőr volt együtt, s éppen meg akarta kérdezni, hogy hol van Andrée, mikor találkozott a királyné pillantásával. Ez a pillantás ajkára forrasztotta a szót. De a királyné pillantása még mélyebben hatott a szívébe. Olivérnek felesleges volt megszólalnia; Mária Antoinette eltalálta gondolatait.

— Ne aggódjék, — mondotta — jön.

S a dauphinhez sietett és ölébe kapta a gyermeket.

Andrée és Charny egy szót sem váltottak egymással. Egyikök mosolya felelt a másikéra. Különös! ennek az oly sokáig különszakadt két szívnek voltak dobbanásai, melyek feleltek egymásnak.

Eközben a királyné körülnézett, s mintha boldoggá tette volna, hogy Charny eláulta magát, kérdezte: — A király? a király?

— A király önt keresi, asszonyom, — felelte Charny nyugodtan. — Önhöz ment az egyik folyosón, míg ön egy másikon idejött.

Ugyanabban a pillanatban hatalmas kiáltás hallatszott át a szomszédos szobából. A gyilkosok voltak, akik azt kiabálták: — Le az osztrák nővel! Le a Messalinával! Le Vétó asszonnyal! Fogjátok meg, kössétek fel!

Ugyanakkor két pisztolylövés hallatszik és két golyó lyukasztja át az ajtót két különböző magasságban. Az egyik golyó a dauphin feje fölött repült el és a fal deszkaborításába furódott.

— Oh! Istenem! Istenem! — kiáltotta a királyné térdereesve — meghalunk valamennyien!

Charny jeladására az öt vagy hat testőt kört alakított a királyné és a két királyi gyermek körül.

Ebben a pillanatban megjelent a király; a szemé könnyel volt tele, az arca sápadt volt; a királynét hívta, mint ahogy a királyné őt szólította. Megpillantotta feleségét és karjaiba vetette magát.

— Megmenekült! Megmenekült! — kiáltotta a királyné.

— Neki köszönöm, asszonyom, — felelte a király, és Charnyra mutatott; — és úgy-e önt is megmentették?

— Öccsének köszönöm, — felelte a királyné.

— Uram, — mondotta XVI. Lajos a grófnak — sokat köszönünk családjának, sokkal többet, semhogya valaha is megfizethetnők tartozásunkat.

A királyné találkozott Andrée pillantásával és pirulva fordította el fejét.

— Rajta, uraim, — mondotta Charny — egy óra hosszág helyt kell állnunk. Heten vagyunk, s ha jól védekezünk, szükségük lesz egy órára, hogy megöljenek bennünket. Egy óra lefolyásán belül okvetlen küldenek segítséget ő felségeiknek.

S így szólva, Charny, belekapaszkodott egy óriási szekrénybe, mely a király szobájának egyik sarkában állt. A többiek követték példáját s a butordaraboknak csakhamar egész tömegét halmozták egymásra s a testőrök löréseket hagytak közöttük, hogy kilöhessenek a támadókra.

A királyné karjára vette két gyermekét, a király fejére tette két kezét és imádkozott. A gyermekek visszafojtották zokogásukat és könnyeiket.

A király átment az oeil-de-boeuf szomszédságában levő dolgozószobába, elégetni néhány írást, melyet nem akart a támadók kezére juttatni.

Azok pedig dühösen ostromolták az ajtót, melynek minden pillanatban egy-egy forgácsa tört ki a szekerce fokától, vagy egy fesztővas öklelésétől. A nyílásokon át vörösvégű dzsidák és véres-hegyű szuronyok hatottak be és igyekeztek halált osztani. Ugyanakkor a golyók átfúrták a torlasz fölött az ajtó ráámját és barázdákat vájtak az aranyozott padmaly gipszrétegébe.

Végre lezuhant egy pad a szekrényről. A szekrény kettévált; az ajtónak egyik egész betétjét ásitva nyílt ki, és a kiszélesült nyíláson most már szuronyok és dzsidák helyett véres karok nyultak be s igyekeztek megkapaszkodni és mindjobban tágitani a nyílásokat.

A testőrök ellőtték utolsó töltényeiket, még pedig nem hasztalanul, mert az egyre táguló nyíláson át látni lehetett, hogy a folyosó kövein sebesültek és halottak hevernek szanaszét.

A nők kiáltásaira, kik azon a nyíláson át már a halál közelségét látták, a király visszatért.

— Sire, — mondotta Charny — zárkózzék be a királynéval a legtávolabb eső szobába; retszeljenek be maguk mögött minden ajtót; állítsanak kettőt közülünk az ajtók mögé. Kezeskedem két óráért; negyven percnél hosszabb idő kellett nekik, hogy áttörjék ezt az egyet.

A király habozott; megalázónak érezte, így szobáról-szobára menekülnie. Ha nincs ott a királyné, egy lépést sem hátrált volna, a királyné pedig, ha nincsenek ott a gyermekei, oly elszántan állta volna meg helyét, mint a király.

XVI. Lajos tehát éppen ki akarta adni a parancsot, hogy a legtávolabb eső szobába meneküljenek, mikor a gyilkos karok egyszerre visszahu-

zódtek, a szuronyok és a dzsidák eltűntek, a kiabálások és fenyegetések elhallgattak.

Egy pillanatig tartó néma csend következett; mindenki nyitva felejtette ajkát, minden fül figyelt, minden lélekzet elállt.

Aztán rendes csapatok kimért lépteinek zaja hallatszott fel.

— Nemzetőrség! — kiáltotta Charny.

S ugyanakkor Billot ismert arca jelent meg az ajtó nyílásában.

— Billot! — kiáltotta Charny; — ön az, barátom?

— Igen, én vagyok. Hol van a király, meg a királyné?

— Itt vannak.

— Semmi bajuk?

— Semmi.

— Hála Istennek! Gilbert ur! Gilbert ur! Ide!

Gilbert nevének hallatára két asszonysziv remegett meg, de nagyon különböző módon. Charny ösztönszerűen fordult hátra és látta elsápadni Andréet és a királynét. Megcsóválta fejét és fel-sóhajtott.

— Nyissák ki, uraim, az ajtókat, — mondotta a király.

Mikor az ajtó kinyílt, elsőkül Lafayette tábornokot és Gilbertet pillantották meg; tőlük kissé balra állt Billot, s még látszott rajta az öröm, hogy volt része a király megmentésében. Mert ő keltette fel ágyából Lafayettet.

Madame Adelaide elsőnek szaladt Lafayette elé, az ijedtség hálaérzetével ölelte át nyakát és így kiáltott: — Oh, uram, megmentett bennünket!

Lafayette hódolatteljesen lépett előre, s át akarta lépni az oeil-de-boeuf küszöbét; de egy tiszt visszatartotta s azt kérdezte tőle: — Bocsánat, uram, van reá joga, hogy a király belső szobáiba lépjen?

— Ha nincs, megadom neki, — mondotta a király és kezét nyújtotta Lafayettenek.

— Éljen a király! Éljen a királyné! — kiáltotta Billot.

A király megfordult.

— Ezt a hangot ismerem már, — mondotta mosolyogva.

— Nagyon kegyes hozzám, sire, — felelte a derék bérlő. — Igen, párisi utazása idejéből emlékszik erre a hangra. Oh! bár Párisban maradt volna, ahelyett, hogy ide visszajött!

A király összeráncolta homlokát.

— Igen, — mondotta — nagyon szeretetre méltóak azok a párisiak! Nos? — ezzel a kérdéssel fordult aztán Lafayettehez, mintha azt akarná kérdezni tőle: Mit gondol, mit tegyünk most?

— Sire, — felelte tiszteletteljesen Lafayette — azt hiszem, jó volna, ha felséged mutatkoznék az erkélyen.

A király kérdéssel fordult Gilberthez, de csak a szemével. Aztán egyenesen az üvegajtóhoz tartott, kinyitotta és megjelent az erkélyen.

Hatalmas, egyhangú kiáltás hallatszott fel:

— Éljen a király!

Aztán újabb kiáltás következett az első után.

— Jöjjön a király Párisba!

És a két kiáltás közben szörnyű hangok kiáltották: — A királyné! a királyné!

E kiáltás hallatára mindenki megrázkódott; a király elsápadt, Charny elsápadt, maga Gilbert is elsápadt.

A királyné felemelte fejét. Szintén sápadtan, ajkát összeszorítva, homlokát redőbe vonva, ott állt az üvegajtó közelében.

Madame royale hozzásimult. Mellette volt a dauphin, s márványfehér keze görcsösen nehezedett a gyermek szőke fejére.

— A királyné! a királyné! — folytatták a hangok, mind szörnyűbbé válva.

— A nép látni kívánja, asszonyom, — mondotta Lafayette.

— Oh, ne menjen ki, anyám! — kiáltotta madame royale könnybefuló hangon s a királyné nyakára füzte karját.

A királyné Lafayettera nézett.

— Ne féljen semmitől, asszonyom, — felelte a tábornok.

— Hogyan! Egészen egyedül! — vetette ellene a királyné.

Lafayette mosolygott, és tiszteletteljesen, abban a kedves modorban, melyet megóvott öreg koráig, kivette anyja kezéből a két gyermeket s előbb azokat tolta ki az erkélyre. Aztán karját nyújtotta a királynénak s így szólt:

— Felsőged kegyeskedjék reám bizni magát, akkor jótállok mindenért.

És kivette a királynét az erkélyre.

Borzasztó látvány volt, nézni a márványudvart, mely az emberfők tengerévé változott át, tengerré, melynek hullámai üvöltenek.

Mikor a királyné megjelent, óriási kiáltás tört elő ebből a tömegből, s bajos volna megmondani, hogy fenyegető, vagy örömkialtás-e.

Lafayette megcsókolta a királyné kezét; akkor aztán általános tetszésriadal támadt.

A királyné szabadabban lélekzett.

— Különös nép! — mondotta.

Aztán hirtelen megrázkódott és így szólt:

— S a testőreimért, uram, a testőreimért, kik megmentették az életemet, nem tehet azok érdekében semmit?

— Szólitson ide egyet, asszonyom, — felelte Lafayette.

— Charny ur! Charny ur! — kiáltott a királyné. De Charny hátrált egy lépéssel, megértette,

miről van szó. Nem akart bocsánatot kérni október elsejéért. Minthogy nem bűnös, nincs szüksége amnesztiára sem.

Andréenak magának is ugyanaz volt a benyomása; kezét nyujtotta, mintegy visszatartóztatva, Charny felé. Keze találkozott a gróf kezével s a két kéz megszorította egymást. A királyné látta ezt, ő, kinek ebben a pillanatban oly sok látnivalója volt. Szeme lángolt, és pihegve, elakadó hangon így szólt egy testőrnek:

— Uram, uram, jöjjön ide, parancsolom!

A testőr engedelmeskedett. Neki nem voltak a habozásra oly okai, mint Charnynak.

Lafayette ur az erkélyre vezette kézen a testőrt, kalapjára tűzte saját háromszinű kokárdáját, aztán megölelte.

— Éljen Lafayettel! Éljen a testőrség! — kiáltotta ötvenezer hang.

Néhányan még hallatni akarták az elvonuló vihar tompa moraját, utolsó fenyegetését. De az általános üdvriadal közben nem hallotta szavukat senki.

— Rajta! — mondotta Lafayette — minden véget ért, s a szép idő itt van újra.

Aztán visszavonult az erkélyről s így szólt: — De hogy újra be ne boruljon, sire, meg kell hoznia egy utolsó áldozatot.

— Értem, — felelte a király elgondolkozva — úgy-e bár, el kell hagynom Versaillesst?

— És Párisba kell jönnie, sire.

— Uram, — mondotta a király — kihirdetheti a népnek, hogy egy óra múlva a királynéval és gyermekeimmal együtt utnak indulok Párisba.

Aztán a királynéhez fordult: — Asszonyom, menjen lakosztályába és tegye meg intézkedéseit.

Charnynak úgy rémlett, hogy a királynak ez a parancsa őt is valami fontos eseményre emlékezteti, melyről majdnem megfeledkezett.

A királyné elé sietett.

— Mit akar nálam, uram? — kérdezte a királyné ridegen; — nincs ott semmi dolga.

— Nagyon óhajtanám, asszonyom, — felelte Charny — s ha csakugyan nem lesz semmi dolgom, nem maradok ott oly soká, hogy jelenietem alkalmatlanná váljék felségednek.

A királyné követte. Vértótok szennyezték a padlót, a királyné látta. Behunyta szemét, keresett egy kart, mely vezetheti; elfogadta Charny karját s így ment néhány lépést, semmit sem látva.

Egyszerre érezte, hogy Charny megrázkódik egész testében.

— Mi történt, uram? — kérdezte, kinyitva szemét. Aztán felkiáltott: — Egy holttest! egy holttest!

— Felséged bizonyára elnézi, hogy elbocsátom karját, — mondotta Charny. — Megtaláltam, amit kerestem, György öcsém holttestét.

Csakugyan annak a szerencsétlen fiatalembernek holtteste volt, kinek a bátyja megparancsolta, hogy ölesse meg magát a királynéért. Az pedig hűségesen fogadott szót.

NEGYVENNEGYEDIK FEJEZET

Pitou és Gilbert Sebestyén utazása és megérkezése

Gilbert meghagyta Pitounak, hogy menjen el Sebestyénért és vigye a fiut hozzá. Pitou eljárt megbízatásában s Gilbert értésére adta fiának, hogy még aznap este elutazik Pitouval. Aztán hozátette:

— Megmondom még, hogyan utazzatok.

— Oh! — kiáltotta Pitou — Villers-Cotterets

csak tizennyolc mérföld Páristól, egész uton beszélgetni fogunk egymással.

Sebestyén az atyjára nézett, mintha azt akarná kérdezni, hogy mulatságos dolog-e, tizennyolc óra hosszáig beszélgetni Pitouval. Pitou észrevette ezt a pillantást.

— Latinul fogunk beszélni, — mondotta — s az emberek azt hiszik majd, hogy tudósok vagyunk.

Ez volt legszebb álma a jámbor fiunak.

Önbizalommalelve kísérte aztán utján a kis Sebestyént. Nyugodtan ment át a falvakon, melyek még mozgalmassággal és rettegéssel voltak tele Párisnak oly közeli és oly friss eseményei miatt. Mert ámbár október 5-ikéig és 6-ikáig mondtuk el az eseményeket, Pitou és Sebestyén, mint tudjuk, már július vége táján hagyták oda Párist.

Pitou fejdísznek megtartotta a sisakját, fegyvernek pedig a nagy kardját. Ez volt minden, amit a július 13-iki és 14-iki események során nyert; de ez a kettős diadalmi jel kielégítette becsvágyát, sőt azzal, hogy félelmetes külsőt kölcsönzött neki, eléggé szolgálta a biztosságát is. Felszerelve ezzel a két hatalmas erőforrással, melyekhez még két erős öklével, mosolyának ritka nyájasságával és rendkívül érdekes étvágyával egészíthetett ki, Pitounak fölöttébb kellemes utazása volt a Villers-Cotteretsbe vivő országúton.

A politikai kíváncsiság kielégítésére sok érdekességet vitt a tarsolyában; egyébként, ha szüksége fordult, nem habozott koholni is egyet és mást a híreknek ebből a fajtájából, mert hiszen Párisban járt, ahol a koholásnak ez a neme akkoriban napirenden volt. Elmondotta, hogy Berthier ur temérdek elásott kincset hagyott hátra, melyet valamikor a községnek kell majd kiásnia. Hogy Lafayette ur, minden dicsőség példaképe, a francia vidék büszkesége, nem egyéb, mint félig elnyűtt báb, ki fehér lovával már csak az elménckedőket

mulattatja. Hogy Bailly ur, kit Lafayette barátságával tüntet ki, családjának más tagjaival együtt közönséges arisztokrata, s mint a rossz nyelvek mondják, még valami más.

Mikor elérték Vauciennest, Pitou habozni látszott, Sebestyénre nézett és a fejét vakarta. Ilyképpen szokta kifejezni, hogy zavarban van. Aztán megszólalt:

— Sebestyén, — mondotta, — ha neked mind egy és ha nem fáradtál ki, Villers-Cotteretsbe, a közvetlen utról letérve, Haramonton át mehetnénk talán.

És Pitou, a becsületes fiu, elpirult. Sebestyén megértette.

— Igen, igen, — mondotta, — ott halt meg a mi szegény Pitou mamánk.

— Jer ide, testvérem, jer ide!

Pitou szívéhez szoritotta Sebestyént, úgy, hogy majdnem megfojtotta ölelésével. Aztán kézen fogta a gyermeket s oly rohammal vágott át a Haramontba vivő átlós uton, hogy a szegény Sebestyén csakhamar lélekezete fogytán kérte: — Lassabban, Pitou, lassabban!

Mikor a faluba értek, első dolguk volt, felkeresni azt a kunyhót, melyben Pitou született s hol Sebestyént dajkálták. Pitou jól ismerte ugyan Haramontot, de azért mégsem találhatta meg a kunyhót. Kérdezősködniie kellett. Mutattak neki egy zsindelyfedelű kis kőházat, melynek kertjét fal vette körül. Angelika néni eladta nővérének házát s az új tulajdonos lebontott mindent a telken: a régi vertfalú, fehérre meszelt házat, a régi kaput a macskáknak hagyott nyílással; a régi ablakokat félig üveg, félig papírtábláikkal, mely utóbbiakon Pitou iskolai ákombákomjai voltak olvashatók; a zsúpfedelet a rajta zöldelő mohával és viruló körözsáival.

A kaput zárva találták, s a kapu külső küszöbéről egy nagy eb vicsoritotta fogát Pitou felé.

— Jerünk innen, Sebestyén, — mondotta könnybe lábadt szemmel Pitou — jerünk innen; menjünk inkább arra a helyre, hol tudom, hogy nem változott semmi!

És magával vitte Sebestyént a temetőbe, hová édesanyját temették.

Igaza volt a szegény fiunak; ott csakugyan nem változott meg semmi; csak a fű nőtt meg oly nagyra, hogy nem mindjárt találhatta meg tőle anyjának sirját. Szerencsére a fűvel együtt szomoru fűzfá hajtott ki a sirból. Pitou egyenesen ahhoz a fához tartott és megcsókolta a földet, melyre árnyát borította.

Sokáig maradt ott a két fiu, a nap már nyugovóra hajlott. Mikor kimentek a temetőből, Pitou arra gondolt, hogy letör s a sisakja mellé tűz egy galyat a szomoru fűzfáról; de abban a pillanatban, mikor már le akarta szakítani, hirtelen megállt. Úgy érezte, hogy fájdalmat okozna porladó szegény anyjának, ha letépne egy hajtást arról a fáról, melynek gyökérszála talán azt a gyarlón összeácsolt fenyőfakoporsót veszik körül, melyben haló maradványa pihen.

Még egyszer megcsókolta a földet, kézen fogta Sebestyént és elment.

A falubeliek mind künn voltak erdön, mezőn, csak kevesen látták Pitout, de azok sem ismerték meg a sisakja meg a nagy kardja miatt. Pitou meg Sebestyén pedig utnak indult Villers-Cotterets felé. Este öt óra tájban érkeztek a városba.

NEGYVENÖTÖDIK FEJEZET

Melyben Angelika néni másodszor is elkergeti házától Pitout

Pitou a park fácnos részén érkezett meg Villers-Cotteretsbe; átment a hétköznapi üres táncteremben, hová három héttel azelőtt elkísérte Katalint. Oh, mennyi minden nem történt ez alatt a három hét alatt nemcsak Pitou, egész Franciaország életében is!

Első útja Fortier abbé házába vitte. Az abbé sétálni ment a tanítványaival s csak a testvérhugát találta, ki majdnem hanyatt esett ijedtében, mikor látta belépni a kert ajtaján azt a marcona katonaalakot. De csakhamar felismerte a dragonyos sisakja alatt Pitou nyájas, becsületes arcát, s az kissé megnyugtatta. Mikor pedig megpillantotta azt az öt dupla louisdor tartáspénzt, melyet Gilbert doktor küldött, levél kíséretében, Sebestyénért, teljesen és végképpen megnyugodott.

Pitou elbucsuzott Sebestyéntől és sisakját fejére csapva, elment. Sebestyén jó néhány könnycseppet hullatott a válás perceiben, de bánatát enyhítette az az ígéret, hogy Pitou sokszor meglátogatja majd.

A ház előtt vagy huszan váraakoztak Pitoura. Különös viseletét, melynek híre már bejárta a várost, a künn váraakozók egyike-másika már ismerte is. Abból, hogy így jön haza Párisból, azt következtették, hogy Pitou harcolt, és ujságokat akartak tőle hallani.

Körülbelül egy óra hosszáig regélte már Pitou a párisi nagy napok részleteit, mikor végre egyik hallgatója, némi nyugtalanság jeleit látva, így szólt a többiekhez:

— Ejnye, hiszen fáradt a szegény Pitou, mi meg hagyjuk itt egyik lábáról a másikra állni, s

nem engedjük, hogy hazamenjen Angelika nénjéhez. Mily boldog lesz a kedves, szegény öreg hajdon, hogy viszontláthatja!

— Nem vagyok én fáradt, — felelte Pitou — éhes vagyok.

Ez egyszerű kijelentés hallatára a tömeg, jogosnak ismerve fel Pitou gyomrának igényeit, tiszteletteljesen utat nyitott, s Pitou, néhány kíváncsi embertől követtetve, elindulhatott Angelika néni háza felé.

Az öreg hölgy nem volt otthon, nyilván szomszédlátogatóban járt, s bezárta az ajtót. Többen felajánlották asztalaikat és vendégszeretetüket Pitounak, de az büszkén utasította el meghívásukat.

— De láthatod, jó Pitou, — mondták neki — hogy nénéd bezárta az ajtót.

— Egy igazi nagynéne ajtaja sohasem maradhat tartósan zárva engedelmes és éhes unokaöccse előtt, — szónokolta Pitou. S így szólva, az asszonyok és gyermekek nem kis ijedelmére, kihuzta vitézi kardját, a reteszbe tolta pengéjét, s az ajtó a következő pillanatban általános csodálkozásra kinyílt.

Pitou szeliden mosolyogva lépett be a házba, és nem vesztegetve idejét, egyenesen a kenyeres ládához és ételes szekrényhez tartott.

El kell mondani, hogy mióta az étvágyáról híres Pitou elhagyta Villers-Cotterets környékét, nénikéje minden fukarsága mellett megsütött-főzött magának bizonyos falatokat, úgy, hogy egész hétre nem volt gondja ebédre, vacsorára. Pitounak kedvezett a szerencse. Éppen azon a napon tett nénje a szekrénybe egy rizzsel főtt vén kakast. Pitou emlékezete szerint sohasem fordult meg ily dicső falat Angelika néni kamrájában. Élvezte is becsületesen. Hatalmas karéj kenyeret fogva aztán a jobbkezebe, megragadta baljával és

tartotta egyensúlyban széles hüvelykujjával a tálat, hogy minél eredményesebben mártogathassa kenyerét a pompás illatot árasztó zsirba.

Ebben a pillanatban Pitounak úgy rémlett, mintha egy árnyék tűnnék fel közte és az ajtó világossága közt.

Mosolyogva fordult hátra.

Az az árnyék Angelika néni alakja volt.

Pitou, ha régebben pillantja meg ily helyzetben Angelika nénit, földre dobja a tálat, s míg Angelika néni kétségbesetten hajol le, összeszedni a kakas roncsait és a rizs maradványait, átugrik rajta, s hóna alá csapva a kenyeret, futásban keresi menedékét.

De Pitou már nem volt a régi; sisakja és kardja nem változtatta meg annyira külsejét, mint amennyire erkölcsi tekintetben változtatta meg a kor nagy filozófusaival való érintkezése. Tehát ahelyett, hogy ijedten futott volna meg nénye elől, kedvesen mosolyogva közeledett hozzá, kitárta karját, megölelte, bár szabadulni akart, és olyképpen szorította magához, hogy egyik felől a kenyeret és bicskát tartó egyik kezét, másik felől a tálat s benne a rizzsel főtt kakast tartó másik kezét vetette keresztbe az öreg hajadon hátán.

Aztán, miután ilyképpen áldozott a családi érzésnek, tüdejének teljes erejével lélekezett egyet és így szólt: — Hát igen, Angelika néni, a szegény Pitou.

A szokatlan ölelés közben az öreg hölgy azt gondolta magában, hogy Pitou, tetten éretve, meg akarja fojtani, úgy, mint egykor Herkules fojtotta meg Anteust. A jó Angelika néni mondhatatlanul megijedt, egy pillanatig mégis azt hitte, hogy képes kiáltani.

Csak hogy Pitou oly elragadóan mosolygott reá, hogy Angelika néni ajkán elhalt a kiáltás. Megpróbált szintén mosolyogni, azt remélve, hogy ily-

képpen megigézheti azt a dühös állatot, melynek éhség a neve s mely éppen akkor unokaöccsének belső részében ütött tanyát. De Pitou éhes belső része siket és néma maradt.

Mikor végzett a mosolygással, Angelika néni sirt. Ez kissé kellemetlenül érintette Pitout, de egyáltalában nem gátolta abban, hogy tovább egyék. Lenyelte a kakas háromnegyed részét, hagyott egy kis rizst a tál fenekén és így szólt: — Ugy-e bár, kedves jó nénikém, a rizskását jobban szereti? Jobban bírják a fogai; meghagyom a rizskását magának.

Angelika nénit majdnem megfojtotta ez a figyelmesség, melyet kétségtelenül gunynak tartott. Elszántan indult az ifju Pitou felé, kiragadta a tálat kezéből és oly káromkodásba fogott, melyet husz évvel később kellőképpen értékelt volna a régi gárda bármely gránátosa.

Pitou felsóhajtott.

— Oh, néni, úgy-e a kakast sajnálja?

— A gazember! — kiáltotta Angelika néni; — azt hiszem, még csufol is.

De Pitou felállt és méltóságteljesen mondotta:

— Néném, rossz rokon maga. Be akarom bizonyítani, hogy épp oly igazságtalan hozzám, hogy még mindig oly szívtelen és fősvény, mint azelőtt. Hát ne mondhassa rólam, hogy mindenét fel-falom.

Az ajtó küszöbére állt és stentori hangon, melyet nemcsak azok a kíváncsiak hallottak meg, kik Pitout kísérték és tanúi voltak az egész jelenetnek, hanem azok a közömbösek is, kik ötszáz lépésnyi távolban mentek arra:

—Tanunak szólitom ezeket a derék embereket, hogy gyalogszerrel jövök Párisból, az után, hogy bevettem a Bastillet; hogy fáradt voltam; hogy éhes voltam, hogy leültem; hogy rokonomnál ettem s hogy oly ridegen vetették szememre a fa-

lataimat s oly kegyetlenül kergettek el, hogy kénytelen vagyok elmenni.

Pitou oly hévvel mondotta ezeket a szavakat, hogy a szomszédok kezdetek zugni az öreg nő ellen.

— Engem, a szegény utast, ki kilenc mérföldes utat járt meg gyalog, — folytatta Pitou — a becsületes fiut, kit Billot ur és Gilbert ur tisztel meg bizalmával, ki visszahozta Gilbert Sebestyént Fortier abbé urhoz; a Bastille egyik győztesét, Bailly ur és Lafayette tábornok barátját. Tanúnak szólitalak benneteket, hogy elkergettek engem.

A zugás fokozódott.

— És — folytatta Pitou — minthogy nem vagyok koldus, minthogy, ha szememre vetik a kenyeret, amit megettem, megfizetek azért a kenyérért, itt van egy tallér, melyet azért, amit nagynénémnél megettem, ezennel lefizetek.

Igy szólva, Pitou büszkén vett elő egy tallért a zsebéből s az asztalra dobta, hol visszapattanva, mindenek szemeláttára jókora ivben a tálba ugrott és félig elmerült a rizskásában.

Pitounak ez a nagylelkűsége megadta a kegyelemdöfést az öreg nőnek; Angelika néni lehajtotta fejét az általános rosszalás közben, mely hosszas morgással adott jelet magáról. Egyszerre husz kéz nyult ki Pitouért s hívta szívesen látott vendégül. Pitou odahagyta Angelika néni kunyhóját, leverte a port cipőjéről és eltűnt, mögötte a sok ember, ki asztalt, ágyat ajánlott fel neki, boldognak érezvén magát, hogy Bailly ur és Lafayette tábornok barátját láthatja vendégül magánál.

A néni pedig felkapta a tallért, megtörölgette szépen és a fiókjába tette, hol több más hozzá hasonlóknak társaságában kellett bevárnia régi louisdorra való átváltozását.

NEGYVENHATODIK FEJEZET

A forradalmár Pitou

Pitou megfélelve így az engedelmesség parancsának, most már szívének első követelését óhajtotta kielégíteni. Tehát nagy lendülettel indult neki, hogy a lehető legrövidebb uton Pisseleuxbe, Billot tanyájára juthasson.

Mikor, száz lépésnyire magától, megpillantotta a házak fedelét, mikor meglátta a vén szilfákat, mikor meghallotta a szarvasmarhák, a kutyák, a kerézkörgés távoli lármáját, megigazitotta fején a sisakot, megszorította derekán a dragonyoskard szíját és mint szerelmes emberhez és katonához illik, igyekezett tartást adni magának.

Billotné alig ismert rá.

— Ange, — kiáltotta. — Oh, Istenem, ki hitte volna; tehát katonának álltál?

— Ugyan, katonának! — tiltakozott Pitou kacagva. Aztán körülnézett, mint aki keres valamit, de nem találja.

Billot anyó mosolygott; eltalálta, mivégből néz úgy körül Pitou.

Egyszerűen mondotta: — Katalint keresed?

— Őt, Billotné asszonyom, mert köszönni szeretnék neki, — felelte Pitou.

— Ruhát szároгат. Ül le, ha mondom, nézz reám és nekem beszélj. Mondd csak, Párisból jöttél, Ange?

— Egyenesen onnan, Billotné asszonyom.

— Hogy van a gazdánk?

— Nagyon jól, Billotné asszonyom.

— És hogy mennek a dolgok Párisban?

— Nagyon rosszul, Billotné asszonyom.

— Aztán miért van sisak a fejedben? — kérdezte tovább Billotné.

— Győzelmi jel, — felelte Pitou.

— Győzelmi jel? Aztán mi legyen az, barátom? — kérdezte a jó asszony.

— Igaz ám! — felelte Pitou jóakaratu mosollyal — Billotné asszonyom nem tudhatja, hogy mi is az a győzelmi jel. A győzelmi jel, Billotné asszonyom, az, mikor az ember legyőzi az ellenségét.

— Tehát legyőzted az ellenségedet, Pitou?

— Egyet! — kiáltotta Pitou kicsinylően — oh, kedves jó Billotné asszonyom, tehát nem is tudja, hogy Billot ur meg én, mi ketten vettük be a Bastillet?

Ez a bűvös szó felvillanyozta a hallgatókat. Mert a házbeliek is odacsődültek a nagy csodára, hogy Pitou kardosan, sisakosan a tanyára érkezett.

— Beszélj már valamit arról, hogy mit művelt a mi gazdánk, — mondotta Billotné nagyon büszkén, de nagyon reszketve is.

Pitou körülnézett, hogy nem jön-e már Katalin, de biz' az nem jött. Szinte sértésnek vette, hogy Billot kisasszony tovább teregeti a mosott ruhát s nem kíváncsi azokra a friss hírekre, melyeket olyan futár hozott, mint ő. Megcsóválta a fejét s kezdette észrevétetni elégedetlenségét.

— Hosszu történet az, — mondotta — s ha most belefogok, Katalin kisasszony kedvéért újra előlről kell majd kezdenem.

Ketten vagy hárman kisiettek a mosókonyhába, behívni Katalin kisasszonyt. De míg mindenki abban az egy irányban járt, Pitou önkénytelenül a lépcsőre nézett, mely az emeletre vitt fel, s minthogy a szél felfelé huzott, az egyik nyitott ajtó mögött megpillantotta Katalint, ki kinézett egy ablakon.

Katalin az erdő felé nézett, Boursonne irányába. Annyira elmerült a nézésbe, hogy ügyet sem vetett a házban támadt mozgalomra; mert egészen más valami kötötte le minden figyelmét.

— Oh, oh! — mondotta magában Pitou s hal-
kan felsóhajtott — a boursonnei erdő felé néz,
Charny Izidor ur felé; ugy bizony.

S ujabbat sóhajtott, még keservesebben, mint
az imént.

Ebben a pillanatban visszajöttek a küldöttek,
még pedig nemcsak a mosókonyhából, hanem min-
denfelől, hol Katalin kisasszonyt keresték, de nem
találták.

— Katalin! Katalin! — kiáltotta Billotné.

A leány nem hallott semmit.

Pitou most megkockáztatta:

— Billotné asszonyom, tudom már, miért nem
találták meg Katalin kisasszonyt a mosókonyhá-
ban. Azért nem, mert fenn van az emeleten.

És kézenfogta a bérlőné, felvezette a három
első lépcsőfokon s megmutatta neki Katalint, ki az
ablak deszkáján, a felfutó hajnalka és borostyán
keretében ült.

— A haját igazítja, — mondotta a jó asszony.

— Oh, dehogya, egészen rendben van az, —
felelte Pitou bánatosan.

A bérlőné nem vetett különösebben ügyet
Pitou bánatára s hangosan kiáltotta: — Katalin!
Katalin!

A leány meglepetten rázkódott meg, gyorsan
bezárta az ablakot és azt kérdezte az anyjától:
— Mi baj van?

— Ejnye, gyere már le, Katalin, — kiáltotta
Billot anyó, cseppet sem kételkedve a hatásban,
melyet szavai tesznek majd reá. — Ange megjött
Párisból.

Pitou szívszorongva várta Katalin válaszát.

— Oh! — mondotta a leány hidegen. Oly hi-
degen, hogy a szegény Pitounak jéggé dermedt a
szíve.

— Oh! — mondotta újra Katalin, mikor lába
a földön termett. — Csakugyan ő az.

Pitou szégyentől kipirulva és ijedten hajolt meg.

— Sisak van a fején, — mondotta egy cseléd-leány fiatal urnőjének fülébe sugva.

Pitou hallotta a szót és tanulmányozta hatását Katalin arcán.

Bájos arc, kissé talán halaványabb, mint azelőtt, de telibb és bársonyosabb.

De Katalin egyáltalában nem mutatott semmi bámulatot Pitou sisakja iránt.

— Oh! — mondotta — sisakja van, de minek?

Erre már erőt vett a felháborodás a jó fiu szívében.

— Azért van sisakom és kardom, — mondotta büszkén — mert harcoltam s dragonyosokat és svájciakat öltem, s ha kételkedik benne, majd megkérdezheti atyjától, Katalin kisasszony... úgy bizony.

Katalin oly szórakozott volt, hogy úgy tűnt fel, mintha nem is hallotta volna Pitou válaszának második felét.

— Hogy van apám? — kérdezte — s miért nem jött meg magával? Rosszak a párisi hírek?

— Nagyon rosszak, — felelte Pitou.

— Azt hittem, rendbe jött minden, — mondotta Katalin.

— Igen rendbejött; de azóta megint összegebalyodott.

— Hát nem egyezett meg a király a néppel? Nem hívta vissza Neckert?

— Persze, csak Necker urról van szó, — felelte Pitou fennhéjázva.

— De remélem, megnyugtatta a népet?

— Annyira megnyugtatta, hogy a nép nem gondol másra, mint hogy megkeresi az igazságát és megöli minden ellenségét.

— Minden ellenségét! — kiáltotta csodál-

kozva Katalin. — Aztán kik a népnek azok az el-
lenségei?

— Az arisztokraták.

Katalin elsápadt.

— Aztán kiket mondanak arisztokratáknak?
— kérdezte.

— Kiket! Hát azokat, akiknek nagy birtokaik
vannak — azokat, kiknek szép kastélyaik vannak
— azokat, akiknek megvan mindenük, holott ne-
künk nincs semmink.

— Istenem! — kiáltotta a leány, s ijesztően
elsápadt.

Pitou észrevette vonásán ezt a változást.

— Arisztokratának mondok többeket az ismerősei közül.

— Az én ismerőseim közül?

— A mi ismerőseink közül? — kérdezte Billot
anyó.

— De ugyan kit? — kérdezte Katalin.

— Például Berthier urat, ki megajándékozta
azzal az arany fülönfüggővel, mely a fülében volt
azon a napon, mikor Izidor urral táncolt.

— No, és?

— No, és! láttam azokat az embereket, akik
zabálták a szivét, én, aki most itt beszélek.

Rémes kiáltás szakadt ki valamennyi hallgató
melléből. Katalin visszaesett a székre.

— Láttad, te? — kérdezte Billot anyó eliszor-
nyodva.

— És látta Billot ur is!

— Oh, Istenem!

— Igen, — folytatta Pitou — mondják, ugyan-
akkor megöltek és elégettek minden arisztokratát
Párisban és Versaillesben.

— Rémes, hebegte Katalin.

— Rémes? miért? Hiszen maga csak nem
arisztokrata nő, Billotné asszonyom?

— Pitou ur, — mondotta Katalin sötét hatá-

rozottsággal, — nem ismertem olyan vérszomjasnak, mielőtt Párisba ment.

— Nem is vagyok már olyan, — felelte Pitou megrendülve — de...

— Akkor ne dicsekedjék azokkal a bűnökkel, melyeket a párisiak követnek el, mert maga nem párisi és mert nem maga követte el azokat a bűnöket.

— Annyira nem követtem el, hogy majdnem megöltek engem és Billot urat, mikor védelmeztük Berthier urat.

— Oh, apám, derék apám! erről reáismerek! — kiáltotta Katalin lelkesülten.

— Érdemes férjem! — mondotta Billot anyó könnybelábadt szemmel. — Mondd el, mit cselekedett.

Pitou leírta a Grève-téri iszonyu jelenetet, Billot kétségbeesését s megemlítette azt a kívánságát, hogy vissza akart térni Villers-Cotteretsbe. Csakhogy Gilbert ur nem akarta, — tette hozzá. — Meg is egyeztek aztán egymással. Billot ur egy darabig még Párisban marad, végéhez segíteni a forradalmat.

— Ők ketten egymaguk akarják azt végbevenni? — kérdezte Billot anyó.

— Nem egymaguk, hanem Lafayette urral és Bailly urral együtt.

— Oh! — kiáltotta a bérlőné csodálattal, — ha Lafayette urral és Bailly urral van együtt...

— Mikor szándékozik visszajönni? — kérdezte Katalin.

— Oh, ami azt illeti, bizony nem tudom.

— Hát te hogyan jöttél vissza, Pitou?

— Én? Elvittem Gilbert Sebestyént Fortier abbéhoz, aztán idejöttem, átadni Billot ur parancsait és rendeleteit.

Pitou e szavai után, nem minden diplomatikus méltóság nélkül, felállt s ezt a mozdulatát ha a

cselédek nem, de a ház urnője mindenesetre elér-
tette. Billot anyó mindjárt fel is állt és kiküldötte
cselédjeit.

Katalin, ki nem mozdult helyéről, minden igye-
kezetével ki akarta fürkészni Pitou gondolatait,
még mielőtt ajkára szálltak volna.

—Vajjon mit üzenhet nekem? — kérdezte
magában.

NEGYPENHETEDIK FEJEZET

Billotné asszonyom lemond

— Billotné asszonyom, — kezdette szavait
Pitou — Billot ur azt akarja, hogy minél keveseb-
bet törje magát.

— Hogyan? — kérdezte a jó asszony elcsodál-
kozva.

— Mit jelent az, hogy ne törje magát? — kér-
dezte Katalin.

— Azt jelenti, — felelte Pitou — hogy az
olyan gazdaságnak ellátása, mint a maguké, te-
mérdek gonddal és munkával jár együtt; üzleteket
kell kötni...

— Hát aztán? — kérdezte a jó asszony.

— A bérfizetés, a mezei munkák, az aratás...

— Ki mondja, hogy nem?

—Senki sem, Billotné asszonyom; de hogy az
ember üzletet köthessen, utazgatni kell.

— Van lovam.

— A kifizetésnél vitatkozni is kell.

— Oh, helyén van a nyelvem!

— A mezei munkánál...

— Hát nem szoktam én felügyelni az embe-
rekre?

— Aztán az aratás! oh, az mégis más valami!
Az aratóknak főzni, a fuvarosoknak segíteni kell...

— Mindez nem ijeszt meg, mikor az uram jáváról van szó, — kiáltotta az érdemes asszonyosság.

— De Billotné asszonyom... annyi munka... és... egy kis öregség...

— Oh! — fortyant fel Billot anyó s kissé ferde szemmel nézett Pitoura.

— Segítsen már Katalin kisasszony, — mondotta a szegény fiu, mikor látta, hogy ereje abban a mértékben fogy, amily mértékben nehezül a helyzet.

— Nem tudom, miben segíthetem, — felelte Katalin.

— Akkor hát hallgassanak reám! — mondotta Pitou. — Billot ur nem Billotné asszonyt választotta arra, hogy úgy fáradozzék...

— Hát kit? — vágott a szavába Billotné, reszketve csodálkozásában és alázatában.

— Olyan valakit választott, aki erősebb. Katalin kisasszonyt választotta.

— Katalin leányomat, hogy az dirigálja a házat! — kiáltotta az öregasszony bizalmatlanul és le nem írható féltékenységgel.

— Anyám parancsai szerint, — mondotta pitulva és hévvel a fiatal leány.

— Nem, nem, — felelte Pitou, aki, ha már ki-mondotta a szót, nem akart megállni fele utján, — nem, az utolsó pontig eljárók megbízásomban. Billot ur minden munkában és a ház minden teendőjében Katalin kisasszonyt bizza meg helyettesítésével és ő reá ruházza át minden hatalmát.

Minden egyes szó, melyeknek igaz voltában most már nem lehetett kételkedni, egyenesen szívébe talált a ház asszonyának, s oly derék volt az a szív, hogy nem érezte a féltékenység kinját és a harag tüzét, mert mellőztetése csak annál megadóbbá, engedelmesebbé tette, át lévén hatva attól a meggyőződéstől, hogy amit férje tesz, egész bizonyosan jól teszi. Tévedhet-e Billot? Lehet-e Bil-

lotnak nem engedelmeskedni? Ez volt az a két meg nem dönthető bizonyíték, melyet a derék asszony szembeállított önmagával. És megszűnt minden ellenkezése. Egyetlenegy sóhajtását sem kellett elfojtania, mikor így felelt Pitou szavaira:

— Sebaj! Katalinnak kissé majd járni kell a földeket! Az ő kezén megy át majd a pénz, mindig valami járatban lesz... Kész fiu lesz az én leányomból...

A magát nagyratartó ember nyugalmával felelte Pitou:

— Ne féltse Katalin kisasszonyt; itt vagyok én s majd elkisérem mindenhova.

Erre a szíves ajánlkozásra, melytől Pitou kétségtelenül nagy hatást remélt, Katalin oly különös pillantással felelt, hogy Pitou egészen meghökkent.

A leány elpirult. Pitou nem volt világfi. De minthogy észrevette, hogy Katalin elpirulása semmiesetre sem jelent teljes beleegyezést, kedvesen mosolyogva kérdezte, úgy, hogy hatalmas fogai előtűntek duzzadt ajkai közül: — Hogyan? Hallgat, Katalin kisasszony?

— Tehát nem tudja, Pitou ur, hogy balgaságot mondott?

— Balgaságot! — jajdult fel a szerelmes ifju.

— Igaz is! — kiáltotta Billot anyó — hát testőrré szorul az én leányom?

— De az erdőben! — felelte Pitou, s oly naív lelkiismeretesség ritt le az arcáról, hogy bűn lett volna nevetni rajta.

— Mondja, Pitou ur, — folytatta szavait Katalin — látott talán párisi leányokat, kik annyira megfélelkeztek tisztességükről, hogy folyton legényekkel kísértették magukat?

— De maga nem olyan leány, mint azok, — felelte Pitou — mert maga parancsol itt az egész háznak.

— Előre! elég a fecsegésből! — kiáltotta türel-

mét veszve Billot anyó — a ház asszonyának sok a dolga. Jer, Katalin, mert apád parancsa szerint át akarom adni a házat!

S ekkor a csodálkozó, mozdulatlanul álló Pitou szeme előtt megkezdődött egy oly szertartás, melynek sem jelentőségét, sem költészetét nem csökkentette falusias egyszerűsége. Kezdődött a kulcsok átadásával, folytatódott a régi íróasztal titkainak: családi írományainak és louisdorainak birtokbavételével s véget ért a gazdaság egész állományának átvételével. Aztán behívták az egész cselédséget. Billot anyó megparancsolta a legényeknek és leányoknak, hogy álljanak félkörbe, ő maga az-
tán a félkör közepére állt.

— Gyermekeim, — mondotta — a gazdánk még nem jön haza Párisból; de kiválasztotta azt, ki előtünk a helyetese legyen. Ezt az én leányomat, Katalint választotta ki. Ő még fiatal és erős; én már öreg vagyok és a fejem is gyöngé. A gazdánk helyesen cselekedett. A házban mostantól fogva Katalin parancsol. Ő adja ki és veszi be a pénzt. Én leszek az első, aki parancsait kérem és szerintük cselekszem; azoknak, akik tiközületek engedetlenek volnának, velem gyülnék meg a bajuk.

Katalin nem tett hozzá e szavakhoz semmit. Gyöngéden megcsókolta anyját. Nagyobb hatása volt ennek a csóknak minden szóvirágnál. Billot anyó sirt.

A cselédség éljenriadallal köszöntötte a gazdaság új urnőjét.

Katalin mindjárt azután átvette teendőit és kiosztotta rendelkezéseit. Ki-ki átvette parancsait s kiment.

Pitou, ki egyedül maradt benn, utolsónak ment oda Katalinhoz és azt kérdezte tőle: — És nekem?

— Oh! — felelte Katalin — magának nincs mit parancsolnom.

— Hogyan, hát maradjak és ne tegyek semmit?

— Mit akar tenni?

— Amit azelőtt.

— De nekem nincs mivel foglalkoztatnom,
Ange ur.

— Miért nincs?

— Azért, mert ön tudós ember, párisi ur, kinek
nem való a paraszti munka.

— Én, tudós! — tiltakozott Pitou. — Nézze
csak a karomat, Katalin kisasszony!

— Mégis úgy van.

— Egyébként könyvet, lajstromot is kell ve-
zetni. A számvetés még éppen az én szakmámba vág.

— Nézetem szerint az nem elég elfoglaltság
egy embernek, — felelte Katalin.

— Ugy hát nincs szükség reám?

— Maradjon mindenesetre itt, — mondotta
Katalin szelidebben — majd gondolkozom, talán
találok valamit.

— Gondolkozni akar, hogy megtudja, meg-
tartson-e? De mit vétettem magának, Katalin kis-
asszony? Oh, azelőtt nem volt ilyen!

Katalin alig észrevehetően a vállát vont a és
végét szakítandó a beszélgetésnek, így szólt: —
Elég ennyi, Pitou ur. La Ferte-Milonba megyek.

— Akkor sietek felnyergelni a lovát, Katalin
kisasszony.

— Ne tegye; ellenkezőleg, maradjon!

— Megtöltja, hogy elkísérjem?

— Maradjon, — mondotta Katalin parancsoló
hangon.

Pitou a helyén maradt, mintha odaszegezték
volna, lehajtotta fejét és visszaszorított egy könny-
cseppet, mely úgy égette a szempilláját, mintha
forró olajcsepp lett volna.

— Oh! — mondotta magában Pitou — úgy
látja, Katalin kisasszonyom, hogy megváltoztam,
pedig maga változott meg, még pedig egészen más-
kép, mint én.

NEGYVENNYOLCADIK FEJEZET

Miért hagyta el Pitou Billoték tanyáját s miért tért vissza egyetlen és igazi otthonába, Haramontba

Aközben, hogy felnyergelték lovát, Katalin visszatért a házba s eközben oldalról egy pillantást vetett Pitoura.

— Vajjon mit kereshet szobájában Katalin?
— kérdezte magában Pitou.

Szegény Pitou, azt kérded, mit kereshet! Rendbe akarja szedni a haját, fehér főkötőt akar tenni a fejére, finomabb harisnyát akar huzni. Aztán, mikor ilyképpen kiegészítette toaletjét s hallotta a ház előtt kapálni lovát, lement, megcsókolta anyját és ellovagolt.

Pitou, mikor hallotta a lódobogást, mely mind távolabbról hallatszott, a kapuhoz rohant. Láta Katalint egy keskeny átlós ösvényen, mely a tanyáról a la ferte-miloni országútra visz s fenn egy kis hegyen ér véget, amelynek csúcsa elenyészik az erdőben.

A tanyától csak másfél mérföldes volt az ut La Ferte-Milonig. Mi volt az Pitounak? Katalin egyébként oly vonalon juthatott az országútra, mely az erdőt szögben érte. Pitou, ha az egyenes utat választja, negyed mérföldet megtakarít. Alig, hogy kigondolta ezt a tervet, már hozzáfogott a megvalósításához is.

Mig Katalin kiér az országútra, Pitou a magas rozsvetésben meghajolva, elérte az erdőt. Bizonyos volt benne, hogy megelőzte Katalint. Pedig nem úgy történt. Mert Katalin poroszka-lova letért az utról s egy kis gyalogösvényre tért át, melynek végén utjelző oszlopon a következő felírás állt: *Gyalogút a le ferte-miloni országúttól Boursonneig.*

Pitou felvetette szemét s a gyalogut tulsó végén, az erdő kékes félhomályában, jó messze, megpillantotta Katalin fehér lovát és vörös szoknyáját.

Messze volt, de Pitou számára nem voltak messzeségek.

Oh! — kiáltotta Pitou, előretörve az erdőben — tehát nem La Ferte-Milonba, hanem Boursonneba megy.

Oroszlán sem vethette magát bőszerűbb elhatározással arra, hogy utolérje áldozatát. Pitounak, mikor megpillantotta Katalint, több mint fél mérföldet kellett megtennie; de azalatt, hogy megtette azt a fél mérföldet, nem engedett Katalinnak anynyi időt sem, hogy negyed mérföldet tehessen meg. Tehát sebesebben futott, mint a ló, s végre Katalinnal egy vonalba ért.

Nem azért ment már utána, hogy láthassa; azért is követte, hogy megfigyelhesse. Mert Katalin hazudott. De miért?

Pitou egyszerre hallotta, hogy Katalin lova nyerít, s hogy erre a nyerítésre egy másik ló nyerítése felel. Csakhogy azt a másik lovat még nem lehetett látni.

De akármint volt, Katalin megcsapkodta lovát a magyalfavesszejével, s a ló, mely egy pillanatig horkantott, erős vágatásnak indult.

A gyorsított menet következtében öt perc múlva találkozott Katalin egy másik lovassal, ki nem kisebb sietséggel közeledett hozzá.

Katalin oly gyorsan és oly váratlanul tört előre, hogy a szegény Pitou, meg sem mozdulva, egy helyben maradt s csak a lábujjahegyére emelkedett, hogy messzebbre láthasson.

Szinte nagyon is messze volt arra, hogy bármit is jól megláthasson. De ha nem is látta, mintegy villamos ütéshez hasonlóan megérezte a leány örömet és elpirulását, a remegést, mely végigjárta

egész testét, egyébként oly szelid, oly nyugodt s most oly ragyogó szemének kigyulását.

Nem is látta oly jól azt sem, hogy ki az a lovas. De minthogy zöld bársony vadászkabátjáról, kalapjáról, fesztelen és szép fejmozdulatáról látta, hogy a társadalom legelőkelőbb osztályához kell tartoznia, emlékezete rögtön visszazállt ahhoz a csinos fiatalemberhez, Katalin villers-cotteretsi szép táncosához. Szívét, száját, minden idegét egy pillanatra vonaglaní érezte és Charny Izidor nevét suttogta.

Csakugyan az volt.

Pitou olyat sóhajtott, hogy ordításnak is bevált, ujra benyomult a bozótba s megközelítette körülbelül husz lépésnyire a fiatalokat, kik eközben sokkal inkább voltak elfoglalva egymással, semhogy azzal törődtek volna, négylábu vagy kétlábu állattól ered-e az a zörej, mely megütötte fülüket.

Pitou, hogy valamiképpen észre ne vegyék, hasra vetette magát és a földre szoritotta arcát. Aztán, mint a kígyó, még tíz lépéssel csúszott előre, ilyképpen hangjuk távolába ért és figyelt.

— Jó reggelt, Izidor ur, — mondotta Katalin.

— Izidor ur, — rebegte magában Pitou — tudtam, hogy ő az.

Egymással szembe kerülve, Katalin és Charny Izidor eleresztették lovuk gyeplőjét és megfogták egymás kezét; egyenesen ültek a nyeregben és reszkettek, nem szóltak semmit, csak mosolyogtak.

— *Ma* megkésett, Izidor ur, — mondotta Katalin, félbeszakítva a hallgatást.

— Ma! — dünnyögte Pitou — úgy látszik, más napokon nem késett meg.

— Nem tehetek róla, édes Katalin, — felelte a fiatal ember; — bátyámtól reggel levelet kaptam és futárral kellett azonnal megküldenem a választ. De legyen nyugodt, holnap pontosabb lesznek!

Katalin mosolygott, Izidor pedig csak még gyengédebben szorongatta a kezét.

— Tehát friss híreket kapott Párisból? — kérdezte Katalin.

— Igen, kaptam.

— No, én is kaptam, — mondotta Katalin mosolyogva.

— És hogyan kapta azokat a híreket, szép Katalinom?

— Pitou által.

— Mi az, hogy Pitou? — kérdezte a fiatal nemes elfogulatlan, vidám arckifejezéssel.

— Hiszen tudja, — felelte Katalin — hogy Pitou az a szegény fiú, kit apám a tanyára fogadott s ki egy vasárnap karonfogva vezetett a tánc helyére.

— Igen, emlékszem reá, — felelte Izidor ur — az a fiatal legény, kinek olyan térde van, mint a csomóra kötött asztalkendő.

Katalin nevetett. Pitou megalázottnak érezte magát és kétségbe esett. Két kezére támaszkodva és feltápáskodva, reánézett csakugyan csomóhoz hasonló térdeire; aztán, nagyot sóhajtva, megint a földre lapult.

— Oh! — mondotta Katalin — ne bántsa nagyon az én szegény Pitoumat. Tudja-e, mire ajánlkozott az imént? El akart kísérni La Ferte-Milonba.

— Ahova nem ment.

— Persze, hogy nem, mert tudtam, hogy itt vár reám, holott majdnem én vártam itt önre.

— Ugyan, miért nem fogadta el a szép lovag ajánlatát? Jót mulattunk volna rajta!

— Talán nem mindig, — felelte Katalin s kacagott.

— Igaza van, — mondotta Izidor és szerelmesen függesztette pillantását a szép leányra. És keblére ölelte Katalin piruló arcát.

Pitou behunyta szemét, hogy ne lásson; de

elmulasztotta a fülét is bedugni; mert egy csók csattanását hallotta. Kétségbeesetten markolt a hajába; mikor magához tért, a fiatalok elindították lovukat és lassan eltávolodtak. Pitou ezeket a szavakat hallotta utoljára:

— Igen, igaza van, Izidor ur, egy óra hosszúig maradunk együtt; majd behozom azt az órát a lovam gyors lábával, — tette hozzá kacagva — jó állat az, nem fecseg ki semmit.

Ennyi volt az egész, a két szerelmes eltűnt, a sötétség leszállt Pitou lelkére, mint ahogy leszállt a mindenségre is, s a szegény fiu gyötrelmesen vergődött a pázsíton s egészen átengedte magát fájdalmának.

Az esti hűvösség térítette magához.

— Nem megyek vissza a tanyára, — mondotta magában; — megaláznának ott és rosszul bánnának velem; olyan nő kenyerét enném, aki mást szeret, beismerem, olyan embert, aki sokkal szebb, sokkal gazdagabb és előkelőbb, mint én. Nem, nekem nem Pisseleuxben, hanem Haramontban van a helyem, Haramontban, az én szülőhelyemen, hol olyan emberek laknak, kik talán nem veszik észre, hogy olyan térdem van, mint az asztalkendőn kötött csomó.

Igy szólva, Pitou megdörgölte jó hosszú lábáraít s elindult Haramont felé, hol anélkül, hogy sejtette volna, megelőzte sisakjának és hosszú kardjának híre s hol, ha nem is boldogság, de mindenesetre hirnevéhez méltó sors várt reá.

De hát mindenki tudja, hogy a hiánytalan boldogság nem szokott osztályrésze lenni az embernek.

NEGYVENKILENCEDIK FEJEZET.

A szónok Pitou

Pitou este tíz óra tájban érkezett Villers-Cotteretsbe s jónak látta a Dauphinhoz címzett fogadóban tölteni az éjszakát. Reggel hét órakor ébredett s mikor odahagyta a fogadót, látta, hogy sisakja és kardja megint magára vonja a közfigyelmet.

Száz lépést sem ment még, mikor észrevette, hogy valóságos csődületbe jutott.

Pitou határozottan nagy népszerűsége tett szert a környéken.

Néhányan, kik egy nappal azelőtt Fortier abtétól Angelika néni ajtajáig kísérték, elhatározták most, hogy tiszteletük jeléül átkísérik Villers-Cotteretsből Haramontba. Meg is tették s Haramont lakói, mikor ezt látták, kezdték igazi értéke szerint becsülni meg földijöket. A tisztelet minden jelével vették hát körül és felkérték, hogy vesse le hadifelszerelését és üssön tanyát az alatt a négy hársfa alatt, mely a falu főterét árnyékolta.

Pitou annál inkább volt hajlandó erre, mert elhatározott szándéka volt, tartósan telepedni meg Haramontban. Tehát elfogadta állandó lakásának azt a szobát, melyet a falunak egyik harcias lakója adott neki butorozottan bérbe.

Mikor a bérösszegben megállapodtak, elfoglalta lakását s bort fizetett azoknak, kik odáig kísérték, s minthogy az események nem kisebb mértékben tették mámorossá, mint az almabor, ajtajának küszöbéről beszédet mondott nekik.

— Polgárok, — mondotta — polgártársaim, édes kimondanom ezt a szót; mondottam már más franciáknak is, mert a francia mind testvére egymásnak; de itt, azt hiszem, igazi testvéreimhez

szólok, mert haramonti földjeimben egész családot látok együtt.

Befejezve beszédének ezt a bevezető részét, Pitou az elbeszéléshez, beszédének második részéhez fogott.

Beszélt párisi utjáról, a szobrokkal megindult felkelésről, a Bastille bevételéről és a nép boszujáról. Könnyeden suhant át azon, hogy mily része volt neki magának a Palais Royal terén és a Saint-Antoine külvárosban lefolyt harcokban; de minél kevesebbet dicsekedett, annál jobban megnőtt földjeinek szemében.

Mikor befejezte az elbeszélő részt, Pitou áttért a bizonyításra, arra a finom műveletre, melyben Ciceró az igazi szónokot ismerte fel.

Bebizonyította, hogy a nép szenvedélyeit éppen a gabona összevásárlásával szították fel. A forradalom kitörésére a nemességnek és a papságnak adott kiváltságokban találta meg a magyarázatot. Végezetül felhívta Haramont népét, hogy tegye meg a maga körében azt, amit a francia nép a maga általánosságában már megtett: tudniillik, hogy egyesüljön a közös ellenség ellen.

A bizonyításról aztán egyikével azoknak a nemes taglejtéseknek, melyekről a nagy szónokokat ismerni meg, áttért beszédének befejezésére.

Leejtette kardját, s ismét felemelve, látszólag vigyázatlanság folytán kivonta hüvelyéből.

Ez alkalmat adott neki arra a lázító indítványra, mely a párisiak példája szerint fegyverre hívta a község minden lakóját.

Az elragadtatott haramontiak erőteljes választ adtak erre a felhívásra. A faluban kikiáltották és ujjongva köszöntötték a forradalmat.

Pitou azt hitte, hogy csak beszédet mondott; pedig forradalmat támasztott.

Aznap éjszaka még kiment a haramonti erdőbe, hurkokat vetni. Éjfél után egy órakor tért

vissza a faluba első zsákmányával, egy öreg meg egy növendék üregi nyullal, aztán lefeküdt és reggel hétig aludt. A felkelő nap alva találta szobájának nyitott ablaka mögött.

Ezen a nyitott ablakon át harminc vagy negyven haramonti polgártársa nézte, hogyan alszik.

Pitou felébredt, mosolyogva nézett földijeire és nyájasan kérdezte meg tőlük, hogy mivégből jöttek hozzá oly nagy számmal és oly korán.

Egyikök megszólalt a többi nevében. Egy Tellier Claude nevű favágó volt.

— Pitou Ange, — mondotta — egész éjszaka gondolkoztunk a dologról; jól mondtad, hogy a polgároknak fegyvert kell ragadniok a szabadságért.

— Igen, azt mondtam, — felelte Pitou nagyon határozott hangon, melyből ki lehetett érezni, hogy kész szavai szerint cselekedni is.

— Csakhogy hiányát érezzük a legfőbb dolognak.

— Minek? — kérdezte Pitou részvétteljesen.

— A fegyvernek.

— Az ám, abban igazatok van!

— De eleget gondolkoztunk a dologról s elhatároztuk, hogy minden áron felfegyverkezünk.

— Mikor Párisba mentem, — mondotta Pitou — összevissza öt puska volt Haramontban: három karabély, egy egycsővű, meg egy kétsővű vadászpuska.

— Már csak négy van meg belőle, — felelte a szónok — mert az egyik öreg vadászpuskának mult hónapban meghasadt a csőve.

— Maniquet Désiré puskája volt, — jegyezte meg Pitou. — No, de a négy puska már elég arra, hogy öt embert felfegyverezzetek vele.

— Hogyan?

— Ugy, hogy az ötödik dzsidát fog kapni, úgy van az Párisban is: négy puskás emberre egy

dzsidás ember esik. A dzsida nagyon kényelmes fegyver s arra való, hogy reája tüzzék azt a fejet, melyet a nép levágott.

— Hohó! — kiáltotta egy erőteljes, derült hang — reméljük, hogy nem vágjuk le senki fejét.

— Nem úgy van az, — felelte Pitou komolyan. — De maradjunk a tárgynál, mint Bailly ur szokta mondani. Hány fegyverhordozható ember van Haramontban? Megszámláltátok magatokat?

— Meg. Harminchárman vagyunk.

— Tehát hiányzik még huszonnyolc puska.

— Hogyan teszünk szert reájuk? — kérdezte egy jóképű kövér bácsi.

— Oh, — felelte Pitou — majd megtaláljuk a módját, Boniface.

— Tudsz valamit?

— Tudom, hogy megszerezhetjük. A párisi népnek sem volt fegyvere. Mit gondoltok, mi történt? Marat ur, egy nagyon tudós, de nagyon rút-képű orvos, megmondotta a párisi népnek, hogy hol van a fegyver; a párisi nép elment oda, ahova Marat ur mondotta, és talált fegyvert.

— És hova küldötte Marat az embereket?

— A rokkantak házába.

— Igen ám, de Haramontban nincs háza a rokkantaknak.

— Csakhogy én tudok egy házat, hol van száznál több puska is.

— Aztán hol?

— Fortier abbé kollégiumának egyik termében.

— Fortier abbénak van száz puskája? Talán fel akarja fegyverezni a tanítványait, azokat a kis papboldondokat? — kérdezte Tellier Claude.

Pitou nem szerette Fortier abbét, de azért mégis bántotta ez a kifakadás, mely egykori tanítóját érte.

— Claude, Claude! — kiáltotta. — Egy szó-

val sem mondtam, hogy azok a puskák Fortier abbé tulajdonai.

— Ha nála vannak, akkor mégis az övéi.

— A dilemmád hamis, Claude. Én is Godinet Bastien házában lakom, de azért Godinet Bastien háza mégsem az enyém.

— Igaz, — mondotta Bastien — megfelelő a kérdésre, anélkül, hogy Pitounak szüksége lett volna, külön felszólítani.

— Akkor kiéi azok a puskák?

— A községé.

— Ha a községé, akkor miért vannak Fortier abbénál?

— Azért vannak Fortier abbénál, mert az abbé háza a községé, mely azért ad neki lakást, hogy misét szolgáltatson és ingyen tanítsa a gyermekeket. Minthogy pedig a ház a községé, a községnek mindenesetre van joga, fenntartani magának egy szobát, hogy legyen hol tartani a puskákat; hát azért van!

— Igaz is, — mondták hallgatói — joga van reá.

De hát aztán hogyan szerezzük meg magunknak azokat a puskákat? Beszélj már, Pitou!

Zavarbaejtő kérdés volt. Pitou megvakarta a füle tövét.

— Az ám, beszélj szaporán, — mondotta egy másik hang — dologra kell mennünk.

Pitou fellélekzett. Ez a kijelentés kibuvót nyitott neki.

— A dologra, — kiáltotta Pitou. — Azt mondjátok, hogy fegyverbe álltok a hazáért, és a dolog jár az eszetekben?

— Nekem, ami engem illet, — mondotta Boniface — semmi sem kedvesebb, mint nem dolgozni semmit. De hogyan csinálja az ember, hogy mégis egyék?

— Az ember csak akkor eszik, mikor le-

győzte a zsarnokot, — felelte Pitou. — Elfelejtették már julius tizennegyedikét? Gondolt valaki evésre azon a napon? Nem, nem ért rá senki.

— De másnap mégis csak ettek? — kérdezte a kételkedő.

Nem tagadom, — felelte Pitou.

— Akkor, — mondotta diadalmasan Boniface — ha ettek, szükséges volt, hogy dolgozzanak is?

— Boniface ur, — felelte Pitou — úgy beszélsz ezekről a dolgokról, mintha tudnál hozzájuk. Páris nem falu. Nem áll az egy csomó falusi emberből, aki ragaszkodik a hagyományokhoz, a has megszokottságához, oboedentia ventri, mint mi tudós emberek szoktuk mondani latinul. Nem, Páris, mint Mirabeau mondja, a nemzetek feje, agyvelő, mely az egész világ helyett dolgozik. Az agyvelő, uram, nem eszik soha.

Igaz, gondolták a hallgatók.

— Pedig az agyvelő, mely nem eszik, azért mégis csak táplálkozik, — folytatta Pitou.

— De hogyan? — kérdezte Boniface.

— Láthatatlanul, a test táplálékából.

Erre a haramontiaknak már megállt az esze.

— Nem mondanád meg, hogyan értsük, Pitou? — kérdezte Boniface.

— Nincs annál könnyebb. Páris, mint mondtam, az agyvelő; a vidék a hozzávaló test; a vidék majd dolgozik, iszik, eszik, Páris meg majd gondolkodik.

— Akkor én nem maradok a vidéken, hanem Párisba megyek, — mondotta a kételkedő Boniface. — Jöttök-e velem Párisba, emberek?

A hallgatók egy része nagyot nevetett és úgy látszott, Boniface pártjára áll. Pitou úgy vette észre, hogy a csufolódó ember még hitelét veszi, és így kiáltott:

— Ugyan eredjetek már oda, eredjetek Párisba! és ha láttok ott egyetlenegy oly pofát, mely

van olyan nevetséges, mint a tietek, akkor adok egy louisdort egy olyan nyulfiért, mint ez itt.

És Pitou egyik kezével arra az üregi nyulra mutatott, melyet az este hozott az erdőből, a másik kezével pedig megcsörgette zsebében azt a néhány louisdort, mely Gilbert bőkezősége folytán maradt meg neki.

A kacagók egy része most már Pitou pártjára állt. Mire aztán Boniface fülig vörösödött el mérgében.

— Ejenye, Pitou, de nagyszáju ember lett belőled, hogy nevetségesnek mondasz bennünket!

— Te vagy nevetséges, — felelte Pitou fenéggel.

— Nézz csak magadra, — vágott vissza Boniface.

— Ha magamra nézek, könnyen meglehet, hogy épp oly rút alakot látok, mint a tiéd, de oly butát semmiesetre sem.

Alig, hogy Pitou ezt kimondotta, Boniface öklével támadt neki, de Pitou, kinek nagyon éles szeme volt, ügyesen kivédte a csapást s ugyanakkor, igazi párisi módra, alapos rugással felelt reá. Ez után az első rugás után mindjárt következett a második is, mely földreterítette a kételkedőt. Pitou aztán lehajolt ellenfelére, mintha győzelmének súlyos kiaknázására készülne s az emberek már-már Boniface segítségére mentek, mikor Pitou ismét fölegyenesedett és így szólt:

— Vedd tudomásul, hogy a Bastille hősei nem vívnak ököllel! Nekem van kardom, keríts egyet magadnak te is, aztán intézzük el a dolgot!

Ez a lelki nagyság felvillanyozta a gyülekezetet; egyértelműleg megállapodtak abban, hogy Boniface ostoba, félkegyelmű ripók s nem méltó arra, hogy részt vehessen a közügyek megtárgyalásában. Ennek következtében kilökték.

— Láthatjátok a párisi forradalmak képét,

— mondotta aztán Pitou. — Mint Prudhomme vagy Loustalot ur mondotta — azt hiszem, az ére-nyes Loustalot volt... igen, ő volt az, bizonyos vagyok benne —: A nagyokat csak azért nézzük nagynak, mert térden állunk előttük; álljunk hát a talpunkra!

Ennek a mondásnak ugyan nem volt semmi köze a dolgok állásához, de talán éppen azért hatott oly bámulatosan.

Maga a kételkedő Boniface is annyira meg volt illetődve tőle, hogy, ámbár husz lépésnyire volt már, alázatosan visszatért és így szólt Pitou-hoz: — Azért nem kell haragudnod ránk, Pitou, ha nem is ösmerjük a szabadságot úgy, mint te.

— Nem a szabadságról van szó, — felelte Pitou — hanem az emberi jogokról.

Ez a szó újabb csapás volt, mellyel Pitou másodszor is lebunkózta a gyülekezetet.

— Pitou, — mondotta Boniface — határozottan tudós ember vagy te, ki is fejezzük előtted nagy tiszteletünket.

Pitou meghajolt.

— Igen, — mondotta — neveltetésem és tapasztalásom fölétek helyezett, s ha az imént kicsit ridegen beszéltem veletek, irántatok való barátságból tettem.

Nagy tetszés zaja felelt szavaira. Pitou, látta, hogy itt az alkalom egy kis pöffeszkedésre.

— A munkáról beszéltek, — mondotta — de tudjátok-e, mi a munka? A ti munkátok a favágás, az aratás, a kévekötés, egymásra tenni és összevakolni a köveket... Ez a ti munkátok. De tévedtek, ha azt hiszitek, hogy többet dolgoz- tok, mint én. Mert én egymagam többet dolgozom, mint ti együttvéve, mert én a ti felszabadítástokon gondolkodom, éjjel-nappal a ti szabadságtokon és egyenlőségteken jártatom az eszem. Életemnek egyetlen pillanata többet ér, mint nektek száz

napotok. A dolgozó ökör mind egyféle munkát végez; de a gondolkodó ember minden erőnél és anyagnál különbet. Én egymagam többet érek, mint ti mind együttvéve. Nézzétek Lafayette urat: sovány szőke ember az, nem sokkal nagyobb, mint Tellier Claude; hegyes orra, rövid lábszára van, a karja meg olyan, mint ez a székláb; a kezéről meg a lábáról beszélni sem érdemes, akár mintha nem is volnának. Már pedig az az ember két világot hord a vállán, eggyel többet, mint Atlas, s az ő kezei szakították el Amerika és Franciaország láncait.

Már pedig ha ezek az ő kezei, melyek oly gyöngék, mint a szék lába, képesek voltak ily munkára, gondoljátok el, mire lesznek képesek az én karjaim.

S így szólva, Pitou megmutatta karjait, melyek oly bütykösek voltak, mint a magyalfai törzse.

Ez összehasonlítás után elhallgatott, s meg volt győződve, hogy minden különösebb csattanó nélkül óriási hatást ért el beszédével.

Ugy is volt.

ÖTVENEDIK FEJEZET.

Az összeesküvő Pitou

Pitou másnap megint kiment az erdőbe, pihenni és hurkot vetni.

Este, mikor hazatért lakására, házának környékén, bár az óra tizet ütött s olyankor rendszerint már nem világított gyertya az ablakokból s már nem volt szem nyitva, szokatlan látvány tárult szeme elé: ülő, álló és járó embercsoportok látványa.

— Mit kereshetnek itt? — kérdezte magában Pitou — hiszen nem tettem fel a sisakomat!

És jobbra-balra köszöntve, szerényen bement a szobájába.

De még be sem zárta silányan összeácsolt ajtaját, mikor kopogtatást vélt hallani a deszkán.

Pitou nem szokott gyertyát gyújtani lefekvés előtt; a gyertya tulságos fényűzés lett volna olyan embernek, ki szegényes berendezésű szobájában könnyen megtalálhatta az ágyat s ki, nem lévén könyvei, nem is olvashatott.

De hát kopogtattak az ajtaján.

Kezét a kilincsre tette, s két haramonti legény lépett bizalommal a szobájába.

— Ni, gyertyát sem gyújtasz, Pitou? — mondotta az egyik.

— Nem, de minek is? — felelte Pitou.

— Azért, hogy láss a szobádban.

— Oh, jobban látok én éjszaka, mint nappal. — S bizonyosságára, hogy úgy van, mindjárt hozzátette: — Jó estét, Claude, jó estét, Désiré.

— Hát itt vagyunk, Pitou, — mondotta a két legény.

— Örülök a szerencsének; mit kívántok tőlem, barátaim?

— Gyere ki a világosra, — mondotta Claude.

— A világosra? Hova? Hiszen nincs holdvilág.

— Az ég világosságára.

— Tehát beszélni akartok velem?

— Ugy van, beszélni akarunk veled, Ange, — felelte Claude, sokatmondó hangsúlyt vetve szavaira.

— Akkor menjünk, — indítványozta Pitou. S mind a hárman kimentek a házból.

Szótlanul haladtak egymás mellett az erdő keresztutjáig, ott aztán megálltak, de Pitou még mindig nem tudta, hogy mit akarnak tőle.

— Nos? — kérdezte Pitou, mikor látta, hogy a fiuk megállnak.

— Láthatod, Ange, — mondotta Claude — itt vagyunk, én meg Maniquet Désiré, mi ketten, kik a környékbeli emberek vezetői vagyunk; mondd, hozzánk állsz-e?

— Mivégből? — kérdezte felegyenesedve Pitou.

— Összeesküvést szőni, — sugta a fülébe Claude.

— Áh, áh, mint Párisban! — felelte kuncogva Pitou. — Beszélj, hadd hallom, mit akarsz?

— Gyermekek, — mondotta Claude — Franciaországban minden falu fegyverkezni akar, mint Pitou mondja, s meg akarja alakítani a saját nemzetőrségét. Már pedig, ha úgy van, miért ne fegyverkezzék Haramont is? Igaz, nincs puskánk, de az nem aggaszt bennünket, mert te tudod, Pitou, hogy hol találjuk meg.

— Tudom, tudom, — mondotta Pitou, átlátva a veszedelmet.

— Hát, — folytatta Claude — ma tanácskozásra gyűltünk össze mind, a környék hazafias legényei. Harminchárman vagyunk. Értesz-e a katonai gyakorlatokhoz?

— Már hogyan értenék? — felelte Pitou, ki valóság szerint még vállaláshoz sem tudta emelni a fegyvert.

— Helyes. Aztán értesz a hadműveletekhez?

— Tízszor is láttam Lafayette tábornokot, ki negyvenezer emberrel gyakorlatozott, — felelte Pitou kicsinylő hangon.

— Nagyon jól van, — jegyezte meg Désiré, ki szintén bele akarta vetni legalább egy szavát a tárgyalásba.

— Tehát vállalod a parancsnokságunkat? — kérdezte Claude.

— Én! — kiáltotta Pitou és nagyot ugrott csodálkozásában.

— Ugy van, te! — felelte a két összeesküvő.
És merően néztek Pitou szeme közé.

— Oh, tétovázol! — mondotta Claude. —
Félsz valamitől?

— Én, a Bastille hőse, egy kitüntettet ember!

— Ki is tüntettek?

— Csak fognak, mihelyt elkészülnek a metáliákkal. Billot ur megígérte, hogy átveszi majd nevemben az enyémet.

— Nyilatkozzál, elfogadod ajánlatunkat? —
kérdezte Désziré és Claude.

— Igen, elfogadom, — felelte Pitou, kit elragadtott lelkesedése s talán a benne felébredő büszkeség is.

— Akkor hát megegyeztünk! — kiáltotta
Claude — holnaptól fogva vezényelsz bennünket.

— Hát a puska?

— Tudod, hogy hol találod.

— Csakhogy Fortier abbé képes azt mondani, hogy nem adja ki. Makacs ember az!

— Ugyan! Kedves tanítványa voltál; nem tagadhat meg az tőled semmit.

— Látszik, hogy nem ismeritek, — felelte
Pitou nagyot sóhajtván.

— No, szép vezetőt választottunk magunknak, Claude, — mondotta Désziré — fél mindentől.

Claude a fejét csóválta. Pitou észrevette, hogy nagy állása veszélyben forog. Eszébe jutott a mondás, hogy bátraké a szerencse.

— No, nem bánom, — mondotta — majd meglátjuk.

— Tehát vállalod, hogy megszerzed a puskákat?

— Vállalom ... hogy megpróbálom.

— Hogy megpróbálsz? — mondotta Claude a fejét csóválva — oh, az nem elég!

— Ha nem elég, — felelte Pitou — vállald magad, átengedem neked a parancsnokságot; csak

kezdj ki Fortier abbéval, meg az iskolai korbácsával tel!

— Csakugyan érdemes, karddal meg sisakkal jönni vissza Párisból és megijedni egy iskolai korbáctól, — mondotta Maniquet lenéző hangon.

— A kard meg a sisak nem páncél és még ha páncél volna is, Fortier abbé hamar megtalálná a védetlen helyet a korbácsával.

Ugy látszott, Claude és Désiré megértette e megjegyzés jelentőségét.

— Rajta, fiam, Pitou, — mondotta Claude.

(Faluhelyen jóbarátok közt szoktak élni azzal a megszólítással, hogy: fiam.)

— Am legyen, — mondotta Pitou, — de, az ördögbe! megkövetelem ám az engedelmességet!

— Meg fogod látni, mily engedelmesek leszünk, — kiáltotta Claude és hunyorított szemével Désiré felé.

— Csak az a fő, hogy vállald a puskák megszerzését, — mondotta Désiré.

— Rendben van, — felelte Pitou, valóság szerint nem kis mértékben szurkolva; de a becsvágy kezdette merész eljárásra biztatni.

— Megígéred?

— Esküszöm.

Pitou kezét nyujtotta, két barátja hasonlóképen cselekedett, s a három haramonti, Tell Vilmosnak és barátainak jámbor követője, így mondotta ki a felkelést a csillagok fényénél egy erdei tisztáson az Aisne departementben.

Választóinak akaratán buzdulva tért vissza lakásába Pitou s utközben azon főtt a feje, mi uton és módon szerezz meg a fegyvert harminchárom fejet számláló nemzetőrségének.

ÖTVENEGYEDIK FEJEZET.

Fortier abbé a királypárti, Pitou a forradalmi álláspont képviselője

Aznap éjszaka Pitou annyira meg volt illetődve a részéül jutott nagy tisztességtől, hogy egészen elfelejtette megnézni a nyulakra kivetett töreit.

Reggel felcsapta sisakját, felkötötte kardját és utnak indult Villers-Cotterets felé.

Az óra tizet ütött, mikor a kastélyterre érkezett és szerényen bezörgetett a kapun, mely Fortier abbé kertjébe szolgált. Elég erősen zörgetett arra, hogy megnyugtassa lelkiismeretét, de elég csendesen arra is, hogy a házban meg ne hallják.

Mégis elég hamar bebocsátották, s ahogy belépett a kertbe, már hallotta ropogni a lépcsőt Fortier abbé léptei alatt. Az érdeemes tanító, újságját olvasva, éppen a kert felé tartott. Hűsége korbácsa olyanféleképpen függött a cingulusán, mint a kard egy huszárkapitány oldalán.

Orrát a papiroson tartva, mert pontosan tudta a lépcsőfokok számát s ismerte a fal minden kiszögelését és fordulatát — egyenesen Pitou felé tartott, ki nagy mértékben előkelő pozitúrába helyezkedett politikai ellenfelével szemben.

Fortier abbé, ki régente a kastély alamizsnása vagy másodalamizsnása volt, idő multával s különösen papi türelmes kitartásával kizárólagos kezelője lett mindannak, amit színházi nyelven a ház kellekeinek szoktak mondani. Szent edényeín, a könyvtáron és szerszánkamrán kívül kezére bízták Orleans Lajos Fülöp hercegnek, a bizonyos idő óta Egaliténak nevezett Fülöp atyjának vadászeszközeit, trófeumait és diszhintait, melyeknek egynémelyike XIII. Lajos és III. Henrik ide-

jéből származott. Mindent a kastély egyik csarnokában helyezett el s e csarnok kapuját ezüsttel befuttatott két kis bronzágyu védte, melyekkel XIV. Lajos ajándékozta meg öccsét, a kastély akkori tulajdonosát.

Ezenkívül ajándék utján a város tulajdona volt az az ötven puska, melyet József Fülöp zsákmányolt a Quessant mellett vívott ütközetben; s a város hatósága nem tudva, mittevő legyen a puskákkal, a hercegi ajándékot Fortier abbé iskolájának egyik szobájában helyezte el. Tehette, mert az abbé, mint mondtuk, szabad lakást kapott a város jóvoltából.

Ez volt az a drága kincs, melyet Fortier abbé őrzött s melyre Pitou Ange szemet vetett.

Pitou illedelmesen hajolt meg Fortier abbé előtt s köszöntését azzal a halk köhécseléssel kísérte, mellyel az ember a szórakozottak vagy elfoglaltak figyelmét igyekszik magára vonni.

Fortier abbé felütötte orrát az ujságlapról.

— Nini, Pitou, — mondotta.

— Szolgálatára, abbé ur, ha képes volnék reá, — felelte Pitou udvariasan.

Az abbé összehajtogatta és az iskolai korbacsal ellenkező oldalon övébe dugta az ujságot.

— Igen, igen, — mondotta az abbé gunyosan, — csak az a baj, hogy nem vagy reá képes.

— Oh, abbé ur!

— Érted, hogy mit mondok, képmutató?

— Oh, abbé ur!

— Érti, hogy mit mondok, forradalmár?

— Jól van, jól; lássa, még egy szót sem szoltam s máris megharagszik reám. Rosszul kezdődik a dolog, abbé ur! Miért mond forradalmárnak? Tehetek én róla, hogy történetesen kitört a forradalom?

Azok között éltél, akik csinálták.

— Abbé ur, — felelte Pitou fennkölt méltó-

ságérzettel, — mindenkinek van joga lelkének szabadságára.

— Mit nem mondasz!

— Est penes hominem arbitrium, est ratio.

— Ejnye, tudsz latinul, te híres tudós?

— Tudom, amire tanított.

— Igen, átnézve és átjavítva, barbarizmusokkal gyarapítva és rosszabbá téve.

— Mondjuk, abbé ur, hogy barbarizmusokkal. De ki az, aki nem követ el barbarizmust?

— Hallod-e, gyerek, — mondotta az abbé, szemmel láthatóan megsértődve az általánosítás miatt, melyre Pitou törekedni látszott — azt hiszed, én is követek el barbarizmusokat?

— Követne ei olyan ember szemében, ki az abbé urnál nagyobb latin.

— Nézze az ember! — kiáltotta az abbé, sápadtan haragjában, de találva érezve magát ez ítélet által, mely nem volt minden erő híján. Aztán elborultan folytatta:

— Ilyen a rendszere ezeknek az istenteleneknek: lerombolnak és lealacsonyítanak mindent. Kinek használnak vele? Maguk sem tudják. Rajta, álnok lélek, beszéljen nyíltan! Tud-e valakit, aki jobban tud latinul, mint én?

— Nem tudok, de azért lehet olyan, ha én nem is ösmerem... én egyáltalában nem ismerem senkit.

— Az ördögbe, magam is hiszem.

Pitou keresztet vetett.

— Mit művelsz, könnyelmű fickó?

— Abbé ur káromkodott, keresztet vetek magamra.

— Oh, tisztelt ifju, timpanizálni jött hozzám?

— Timpanizálni, önt! — mondotta Pitou.

— Látom, nem érted!

— Hogy ne érteném, abbé ur? Oh, éppen abbé ur érdeme, hogy az ember ismeri a szók gyökét:

timpanizálni, tympanum, dob, a görög tympanonból ered, ami dobot, botot, vagy harangot jelent.

Az abbé egészen elcsodálkozott.

— Gyöke typos, ismertető jel, nyom, s mint Lancelot a görög gyökszókról mondja, typos, a forma, mely benyomódik, amely szó nyilván a typto igétől származik, mely azt jelenti, hogy: ütök.

— Ah, áh, gézengúz, — kiáltotta az abbé, mindjobban ámulva, — úgy látszik még tudsz valamit, még olyat is, amit azelőtt nem tudtál.

— Oh, kérem! — felelte Pitou álszerényen.

— Hogyan van az, hogy sohasem feleltél így, mikor még a tanítványom voltál?

— Azért van, mert amikor tanítványa voltam, abbé ur egészen bárgyuvá tett; mert önkényességével belémfojtotta az eszemet és az emlékezőképességemet, amit azóta a szabadság kihozott belőlem. Igen, a szabadság, — ismételte meg Pitou, felemelve fejét és csökönyösen — a szabadság, abbé ur!

— Oh, gazember!

— Abbé ur, — felelte Pitou óva intő hangon, mely nem volt minden fenyegetés nélkül — abbé ur, ne sértegessen! Contumelia non argumentum, mondotta egy szónok, a sértés nem bizonyíték.

— Úgy látom, a fickó szükségesnek érzi, lefordítani számomra a latin beszédét, — kiáltotta az abbé böszülten.

Pitou szemmeláthatóan elrontotta a dolgát. Azt hitte, Fortier abbét megnyeri azzal, hogy görögül és latinul beszél neki; naiv együgyűségében azzal a reménnyel biztatta magát, hogy a szép szólamok mézeskalácsával megvesztegeti az öreg Cerberust; az pedig keserűnek találta a kalácsot s megharapta a kezét, ahelyett, hogy lenyelte volna kalácsát.

Pitou felförmedt.

— Jól van, — mondotta béketüresét veszelve — látom, hogy megint haragszik. De beláthatja abbé ur is, hogy ha ilyen marad, nem mondhatom meg, hogy miért jöttem.

— Szerencsétlen! hát jöttél valamiért? Talán bizony küldöttek? — Kérdezte az abbé és gunyosan kacagott.

— Abbé ur, — felelte Pitou, minekutána maga az abbé terelte a dolgot arra a térre, melyet a vita kezdetétől fogva kívánt — abbé ur tudhatja, mily nagy tisztelője voltam mindig egyéniségének.

— Lám; érdeklődve hallom.

— És mennyire csudáltam tudását, — tette hozzá Pitou.

— Kigyó!

— Én! — szabadkozott Pitou. — Ugy van, amint mondom.

— Beszélj, mit kívánsz tőlem? Hogy megint befogadjalak? Szó sincs róla, nem rontatom veled a tanítványaimat; nem, ölő méreg volnál közöttük. Megfertőznéd gyöngé palántáimat: Infecit pabulo tabo.

— De abbé ur!

— Nem, ne kívánd tőlem! De ha egyáltalában enni akarsz — mert felteszem, hogy a párisi adáz bakók épp úgy esznek, mint a becsületes emberek — ha azt kívánod, hogy odavessem eléd a véres husrészedet, megkaphatod; de az ajtó elé, mint a római patrónus a kutájának.

— Abbé ur, — felelte Pitou, s erősen a sarkára állt — nem kívánok élelmet öntől, hál' Istennek van miből élnem s nem szorultam reá, hogy bárkinek a terhére legyek.

— Ejnye! — mondotta az abbé.

— Nem élek koldulásból, hanem abból a tehetségemből, mellyel megáldott a természet. Munkámból élek; igen, annyira nem esek terhére

polgártársaimnak, hogy többen közülök vezetőjükké választottak.

— Hogyan! — mondotta az abbé oly csodálkozással és oly ijedten, hogy azt lehetett volna hinni, hogy viperára lépett.

— Igen, igen, vezetőjükké választottak, — ismételte meg Pitou jóleső érzéssel.

— Miféle vezetőjükké? — kérdezte az abbé.

— A szabad férfiak vezetőjévé.

— Oh, Istenem! — kiáltotta az abbé — a szerencsétlen esztét vesztette.

— A haramonti nemzetőrség parancsnokává, — fejezte be szavait Pitou színlelt szerénységgel.

Az abbé lehajolt Pitouhoz, hogy arcából szerezzen bizonyosságot, mi igaz abból, amit beszél.

— Van nemzetőrség Haramontban?

— Van, abbé ur.

— És te vagy a vezére?

— Én, abbé ur.

Az abbé égnek emelte a két kezét, mint Phineas, a zsidók főpapja.

— Rémséges pusztulás! — dörögte magában.

— Abbé ur tehát nem tudja, — mondotta Pitou szelid hangon — hogy a nemzetőrség oly intézmény, melynek az a hivatása, hogy megóvja a polgárok életét, szabadságát és tulajdonát.

— Oh, oh! — folytatta kétségbeesésnek dőlve, az aggastyán.

— S hogy ennek az intézménynek, — folytatta Pitou — nem biztosíthatnánk elég erőt, különösen a vidéken a rablóbandák miatt.

— A bandák miatt, melyeknek te vagy a vezére, — kiáltotta az abbé — a rablók, a gyilkosok és a bujtogatók bandája miatt.

— Oh, ne zavarja össze a dolgokat, édes abbé ur; remélem, meg fogja látni katonáimat, és soha becsületesebb polgárok...

— Hallgass! Hallgass!

— Tegye fel inkább, abbé ur, azt, hogy védoí vagyunk önnek, és szolgáljon erre bizonyságul, hogy éppen önhöz jöttem.

— Mi végből?

— Oh! éppen ez az, — mondotta Pitou s megkaparta a füle tövét s arra a helyre nézett, hová a sisakja az imént leesett, hogy lássa, nem távolodik-e nagyon messzire visszavonulásának útjától, ha felveszi katonai mivoltának ezt a lényeges jelvényét.

A sisak a Rue de Soissonsra nyíló nagy ajtó-tól csak néhány lépésnyire gurult.

— Azt kérdeztem, mivégből?

— Nos hát, — felelte Pitou és két lépést hátrált a sisak irányában — ismerje meg küldetésem tárgyát... Engedje meg, abbé ur, hogy kifejtsem éles elméje előtt.

— Hallom, — mondotta az abbé.

Pitou még két lépéssel hátrált a sisak felé.

De hasonló művelettel, ami méltán tehetne nyugtalanná Pitout, az abbé két lépést tett Pitou felé ugyanakkor, mikor Pitou a sisakja felé tett két lépést.

— Nos hát! — folytatta védőfegyverének közelsége következtében nekibátorodva, Pitou — a katonának puska kell, s nekünk nincs puskánk.

— Ah, nincs puskátok! — kiáltotta az abbé, szinte táncolva örömében. — Ah, nincs puska-juk! Katonák, de puska-juk nincsen! Ah, lellemre gyönyörű katonák!

— Amde, abbé ur, — felelte Pitou, két újabb lépéssel közeledve a sisakjához, — ha az embernek nincs puskája, akkor keres.

— Úgy van, — mondotta az abbé — és ti kerestek?

Pitou oly közel jutott a sisakjához, hogy elérhette a kezével; magához is huzta féllábával s

minthogy ez a művelet foglalta el, nem felelt mindjárt az abbénak.

— És kerestek? — ismételte meg kérdését az abbé.

— Ugy van, abbé ur, keresünk.

— Vajjon hol?

— Önnél, — felelte Pitou és fejére nyomta a sisakját.

— Puskát nálam! — kiáltotta az abbé.

— Igenis, van önnek elég.

— Oh, a muzeumom! — kiáltotta az abbé.

— Azért jöttél, hogy kifosszad a muzeumomat? Régi vitézeink vértjét olyan fickók hátára! Az imént már mondtam önnek, Pitou ur, hogy az esztét veszttette. Az almanzai spanyolok kardjával, a marignani svájciak dzsidájával szerelni fel Pitou urat és társait! Ha, ha, ha!

Az abbé oly megvető hahotára fakadt, hogy borzadály futott végig Pitou arcán.

— Nem, abbé ur, — mondotta — nem a marignani svájciak dzsidáit, nem az almanzai spanyolok kardjait, azokkal a fegyverekkel nem menénk sokra.

— Szerencse, hogy belátod.

— Nem, abbé ur, nem azokat kérjük.

— Hát melyikeket?

— Azokat a jó tengerészkarabélyokat, abbé ur. Azokat a jó tengerészkarabélyokat, melyeket büntetőfeladat örve alatt annyiszor kellett tisztitanom, mikor voltam oly szerencsés, hogy vezetése alatt tanulhattam. Dum me Galatea, tenebat, — tette hozzá Pitou megejtő mosollyal.

— Csakugyan, — felelte az abbé, kinek e mosoly láttára minden hajaszála ég felé meredt — csakugyan, a tengerészkarabélyaimat!

— Vagyis a fegyverei közül azokat, melyeknek nincs történelmi értékük s melyeknek még hasznát lehet venni.

— Hah! — kiáltotta az abbé és korbácsának nyelére tette kezét, mint a kapitány a kardja markolatára tette volna — hah! az áruló végre kimutatta a foga fehérét!

— Abbé ur, — felelte Pitou, a fenyegető hangnemről a kérő hangnemre térve át — engedje át nekünk azt a harminc tengerészkarabélyt!

— Vissza! — kiáltotta az abbé.

S közeledett egy lépéssel Pitouhoz.

— Része lesz abban a dicsőségben, — mondotta Pitou, ki a maga részéről is tett egy lépést hátrafelé — abban a dicsőségben, hogy hozzájárult a hazának elnyomóitól való megszabadításában.

— Én adjak fegyvert magam s a velem tartók ellen! — kiáltotta az abbé; — én adjam oda azokat a puskákat, melyekkel majd reám lönek! — És elővonta övéből a korbácsot. — Soha! Soha! — És megsuhogtatta korbácsát Pitou feje fölött.

— Abbé ur, kiteszik a nevét Prudhomme ur ujságába.

— Az én nevemet Prudhomme ur ujságába! — kiáltotta az abbé.

— Polgári érzületének tiszteletteljes megemlítésével.

— Inkább a pellengérre és a gályákra!

— Hogyan, megtagadja? — mondotta Pitou állhatatosan, de lágy hangon.

— Megtagadom, téged pedig elkergetlek.

És az abbé ajtót mutatott az ujjával Pitounak.

— De az rossz hatást fog kelteni, — folytatta Pitou — a polgári önérzet hiányát fogják szemére vetni, kérve kérem, abbé ur, ne tegye ki magát ennek!

— Tégy vértanuvá, bolond, csak ezt kérem tőled! — kiáltotta lángoló szemmel az abbé, ki sokkal inkább hasonlított hóhérhoz, mint halálraítélthez.

Ezt a benyomást tette Pitoura is, mert Pitou megint hátrálni kezdett.

— Abbé ur, — mondotta, s egy lépést tett előre — békés követ, megbízott vagyok, ki azért jöttem...

— Azért jöttél, hogy kifoszd a fegyvergyűjteményemet, mint ahogy cimboráid is kifosztották a rokkantak házáat.

— Ama hajtott is ott nekik jó sok magasztalást, — mondotta Pitou.

— S ami majd hajt itt neked jó sok korbácsütést, — felelte az abbé.

— Oh, Fortier ur, — kiáltotta Pitou, ki az abbé eszközében régi ismerősét látta viszont — nem lehet, hogy a népjogon ily sérelmet akarna ejteni.

— Csak várj, nyomorult, majd meglátod!

— Abbé ur, engem megvéd követi minőségem.

— Várj!

— Abbé ur!!! Abbé ur!!! Abbé ur!!!

Pitou az utcára nyíló ajtóig futott, s közben mindig arccal fordult ellenfelének, de abba a sarokba szoríttatva, választania kellett, hogy vagy felveszi harcot, vagy kereket old.

Csakhogy, ha kereket akart oldani, ki kellett nyitnia az ajtót, s hogy az ajtót kinyithassa, meg kellett fordulnia. Ha megfordul, az abbé ütései-nek szolgáltatja ki a testének azt a nem védett részét, melyről azt tartotta, hogy még vérttel sem lehetne eléggé megvédeni.

— Ah, a puskáim kellenek neked! — mondotta az abbé — azért jöttél, hogy elvidd a puskákat!... idejöttél és azt mondogd: Puskát vagy életet!

— Ellenkezőleg, abbé ur, egy szót sem szólok arról a...

— No, de tudod, hol vannak a puskáim; fojts

meg és tedd rájuk a kezed! Eredj át a holttestemen és vidd el valamennyit!

— Nem vagyok én képes olyanra, abbé ur.

És kezét a kilincsen, szemét az abbé felemelt karján tartva, nem az abbé fegyverraktárában őrzött puskákat számítgatta már, hanem az iskolai korbács szíjaitól várható ütéseket.

— Tehát nem akarja ide adni a puskáit, abbé ur?

— Nem, nem akarom odaadni.

— Nem akarja?

— Nem, nem és nem!

—No, akkor tartsa meg a puskáit! — kiáltotta Pitou.

S megfordult és kirohant a házból.

De mozdulata nem volt eléggé gyors arra, hogy a lesben tartott korbács bugva ne csapott volna le s oly erővel ne érte volna ágyékát, hogy bármily nagy volt a Bastille hősenek bátorsága, még sem állhatta meg a fájdalom feljajdulása nélkül.

Erre a kiáltásra előjött több szomszéd s nagy csodálkozására látta, hogyan siet el Pitou lábainak teljes gyorsaságával, kardosan, sisakosan, Fortier abbé pedig ajtajának küszöbén áll és úgy rázza a korbácsot, mint az öldöklő angyal a lángpallosát.

ÖTVENKETTEDIK FEJEZET.

A diplomata Pitou

Láttuk, hogyan bukott le Pitou reményeinek magasságából. Nagyot bukott.

Hogyan mutatkozzék már most a megbízói előtt? Hogyan mondja meg nekik most, mikor meggondolatlanul annyi önbizalmat mutatott előttük, hogyan mondja meg nekik, hogy vezérük hetvenkedő, szájhős, ki egy öreg abbéval megkor-

bácsoltatta a hátulsó felét? Előbb hetvenkedni, hogy győzni fog Fortier abbénál, aztán kudarcot vallani: mily hiba!

Egy árok partján két kezére hajtotta fejét és elgondolkozott. Keserű szemrehányással illette magát, hogy a királyról mondottakkal és nyelvész-kedésével kettős haragra lobbantotta az abbét, aminek áldozata lett. Pedig ismerte jól s kimélnie kellett volna. Ezzel hibázott, bánta is, de már későn.

Most már csak arra gondolhatott, hogy kitálálja, mit is kellett volna tennie.

Jobb lett volna megmozgatni minden ékes-szólását s meggyőznie Fortier abbét királypságpárti érzelmeiről, különösen pedig el kellett volna néznie az abbé nyelvtani botlásait. El kellett volna hitetnie vele, hogy a haramonti nemzetörség az ellenforradalom hive. Meg kellett volna ígérnie, hogy ez a csapat a király segítőcsapata lessz. Semmi kétség, hogy az abbé akkor megnyitotta volna előtte fegyvertárát, hogy biztosíthassa a király számára ily bátor sereg és ily vitéz vezér közreműködését. Aztán eszébe jutott az a közmondássá vált nóta, mely azt mondja, hogy „ha akarsz valamit az ördögtől, szólítsd nagyságos urnak“, s mindebből azt a következtetést vona le, hogy tökkel ütött számár volt, s hogy ha dicsőséggel koszoruzottan akar visszatérni küldőihez, éppen ellenkezőjét kell cselekednie annak, amit eddig cselekedett.

Fontolóra vevén tehát az új tájékozódás részleteit, Pitou végre elhatározta, hogy a fegyvereket, melyekre kezdetben rábeszélés útján akart szert tenni, most már fortéllyal vagy erőszakkal fogja hatalmába keríteni. De minthogy abban az esetben, ha barátainak segítségével behatolna az abbé muzeumába s ellopja vagy elviszi a fegyvertár kincseit, könnyen megeshetnék, hogy az ily

eljárást a régi törvényekhez alkalmazkodó emberek fegyveres erővel elkövetett rablásnak vagy lopásnak minősitenék, Pitou jól meggondolva a dolgot, lemondott e módszer alkalmazásáról.

Tehát új módokat keresett, és végre felkiáltott Archimédesszel: Heuréka! ami azt jelenti, hogy: Megvan!

A mód, melyet Pitou saját fegyvertárában talált meg, a következő volt:

Lafayette ur a franciaországi nemzetország főparancsnoka.

Haramont Franciaországban van.

Haramontnak van nemzetorsége.

Következésképpen Lafayette ur a haramonti nemzetország főparancsnoka.

Lafayette ur tehát nem türheti, hogy Haramont néphadseregének ne legyen fegyvere, mert más vidékek néphadseregei fel vannak, vagy legalább fel kell, hogy legyenek fegyverezve.

Arra, hogy érintkezésbe juthasson Lafayette urral, ott van Gilbert, hogy érintkezésbe juthasson Gilberttel, ott van Billot.

Pitou tehát levelet írt Billotnak.

Minthogy Billot nem tud olvasni, levelét Gilbert fogja elolvasni s ily módon természetesen hozzájutna a második közbenjáróhoz.

Mikor ezt elhatározta, Pitou bevárta az éjszakát, titokzatosan eljutott Haramontba és tolat ragadott.

De bármily óvatosan járt el, hogy észrevétlenül jusson otthonába, Tellier Claude és Maniquet Désiré mégis meglátták.

Szemüket a levélre szegezve, csendesen, ujjukat ajkukra téve, vonultak hátra.

Ami Pitout illeti, ő teljesen benne volt már a gyakorlati politika sodrában.

Itt közöljük azt a levelet, mely oly nagy hatást gyakorolt Claudera és Désirére.

Kedves és tisztelt Billot uram!

A forradalom ügye napról-napra jobban áll mifelénk; az arisztokraták teret veszítenek, a hazafiak előrenyomulnak.

Haramont község a nemzetőrség tényleges szolgálatába lép. De nincs fegyvere.

De van egy mód, mellyel szert tehet reá. Bizonyos emberek temérdek fegyvert rejtegetnek maguknál s nagy kiadásoktól lehetne megkímélni a közpénztárakat, ha azt a sok fegyvert a nemzet vehetné át tulajdonába.

Jó volna, ha Lafayette tábornok elrendelné, hogy ezeket a fegyverraktárakat bocsássák a légénység létszámának megfelelő mennyiségben a községek rendelkezésére, s én a magam részéről vállalnám, hogy megszerzek legalább harminc puskát a haramonti fegyvertárból.

Ez az egyetlen mód arra, hogy meg lehessen hiusítani az arisztokratáknak s a nemzet egyéb ellenségeinek mesterfogásait és cselszövényeit.

Polgártársa és alázatos szolgája

Pitou Ange.

Mikor leírta ezt az előterjesztését, eszébe jutott még, hogy elfelejtett mondani valamit a bérlőnek a házáról és családjáról.

Nagyon is Brutusként kezelte; viszont ha részletesen ír Billotnak Katalinról, kiteszi magát annak a veszélynek, hogy vagy hazudik, vagy szétszaggatja egy apa szívét s az egyértelmű volna azzal, hogy saját szívében is vérző sebeket ujítana fel.

Pitou elfojtott egy sóhajt, odairta utóíratként:

„P. S. Billotné asszony, Katalin kisasszony s egész háznépe egészségnek örvend és Billot ur jó emlékezetébe ajánlja magát.”

A haramonti csapatok parancsnoka, mikor megmutatta a beavatottaknak azt a fehér boríté-

kot, mely tartalmával Párisba volt indulandó, csak annyit mondott nekik s nem többet, hogy: Ez az.

És bedobta levelét a levélszekrénybe

A válasz nem váratott magára

Két nap múlva külön lovasküldönc érkezett Haramontba és Pitou Angeot kereste.

Nagy volt a feltűnés, nagy volt a várakozás és a szepegés a népség körében. A futár tajtékzó fehér lovon ült és a párisi nemzetőrség vezérkari egyenruháját viselte.

El lehet képzelni a hatást, el lehet képzelni, hogyan szorongott és hogyan dobogott Pitou szíve.

Reszketve, sápadtan közeledett s átvette a csomagot, melyet a küldetésben levő tiszt nem mosolygás nélkül nyújtott át neki. Billot válasza volt Gilbert kezeirásával.

Billot mérsékletre és hazafiasságra intette Pitout. És elküldötte Lafayettetenek a hadügyminiszter által ellenjegyzett rendeletét arról, hogy a haramonti nemzetőrséget fel kell fegyverezni. Felhasználta egy tiszt kiküldetését, ki azzal a paranccsal indult el, hogy Lafayette tábornok megbízásából fegyverezze fel a soissons-i és laoni nemzetőrséget.

Ez a rendelet a következőképpen szólt:

„Azok, kiknek egynél több kardjuk és puskájuk van, kötelesek minden más fegyvereiket minden község seregvezetőjének rendelkezésére bocsátani. Ez a rendelet a vidéken teljes terjedelmében végrehajtandó.”

Örömeiben kipirulva mondott köszönetet a tisztnek Pitou; az megint mosolygott s nyomban elindult rendeltetésének következő állomására.

Pitou ilyképpen dicsőségének tetőfokán látta magát, közvetlenül kapott üzenetet Lafayette tábornoktól és a miniszterektől. S ezek az üzenetek nagyon kedveztek becsvágyó tervének.

Lehetetlen vállalkozás volna, leírni e látogatásnak Pitou választóira tett hatását.

A választók meg akarták nézni és tapintani a minisztérium pecsétjét, amit Pitou kegyesen megengedett nekik. S mikor a jelenvoltak száma a néhány beavatottra csökkent, Pitou a következőket mondotta:

— Polgárok, terveim, mint előre láttam, sikerültek. Megírtam Lafayette tábornoknak, hogy nemzetőrséggé akartok alakulni s hogy parancsnoktokká választottatok. Olvassátok el a felírását ennek a parancsnak, melyet a minisztérium küld nekem!

És átnyújtotta nekik a táviratot, melynek címzése így szólt:

Pitou Ange urnak

a haramonti nemzetőrség parancsnokának.

— Lafayette tábornok tehát — így folytatta Pitou — elismert a nemzetőrség parancsnokának s megerősített állásomban. Lafayette tábornok és a hadügyminisztérium elismert s megerősített beneteket nemzetőri minőségekben.

Az öröm és a csodálat hangos kiáltása reszekettette meg a falait annak a padlásszobának, melyben Pitou lakott.

— A mi pedig a fegyvert illeti, — tette hozzá emberünk — kezemben van a mód, hogy szert tehessenek reája. Most már válasszatok meg sürgősen egy hadnagyot, meg egy altisztet. Ez a két hivatalos személy fog kísérni engem azokban a lépésekben, melyeket tenni fogok.

A beavatottak zavarodottan néztek egymásra. Pitou pedig e királyi modorban kifejezett szavai után elbocsátotta őket magától és Agamemnonként saját nagyságába burkolódzva, magára maradt.

A választás egy óra hosszáig tartott. A had-

nagyot és az altisztet megválasztották: Tellier Claude lett az altiszt és Maniquet Désiré a hadnagy. Aztán visszatértek és Pitou megerősítette őket állásukban és kihirdette kineveztetésüket.

Mikor ez is megtörtént, így szólt:

— Uraim, most már nem vesztegethetünk egy pillanatot sem.

— Igen, igen, tanuljuk meg a fegyverforgatást, — kiáltotta egy a lelkesülők közül.

— Csak türelem, — felelte Pitou — mielőtt fegyvert forgatnánk, meg kell szereznünk a puskákat is.

— Nagy igazad van, a puskákat! — mondták a vezetők.

— Hadnagy és altiszt, jertek velem, — monddta Pitou az alantasaihoz; ti többiek várjatok itt, míg visszajövünk.

A sereg tiszteletteljes hozzájárulásával felelt.

— A napnak még hat órája áll rendelkezésünkre. Ez több, mint amennyire szükségünk van, hogy Villers-Cotteretsbe menjünk, dolgunkat végezzük ott és visszatérjünk.

— Előre, indulj! — kiáltotta Pitou.

S a haramonti hadsereg vezérkara nyomban elindult.

ÖTVENHARMADIK FEJEZET.

Pitou győz

A derék Fortier abbénak nem volt sejtelve sem arról a viharról, melyet ez a mélységes diplomácia idézett fejére, sem arról a tekintélyről, melynek Pitou Ange a kormány fejénél örvendezett. Éppen azon fáradozott, hogy meg akarta győzni Sebestyént arról, hogy a rossz társaság-romlása minden erénynek és minden ártatlanság-

nak; hogy Páris az örvény; hogy még az angyalok is tönkremennének ott, ha ugyan nem szállnának fel sebesen az égbe, mint azok az angyalok, kik Gomorrha útjára tévedtek. És oly tragikusan fogva fel Pitou látogatását, mintha egy bukott angyal látogatásáról lett volna szó, a rendelkezésére álló minden ékesszólással arra intette Sebestyént, hogy maradjon meg jó és igazi királypártinak.

Egyszerre csak bizonyos heveséggel kinyílt a háznak a Soissons-utcára nyíló ajtaja és több ember lépett be rajta. Azok az emberek Villers-Cotterets város polgármestere, bírája és jegyzője voltak.

Mögöttük két csendőrkalap tűnt elő, azok mögött pedig öt vagy hat kíváncsi fej.

Az abbé, megijedve, egyenesen a polgármester felé tartott.

— Mi baj, Longpré ur? — kérdezte tőle.

— Abbé ur, — felelte komoly hangon a polgármester — van-e tudomása a hadügyminisztérium legújabb rendeletéről?

— Nincs tudomásom róla, polgármester ur

— Akkor ne sajnálja elolvasni.

— Az abbé átvette a sürgönylevelet és olvasta, olvasás közben pedig elsápadt.

— Nos? — kérdezte nagyon megindulva.

— Nos, abbé ur, itt vannak a haramonti nemzetőrség urai és várják a fegyverek kiszolgáltatását.

Az abbé olyat ugrott, mintha be akarná kapni a nemzetőrség urait.

Ekkor közelebb lépett Pitou, ki azt gondolta, hogy elérkezett a pillanat, mikor mutatkoznia kell s nyomában lépdelt a hadnagya meg az altisztje.

— Itt vannak! — mondotta a polgármester.

Az abbé arca fehérről vörösre vált.

— Ezek a gyerekek! — kiáltotta — ezek a semmirevalók!

A polgármester jó ember volt s még nem alkotott magának határozott politikai véleményyt; nem huzott ujjat egy párttal sem és nem akart összeveszni sem Istennel, sem a nemzetgyűléssel.

Fortier abbé szavainak hallatára harsány kacajra fakadt.

— Halljátok, hogyan vélekedik az abbé a haramonti nemzetőrségről? — mondotta Pitounak és két tisztjének.

— Azért van az, mert Fortier abbé ismert bennünket gyermekkorunkban s azt hiszi, hogy még mindig gyermekek vagyunk, — felelte Pitou szokott méla szelidségével.

— De azokból a gyermekekből férfiak lettek, — mondotta bátor hangon Maniquet és az abbé felé nyújtotta kezét.

— Ezek a férfiak pedig kigyók! — kiáltotta indulatosan az abbé.

— Még pedig olyan kigyók, melyek marni is tudnak, ha megsértik őket, — felelte Claude al-tiszt.

A polgármester csak az elkövetkező forradalmat sejtette meg ebben a fenyegetésben.

Az abbé a vértanuságot sejtette meg benne.

— Mondják meg, mit akarnak tőlem? — kérdezte.

— Egy részét akarják azoknak a fegyvereknek, melyek itt vannak önnél, — felelte a polgármester, ki békét akart teremteni.

— Azok a fegyverek nem az enyéim, — jelentette ki az abbé.

— Hát kié?

— Az orleánsi herceg ő fenségéé.

— Elhiszem, abbé. ur, — felelte Pitou. — De az nem akadály.

— Micsoda, nem akadály? — kiáltotta az abbé.

— Nem, mert arra való tekintet nélkül követljük a fegyvereket.

— Irni fogok a herceg urnak! — mondotta az abbé fenséggel.

— Az abbé ur elfelejti, hogy ez hiábavaló elodázást jelent, — mondotta halkan a polgármester. — A herceg ur, ha tanácsát kéri, azt feleli majd, hogy nem csak ellenségeinek, az angoloknak puskáit, hanem ősének, XIV. Lajosnak ágyuit is oda kell adni a hazafiaknak.

Az abbét fájdalmasan érintette ez az igazság.

Halkan rebegte: — Circumdedisti me hostibus meis.

— Igen, abbé ur, — mondotta Pítou — ez igaz; de csak politikai ellenségeivel; mert mi csak a rossz hazafit gyűlöljük önben.

— Tökölkő! — kiáltotta az abbé pillanatnyi felháborodásában, mely bizonyos ékesszólást kölcsönzött neki — veszedelmes tökölkő! Ki a jó hazafi kettőnk közül, én-e, aki a fegyvert a haza nyugalma érdekében akarom megtartani, vagy pedig te, aki a viszály és a polgárháboru számára követeled?

A polgármester elfordult, hogy leplezze felindulását s közben titkos kis jelet adott az abbénak, ami azt akarta jelenteni, hogy: Nagyon helyes.

— A bíró, uj Tarquinius módjára, virágfejeket ütött le a botjával.

Pítou elvesztette lába alól a talajt.

Két alantasa, látva ezt, redőbe vonta homlokát.

Csak Sebestyén, a spártai gyermek maradt érzéketlenül. Közeledett Pítouhoz és azt kérdezte tőle:

— Miről van itt szó?

Pítou két szóval megmagyarázta eki.

— Alá van írva a parancs?

— A miniszter és Lafayette tábornok írta alá és apád írta meg a saját kezével.

— Akkor miért nem akarnak engedelmeskedni? — mondotta büszkén a gyermek.

Az abbé hallotta szavait, megborzadt és lehajtotta fejét.

— Az ellenségek három nemzedéke fordul ellenünk, — mormogta.

— Rajta, abbé ur, — mondotta a polgármester — meg kell nyugodni benne.

Az abbé lépett egyet s megcsörgette kulcsait, melyeket a zárdai szokás hagyományának megfelelően az övében hordott.

— Nem, ezerszer nem! — kiáltotta; nem az enyém s be fogom várni uram parancsát.

— Oh, abbé ur! — kiáltotta a polgármester, ki nem állhatta meg rosszalás nélkül.

— Pártütés! — mondotta Sebestyén az abbénak; — vigyázzon magára, kedves uram!

— Tu quoque! — rebegette az abbé, és Caesar mozdulatát utánozva, reverendájának gallérjába rejtette arcát.

— Rajta, abbé ur, — mondotta Pitou — legyen nyugodt, jó kézben lesznek azok a fegyverek a haza boldogságára!

— Hallgass, Judás! — felelte az abbé — elárultad már régi mesteredet, miért ne árulnád el a hazát is?

Lelkiismeretétől lesújtva, Pitou lehajtotta homlokát. Nem jó szívre valló dolog az, amit cselekedett. De aközben, hogy lehajtotta fejét, oldalról a két tisztjére nézett, kiket ingerelni látszott az, hogy oly gyöngye főnökük van.

Pitou belátta, hogy ha most hatását téveszti, szemfényvesztése összeomlik.

A büszkeség megfeszítette a francia forradalom e bátor harcosának erejét. Pitou felemelte tehát fejét s így szólt:

— Abbé ur, bármily alázatos vagyok is régi tanítómmal szemben, kénytelen vagyok kijelenteni, hogy ezeket a sértő szavakat nem hagyom kommentár nélkül.

— Ah, kommentálsz? — mondotta az abbé, ki gunyolódásával remélte kihozni sodrából Pitout.

— Igenis, kommentálok, abbé ur s meg fogja látni, hogy kommentárjaim helyesek. Árulónak mond, mert ridegen megtagadta tőlem azokat a fegyvereket, melyeknek kiadását a minap olajággal a kezemben kértem, s melyeket most a kormány parancsának segítségével elviszek öntől. Nos, hát, abbé ur, inkább vonom magamra azt a látszatot, hogy megszegem kötelességemet, mintsem, hogy önnek engedelmeskedve, az ellenforradalom malmára hajtsam a vizet. Éljen a haza! A fegyverekért! A fegyverekért!

A polgármester szakasztottan azt a jelet adta Pitounak, melyet az imént az abbénak mutatott, s ez a jel ezúttal azt látszott mondani: Helyes! Nagyon helyes!

Pitou beszéde az abbéra csakugyan lesújtó volt, a többiekre pedig felvillanyozó hatást tett.

A polgármester szedte a sátorfáját és intett a birónak, hogy maradjon ott helyette. A bíró is szeretett volna elszelelni épp úgy, mint a polgármester; de a város főembereinek távolléte bizonyára feltűnt volna. Ennek következtében a jegyzővel együtt nyomon követte a csendőröket, kik a három nemzetőrt a muzeumba kísérték, ahol Pitou ismert minden folyosót és zugot, mert hiszen abban a házban nevelkedett.

Szökelve, mint a fia-oroszlán, követte Sebestyén a hazafiak nyomát.

A többi tanítvány meghökkenve nézte mind ezt.

Az abbé, mikor kinyitotta muzeumának ajta-

ját, mérgében és szégyenletében félholtan roskadt a hozzá legközelebb álló székre.

Mihelyt a társaság belépett a muzeumba, Pitou emberei el akartak hurcolni mindent. De a nemzetőrség parancsnoka becsületes félénkségével ismét közbelépett.

Számításainak megfelelő utasítást adott a parancsait követőknek, s minthogy harminchárman voltak, megparancsolta, hogy harminchárom puskát vegyenek el.

Minthogy pedig megeshetett, hogy löniők kell, és Pitou nem akart elmaradni mellettük, elvett magának egy harmincnegyedik puskát, egy igazi tiszti puskát, mely kissé rövidebb volt a többinél, olyat, melyet kaliberénél fogva épp úgy tölthetett serétre, hogy nyulat, mint golyóra, hogy rossz hazafit vagy igazi porost vehessen célba vele.

Azonkívül kiválasztott magának egy egyenes pengéjű kardot, Fontenoy vagy Philippsbourg valamelyik hősének kardját s nyomban a derekára is kötötte.

Két tiszttársa tizenkét-tizenkét puskát kapott a vállára, s oly örült öröm töltötte el őket, hogy nem is görnyedtek meg szörnyű terhük alatt.

Pitou a többit vetette a vállára.

A parkon át mentek ki a muzeumból, mert kerülve a feltűnést, nem akartak Villers-Cotte-retsén át menni haza.

Egyébként az volt a legrövidebb ut, melynek meg volt az az előnye is, hogy a három tiszt nem találkozhatott rajta másnézetű pártemberekkel. Pitou nem félt a harctól s a puska, melyet harc esetére választott magának, bizonyosságot tett bátorságáról.

Hőseink tehát, ezzel a zsákmánnyal terhelten, áthaladtak a parkon s egy körbástyához érkeztek, hol pihenőt akartak tartani. Kimerülten, verité-

kükben fürödve, Pitou lakására vitték drága zsákmányukat, melyet a haza kissé talán vaktában bizott reájuk.

A nemzetőrség ugyanaznap este gyűlést tartott, és Pitou parancsnok átadta kinek-kinek a maga puskáját, azt mondva nekik, amit a spártai anyák mondtak fiaiknak:

— Vele vagy rajta.

A Pitou leleményével ilyképpen átalakult kis közösségben oly mozgalmasság uralkodott most, mint földrengés napján egy hangyabolyban.

Oly nagy volt a puska birtokán érzett öröm ez alapjában véve orvvadász hajlandóságu nép körében, mely a vadörök hosszú elnyomásától megszabadulva, igazi vadászörületbe estek, hogy Pitou valóságos földi istenként tűnt fel a szemük előtt.

Feledték, hogy lába, karja hosszú, térde vastag, feje nagy; feledték végül életének szokatlan eseményeit, s Pitou volt az egész környék védő szelleme és az is maradt az alatt az egész idő alatt, melyre szüksége volt a szökehadu Főbusznak, hogy meglátogathassa szép Amfitritéjét.

A lelkes emberek másnap egyesegyedül azzal voltak elfoglalva, hogy ösztönös szakértő létekre szemügyrevették, megvizsgálták, kipróbálták és megtisztították fegyvereiket.

Szobájába vonulva, miként a nagy Agamemnon a sátrába, Pitou, míg a többiek fegyvereiket tisztították, gondolatokba mélyedt; míg amazok a kezüket nyuzták, az agyvelejét marcangolta ő.

Mire gondolt Pitou? A fegyvereket megkapták s ezen a mai napon jókarba helyezik. Holnap gyakorlatra kell majd vinni embereit — és Pitou a fegyvertöltés tizenkét ütemének első vezényszavát sem tudta. Eddig csak úgy töltötte fegyverét, amint éppen lehetett és soha eszébe sem jutott, hogy számlálja az ütemeket.

A hadmozdulatokat illetőleg pedig még sokkal kevesebbet tudott.

Pedig a nemzetőrségnek micsoda parancsnoka az olyan, aki nem ért a puskának tizenkét ütem szerint való megtöltéséhez és nem tud vezényelni a gyakorlatozáson?

Tehát fejét kezére hajtva, merev szemmel, meg sem moccanva gondolkozott. Jaj, mulik az idő, virrad a holnap, és holnap teljes semmiségében látják meg majd azt a senkit, aki én vagyok!

A csaták nagy hősével, ki bevette a Bastillet, úgy bánik el majd holnap Haramont egész népe, mint valami szegény ördöggel, mint ... nem tudom már, ki is volt az, akivel úgy bánt a görögök egész gyülekezete. Holnap kipísszegnek, holott ma diadalmas hős vagyok!

Nem lesz úgy. Nem lesz úgy. Katalin megtudná és vége volna minden becsületemnek.

Pitou nagyot lélekzett.

Mi huzhat ki ebből a bajból? — kérdezte magában.

A merészség! A vakmerőség!

Nem, nem, a vakmerőség nem tart tovább, mint egy pillanatig s a porosz mód szerint való fegyvergyakorlatnak tizenkét tempója van.

Gondolatnak mily különös is, a franciákat porosz mód szerint tanítani a fegyverfogásra!

Hátha azt mondanám, hogy sokkal jobb francia vagyok, semhogy porosz mód szerint tanítanám gyakorlatozni a franciákat, s kitalálnám a gyakorlatozásnak egy más, nemzetibb módját?

Nem, mert belezavarodnám és új bajba keverném magam.

— Oh! — kiáltotta hirtelen — egy eszme!

És kezdett mindjárt fel s alá járni a szobában, de egy gondolat újra megállította.

— Eltűnésem csodálkozást keltene, — mondotta — értesítsük hát embereimet!

S már ki is nyitotta az ajtót, behívta magához Claudeot és Désirét és így szólt hozzájuk: — Hirdessétek ki, hogy holnapután lesz a gyakorlatozás első napja!

— Miért nem holnap? — kérdezte a két alárendelt tiszt.

— Azért, mert mindketten fáradtak vagytok s mielőtt megkezdeném a katonák oktatását, ki kell oktatnom vezetőiket. Azonkívül pedig, — tette hozzá Pitou szígoru hangon — felkérek benneteket, szokjátok meg, hogy a szolgálatban mindig engedelmeskedjete és tartózkodjatok minden megjegyzéstől.

Claude és Désiré meghajolt.

— Jól van, — mondotta Pitou — tüzzétek ki a gyakorlatot holnapután reggel négy órára!

A két tiszt ismét meghajolt és elment, mint-hogy pedig este kilenc óra volt, menten le is feküdt.

Pitou nem tartóztatta őket. Mikor eltűntek a legközelebbi utcasarkon, ő az ellenkező irányban loholt el s öt perc múlva elérte az erdő legsötétebb sűrűségét.

ÖTVENNEGYEDIK FEJEZET

Clouis apó, vagyis hogyan lett taktikus

Pitouból

Pitou körülbelül fél óra hosszáig futott s mind messzebbre nyomult az erdő legvadabb és legmélyebb részébe.

A magas, háromszáz éves fák alatt, egy óriási sziklának támaszkodva, szörnyű bozót közepén körülbelül negyven évvel azelőtt épített kunyhó állt, melyben egy olyan ember lakott, ki saját jól

felfogott érdekében értette a módját, hogyan kell bizonyos titokzatos homállyal venni körül magát.

Félig a földbe ásva, kívülről pedig félig ágakból és le nem hántott cölöpökből tákolva össze, a kunyhó a házfedélen rézsutosan elhelyezett résen át jutott levegőhöz és világossághoz.

Mint a cigánysátor, ez a kunyhó is azzal árulta el magát néha az arravetődő emberek előtt, hogy kékes füst szállt felfelé a fedeléből. Anélkül, az erdőörökről, a vadászokról, az orvvadászokról és a környékbeli parasztokról nem szólva, senki sem találta volna el, hogy az a furcsa alkotmány embernek szolgál lakóhelyéül.

Pedig mégis negyven év óta lakott már ott egy kegydíjjal nyugalomba helyezett egykori vadőr, kinek az orleansi herceg, Lajos Fülöp atyja, megengedte, hogy az erdőben maradhasson, egyenruhát viselhessen és minden nap lőhessen egyet vagy egy erdei-, vagy egy üregi nyulra. Szárnyas vadra és nagy vadra nem lehetett.

A jó ember hatvankilenc éves volt; eleinte Clouisnak, később pedig, mikor öregedni kezdett, Clouis apónak nevezte magát.

Az ő nevéről keresztelték el azt az óriási kősziklát is, melyre háza támaszkodott: Clouis apó sziklájának mondták.

Fiatal korában Fontenoynál megsebesült s le kellett vágni a fél lábát. Ezért kapta meg az orleánsi hercegtől, mikor elég korán nyugalomba küldötték, a fentemlitett kiváltságokat.

Clouis apó nem járt a városokba és évente csak egyszer nézett be Villers-Cotteretsbe, még pedig avégből, hogy megvásároljon 365 lövésre való puskaport és ólmot.

Úgyanazon a napon beszállított Cornu urnak, a soissonsí-utcai szücsmesternek 365 nyulbőrt, ami felerészben erdei-, felerészben üregi nyul bőre

volt, amiért a szücsmester hetvenöt livret fizetett neki.

Mikor pedig azt mondjuk, hogy 365 bört, nem tévedünk egyetlenneggyel sem; mert Clouis apó, kinek megadták azt a jogot, hogy minden nap tessen egy lövést, úgy intézte a dolgot, hogy minden lövésével elejtett vagy egy erdei-, vagy egy üregi nyulat.

A vad husából élt, akár maga ette meg, akár eladta. Azonkívül pedig Clouis apó egyszer az esztendőben egy kis spekulációt is üzött.

Annak a sziklának, melyhez a kunyhója támaszkodott, volt egy körülbelül tizennyolc négyszög láb területű, házfedélhez hasonló lejtője.

Clouis apó, azoknak a jó asszonyoknak közreműködésével, akik meg szokták tőle venni a nyulakat, a szomszédos falvakban lassan-lassan elterjesztette azt a nézetet, hogy azt a leányt, aki szent Lajos ünnepén háromszor végigcsuszik azon a lejtőn, még abban az esztendőben esküvőre viszik.

Az első évben sok fiatal leány ment ki, de csuszni egyik sem mert.

A következő esztendőben mégis reáadta a fejét három olyan fiatal leány, kik közül kettő az év folyamán férjhez is ment. A harmadikat illetőleg Clouis apó azt mondotta, hogy csak azért nem akadt kérője, mert nem csuszott oly bizalommal, mint a többi.

A harmadik esztendőben már oda özönlött és csuszott a környék minden leánya.

Clouis apó ekkor kijelentette, hogy oly sok leánynak sohasem akadhat egyszerre elég legény; de a csuszó hajadonok egyharmadrésze, még pedig a leginkább hívők, mindenestre férjhez megy.

Sokan csakugyan férjhez is mentek. És ettől az időtől fogva meg volt alapítva Clouis apó sziklájának házasságszerző hírneve és szent Lajosnak

minden esztendőben kettős ünnepe volt, egy a városban, egy pedig az erdőben.

Clouis apó ekkor aztán kiváltságot követelt magának. Minthogy nem lehetett napestig csuszkálni anélkül, hogy közben ne egyenek és igyanak, kezdettől fogva kikötötte magának, hogy augusztus 25-én csakis ő láthassa el étellel-itallal a csuszkálni jövő legényeket és leányokat.

Igy élt Clouis apó harmincöt év óta. Az egész környék úgy viselkedett vele szemben, mint az arabok a marabutjaikkal szemben. Legendák hőse lett Clouis apóból.

Mégis leginkább az a tény foglalkoztatta a vadászokat és töltötte el sárga irigységgel a vadöröket, hogy Clouis apó évente csak 365 lövést tett, s hogy ezzel a 365 lövéssel 183 erdei- és 182 üregi nyulat hozott terítékre.

Nem egyszer esett meg, hogy azok az előkelő párisi urak, kiket az orleánsi herceg néhány napra vendégül látott kastélyában, hírét hallva Clouis apó történetének, bőkezűségük mértéke szerint egy-egy aranyat vagy egy-egy tallért nyomtak az öreg ember kerges tenyerébe s igyekeztek nyomára jutni ez ember különös titkának.

De Clouis apó nem szolgálhatott nekik más felvilágosítással, mint azzal, hogy a katonaságnál megszokta, egyetlen golyóra töltött puskájával minden egyes lövésre egy embert ölni meg; amit pedig a golyóval végbevihetett az emberek között, annál könnyebben viheti végbe serétes puskával az erdei- és üregi nyulak közt.

Azoknak pedig, akik mosolyogva hallgatták ily beszédét, azt mondotta: Miért lő, mikor nem tudja bizonyosan, hogy célba talál?

— De Clouis apó, — mondották neki — hogyan van az, hogy az öreg orleánsi herceg, aki nem volt zsugori ember, napjában csak egy lövést engedett meg magának?

— Azért, mert a több sok lett volna, és mert az öreg herceg tudta, hogy ki vagyok.

Ez a különös látvány és ez a sajátos teória egyik esztendőben csak úgy, mint a másikban körülbelül tíz louisdort hajtott az öregnek.

De minthogy minden esztendőben megkereste a tíz aranyat a nyulbőrei, valamint a maga alapította ünnepnap révén, és minden öt esztendőben csak egy pár vadászcizmát és minden tíz esztendőben egy kabátot vett, Clouis apó egyáltalában nem tartozott a szerencsétlen emberek közé. Ellenkezőleg, szárnyrakelt az a mendemonda, hogy rejtett kincse van, s hogy nem is jár majd rosszul az, aki valamikor örökölni fog utána.

Ez az a különös egyéniség, kít Pitou felkerekedett azon az éjjelen, mikor az a kitűnő ötlete támadt, mellyel segíteni akart kinos helyzetén.

De nem volt szabad ügyetlennek lennie, aki meg akarta találni Clouis apót.

Clouis hangából vetett, kitűnő és illatos fekvőhelyén pihent, melyet szeptember havában adott meg neki az erdő s melyet csak a következő év szeptemberében lehetett megujítani.

Tizenegy óra lehetett s tiszta és hűvös volt az idő.

Annak, aki Clouis apó kunyhójához akart jutni, oly sűrű és át nem hatolható bozóton kellett utat vágnia magának, hogy a remete mindannyiszor már előre tudomást szerezhetett arról, hogy látogatója közeledik.

Pitou négyszer akkora zajt csapott, mint bárki más. Clouis apó felemelte fejét és előrenézett, mert nem aludt. Kegyetlen rossz kedvében volt azon a napon. Szörnyű szerencsétlenség érte és tette megközelíthetetlenül legbarátibb polgártársai számára is.

Csakugyan szörnyű is volt az a baleset. Pus-kája, melyet harmincöt éve használt serétes lö-

véseire, meghasadt, mikor egy üregi nyulra lőtt vele. Az volt az első elhibázott lövése harmincöt esztendő óta.

De nem az ép bőrrel menekült nyulacska volt a legnagyobb kellemetlenség, mely Clouis apót érte. A robbanás elszakította kezének két ujját is. Clouis megtapasztotta ujjait összetört füvekkel és levelekkel, de a puskáját nem tapaszthatta meg.

Abban az esetben pedig, ha új puskát akart volna szerezni, Clouis apónak mélyen bele kellett volna markolnia az összezsugorgatott kincsébe. És ha még oly áldozatot hoz is egy új fegyverre, ha teljes két louisdort szán is reá, ki tudhatja, hogy az új puska épp oly biztosan talál-e minden lövésével, mint az, melynek csövét oly szerencsétlen módon vetette szét a puskapor?

Látnivaló, hogy nagyon rosszkor jött Pitou.

Abban a pillanatban, mikor az ajtó kilincsére tette kezét, Clouis apó is olyat mozdult, hogy a haramonti nemzetőrség parancsnokának inába szállt minden bátorsága.

Ordas volt-e, vagy vademse, mely elfoglalta Clouis apó helyét?

Pitou nem tudta, belépjen-e, vagy se.

— Hé, Clouis apó! — kiáltotta.

— Mi kell? — mordult reá az öreg.

Pitou könnyebben lélekzett, mert megismerte az érdemes remete hangját.

— Látom, itt van, Clouis apó, — mondotta.

Aztán belépett a kunyhóba, meghajtotta fejét a ház ura előtt és így szólt hozzá nyájasan: — Jó reggelt, Clouis apó!

— Ki van itt? — kérdezte a sebesült.

— Én, Pitou.

— Micsoda Pitou?

— Én, Pitou Ange Haramontból, nem ismer?

— Hát aztán? Mi közöm hozzá, hogy a haramonti Pitou Ange vagy?

— Hohó! — mondotta Pitou enyelegve — rossz kedvében van a Clouis apó; rosszkor vertem fel az álmából.

— Nagyon rosszkor, abban már igazad van.

— Hát mit tegyek?

— Nem tehetsz jobbat, mint ha visszamégy oda, ahonnan idejöttél.

— Aztán anélkül, hogy egy kicsit beszélgethettünk volna?

— Miről beszélgetnénk?

— Egy jó szolgálatról, melyre kérni akarom, Clouis apó.

— Nem teszek én semmi szolgálatot ingyen.

— Én pedig megfizetek azért, melyet nekem tesznek.

— Meglehet, de én már nem tehetek többet.

— Miért nem?

— Nem lövök már.

— Hogyan? nem lő már? Maga, akinek minden lövése talál? Lehetetlen az, Clouis apó.

— Eredj, ha mondom, unom a beszédedet.

— Hallgasson reám, nem bánja meg!

— Beszélj, de ne szaporítsd a szót ... mit akarsz?

— Clouis apó, katonáskodott-e valamikor?

— Hát aztán?

— No hát, Clouis apó, tanítson meg az egzercirozásra.

— Eszed ment el?

— Dehogy; ellenkezőleg, nagyon ép az elmém. Tanítson meg egzercirozni, Clouis apó, az árában majd megegyezünk!

— Ej, megbolondult ez az ökör, — mondotta durván a vén katona és feltápáskodott hangából vetett száraz ágyán.

— Mondja ki, Clouis apó, megteszi-e vagy sem. Tanítson meg egzercirozni úgy, mint a katona-

ságnál szokás, tizenkét tempósan, akkor aztán kérjen tőlem, amit akar!

Az öreg a térdére emelkedett, reávetette Pitoura a szintelen szemét és azt kérdezte tőle:

— Amit akarok?

— Azt.

— No, nem akarok mást, mint egy puskát.

— Ej, hisz az nagyszerű, van nekem harmincnégy puskám.

— Harmincnégy puskád?

— És a harmincnyedik, amelyiket magamnak választottam, éppen magának való. Szép altisztí puska és a király cimere van bevésve az agyába.

— És honnan tettél szert arra a puskára? Csak nem loptad?

— Pitou becsületes őszinteséggel mondotta el neki a történetét.

— Értem, — mondotta az öreg. — Kitanitalak az egzercirozásban, csak hogy baj van az ujjaimmal. — És elmondotta Pitounak, hogy mily bal eset érte.

— Jól van! — mondotta Pitou — ne bánja a puskáját. Van helyette más. Csak az ujjai miatt van baj...

— Oh, ami az ujjaimat illeti, semmi az, és ha megigéred, hogy holnapra itt lesz a puska, akkor jere!

És mindjárt felkelt.

A hold fehér fényözönt vetett a ház előtt levő tisztásra.

Ha látta volna valaki a nagy magányban, hogyan dobálja tagjait a szürke sikon az a két fekete árny, nem állhatta volna meg titokzatos borzadály nélkül.

Clouis apó kezébe vette a megcsonkult puskáját és sóhatjva mutatta oda Pitounak. Mindenekelőtt a katonai tartásban oktatta ki tanítványát.

Különös látvány volt, hirtelen felegyenesedve látni a nagyraemelt öreget, ki egyébként, a bozótban járva mindig, megszokásból görnyedten járt, most pedig, az ezredére való emlékezéstől és a katonai gyakorlat hevétől feltüzelve, megrázta erős, széles vállai fölött a fehérsörényű fejét.

— Nézz ide, — mondotta Pitounak — nézz ide! Mikor az ember néz, akkor tanul. Ha jól látod, hogy mit csinálok, próbáld utánam csinálni, akkor aztán majd én nézlek.

Pitou megpróbálta.

— Huzd ki egyenesre a tested, hátra a válladdal, forgasd jobbra, balra a fejedet; vesd meg a lábad, ezer ördög, elég nagy talpad van!

Pitou minden igyekezetével engedelmeskedett.

— Jól van, — mondotta az öreg — egészen jól főtessz így.

Pitounak végtelenül jól esett, hogy jó formájú embernek ismerték el. Ennyit nem is mert remélni.

A manóba, ha már egy órai egzercirozás után jóformájú ember lett belőle, milyen lesz egy hónap múlva? Felségesen fog festeni.

Szeretett volna még tovább is gyakorlatozni, de egy leckének elég volt az is. Azonkívül pedig Clouis apó nem akart tovább menni, míg nincs kezében a puska.

— Nem, — mondotta — elég egyszerre ennyi; első gyakorlatnak ne mutass nekik többet, négy nap is beletelik, mire megtanulják; aközben pedig kijössz még kétszer is.

— Négyyszer, — kiáltotta Pitou.

— No, no! — felelte Clouis apó hidegen — úgy látom, lábad és igyekezeted van hozzá. Hát nem bánom, négyyszer. De azt mondom, hogy végén vagyunk a hold utolsó negyedének és holnap már nem lesz világos.

— A barlangban egzercirozunk majd.

— Akkor hozz gyertyát.

— Hozok egy-két fontot is, ha muszáj.
— Jól van. És a puskámat?
— Az is itt lesz holnap.
— Számítok reá. Hadd látom, megjegyezted-e, amire tanítottalak!

Pitou újra elülről kezdte és dicséreteket aratott. Nagy örömeben kész lett volna ágyut is ígérni Clouis apónak.

Ez után a második gyakorlat után, körülbelül éjfélután egy órakor, elbucsuzott oktatójától és lassu, de még mindig nagyon hosszú léptekkel visszatért Haramontha, hol mindenki mélyen aludt.

Már másnap megkezdette, vagyis inkább elismételte a leckét a katonáival s oly szégyentelen volt a magatartásában és oly biztos az utasításai-ban, hogy a lehetetlenségig fokozta embereiben azt a nagyrabecsülést, mellyel már ugýis adóztak neki.

Pitou közszeretettben álló csodált emberré lett a férfiak, gyermekek és aggók szemében.

Még az asszonyok is megóvták komolyságukat, mikor jelenlétükben így rivált reá sorba állított harminc katonájára:

— Az áldóját! Huzzátok már ki magatokat! Legyetek olyanok, mint én!

Ki is huzta magát.

ÖTVENÖTÖDIK FEJEZET

Katalin diplomáciája

Clouis apó megkapta a puskáját. Pitou becsületes ifju volt: az adott szó szentség volt szemében.

Az elsőhöz hasonló két újabb látogatás után Pitou kész gránátos volt.

Csak az volt a baj, hogy Clouis apó nem volt

oly erős a csapatvezetésben, mint az egzercirozásban; mikor megmagyarázta a kanyarodásokat és a változásokat, a katonái ismeretének végére ért.

Pitou ekkor megszerezte *A nemzetőrség kézikönyve* című épp akkor megjelent könyvet, ami kerek egy tallérjába került.

Parancsnokának nagylelkű áldozatkészsége folytán a haramonti zászlóalj meglehetősen kellemes módon jutott kiképeztetéséhez.

Pitou, mikor úgy vette észre, hogy a mozgulatok bonyolultabbakká válnak, nem sajnált elutazni Soissonsba, melynek saját helyőrsége volt, látott gyakorlatozni igazi zászlóaljokat, melyeket igazi tisztek vezényeltek és egy nap alatt többet tanult, mint elméleti uton két hónap alatt tanulhatott volna meg.

Igy mult el két hónap, a munka, az erőfeszítés és a lázas izgalom két hónapja.

— Pitou, ki tele volt becsvágggyal, szerelemmel, s ráadásul boldogtalan volt szerelmében, de vajmi csekély kárpótlást talált a dicsőségben, mely csőstül jutott ki neki, Pitou szerencsével rázta le magáról azt, amit bizonyos filozófusok szellemesen *az állatnak* mondanak.

Pitou, nem kimélve lelkét, áldozatul dobta azt az állatot. Annyit lótot-futott, oly fáradhatatlanul mozgatta tagjait, annyira kiélesítette elméjét, hogy csodálatosnak kellett volna tartani, ha szívének kielégítésére vagy vigasztalására is gondolt volna.

Pedig hát gondolt.

A gyakorlatok után hányszor nem ragadtatta el magát arra, hogy bejárta egész hosszúságukban Largny és Roue síkjait, aztán egész mélységében az erdőt, hogy eljuthasson Boursonne szántóföldjeinek határáig, meglesni Katalint, ki még mindig eljárt találkozásaira.

Katalin, elhuzva a nap néhány óráját a gaz-

dasági munkától, egy kis pavillonban találkozott kedvesével, mely a Boursonne kastélyhoz tartozó élősvény közepén állt, Charny Izidorral, ki mindegyre büszkébbnek és mindegyre szebbnek tűnt fel a szeme előtt, míg ő maga mindjobban szenvedett.

Mennyi fájdalmas érzés nem töltötte el a szegény Pitou szívét, mennyi szomorú gondolatot nem szőtt az embereknek a boldogság tekintetében való egyenlőtlenségéről!

Ő, kinek hódoltak Haramont, Taillefontaine és Viviers leányai, ő, ki maga is járhatott volna az erdőbe szerelmi találkozásokra, s ki ahelyett, hogy büszkén járt volna boldog szerelmesként, kész volt inkább sírni, megvert gyermek módjára, Izidor ur pavillonjának ajtaja előtt!

Azért volt az úgy, mert Pitou szerette Katalint, mert szerette szenvedélyesen, szerette annál inkább, minél utolérhetetlenebb volt számára.

Nem is tépelődött már azon, hogy mást szeret. Nem is érzett már szerelemfáltást Izidorral szemben. Izidor méltó volt reá, hogy szeressék; de Katalinnak, a nép leányának, talán nem kellett volna gyalázatot hozni a családjára, vagy legalább nem kellett volna kétségbeesésbe döntenie Pitout.

Mikor így tépelődött magában, gondolatai véres szenvedéseket okoztak szívének.

— Hogyan! — mondotta magában Pitou — hát annyira híján volt minden érzésnek, hogy elbocsátott! S mióta elmentem, nem jutott eszébe, megtudni, hogy nem pusztultam-e éhen. Mit szólna hozzá Billot apó, ha tudná, hogy így bocsátják el barátait s így hanyagolják el érdekét? Mit szólna hozzá, ha tudná, hogy gazdaságának vezetője ahelyett, hogy felügyelne a bérlet munkásaira, csak Charny ur, egy arisztokrata iránt való szerelmére gondol?

Billot apó nem szólna hozzá semmit, hanem megölné Katalint.

Mégis csak valami, gondolta Pitou, mégis csak valami, mikor az ember így kezében tartja a bosszuállás lehetőségét.

Igen, csakhogy mégis szép, ha az ember nem él vele.

De Pitou már reájött arra, hogy a félreismert szép viselkedés nem használ semmit sem annak, aki ily szépen viselkedik.

Nem volna-e lehetséges, tudomására juttatni Katalinnak, hogy ily szépen viselkednek vele szemben?

Ej, Istenem, nincs könnyebb annál: az ember egy vasárnap tánc közben megszólíthatná Katalint s csak úgy, mintegy véletlenül, odamondaná neki egyikét azoknak a szörnyű szavaknak, melyek a bűnös előtt nyilvánvalóvá teszik, hogy másvalaki is nyomára jött titkának.

Nem lehet-e megtenni könnyen, ha másért nem, csak azért, hogy az ember szenvedni lássa az elbizakodottat?

Igen, de elmenni a táncra, egyértelmű volna azzal, hogy kitenné magát az összehasonlításnak azzal a szép urral: és ez az összehasonlítás nem kíváncsú az oly vetélytársra nézve, mint Pitou.

Azzal a leleménnyel, mely rendelkezésére szokott állni azoknak, kik össze tudják süríteni bánatukat, Pitou talált valami jobbat, mint a tánc közben való beszélgetést.

A pavillont, melyben Katalin találkozni szokott Charny urral, sűrű erdő vette körül, mely a villers-cotteretsi erdővel volt határos.

Egyszerű árok jelölte meg a határt a gróf és a község birtokai közt.

Katalinnak, kit minden pillanatban elhívtak az apai birtokból a közeli falvak valamelyikébe, ilyenkor szükségképpen át kellett mennie

az erdön; Katalinnak, kihez nem férhetett megjegyzés, míg ebben az erdőben járt, elég volt átugratnia azon az árkon, hogy kedvesének erdejébe juthasson.

Semmi kétség, a legszerencsésebben választották meg azt a helyet, hogy, ha kell, tagadni lehessen mindent.

A pavillon oly szabadon állt az erdőben, hogy csak ki kellett nézni réseinek színes ablaküvegjein, hogy megláthassanak mindent, ami köröskörül történik, és az erdő oly kitűnően rejtette el a pavillon kijáratát, hogy az, aki kilépett rajta, lovának egyetlen szökésével már az erdőbe, vagyis semleges területre érhetett.

Csakhoggy Pitou nappal és éjjel oly gyakran járt arra, oly kitűnően kitanulmányozta a terepet, hogy nagyon jól ismerte azt a helyet, hol Katalin el szokott távozni a pavillonból.

Katalin sohasem tért vissza Izidorral együtt az erdőbe. Izidor egy darabig még a pavillonban maradt, mikor kedvese már eltávozott, s vigyázott, hogy távozása közben semmi baj se érhesse; azután pedig az ellenkező irányban elment maga is, és vége volt mindennek.

Pitou azon a napon, melyet vállalkozására választott ki, lesbe állt azon az úton, melyen Katalin, a pavillon felé tartva, el szokott haladni; felmászott egy hatalmas bükkfára, mely háromszáz évével kiemelkedett a pavillon és az erdő fölé.

Egy óra mulva látta, hogy Katalin elmegy alatta. Az erdő egyik szakadékában egy fához kötötte lovát, s mint valami ijedt vizsla, átszökött az árkon és az élősvényen át a pavillon felé tartott.

Katalin éppen az alatt a bükkfa alatt ment el, melyen Pitou lesben ült. Pitounak elég volt, leszállni az ágról és a fa törzséhez támaszkodnia. Mihelyt ott volt, elővette zsebéből a Nemzetőrség kézikönyvét s úgy tett, mintha olvasná.

Egy óra mulva hallotta az ajtó megcsikordulását. A cserjék lombjai közül ruha suhogása hallatszott. A galyak fölött előtűnt Katalin feje; a leány ijedten nézett körül, hogy nem látja-e meg senki.

Tíz lépésnyire volt Pitoutól.

Mozdulatlanul és egykedvűen tartotta Pitou ölében a könyvet.

Csak éppen hogy nem tett már úgy, mintha olvasna, és szándékosan reánézett Katalinra, hogy lássa, hogy reánéz.

Katalin félig elfojtott kiáltást hallatott — reáismert Pitoura, elsápadt, mintha a halál suhant volna el mellette s érintette volna meg, s rövid tétovázás után, melyet elárult kezeinek reszketése és vállainak meg-megrándulása, se látva, se hallva, az erdőbe rohant, megtalálta lovát és elvágtatott rajta.

Pitou jól állította a csapdát, Katalin beleesett.

Félig boidogan, félig ijedten tért vissza Pitou Haramontba. Mert alig, hogy csakugyan számot adott magának arról, amit tett, egyszerű lépésében temérdek oly ijesztő részletet fedezett fel, melyekre kezdetben nem gondolt.

A következő vasárnapot katonai ünnepre szánták Haramontban.

Mínthogy kellően ki voltak képezve, a falu nemzetőrei arra kérték parancsnokukat, hogy hívja össze őket és tartson velük nyilvános gyakorlatot.

Azt akarták, hogy néhány falu, melyben merő féltékenységből szintén tartottak katonai gyakorlatokat, jöjjön át Haramontba s valamiféle versenyt rendezzenek a fegyverforgatásban az idősebb haramontiakkal. E falvak mindegyikéből küldöttség lépett érintkezésbe Pitou vezérkarával; parancsnokuk egy parasztember volt, ki valamikor őrmesteri rangban teljesített katonai szolgálatot.

Mikor hire ment a várható szép látványosságnak, a kíváncsiak nagy serege özönlött ünnepelőben Haramont katonai gyakorlóterére s az utakat már kora reggel sok-sok leány és gyermek árasztotta el, kiket lassabban, de nem csekélyebb érdeklődéssel követtek az apák és anyák, a harcosok szülei.

A multság falatozással kezdődött s a pázsinton, melyre letelepedett a nép, volt is becsülete a gyümölcsből és kalácsból álló, tiszta forrásvízzel meglocsolt ünnepi lakomának.

Csakhamar megszólalt különböző irányból a dobpergés és jöttek Largnyból, Bezből, Taillefontainéból és Vivièresből a hadfiak.

Haramont lett a messze környék középpontja.

Vigan szólalt meg aztán az ötödik dobos és a verseny terére vezette Haramont harminchárom nemzetőrét.

A nézők közt ott lehetett látni a nemesi és polgári előkelők egy részét. Ezek azért jöttek, hogy jót mulassanak a komédián.

De eljött a környék sok bérlője is, s ezek látványosságra való kedvüket akarták kielégíteni.

Nemsokára megérkezett, két lovon egymás mellett, Katalin és Billot anyó.

Ez abban a pillanatban történt, mikor a Haramonti nemzetőrség éppen kikanyarodott a faluból, élén a dobossal, a trombitással és parancsnokával, Pitouval, ki azon a nagy szürkén ült, melyet hadnagya, Maniquet kölcsönzött oda neki, hogy annál tökéletesebben utánozhassák Párist és annak rendje és módja szerint legyen képviselve Haramontban Lafayette ur.

Ragyogva büszkeségében, méltóságteljes tartással, karddal a kezében haladt elől Pitou az ezüstös sörényű, megtermett szürke hátán és, gunyolódás nélkül szólva, ha nem is lehetett éppen előkelőnek vagy nagyurinak mondani, annál inkább

szembetűnt erőteljes, bátor megjelenésével, úgy, hogy öröm volt nézni.

Pitounak és embereinek diadalmas felvonulását lelkes éljenzés köszöntötte.

A haramonti nemzetőrségnek egyforma volt a kalapja s nemzetiszínű kokárda volt kitűzve rajta; puskája ragyogott és szép volt nézni, ahogy kettős sorokban lépdestek a legények. Mikor megjelentek a gyakorlótéren, már meg is hódították maguknak az összegyűlt nép rokonszenvét.

Pitou a szeme szögletéből megpillantotta Katalint.

Elpirult, Katalin elsápadt.

A szemle ettől a pillanattól fogva jobban érdekelte Pitout, mint bárki más.

Mindenekelőtt a puskával való egyszerű gyakorlatot végeztette s emberei minden vezényelt mozdulatot oly szabatosan hajtottak végre, hogy a levegő megharsant a bravó-kiáltásoktól.

Nem úgy a többi falu legénysége; lomha és rendetlen volt az. Félig-meddig fegyverzetten, félig-meddig kiképezve, egyik része elvesztette már önbizalmát, mikor párhuzamba állította magát a haramontiakkal, másik része meg tulzottan gőgös-ködött.

Az eredmény ezeknél vajmi tökéletlen volt.

De az egzercirozás után sorra kerültek a csapatmozdulatokkal járó gyakorlatok. Ezekben akart megmérkőzni Pitouval vetélytársa, az őrmester.

Szolgálati idejét figyelembe véve, az őrmester kapta a főparancsnokságot, s egyszerűen csak arról volt számára szó, hogy meneteltesse és gyakorlatoztassa az egész sereg százötven emberét.

Csakhogy nem boldogult feladatával.

Kardját hóna alatt tartva és hűséges sisakjával a fején, a fölényes hadvezér mosolyával nézte mindezt Pitou.

Mikor az őrmester látta eltűnni az erdő fái

alatt a hadoszlopának élén járókat, míg a sereghajtók a haramonti országútra kanyarodtak; mikor négyezői helytelen távolságokban szóródtak szét; mikor tagozatai vajmi kevéssé örvendetes módon keveredtek össze, vezetőik pedig eltévedtek, akkor egészen fejét vesztette, husz katonája pedig a viszatetszés morájával köszöntötte.

Haramonti részről egy kiáltás riadt fel.

— Pitou! Pitou! Pitou!

— Igen, igen, Pitou! — kiáltották a másfalubeliak, felháborodva saját képességeik fogyatékán, melyet szeretetreméltóan oktatójuk rovására irtak.

Pitou újra felkapott szürke lovának nyergébe, visszatért legénységéhez, melyet a hadsereg élére állított s oly erővel és oly remek basszushangon kiáltotta el a vezényszót, hogy a tölgyfák is meg-rázkódtak.

Tüstént s mintegy csodatétel folytán csatasorba álltak ismét a rendetlenségbe jutott tagozatok; a vezényelt mozdulatokat oly egyöntetűséggel hajtották végre, melynek szabatoságát nem zavarta meg lelkesedésük s Pitou oly szerencsével alkalmazta a gyakorlatban Clouis apó tanítását és a Tökéletes nemzetör elméletét, hogy hatalmas sikert aratott vele.

Egyhangulag és egyértelemmel kiáltotta ki őt parancsnokává a harctéren álló egész hadsereg.

Pitou veritékben uszva és büszkeségtől ittasultan szállt le nyergéből és fogadta a nép szerencsekívánatait.

De ugyanakkor igyekezett találkozni a tömegben Katalin pillantásával.

Egyszerre megcsendült fülében a leány hangja. Pitounak nem kellett Katalinhoz mennie, Katalin ment hozzá.

Nagy volt a diadala.

— No! mondotta nevető arkifejezéssel, melyet meghazudtolt arcának sápadtságával — ho-

gyan! Már nem is szól hozzám, Ange ur? Oly büszke, mióta nagy generális lett belőle...

— Oh, dehogy! — kiáltotta Pitou — oh, jó reggelt, kisasszony!

Aztán Billotnéhoz:

— Van szerencsém köszönteni, Billotné asszonyom!

És megint Katalinhoz:

— Téved, kisasszony, nem vagyok és nagy generális, csak szegény fiu vagyok s nem kívánok mást, mint szolgálni a hazámat.

Szavát felkapták a népsokaság hullámai és a tetszés viharában fenséges kijelentésnek nyilvánították.

— Ange, — mondotta halkán Katalin — beszélnem kell magával.

— Oh, oh, — gondolta magában Pitou — helyben vagyunk.

És fennhangon hozzátette: — Parancsára állok, kisasszonyom.

— Jöjjön vissza velünk mielőbb a tanyára!

— Megyek.

ÖTVENHATODIK FEJEZET

A méz és az öröm

Katalin úgy intézte, hogy magára maradt Pitouval, noha ott volt az anyja is.

A jó Billotné találkozott néhány szives szomszédasszonyával, kik beszélgetve mentek a lova mellett, míg Katalin, ki a saját lovát átengedte egyiküknek, gyalog ment az erdőben Pitouval.

Faluhelyen senki sem csodálkozik az eféléken. Elveszi ott minden titok jelentőségét az az elnézés, melyben az emberek kölcsönösen részesítik egymást.

Természetesnek tartották, hogy Pitounak van mit beszélnie Billotné asszonnyal és leányával; vagy talán észre sem vették az egészet.

Ezen a napon mindenki a csendet és az árnyak mélyét kereste. Minden, mi dicsőség és boldogság, az erdős tájak százesztendős tölgyfái alá vágyakozik.

— Itt vagyok, Katalin kisasszony, — mondotta Pitou, amikor maguk voltak.

— Miért kerülté oly soká a tanyánkat? — kérdezte Katalin. — Nem szép magától, Pitou ur.

— De kisasszony, — felelte Pitou elcsodálkozva. — Hiszen tudja...

— Semmit sem tudok... Nem szép magától.

Pitou az ajkába harapott, rosszul esett neki, hogy hazudni hallja Katalint.

A leány észrevette. Pitou máskor egyenesen és becsületesen nézett a szemébe; de most félrenézett.

— Hallja-e, Pitou ur, — szőlitotta meg újra, — mondanék valamit.

— Ah! — felelte Pitou.

— A minap a szalmakunyhónál, ahol meglátott...

— Hol láttam meg?

— Oh! hiszen tudja.

— Tudom...

Katalin elpirult.

— Mit keresett ott? — kérdezte.

— Tehát megismert? — mondotta Pitou szelid, bánatos szemrehányással.

— Nem mindjárt, de aztán igen.

— Hogyan, hogy azután?

— Az ember némelykor szórakozott; megy, anélkül, hogy tudná, aztán gondolkodik.

— Bizonyára.

Katalin megint elhallgatott.

— Szóval, — mondotta — maga volt az?

- Én, kisasszony.
- De mit keresett ott? Talán elbujt?
- Elbujtam-e? Nem. Miért bujtam volna el?
- Oh! a kíváncsiság...
- Nem vagyok kíváncsi.
- Katalin türelmetlenül dobbantott a kis lábával.
- Annyi mindenestre bizonyos, hogy ott volt, és hogy egyébként nem igen szokott ott járni.
- Láthatta, kisasszony, hogy olvastam.
- No, nem tudom.
- Minthogy látott, azt is kell tudnia.
- Igaz, láttam, de nem igen néztem. És...
- mit olvasott?
- A Tökéletes nemzetört.
- Mi az?
- Olyan könyv, melyből a taktikát tanulom, hogy aztán kioktathassam belőle az embereimet; és tudhatja, hogy aki jól akar megtanulni valamit, félrevonul.
- És ha úgy tanul, — mondotta Katalin — sokáig szokott tanulni?
- Olykor egész nap.
- Tehát sokáig volt ott? — kérdezte Katalin élénken.
- Nagyon sokáig.
- Különös, hogy nem láttam, mikor odamentem.
- Katalin ebben hazudott, még pedig oly vakmerően, hogy Pitounak kedve lett volna, reábizonyítani; de szégyelte magát helyette is; szerelmes volt, következésképen bátortalan volt; mind ez a hiba egy jó tulajdonsággal ruházta fel: az óvatossággal.
- Alhattam, — mondotta — megesis az emberen, mikor megerőlteti a fejét.
- Én pedig az alatt mentem az erdőbe árnyékokat keresni, mialatt aludt. Odamentem... Odamentem a pavillon öreg falához.

— Ah, — mondotta Pitou — a pavillon falához ... melyik pavillon falához?

Katalin újra elpirult. A tudatlanság ezuttal sokkal mesterkétebb volt, semhogy hihetett volna benne.

— Charny pavillonjához, — felelte nyugodtságot színelve. Ott terem a környék legjobb gyógyító füve.

— Ejnye!

— Mosás közben megégettem magam és szükségem volt olyan levélre.

A boldogtalan Ange, mintha szeretne volna elhinni, egy pillantást vetett Katalin kezére.

— Nem a kezemet, hanem a lábamat égettem meg, — mondotta Katalin hirtelen.

— És talált ott gyógyító fűvet?

— Találtam; nézze, már nem sántitok.

Még ennyire sem sántított, mikor láttam az őznél sebesebben menekülni a bozótban át, gondolta Pitou.

Katalin elhitette magával, hogy sikerült a hazugsága; elhitette magával, hogy Pitou nem tudott, nem látott semmit.

Az öröm izgalmának engedve, ami nem illett oly szép lélekhez, mint az övé, Katalin így szólt:

— Tehát Pitou ur neheztelt reánk; Pitou ur büszke az új helyzetére; Pitou ur lenézi a szegény parasztokat, mióta tiszt lett belőle.

Pitou bántva érezte magát. Az oly nagy áldozat, még ha az ember titokban hozza is meg, majdnem mindig megkívánja az elismerést, mint-hogy pedig Katalin, éppen ellenkezőleg, ingerkedni látszott vele, mert Charny Izidorhoz mérve, kétségtelenül gunyt üzött belőle. Pitou elvesztette vele szemben minden jó érzületét.

— Kisasszony, — mondotta — úgy látom, inkább maga neheztel reám.

— Mennyiben?

— Először is elkergetett a tanyáról azzal, hogy nem akart munkát adni... oh! nem irtam róla semmit Billot urnak. Hála Istennek van elég erős kezem és igyekeztem, hogy megkeressem az életre valót.

— Higgye el, Pitou ur...

— Elég abból annyi, hogy maga az ur a háznál. Tehát elkergetett; minthogy pedig aztán elment Charny pavillonjába, én pedig ott voltam, maga pedig látott engem, az lett volna a dolga, hogy megszólítson, nem pedig az, hogy megfusson, mint aki almát lopott.

A kígyó csipett, és Katalin lebukott lelki nyugalmának magasságából.

— Megfutottam? — mondotta; — hogy megfutottam?

— Még pedig úgy, mintha égett volna a házuk; annyi időm sem volt, hogy becsukjam a könyvet, mikor már felkapott a bokrok közt elrejtett szürkére, mely egészen lerágta egy kőrisfa héját... abból sem lesz már fa...

— Nem lesz belőle fa? De miket mond nekem, Pitou ur, — hebegte Katalin, ki érezte, hogy kezdi elhagyni egész nagy vakmerősége.

— No, persze: míg gyógyítófüvet keresett, a szürke evett, és egy óra alatt pokolian sokat emészt meg a ló.

Katalin felkiáltott. — Egy óra alatt!

— Nem lehet, kisasszony, hogy a ló egy óránál rövidebb idő alatt hántson le fogával egy olyan fát. A kisasszony annyi gyógyfüvet gyűjthetett, hogy elég lett volna a Bastille ostrománál ütött sebek betapasztására is; naáyszerű az olyan fű a pépes borogatásokhoz.

Sápadtan és egészen kiesve sodrából, Katalin nem volt már ura egy gondolatának sem. Pitou is hallgatott, mert eleget mondott.

Billot anyó éppen akkor állt meg a keresztutnál és bucsuzkodott a komaasszonyaitól.

A kintpadra feszített Pitou — mert sebet ejtett magán s érezte fájdalmát — hol az egyik, hol a másik lábára állt, mint a madár, mely elszállni készül.

— No, mit mond a tisztünk? — kiáltotta Billotné.

— Azt mondja, hogy jó éjszakát akar kívánni magának, Billotné asszonyom.

— Ne még; maradjon, — mondotta Katalin majdnem kétségbeesetten.

— Jó éjszakát, — felelte Billotné. Jössz már, Katalin?

— Oh, mondja meg már az igazat! — suttogta a leány.

— Melyiket?

— Tehát már nem jóbarátom?

— Oh! — sóhajtott a szerencsétlen, ki, a szerelemben még tapasztalatlanul, először érezte vállára nehezedni a meghíttnek szörnyű szerepét, melyből csak az ügyesek tudnak hasznot huzni hiuságuk rovására.

Pitou érezte, hogy titka ajkára tolakszik; érezte, hogy Katalin rabbá teszi első szavával.

De érezte azt is, hogy vége van, ha beszélni talál; érezte, hogy meghalna fájdalmában azon a napon, mikor Katalin megmondja neki azt, amit csak gyanított. Ez a félelem elvette szavát.

Meghajolt oly tisztelettel, mely tördőfésként érte Katalin szívét; nyájasan mosolyogva köszönt Billotnének és eltűnt az erdő sűrűjében.

Katalin önkénytelenül olyat szokott, mintha utána akarna menni.

Billot anyó így szólt a leányának: ez a fiu nincs jó tulajdonságok nélkül; van benne tudomány és van szíve.

Pitou, mikor magára maradt, hosszú monológba fogott erről a témáról:

Hát ezt mondják szerelemnek? Bizonyos pillanatokban nagyon jóízű, más pillanatokban meg nagyon keserű.

Szegény oly naiv és oly jó fiu volt, hogy nem gondolta meg, hogy van a szerelemben méz is, üröm is, csakhogy a mézet Izidor ur kapta meg, az üröm pedig neki jutott.

Katalin ettől a pillanattól fogva, melyben borzasztóan szenvedett, a tiszteletnek oly nemét érezte Pitou iránt, melyet addig nem ismert ezzel az egyszerű lelkű és különös emberrel szemben.

Mikor az ember nem ébreszt szerelmet, nem baj, ha némi félelmet ébreszt, és Pitounak, ki égett a megbecsültetés vágyától, nem kis mértékben hízelt volna, ha felfedezte volna ezt az érzelmet Katalinban.

De minthogy nem volt eléggé erős a pszichológiában, hogy eltalálta volna másfél mérföldes messzeségből egy nő gondolatait, beírta azzal, hogy sokat sirt s újra meg újra rágyújtott a nép legbánatosabb nótáira.

Hadserege ugyancsak kiábrándult volna belőle, ha történetesen észreveszi, hogy generálisa mily bus jeremiádoknak adja oda magát.

Pitou, mikor jól kisírta magát és ráadásul jó sokat is járt, hazament szállására, melynek ajtajába az elragadtatott haramontiak, karra vetett puskával, őrt állítottak, hogy ezzel is jelét mutassák iránta érzett tiszteletüknek.

Csakhogy az őr annyira elázott, hogy már nem tartotta karján a puskát; ott horkolt a kőpadon és térdei közt tartotta fegyverét.

Csodálkozva rázta fel Pitou.

Akkor aztán megtudta, hogy a harminc jó fiu lakomát rendelt Tellier apónál, Haramont fogadósnál, hogy tizenkét lelkes komaasszony

megkoszoruzta ott a győzteseket, s hogy fenntartották a diszhelyet annak a Turennek, ki megverte a szomszéd kanton Condéját.

Pitou, mikor az ajtaja elé állított őt a terembe vonszolta, falrengető éljenzéssel fogadták az egybegyültek. Pitou szó nélkül köszöntötte őket, leült közéjük és szokott nyugalmaival intézett támadást a borjuszeletek és a saláta ellen.

Annyi ideig tartott mind ez, amennyire szüksége volt a szívének, hogy leküzdje bánatát, és gyomrának, hogy megteljék.

ÖTVENHETEDIK FEJEZET.

Nem várt kifejlődés

A lakoma, mikor hozzáadják a fájdalomhoz, vagy megnöveli a fájdalmat, vagy meghozza a teljes vigasztalódást.

Pitou két óra lefolyása után észrevette, hogy a fájdalma nem lett nagyobb. Felállt, mikor cimborái közül már egy sem tudott felállani.

Beszédet mondott a spártaiak mértékletességéről, mikor már valamennyien tökrészegek voltak.

És azt gondolta magában, hogy jó volna sétálni egyet, holott valamennyien horkoltak már az asztal alatt.

Ami a haramonti fiatal leányokat illeti, tartozunk nekik azzal a kijelentéssel, hogy az ebéd vége előtt eltűntek, anélkül, hogy fejük, lábuk, szívük tovább is érdekelve lett volna a dologban.

Pitou, a bátrak bátra, nem állhatta meg, hogy ne szemlélődjék kissé.

Mindebből a szeretetből, mindebből a bőség-ből, mindebből a szépségből nem ragadt meg az emlékezetében egyéb Katalin utolsó pillantásánál, utolsó szavainál.

Eszébe jutott, hogy Katalin keze több ízben hozzáért kezéhez, hogy vállá barátsággal érintette vállát; hogy a Katalin részéről tapasztalt némely bizalmasság a kölcsönös magyarázatok órái közben látnia engedte az imádott leány minden jó tulajdonságát és kedvességeit.

Felvetette magában azt a kérdést is, hogy miért sikerült volna mindjárt neki, a medvének, a rút, a szegény fiúnak, hogy szerelmet ébresszen a környék legszebb leányában, mikor ennek a leánynak egy szép nemes ur, a környék pávája csapja minden igyekezetével a szelet.

A filozófiával ilyképpen felvértezve magát rossz hajlandóságai ellen, Pitou beismerte magában, hogy helytelen, ha ugyan nem kárhoztatást érdemlő módon viselkedett a leánnyal szemben. Elismerte magában, hogy ily eszközökkel csak idegenkedést kelthetett maga ellen s elhibázottnak minősítette számítását; Charny ur egyéniségétől elvakítatva, Katalin könnyen találhat ürügyet arra, hogy ne ismerje el Pitou ragyogó és derék tulajdonságait, ha oly helytelen viselkedéssel tesz bizonyosságot rossz jelleméről; tehát becsületes jellemről kell bizonyosságot tennie Katalinnal szemben.

De hogyan?

Pitou, a jó lélek, a szép lélek, bortól és boldogságtól égve, azt mondotta magában, hogy úgy megszegyeníti Katalint azért, hogy nem szeret egy oly fiut, mint ő, hogy eljön még az a nap, mikor beismeri, hogy nem értette meg.

Eljön még az a nap, mikor Izidor ur bemegy a városba, feleségül vesz egy grófnőt, reá sem néz többé Katalinra, s a regénynek vége szakad.

Ezeket az aggastyánhoz méltó gondolatokat pedig az öregeket megfiatalító bor sugalta a haramenti nemzetőrség derék parancsnokának.

Hogy bebizonyítsa Katalinnak, milyen derék jellemű ember ő, megfogadta, hogy eltörli az este

mondott rossz szavainak emlékét. Hogy pedig ezt megtehesse, mindenekelőtt még egyszer tetten kell érnie Katalint.

Az olyan részeg ember, kinek nincs órája, természetesen nem tudhatja, hogy hányat ütött az óra. Pitounak nem volt órája s ennek következtében alig tett tíz lépést házon kívül, már olyan részeg volt, mint Bacchus, vagy szeretett fia Teszpisz.

Nem jutott már eszébe, hogy Katalint több mint három órával ezelőtt hagyta el s hogy a szeretett leánynak legfeljebb egy órászkára van szüksége, hogy hazaérjen Pisseleuxbe.

Belevetette magát az erdőbe és merészen vágott át a fák között, hogy a kanyargó ösvények elkerülésével a legegyszerűsebb úton érkezhessék Pisseleuxbe.

Hagyjuk őt, hatalmas rugásokkal és botütésekkel tenni kárt az orleansi herceg erdejének cserjéiben és bokraiban, melyek uzsorakamattal adták vissza neki az ütéseit.

Térjünk vissza Katalinhoz, ki gondolatba merülten és kétségbeesetten ment haza az édesanyjával.

A tanyaház előtt néhány lépéssel tócsa van; ezen a helyen az út keskenyebbé válik, és a két lónak, mely addig egymás mellett haladhatott, egymás után kell ott mennie.

Billot anyó lovagolt előre.

Katalin is folytatni akarta útját, de ekkor halk fütyöntést hallott, mely azt jelentette, hogy hívja valaki.

Megfordult s a félhomályban megpillantotta Izidor lakájának zsinoros ruháját.

A lakáj közeledett hozzá és így szólt:

— Izidor ur ma este okvetlenül találkozni akar a kisasszonnyal; kéreti, hogy tizenegy órakor várja valahol, mindegy, hogy hol.

— Istenem! — kiáltotta Katalin, — talán szerencsétlenség érte?

— Nem tudom, kisasszony, de ma este fekete pecsétetes levelet kapott Párisból; egy órája várok már itt.

Villers-Cotterets templomában tizet ütött az óra s az ütések zúgva-bongva szálltak át a levegőn.

Katalin körülnézett.

— Ez a hely sötét és nem jár itt senki, — mondotta; — itt fogom várni urát.

A lakáj ismét lóra kapott és elvágtatott.

Katalin egész testében reszketve tért vissza, anyját követve, a tanya udvarára.

Mit akarhat mondani Izidor ily késő éjszaka, ha csak szerencsétlenség nem érte?

A szerelmi légyott a derült külsőségeket szereti.

De nem arról van most szó. Izidor éjszaka, mindegy, az éjszakának melyik órájában, mely helyen akar találkozni vele: Katalin szívesen várta volna meg akár éjjélkor, Villers-Cotterets temetőjében is.

Gondolkozni sem akart a dologról, megcsókolta anyját és felment a szobájába, látszólag azért, hogy lefeküdjék.

Mikor felérkezett, sem le nem vetkőzött, sem az ágyba nem feküdt, hanem várt. Hallotta, hogy az óra féltizenegyet üt, akkor aztán eloltotta lámpáját és lesietett az ebédlőbe.

Az ebédlő ablakai az utcára nyíltak; kinyitott egy ablakot és zajtalanul leugrott a földre.

Nyitvahagyta az ablakot, hogy utóbb visszatérhessen s csak úgy behajtott a egyik tábláját.

Aztán a sötétségben a megjelölt helyre sietett s remegő szívvel, reszkető lábbal, egyik kezét tüzelő fejére, a másikat majd hogy meg nem hasadó keblére szorítva, várt.

Nem kellett soká várnia. Vágtató ló dobogása hallatszott. Egy lépéssel előbbre ment. Izidor előtte állt, a lakáj hátramardt.

Nyergéből le sem szállva, Izidor kinyújtotta karjait, felemelte magához, megcsókolta és így szólt hozzá:

— Katalin, Versaillesben tegnap megölték György bátyámat; Katalin, Olivér bátyám hív, el kell, hogy hagyjalak.

Fájdalmas kiáltás hallatszott. Katalin öröngve ölelte át Izidort.

— Oh! — kiáltotta — megölték György bátyádat, megölnek téged is.

— Bármí történik, idősebbik bátyám vár; tudod, Katalin, hogy szeretlek.

— Oh, maradj, maradj! — kiáltotta Katalin, ki mindabból, amit Izidor mondott, csak azt az egyet értette meg, hogy elmegy.

— Hát a becsület, Katalin! Hát György bátyám! Hát a bosszu!

— Oh, én szerencsétlen! — kiáltotta Katalin.

És mereven és vonagló testtel vetette magát Izidor karjaiba.

Annak kicsordult a szeméből egy könnycsepp és a leány arcára hullott.

— Oh, sirsz! — mondotta Katalin; — köszönöm, köszönöm! Szeretsz!

— Oh, hogyne, hogyne, Katalin, szeretlek! De megértheted, Katalin, bátyám, a legidősebb bátyám azt írja nekem: jere! s nem tehetek mást, mint hogy engedelmeskedem.

— Akkor menj, — mondotta Katalin — nem tartóztatlak.

— Egy utolsó csókot, Katalin!

— Isten hozzád!

És Katalin, sorsában megnyugodva, a földre siklott kedvesének karjaiból.

Izidor elfordította szemét, sóhajtott, egy pil-

lanatig habozott még; de a meg nem szeghető parancstól szólíttatva, utolsó istenhozzádót intett Katalinnak és elvágatott.

Katalin ott maradt a földön, azon a helyen, ahova esett, és elzárta testével a keskeny utat.

A domb élén majdnem ugyanabban a pillanatban Villers-Cotterets felől egy ember jelent meg; nagy léptekkel haladt a tanya irányában és gyors futása közben megbotlott egy élettelen testben, mely az ut közepén feküdt.

Elvesztette egyensúlyát, elesett, félregurult és csak akkor igazodott el, mikor megérintette kezével a lomhán heverő testet.

— Katalin! — kiáltotta — Katalin meghalt!

És rémesen kiáltott fel, oly rémesen, hogy a kutyák felvonítottak a tanyán.

— Oh! — mondotta azután — ki ölte meg Katalint?

És sápadtan, reszketve, jéghidegen ült le a földre és keresztbe fektette ölén az élettelen Katalint.

Vége.

Dumas forradalmi regényciklusának folytatása rövid időn belül szintén megjelenik ugyanebben a kiadásban, ezzel a címmel:

CHARNY GRÖPNÉ

DUMAS VÁLOGATOTT MŰVEI:

- DUMAS : A korinthusi leány
Nero császár regénye
- DUMAS : A varázsló
Gróf Cagliostro, a világ legnagyobb kalandorának története
- DUMAS : Madame Dubarry bukása
A varázsló további cselszövései
- DUMAS : A Bastille lerombolása
Cagliostro III. része
- DUMAS : Charny grófnő
Cagliostro IV. része
- DUMAS : Király a vérpadon
Cagliostro V. része
- DUMAS : A vérnász
A vérnász II. része
- DUMAS : Margot királynő szerelmese
- DUMAS : A monsoreau-i hölgy
- DUMAS : A negyvenötök

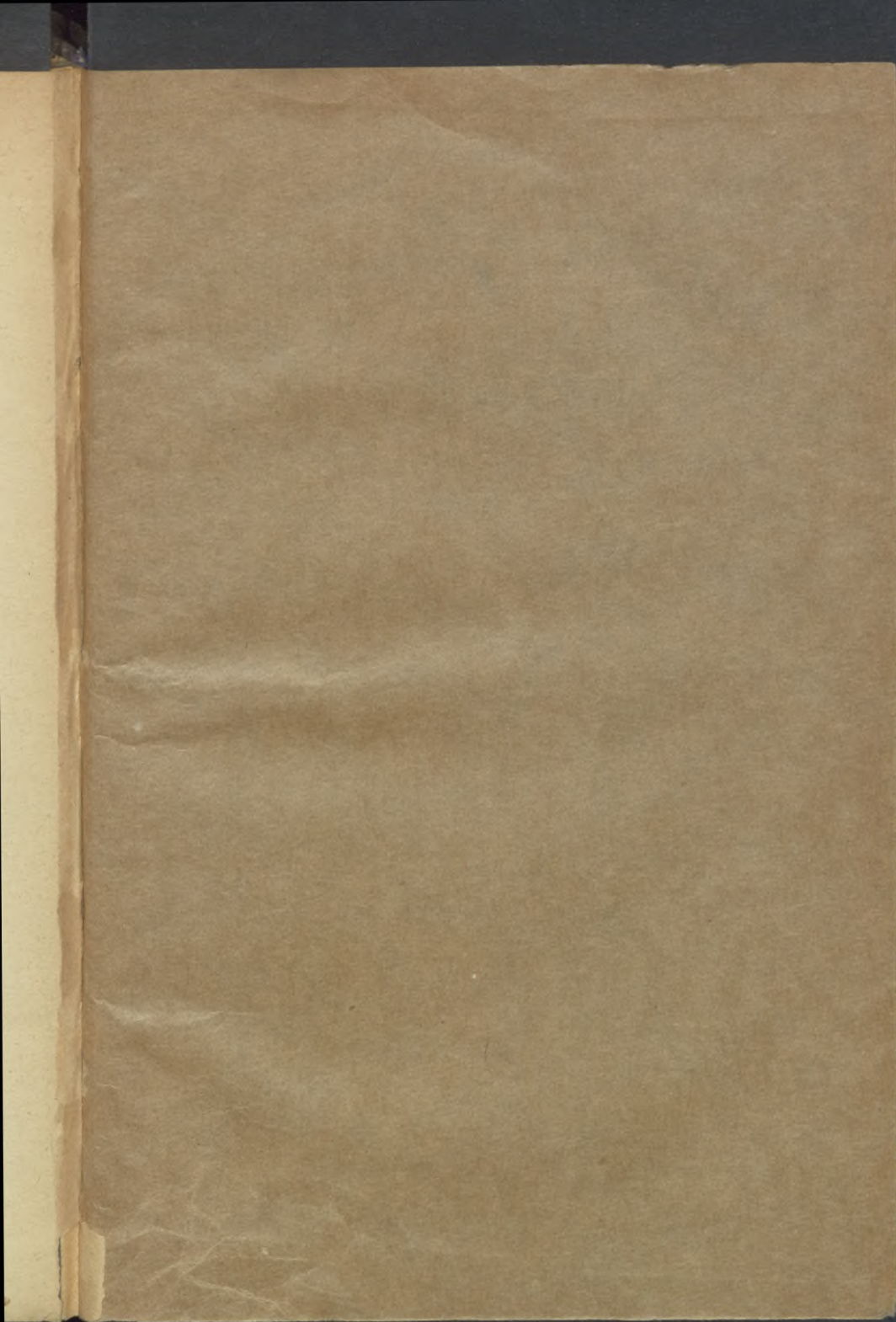

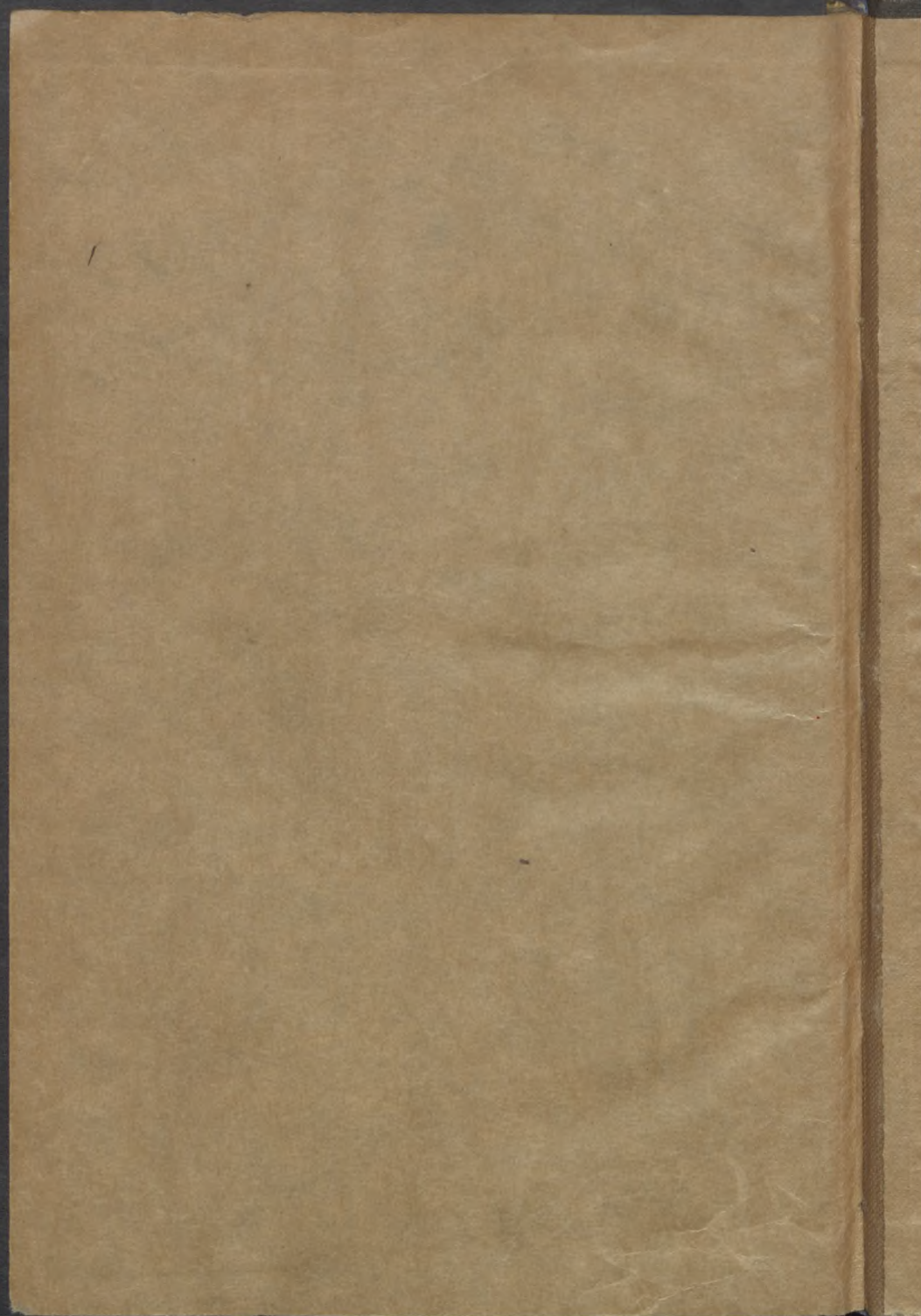
SZERELMES SZÁZADOK

Szerkesztik és fordítják: FORRÓ PÁL és SZINI GYULA

Első sorozat :

DON JUAN * FAUBLAS * HEPTAMERON

57.298/
4

DUMAS
VÁLOGATOTT
MŰVEI
IV.

A BASTILLE
LEROMBOLÁSA

N. M.
